

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ВА СПОРТ ИШЛАРИ
ВАЗИРЛИГИ
РЕСПУБЛИКА МЕТОДИКА ВА АХБОРОТ МАРКАЗИ

ДИЛДОРА СОИПОВА

МУСИҚА ЎҚИТИШ НАЗАРИЯСИ ВА МЕТОДИКАСИ

Ўқув-методик қўлланма

Тошкент – 2009

Ўқув қўлланма Ўзбекистон давлат консерваториясининг Илмий-услубий Кенгашида муҳокама қилинган № 7-сонли баённомасига кўра нашр этишга тавсия этилган.

Маъсул муҳаррир: санъатшунослик фанлари доктори О.А. Иброҳимов

ТАҚРИЗЧИЛАР:

Педагогика фанлари номзоди, профессор Р.Г.Қодиров

Педагогика фанлари номзоди, доцент А.П.Сулаймонов

Мазкур ўқув-услубий қўлланмада мактабгача таълим муассасалари, умумий ўрта таълим мактабларидаги мусиқа машғулотларини, дарсларини ташкил этиш масалалари, мусиқа ўқитишнинг назарий асослари, хорижий мамлакатлардаги мусиқа ўқитиш тизими, синфдан ташқари мусиқий тарбияни ташкил этиш шакл ва йўллари ўз ифодасини топган. Қўлланма “Мусиқий таълим” йўналишида таҳсил олаётган талабалар ҳамда “Мусиқа маданияти” ўқув фани ўқитувчилари, мактабгача таълим муассасалардаги мусиқа раҳбарлари учун мўлжалланган.

КИРИШ

Муסיкий тарбия – бу
муסיқачи тарбияси эмас,
инсон тарбиясидир
В.А.Сухомлинский

Мустақил Ўзбекистоннинг келажагини, эртасини ёшларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Аждодларимизга муносиб авлодни тарбиялаш бизга, энди етишиб чиқаётган кадрлар зиммасига масъулиятли ва шарафли ишни, яъни бола тарбиясини тўғри йўлга қўйиш юклатилди.

Мактабгача ёшдаги болалар муסיқа тарбияси, унинг тараққиёти тимсолида юртимизнинг порлоқ келажаги, давлатимизни буюклигини тасаввур этганининг натижасига кўра таълим тўғрисидаги қонун” ва янгича дунёқараш талаб этилар эди. 1997 йил “Таълим тўғрисидаги Қонун” ҳамда “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” асосий омил бўлиб хизмат қилди.

Таълим соҳасида, жумладан, унинг биринчи поғонаси бўлган мактабгача таълим босқичида ҳам катта ўзгаришлар қилиш эҳтиёжи туғилди. Бунинг учун пишиқ – пухта ўйланган, маълум мақсад ва вазифаларни ўзида мужассамлаштирган истиқболли дастурлар талаб этар эди.

Унда узлуксиз давом этадиган бир бутун таълим-тарбия жараёнининг белгиловчи илк тури “мактабгача таълим” деб аталди. Биргина шу ёндашувнинг ўзиёқ тарбияга меҳрибонлик ва адолат билан қарашни талаб этади. Негаки, бугунки ёш авлод зиммасида ХХІ асрда кучга тўлиб, соғлом, билимли, ақлли бўлиб жамиятимизнинг фаол аъзоларига айлантиришдек улкан вазифа турибди. Бунда эса у сиз-у бизга, яъни катталарга ишонадилар. Агар ёшларимиздаги шижоатни, куч-қудратни, билимдонликни ва ватанпарварлик билан уйғунлаштира олсак, бунданда зиёда қудратни топа олмаймиз. Мактабгача ёшдаги болаларни ривожлантириш жараёни олдида қўйилган мақсад ва вазифаларнинг бажарилишига эришиш учун «Учинчи мингйилликнинг боласи» таянч дастури ва ўқув қўлланма асосида амалга оширилади. Бундан ташқари кўпгина ўқув ва методик қўлланмалар мавжуд. Буларнинг асосий мақсадлари бир йўлга, яъни комил инсонни тарбиялаш ва вояга етказишдир. Президентимиз «Болаларимиз биздан кўра доно, ақлли, билимдон, соғлом ва албатта бахтли бўлиши керак» деб таъкидлашлари бежиз эмас.

«Учинчи мингйилликнинг боласи» дастури мактабгача таълим билан шуғулланадиган барча муассасалар учун бажарилиши зарур бўлган таянч дастур ҳисобланади. Таянч дастурининг пировард натижаси мактабгача

ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талабларининг бажарилишига эришишдан, яъни мактабга жисмонан, ақлан ва маънан етук болаларни тайёрлашдан иборатдир.

«Учинчи мингйилликнинг боласи» дастури болаларни ривожлантириш ва мактабга тайёрлаш жараёни қуйидаги 3 йўналишда амалга оширилишини белгилаб беради:

1. Болаларни жисмонан ривожлантириш.
2. Болаларнинг нутқи ва тафаккурини ривожлантириш.
3. Болаларни маънан ривожлантиришдир.

«Учинчи мингйилликнинг боласи» миллий дастурининг 3-йўналиши бўлмиш болаларни маънан ривожланишида айнан мусиқа машғулотларда болани ақлан, жисмонан ва маънан етук қилиб тарбиялаш кўзда тутилади. Бу борада «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да «Таълим тўғрисида»ги қонун таълим тарбия тизимини ислоҳ қилиш йўлида ҳаётга тадбиқ қилинди. Санъат — кишилиқ фаолиятининг ажралмас қисми бўлиб, киши шахси санъат воситаси ёрдамида ва иштирокида тўлалигича ёрқин намоён бўлади. Ҳозирги келажак авлодни тарбиялашда санъат муҳим ўрин тутди. Санъат инсонпарварлик ва одамийлик ҳамкорлиги руҳида унинг ҳиссиётини ўстиришда ёрдам бериб, ижодкорлик қобилиятини ривожлантиради. Ҳозирги замон ёшларига эстетик идрокларини тарбиялаш борасида ғамхурлик қилар эканмиз, санъат билан муомала қилишдан ҳосил бўладиган ҳис-ҳаяжондан уни ўз ҳаёти ва фаолиятида фойдалана олишга ўргатишимиз керак. Шу сабабли эстетик тарбия тармоғининг ажралмас қисми саналади.

Болаларда ёшлиқ чоғидан идрок этиш, ҳис этиш, турмуш ва санъатдаги гўзалликни тушуниш иштиёқи тарбияланади ва бу каби гўзалликни яратишга интилиш кучаяди. Боланинг бадий фаолиятга бўлган қизиқиши ортади. Унда бадий-ижодкорлик қобилияти ривожланади. Мусикий-эстетик тарбия демократик жамият кишисини гармоник тарбиялаш йўлида олиб борилаётган улкан ишнинг таркибий қисмига айланмоғи керак. Болалар билан мусиқали иш олиб бориш айниқса катта аҳамият касб этади. Омма орасида мусиқали тарғибот олиб бормай туриб, тўлақонли натижаларга эришиб бўлмайди. Мусикий тарбия болаларда эрта ёшдан бошланиши керак. Мусиқа бола қалбида кучли эмоционал туйғу уйғотади. Мусиқа ёрдамида унинг бадий идроки ўсиб, ҳиссиётини янада бойитиб боради. Болаларда мусикий идрокини ривожлантирмай уларнинг мусиқага меҳр-муҳаббатини етарли даражада қизиқтирмай туриб, ҳар томонлама жисмоний, маънавий бой ва бошқа сифатларни тарбиялаб бўлмайди. Мусиқага ёшлиқдан уйғонган қизиқиш кишининг кейинги мусикий ривожига кучли таъсир кўрсатади. Шунга кўра

музикани идрок этишнинг вазифаси ва мазмунини аниқлаш муҳимдир. Булар шахснинг ҳар томонлама ривож, жумладан эстетик тарбияси вазифалари билан боғлиқ умумий мақсадлар билан белгиланади. Маълумки, бундай вазифалар болаларни музика соҳасидаги фаолиятларга жалб этиш, бадиий музикага нисбатан эстетик идрок этишни ва эмоционал ўзлаштиришни ривожлантириш, муҳаббатни тарбиялаш, музикаий қобилиятларини ўстириш, музикаий дидни шакллантириш, қисқаси болаларнинг бадиий ижодкорлиги ҳамда иқтидорини ривожлантириш керак. Музиканинг бола ҳиссиёти ва интилишига, унинг мазмунини тушуниш ва ҳис этишга катта таъсирини ҳисобга олганда ҳаққоний ва воқеликни тўғри акс эттирган музикаий асардан ўринли фойдаланиш алоҳида муҳим ўрин тутди. Маълумки, музикали образларнинг шаклланишининг асосий манбаи табиат ва киши нутқида мос келишига, атрофимиздаги дунё ва ундаги гўзалликларни идрок этишга бевосита боғлиқдир. Шу борада музика машғулоти мазмуни болалар томонидан бажарадиган қатор фаолиятларни тақозо этади. Булардан тинглаш, куйлаш, музикаий ритмик ҳаракатлар, музика чолғуларида ижро этиш жараёнида болалар ижрочилиги ва ижодкорлиги малакалари шаклланади. «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»нинг асосий устуворлигидан бири – бу фанлараро боғлиқликни йўлга қўйишдир. Музика — санъатнинг бир тури. У санъатнинг яна бошқа турлари билан музика чамбарчас боғлиқдир. Масалан музика дарсларини рақс, шеърият (адабиёт), бадиий санъат ва санъатнинг бошқа турлари, ундан ташқари жисмоний тарбия, тасвирий санъат ва бошқалар билан қўшиб олиб бориш назарда тутилган. Бу масала «Учинчи мингйилликнинг боласи» таянч дастури ва ўқув қўлланмада ҳам алоҳида таъкидланади.

Болалар ижрочилиги — куйлаш, музикаий ритмик ҳаракатлар, музика чолғуларида ижро этиш ва ҳоказо масалалари ҳозирги кунда ўзининг долзарблиги билан кўпгина педагог-олимларнинг диққат марказидадир.

Узлуксиз таълим тизимида музикаий таълим тизими бир неча босқичлардан иборат. Музика таълими бошқа фанлар каби мактабдан эмас, балки мактабгача таълим муассасаларидан бошланади ва таълим тизимининг барча жабҳаларида давом этади. Шунинг учун биз келажак авлодни музикаий билимга эга бўлишларига замин яратар эканмиз, уларнинг музикаий-эстетик тарбияларига алоҳида эътиборимизни қаратмоғимиз зарур. Бунинг учун «Таълим тўғрисидаги Қонун» ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да таъкидлаб ўтилганидек, нафақат бола шахси, балки музика ўқитувчиси шахсини, унинг маънавий-маданий қиёфасини шакллантиришимиз, миллий қадриятларимиз, урф-одатларимиз, миллий-музикаий анъаналаримизга амал қилган ҳолда бўлажак музика ўқитувчиларимизни ёш авлодни тарбиялашга лойиқ ҳамда

муносиб инсон қилиб шакллантиришимиз керак. Умумий ўрта таълим мактабларининг “Муסיқа маданияти” ўқув фани учун таянч дастур ишлаб чиқилди. Ушбу дастурда умумий ўрта таълим мактабларида муסיқий таълим-тарбияга қўйиладиган махсус талаблар ҳам дастурнинг асосий қисмлари қаторидан ўрин олган. Унга кўра муסיқий-эстетик тарбия учун қуйидагиларга риоя қилиш керак:

- Муסיқий-эстетик фаолиятни атроф муҳит ҳамда замон билан ҳамоханглиги;
- Муסיқанинг санъат сифатида ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш;
- Ўқувчиларнинг муסיқий ривожланишларида узвийликни таъминлаш;
- Ўқувчиларнинг қобилият ва имкониятларидан қатъи назар уларнинг муסיқий тарбияларига қўйиладиган мажбуриятлар.

Дастурда муסיқий тарбиянинг мазмуни ва йўналишлари очиқ берилган, болаларнинг ривожланишининг динамикаси бегиланган, ҳар хил ёшдаги синфларга минимал талаблар қўйилган ва акс эттирилган.

Дастурнинг мақсадлари қуйидагилардан ташкил топади:

- болаларни қувноқ, ғамгин, енгил ва вазмин муסיқани тинглашга паст ва юқори регистрни эшита олишга, муסיқа тилини тушунишга, паст овозли ва баланд овозли муסיқага мос чапак чалиш орқали муסיқа динамикасини ажратишни ўргатиш;
- катталар кетидан муסיқани тақлид қилиб, интонацион мос равишда қайтара олиш;
- муסיқий раҳбар бошчилигида рақс ҳаракатларини бажариш;
- композиторлар, муסיқий чолғу асбоблари ҳақида гапириб бериш орқали болаларда муסיқа санъатига муҳаббат уйғотиш;
- болаларни муסיқани диққат билан тинглашга ўргатиш, енгил ва осон халқ кўшиқ ҳамда куйларини муסיқасига мос ритмик ҳаракатлар бажариб ижро этишга ўргатиш. Муסיқа суръатига мос чапак чалиш ёки оёқ билан жўр бўлиш орқали кўшиқни ижро эта олиш.

Дастурда ўзбек композитор ва бастакорларнинг болалар учун ёзилган куй ва кўшиқлари ўрин олган. Муסיқий асарлар болаларнинг психологик хусусиятларини, уларнинг қизиқишлари ва дунёқарашларини ҳисобга олган ҳолда танланган.

Биз ушбу ўқув қўлланмада мактабгача таълим муассасалари ҳамда умумий ўрта таълим мактабларидаги муסיқий таълим-тарбия масалаларига ҳамда уни тўғри ташкил этиш масалаларига тўхталиб ўтдик. Замонамиздаги маънавий, маданий, сиёсий, иқтисодий ўзгаришлар, замонавий педагогик технологиялар, ахборот технологияларининг таълим жараёнига кириб келиши бўлажак

«Муסיқа таълими» йўналиши бўйича таҳсил олаётган талабаларга нисбатан юқори талабларни қўймоқда. Ушбу ўқув қўлланмада биз асосан, «Муסיқий таълим» йўналишида таҳсил олаётган талабалар ҳамда муסיқий педагогика факультетлари талабалари, «Муסיқа ўқитиш назарияси ва методикаси» ўқув фани бўйича маъруза ўқиётган, мактабгача таълим муассасаларида муסיқий машғулотлар олиб бораётган муסיқий раҳбарлар учун Муסיқа таълимининг бошланғич босқичларида қўллашлари керак бўлган назарий-амалий, психологик ҳамда педагогик билимларини ошириш ҳамда муסיқа раҳбарлари, ўқитувчиларини касбларига йўналтириш мақсадида методик тавсиялар беришга ҳаракат қилдик.

I БОБ. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МУСИҚА ТАРБИЯСИ ВА МЕТОДИКАСИ

“Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” ҳамда “Таълим тўғрисидаги Қонун”га таянч сифатида мактабгача таълим муассасалари учун «Учинчи минг йиллик боласи” дастури 1991 йил М.Ш.Расулова томонидан ишлаб чиқилди. 2000 йилда ушбу дастур қайта нашр қилинди ва унда мактабгача таълим муассасаларида болалар эгаллашлари керак бўлган билим, кўникма ва малакаларга қўйиладиган талаблар, замонавий педагогик жараённи ташкил этишга қўйиладиган талаблар ўз аксини топган. Мактабгача бўлган давр психологияда илк болалик даври деб юритилади ҳамда болаликнинг энг гўзал ва эсда қоладиган дамларини ўз ичига олади. Мусиқа тарбияси болалар боғчаси ва умумий ўрта таълим мактабларида умумий фанлар таркибида ўқитилади. Шунинг учун бу ўқув фанини ўқитиш назарияси ҳамда методикасини ўзлаштиришни ҳозирги кунда ўта аҳамиятли ва муҳим фаолиятдир.

Ҳозирги кун талаби мактабгача таълим муассасалари олдида муסיқий-эстетик тарбия бериш борасида аниқ вазифаларни қўяди:

- болаларни табиат гўзалликларини, бадиий асарларни идрок этиш;
- эстетик дид ва ҳиссиётни шакллантириш;
- ҳаётда гўзаллик тушунчасини тўлиқлигича англашни ўргатиш;
- болаларга бадиий ижодкорликни шакллантириш;
- болаларда гўзалликни ўз ҳаётларига, ўз фаолиятларига олиб киришни ўргатиш ва ҳоказо.

Узлуксиз таълим тизимида мактабгача таълим муҳим ўрин эгаллайди. Ҳозирги кунда мактабгача таълим муассасаларининг аҳамияти узлуксиз таълимнинг олдинги босқичи сифатида муҳим роль ўйнамоқда. Шунинг учун ҳар бир фаннинг алоҳида ўқитилиш аҳамияти ошиб бормоқда. Мактабгача таълим муассасаларидаги ҳар бир фаннинг асосий вазифаси болаларни фикрлаш ва ўйлашга ўргатишдир.

Мусиқа санъатининг аҳамияти

Мусиқа шундай санъат турики, у инсонларни кечинмалари, эмоционал ҳиссиётлари орқали бирлаштиради. Улар орасидаги алоқа воситасига айланади. Бир композитор томонидан яратилган мусиқа бошқа инсонлар қалбида турлитуман кечинмалар уйғотишининг ўзини бир мўжиза деб, аташ мумкин. Мусиқа тарбияси эстетик тарбиянинг таркибий қисми ҳисобланади. инсон шахсини

шакллантирувчи етакчи омиллардан бири – таълим-тарбиядир. Эстетик тарбия эса унинг таркибий қисми сифатида гўзалликнинг моҳияти, эстетик ва ахлоқий ҳиссиётларнинг бирлиги, санъатнинг халқчиллиги тўғрисидаги таълимотга суяниб, ўқувчиларнинг объектив дунё ҳақидаги билимини кенгайтиради ва чуқурлаштиради, ижодий қобилиятини ва истеъдодини ўстиради ҳамда уларда юксак маънавий фазилатларнинг таркиб топишига ёрдам беради. Одатда, эстетик тарбиянинг мақсади болаларда эстетик ҳис-туйғу ва фикрларни ривожлантириш, гўзалликни кўра билиш ва улардан завқлана олишдан иборат, деб тушунилади. Аслида эстетик тарбиянинг мақсад ва вазифалари бу билан чегараланиб қолмайди, ўқувчиларни гўзаллик ва хунукликни, юксаклик ва тубанликни, шодлик, кулфатни англаш ва кўра билишга ўргатади. Эстетик тарбия умуминсоний ва миллий қадриятлар қарор топишига хизмат қилади. Аёнки, тарбия инсон онгига, ҳис-туйғуларига, тасаввурига, эътиқодига, дунёқарашига, хатти-ҳаракатларига, хулқ-атворига таъсир ўтказади.

Муסיқа тили барчага тушунарли ва яқиндир.

Муסיқа товуш товланишлари орқали фикр ва туйғуларни акс эттиради, ҳаёт босқичларида инсониятни тўлқинлантириб келган ахлоқий муаммоларни баён қилади. Бунда мусиқанинг фалсафий моҳияти ҳам намоён бўлади. Ажойиб мусиқа асарлари чуқур фалсафий мазмун билан суғорилган бўлади, мусиқада ҳаёт ва ўлим, шахс ва жамият, эзгулик ва зулм, қудрат ва заифлик каби масалалар акс этади.

Мусиқанинг инсон руҳиятига таъсир қилишининг тугалланмас имкониятлари ҳақида қадимдан мусиқашунослар, мутафаккирлар ва олимлар диққатини ўзига тортган. Файласуфлар, психологлар, педагоглар ва жамоат арбоблари санъатлар ичида мусиқа санъатининг инсонни шахс сифатида шаклланишига таъсир қиладиган хусусиятлари ҳақида аниқлашга уринганлар. Қадим замонлардан мусиқанинг, айниқса, унинг компонентлари – ритм ва куйнинг инсон кайфиятига таъсири, унинг ички дунёсини ўзгартириши ҳақида фикрлар мавжуд бўлган.

Мусиқа санъати эстетик тарбиянинг муҳим омили сифатида шахс шаклланишига кучли таъсир этади. Оилада, боғчада, мактабда мусиқа машғулотларини мақсадга мувофиқ тарзда уюштириш, ёш авлоднинг ички дунёсини бойитиш ва санъатни тўғри тушунишдаги самарали йўлдир.

Мусиқа инсон ҳис-туйғуларини, орзу-умидларини, хоҳиш-истакларини ўзига хос бадиий тилда ифода этади ва кишининг ҳис-туйғуларига фаол таъсир этади. Мусиқа ҳам фан, ҳам санъатдир¹. У физика ва математикага асосланади, бу фанлар мусиқани фанга айлантиради. Лекин мусиқа асарига шу фаннинг

¹ Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. Л.: Госуд. муз. изд., 1973г., -24стр.

турғун тушунчаси сифатида қараб бўлмайди. Чунки мусиқа ҳар доим ривожланиб турувчи жонли санъатдир. Мусиқа санъати инсон ҳаётининг илк йиллариданок унинг ҳамроҳига айланиб, умумий маданий ривожланишига салмоқли ҳисса қўшади. Мусиқа инсон умрининг доимий йўлдоши. Стендалнинг айтишига кўра, мусиқа – санъат турлари ичида инсоннинг юрагига чуқур кириб, унинг ички кечинмаларини акс эттиришга қодирдир.

«Мусиқа санъатнинг ифодали тури тизимига киради. Мусиқа ҳам воқеа-ҳодисаларни ифодали акс эттиради. Аммо у меъморчиликдаги каби фазо ва моддий ашё ўлчовлари билан белгиланмайди. Мусиқа кўриш орқали эмас, балки эшитиш воситасида идрок қилинади. Мусиқа мавзуи ўз хусусиятига эга бўлиб, инсон ва воқеликдаги барча томонларни қамраб ололмаганлиги учун, энг аввало, инсон ички маънавий дунёсини, унинг туйғу ва кайфиятини ифодалайди... мусиқа воқеликнинг ҳис-туйғули қиёфасини яратади.»²

Мусиқа кайфият ҳолатини ифодалашда кенг имкониятга эга. Инсон кайфияти мураккаб ҳиссиёт бўлиб, у ҳеч нарса билан боғланмаган. Кайфият умумлашган хусусиятга эга бўлиб, ундан иккиламчи томонлар чиқариб ташланади ва инсоннинг воқеликка бўлган туйғу муносабатини белгилайдиган энг муҳим томонлари ажратиб олинади. Мусиқанинг куч-қудрати шундаки, у шодланиш, қайғуриш, ҳаёл суриш, бардамлик, жасурлик, тушқунлик ва шунга ўхшаш инсон руҳий ҳолатларини хусусий ва умумий тарзда ўзаро боғлиқликда, бир-бирига сингиб кетишида намоиш қила олади.

Мусиқа «тил»и барча қисмларнинг узвий бирлигини, асар шаклини ифодалайди. Шакл – мусиқа мазмунининг моддий ифодасидир. Бастакор фикри, туйғулари, тасаввурлари эшитувчиларга мусиқий шакл орқали етиб боради. Шу боис мусиқа «тил»ини эгаллашга, унинг мазмун-моҳиятини англашга, мусиқадаги фикрлар, туйғулар, кечинмалар бойлигини ўзлаштиришга кенг йўл очади.

Ўсиб келаётган авлод учун мусиқий тарбиянинг аҳамиятини ниҳоятда буюк эканлигини қадимий мутафаккирлар алоҳида урғу билан таъкидлашган. Келажак жамият аъзосининг инсоний ва ижобий фазилатлари айнан болаликдан бошлаб шакллана боради. Айнан шу даврда мусиқа ижобий сифатларни шакллантирувчи восита ҳисобланган. Мусиқа ашула ва рақс таркибида ҳам вужудга келади ва кейинчалик бадий ижоднинг мустақил турига айланади, ўта ўзига хос бадий ифода «тил»ига эга бўлиб, махсус ишлаб чиқилган ва танлаб олинган товушлар ана шу «тил»нинг манбаидир.

Албатта, мусиқа шахсни шакллантиришнинг, унинг ижобий фазилатларининг йўналишларини ўз-ўзидан белгилаб бермайди. Тарбиявий

² Э.Умаров. Эстетика Т.: “Ўзбекистон”, 1995й., -210–бет

таъсирнинг энг муҳим томонлари муסיқий асарнинг ғоявий мазмунига боғлиқдир. Ана шу билан муסיқий-эстетик тарбиянинг вазифалари белгиланади. Машҳур поляк композитори К.Шимановский ўзининг «Жамиятда муסיқанинг тарбиявий аҳамияти» номли мақоласида, муסיқанинг табиий кучи ҳақида гапирар экан, – унинг икки қарама-қарши йўналишда – яратиш ва бузиш учун ишлатиш мумкинлигини — «керакли ишга йўналтирган ҳолда, тез оқар дарёнинг сувларидан фойдаланиб, фойдали ва унумли ишлар учун, яъни тегирмонни айлантириш учун ишлатгандек, муסיқа кучидан ҳам унумли фойдаланиш керак»³, – деган.

Муסיқанинг инсонга таъсири, шахснинг ва жамиятнинг руҳий ҳаётидаги ўрни комплекс муаммо ҳисобланади. Ушбу мураккаблик ва серқирралик фанга дарров келмади. Шу ўринда Асафьевнинг «...муסיқа – бу ҳам санъат, ҳам фан, ҳам тил, ҳам ўйин»⁴—деган сўзларини эслаш мақсадга мувофиқдир.

Демак, болаларнинг муסיқий ҳамда шахсий хусусиятларини шакллантиришда муסיқа санъатининг ўрни бекиёсдир. Муסיқа кишига ҳар томонлама таъсир кўрсатар экан: куй ва унинг муסיқий ифодаси кишининг ҳиссиётига чуқур таъсир қилиб, унда ҳар хил ҳисларни уйғотади, турлича кайфиятларни ҳосил қилади. Қўшиқнинг матни, ғоявий мазмуни фақат ҳиссиётга эмас, балки тингловчиларнинг онгига ҳам таъсир қилиб, уларни ҳаяжонлантиради ва фикрлашга мажбур этади. Кишиларда асарда акс этган маънавий муаммоларга нисбатан муайян муносабат уйғотади. Бундай таъсир ғоят мураккаб ва кучлидир.

Муסיқа қобилиятини ривожлантиришнинг шарт-шароитлари

Қобилият – маълум бир турдаги фаолиятни муваффақиятли амалга оширишнинг субъектив шarti бўлиб ҳисобланувчи шахснинг индивидуал хусусиятидир. Қобилият – фаолият жараёнида намоён бўлади.

Психология фанининг кўрсатишича, инсон боласи тайёр қобилият билан эмас, балки бирон-бир қобилиятнинг рўёбга чиқиш ва ривожланиш манбаи лаёқат билан туғилади. Лаёқат ўз ҳолича ривожлана олмайди, унинг ривожланиши учун қулай муҳит керак. Бола муסיқага лаёқат билан туғилиши мумкин, лекин унинг муסיқий хусусиятлари шаклланиши учун қулай муҳит яратилмаса, муסיқага бўлган лаёқати ривожланмай қолади. Инсоннинг шахс сифатида шаклланишида етакчи омиллардан бири муҳитдир. Муҳит деганда

³ Шимановский К. Танланган мақола ва хатлар. Л., 1963, 80–бет.

⁴ Асафьев Б. В. “Замонавий рус муסיқашунослик ва унинг тарихий вазифалари”. — De Musica, 1–сон. Л., 1926, 17–бет.

кишига таъсир этадиган ташқи воқеалар йиғиндиси тушунилади. Муҳит ўз навбатида – табиий муҳит, ижтимоий муҳит, оила муҳити ва бошқаларга бўлинади. Инсондаги муסיкий лаёқатнинг ривожланиши ва шаклланиши учун ижтимоий ва оила муҳити муҳимдир. Инсон боласи, агар инсоний муҳитга тушмай, ҳайвонлар муҳитига тушиб қолса, унда ирсий белгиларнинг айрим биологик кўринишлари сақланади, лекин инсоний фикр, фаолият, хатти-ҳаракат шаклланмайди. Одоб, ахлоқ, феъл-атвор – шахснинг барча руҳий сифатлари фақат муҳит ва тарбиянинг ўзаро таъсири асосида вужудга келади.

Болаларнинг муסיқа ижрочилиги малакаларини ривожлантиришдаги энг муҳим шартлардан бири – уларнинг муסיкий қобилиятларини шакллантиришдир. Чунки муסיкий қобилиятлар – муסיқани ритмик ҳис қилиш, ладни ҳис қилиш, муסיкий эшитиш, муסיкий хотира, муסיқага эмоционал таъсирчанлик болаларда ижрочилик малакаларини ривожлантириш омили ҳисобланади. Педагог Н.В.Ветлугина “... муסיқа кечинмалари аслини олганда доимо сенсор қобилиятга асосланади, чунки муסיқа энг оддий оҳанглар, мураккаб образлар ва энг аввало ҳиссиётлар орқали идрок этилади ва муסיкий қобилият ривожланади”, - деб таъкидлаган. Қобилиятнинг энг юқори даражаси – талантдир. Талант – инсонга қайсидир мураккаб фаолиятни муваффақиятли, мустақил ва ўзига хос равишда амалга ошириш имкони қобилиятдир.

Шу ўринда бир нарсани айтиш керак, муסיкий қобилияти бўлган барча инсонларнинг авлодлари ҳам муסיкий қобилиятга эга бўлади, деган фикрга қўшилмаймиз. Уларнинг болаларида муסיқага лаёқат бўлиши мумкин, лекин шу лаёқат ривожлантирилмаса, лаёқат қобилиятга айланмай, яъни шаклланмай қолади. Зеро, муסיқа ёш авлоднинг маънавий, бадиий-ахлоқий маданиятини шакллантиришга, миллий ғурури ва ватанпарварлик тарбиясини амалга оширишга, фикр дойрасини кенгайтиришга, ижодий маҳорати ва бадиий диди ўсишига, мустақиллиги ва ташаббускорлигини тарбиялашга хизмат қилади. Шу сабабли Республикамиздаги ҳар бир мактабда ҳозирги кунда муסיкий-эстетик тарбияга педагогиканинг шахсни шакллантирувчи энг муҳим омили сифатида қаралмоқда. Олимлардан Платон инсон қобилиятлари туғма эканлигини айтган ва инсон билган барча нарса унинг идеал билимлар дунёсида бўлган пайтидан хотиралар бўлиб ҳисобланади, деб тахмин қилган. Френсис Гальтон ўзининг “талантнинг туғмалиги, унинг қонуниятлари ва оқибатлари” (1869) номли китобида “... буюклик ва истеъдод авлоддан авлодга ўтади, муҳит эса бунда иккинчи даражали омилдир...”, - деб айтган. Бироқ кўпгина машхур ижрочилар буюкликнинг сабаби тўқсон фоиз меҳнатдандир ва қолган фоизларигина қобилиятга боғлиқлигини таъкидлашган. Лекин фақат меҳнат билан ҳам қобилиятни чексиз даражада ривожлантириб бўлмайди.

Кишининг қобилияти маълум бир имконият ва шахсий хусусиятлари дойрасидагина шаклланади.

Эстетик ва эмоционал муҳит мусиқа оламида болага эмоционал қулайликлар яратиб, ундаги ижодга бўлган қизиқишни шакллантиради. Бироқ, мусиқий муҳитнинг самарадорлиги фақат ташқи шароитларгагина боғлиқ бўлмай, балки бола мусиқий ривожланишини тартибга солувчи мулоқот, мусиқий-назарий билимлар, ижодий усулларга ҳам боғлиқ. Ўқувчиларни мусиқий тарбиялаш жараёни самарали кечиши учун: қобилият йўналишларида акс этувчи инсоннинг ижтимоий-маданий фаоллиги (Е.А.Бодина); ижтимоий ва шахсий тажриба тўплаш, маданиятни сақлаш йўллари (А.И.Арнольдов, Л.П.Будева, Э.С.Макарян, В.М.Межуев); белгиланган фаолият (Л.С.Виготский); ҳиссиёт ва образли тафаккур билан боғлиқ эстетик тажриба, бадиий маълумотлар билан боғлиқ тушунчалар (А.Е.Лазарь); инсонлар ва нарсалар дунёси билан алоқадорлик (В.С.Мухина); фаолиятларни билиш ва янада ривожланишга интилиш (В.А.Петровский) бўлиши лозим.

В.В.Богословскийнинг фикрича, қобилият фаолият талабларига жавоб берувчи ва ундаги юқори натижаларни таъминловчи инсон шахси хусусиятларининг синтезидир. Шунингдек, В.В.Богословский қобилиятларни уларнинг йўналиши ва соҳасига қараб турларга ажратади. Бу борада психология асосан умумий ва махсус қобилиятларни фарқлайди. Умумий қобилиятлар деганда, билимларни ўзлаштирганда ва ҳар хил фаолият турларини қўллаганда нисбатан енгиллик ҳамда сермахсулликни таъминловчи шахс хусусиятларининг тизими тушунилади, деб ҳисоблайди психолог.

Қобилият – кўникма, малака ва билим эмас, балки уларни ўзлаштириш динамикасидир. Қобилиятлар – фаолият давомида намоён бўладиган имкониятдир. Мусиқий қобилият фақат мусиқа амалиёти, мусиқа санъатига хос бўлган мусиқий материал, махсус усуллар орқалигина ривожлантирилиши мумкин. Фақат мусиқагина инсоннинг мусиқий ҳисларини уйғотади.

В.Н.Шацкая ўқувчиларда мусиқани ҳис қилиш ва тушуниш қобилиятини тарбиялаш лозимлигини кўп мартаба уқтирган. Мусиқий тарбия бериш, ҳар бир болада мавжуд мусиқий қобилият ва истеъдодни тарбиялаш, ўқувчининг ақлий, физиологик, меҳнат ва эстетик хусусиятларини шакллантириш айнан мусиқа санъати орқали, маълум бир тизимга солинган мусиқий таълим ва тарбия орқали амалга оширилади, дейди олима.

Мусиқий таълим олмаган кишиларда, мусиқий қобилият бўлмайди. Чунки улар мусиқий билимларни ўзлаштирмаганлар. Ўқувчилар мактабга келгунга қадар мусиқа билан таниш бўлганлар, лекин мусиқий билимларни ўзлаштириш узлуксиз таълимнинг – умумий ўрта таълимнинг бошланғич синфларига тўғри

келади. Чунки бошланғич синф ўқувчисининг руҳий жиҳатлари – хотираси, онги, диққат-эътибори, тафаккури билимларни ўзлаштиришга тайёр бўлади.

Б.М.Теплов ўзининг «Муסיкий қобилиятлар психологияси» асарида муסיкий-педагогик амалиётдаги муסיкий қобилиятларни уч асосий гуруҳга: муסיкий эшитиш қобилиятига – куйдаги товушларнинг лад функцияларини, товуш ифодалилигини эмоционал жиҳатдан ажрата олиш, ритм ҳиссига – муסיкий ритм ифодасини ҳис эта олиш ва муסיкий кечинмаларни фаол (ҳаракатлар билан) акс эттириш, муסיкий хотирага (муסיкий маълумотларни эслаб қолиш ва қайта тиклаш) бўлади.

«Муסיқа маданияти» ўқув дастурида дарсдаги барча «... фаолиятлар ўқувчилар муסיкий қобилиятини, хусусан, ритм-усул ҳисси ва асар бадииятини ифодалаш малакаларини ривожлантириши муҳимдир», дейилган.

Қобилиятнинг муסיкий таълимдаги аҳамиятини кўриб чиқар эканмиз, шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, бизнинг фикримизча, қобилият муסיқани ижро этишда жуда катта роль ўйнасада, муסיкий-назарий билимларни ўзлаштиришда (нота ёзуви, назарий маълумотларни эгаллаш, муסיқа ифода воситаларини ўрганишда) муסיкий қобилият муҳим эмас. Лекин айни вақтда биз ўз фикримизни қисман инкор этган ҳолда шуни айтишимиз керакки, «Муסיқа маданияти» ўқув дастурида айтилишича «... муסיқа саводи бошқа муסיкий фаолиятларни бирлаштирувчи жараёндир...», яъни назарий билимларни ўзлаштиргандан кейин уларни амалий қўллаш мумкиндир. Бунинг учун муסיкий хотира, муסיкий ритм ҳисси, муסיкий эшитиш қобилияти – бир сўз билан айтганда муסיкий қобилиятлар зарурдир.

В.И.Кириенко, Е.И.Игнатъев ва бошқа психологларнинг фикрига кўра, муסיкий қобилиятлар ўз ўрнида мураккаб таълимий комплексга ҳам эга бўлиб, ўз тузилишига бир қатор зарур ва махсус қобилиятларни олади.

Қобилият куч, ҳаракат, жисмоний ва аклий жараёнлар, табиий иқтидор, истёждод, шунингдек, ташқи муҳит таъсирида ривожланади. Одатда умумий ва махсус қобилиятлар фарқланади. Одам умумий қобилиятларга эга бўлганда фаолиятнинг ҳар хил турлари билан айтарли қийналмай шуғуллана оладилар. Бундай ўқувчилар табиат фанларини ҳам, ижтимоий фанларни ҳам бирдек яхши ўзлаштирадилар. Махсус қобилиятга эга бўлган одам қандайдир аниқ нарсга билан муваффақиятли шуғуллана олади. Махсус қобилиятлардан бири – бу муסיкий қобилият ҳисобланади.

Ўқувчиларда муסיкий қобилият жуда эрта ривожланади. Бироқ айрим ҳолларда муסיкий қобилият кеч намоён бўлиши ҳам мумкин. Шунинг учун муסיкий қобилияти суст бўлган болаларда умуман муסיкий қобилият йўқ деб ҳисоблаш нотўғридир. Болаларнинг хотиралари жуда яхши ривожланган

бўлади, лекин дарс давомида диққатлари бир жойда турмайди. Мактаб ёшидаги болалар ижодий топшириқларни яхши бажарадилар. Улар турли ритмлардаги кичик куйлар ўйлаб топишлари, қўшиқларни таҳлил қилишлари, мусиқани расм орқали ифодалашлари ва қобилиятларини намоён қилишлари мумкин. Бу ёшдаги болаларда ритмни ҳис эта оладиган юқори мусиқийлик, яъни мусиқага эмоционал жавоб қайтариш қобилияти, шунингдек, мусиқани нозик дид билан фарқлаш, яъни мусиқани эшитиш қобилияти намоён бўлади. Ўқувчиларнинг мусиқий қобилиятлари дарс (машғулотлар)даги фаолиятларда намоён бўлади. Шу билан бирга улар асарларни фарқлаш, қарама-қарши ҳамда ўхшаш томонларини ажратиш, қисмларни таққослаш, товуш, ритм, динамикадаги ўзаро муносабатларни билишга ўрганадилар. Бу жараёнда эса уларнинг мусиқий асарни ижро этиш, ритмни ҳис қилиш ва ижрочилик қобилиятлари ўсади. Болалар ўзлари эшитиб идрок этган куй ва қўшиқлари асосида пайдо бўлган тасаввурларини акс эттиришга қодир бўлади. Буларнинг барчаси мусиқа дарс (машғулот)лари ва мусиқий тўғаракларда амалга оширилади.

Мусиқий қобилиятнинг асосий шакллари таҳлил эта туриб куй ва гармония идрокини ажратиб кўрсатиш мумкин. Улар асосида учта қобилият ётади:

1. Мусиқий эшитиш қобилиятининг перцептив ва эмоционал қисми деб аталувчи лад ҳисси мавжуд. Лад ҳисси, яъни куй, товушларнинг лад вазифасини эмоционал ҳис қилиш ёки товушларнинг юқорига-пастга ҳаракатланишининг ифодаланишини эмоционал ҳис қилиш қобилияти. Бу қобилиятни бошқача қилиб мусиқий эшитиш қобилиятининг эмоционал ёки перцептив қисми дейилади. Лад ҳисси мусиқий товушларнинг баландлигини ҳис этиш ва бевосита куйнинг англаш ва интонацияларни ҳис қилиш жараёнида намоён бўлади. У ритм ҳисси билан бир қаторда мусиқага бўлган асосий эмоционал муносабатни ташкил қилади.

2. Мусиқий таълимнинг репродуктив ёки идрок этиш қисми бўлиб ҳисобланувчи мусиқий эшитиш қобилияти. У лад ҳисси билан биргаликда уйғунликни ҳис этишга ёрдам беради. Бу қобилият мусиқий хотира ва мусиқий тасаввурнинг асосий негизидир.

Мусиқий эшитиш қобилияти – мусиқани тўла тўқис идрок этиш қобилиятидир. Мусиқий эшитиш қобилияти куйидаги турларга бўлинади: мутлақ, нисбий ва ички қобилият.

Мутлақ эшитиш қобилияти – мусиқий товушларнинг мутлақ баландлигини эталонлари билан солиштирмаган ҳолда аниқлаш қобилияти.

Нисбий ёки интервал эшитиш қобилияти – куй, интерваллар, аккордлардаги товушлар сони, улар орасидаги масофа ва товушлар

баландлигини сезиш, аниқлаш, ижро этиш қобилиятидир. Бунинг учун кишига ҳеч бўлмаганда битта товуш маълум бўлмоғи керак.

Ички эшитиш қобилияти – мусиқани бутун таркибий қисмини ҳаёлан тасаввур қилиш қобилиятидир.

Мусиқий эшитиш қобилияти мусиқий фаолиятлар давомида ривожланиб боради. Мутлақ эшитиш бундан мустасно, негаки уни махсус машқлар орқали такомиллаштиришнинг иложи йўқ. Мусиқий эшитиш қобилиятини ривожлантириш учун ихтисослашган мусиқа мактабларида сольфеджио дарслари ўтилади.

3. Мусиқий ритм ҳисси – мусиқани фаол бошдан кечириш, мусиқий ритм ифодавийлигини эмоционал ҳис этиш ва уни аниқ ижро эта олиш қобилияти. Ритм ҳисси ривожлантириш жуда мураккаб бўлган қобилиятлардан биридир.

Товушларнинг паст-баландлигини ҳис этиш ва ритмик ҳаракатларнинг ифодали мазмунини бошдан кечириш асосида юқорида санаб ўтилган уч қобилият ётади. Бу қобилиятлар мусиқий фаолият учун зарур бўлган асосий қобилиятлар бўлса-да шу билан қобилиятлар мажмуаси тугалланмайди. Мусиқий қобилиятнинг асосий белгиларидан бири – маълум бир мазмун ифодавийлигини ҳис эта олишдир.

Назария ва амалиётга асосланган ҳолда шунини айтиш жоизки, мусиқий қобилиятлар ва уларни ривожлантириш муаммоси педагогика ва психологиянинг долзарб муаммоларидан биридир. Бу қобилиятларни ривожлантириш ижтимоий муҳит, табиатдан берилган истеъдод, иқтидор, шахснинг ирода кучи, фаоллиги, жисмоний ва ақлий жараёнларга ҳам боғлиқдир. Демак, болаларда мусиқий қобилиятлар эрта намоён бўлиши, шунингдек уларнинг қобилиятлари таълим-тарбия ва атроф-муҳит таъсири остида шаклланишини ҳисобга олган ҳолда биз қуйидаги ҳолосага келдик. Узлуксиз таълим тизимидаги мусиқа машғулотлари (дарслари)да ижрочилик малакаларини ривожлантиришда мусиқий қобилиятлар муҳим омил бўлиб хизмат қилар экан.

Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларининг ёш психологик хусусиятлари

3-7 ёшгача бўлган давр боғча ёши даври ҳисобланади. Мактабгача ёшдаги болалар психологиясида жуда тез сифат ўзгаришлари бўлишини инобатга олган ҳолда 3 даврга:

3-4ёш кичик мактабгача даври

4-5ёш кичик боғча ёши ўрта мактабгача давр(ўрта боғча ёши)

6-7 ёш ва катта мактабгача давр катта боғча ёшларига ажратиш мумкин. Бола ривожланиш жараёнида одамларнинг илгари ўтган авлодлари томонидан яратилган предмет ва ҳодисалар олами билан алоҳида махсус муносабатга киришади. Бола инсоният қўлга киритган барча ютуқларни фаол равишда ўзлаштириб, эгаллаб боради. Бунда предметлар оламини, ҳамда улар ёрдамида амалга ошириладиган хатти-ҳаракатларни, тилни, одамлар орасидаги муносабатларни эгаллаб олиши, фаолият мотивларининг ривожланиши, қобилиятларнинг ўсиб бориши, катта ёшли кишиларнинг бевосита ёрдамида амалга оширилиб борилмоғи керак. Асосан, мана шу даврдан бошлаб боланинг мустақил фаолияти кучая бошлайди. Боғча ёшдаги болаларга бериладиган тарбия уларнинг мураккаб ҳаракатларини такомиллаштириш, элементар гигиена, маданий ва меҳнат малакалари ҳосил қилиш, нутқини ўстириш ҳамда ижтимоий ахлоқ ва эстетик диднинг дастлабки куртакларини юзага келтириш давридир.

Машхур рус педагогларидан бири Лесгафтнинг фикрича, инсоннинг боғча ёшдаги даври шундай бир даврки, бу даврда болада келгусида қандай характер ҳислатлари пайдо бўлиши белгиланади ва ахлоқий характернинг асослари юзага келади.

Боғча ёшдаги болаларнинг кўзга ташланиб турувчи хусусиятларидан бири уларнинг серҳаракатлиги ва тақлидчанлигидир. Бола табиатининг асосий қонунини шундай ифодалаш мумкин: бола узлуксиз фаолият кўрсатишни талаб қилади, лекин у фаолият натижасидан эмас, балки фаолиятнинг бир хиллиги ва бир томонламалигидан чарчаб қолади. Мана шу сўзлардан боғча ёшидаги бола табиатнинг асосий қонуни бўлмиш серҳаракатлигини ортиқ чеклаб ташламай, балки мақсадга мувофиқ равишда уюштириш кераклиги яққол кўриниб турибди.

Катталар ва тенгдошлари билан бўлган муносабат орқали бола ахлоқ нормалари, кишиларни англаш, шунингдек, ижобий ва салбий муносабатлар билан таниша бошлайди. Боғча ёшидаги бола энди ўз гавдасини жуда яхши бошқара бошлайди. Унинг ҳаракати мувофиқлаштирилган ҳолда бўлади. Бу даврда боланинг нутқи жадал ривожлана бошлайди. У янгиликларни эгаллашга нисбатан ўзи билганларини мустаҳкамлашга эҳтиёж сезади. Ўзи билган эртагини қайта-қайта эшитиш ва бундан зерикмаслик шу даврдаги болаларга хос хусусиятдир.

Боғча ёшдаги болалар эҳтиёжи ва қизиқишлари жадал равишда ортиб боради. Бу аввало кенг дойрага чиқиш эҳтиёжи, муносабатда бўлиш, ўйнаш эҳтиёжларининг мавжудлигидир. Боғча ёшидаги болалар нутқни бир мунча тўла ўзлаштирганлари ва хаддан ташқари ҳаракатчанликлари туфайли уларда

ўзларига яқин бўлган катта одамлар ва тенгдошлари билан муносабатда бўлиш эҳтиёжи туғилади. Улар тор дойрадан кенгрок дойрадаги муносабатларга интила бошладилар. Улар энди кўни-қўшниларнинг болалари билан ҳам жамоа бўлиб ўйнайдилар.

Ҳамма нарсани билиб олишга бўлган эҳтиёж кучаяди. Боғча ёшидаги бола табиатига хос бўлган кучли эҳтиёжлардан яна бир унинг ҳар нарсани янгилик сифатида кўриб бола уни ҳар томонлама билиб олишга интилишидир.

Боғча ёшдаги болалар ҳаётида ва уларнинг психик жиҳатидан ўсишида қизиқишнинг роли ҳам каттадир. Қизиқиш худди эҳтиёж каби боланинг бирор фаолиятга ундовчи омиллардан биридир. Шунинг учун ҳам қизиқишни билиш жараёни билан боғлиқ бўлган мураккаб психик ходиса деса бўлади.

Муסיқий таълим–тарбиянинг муваффақиятли амалга ошириш учун унинг психологик асосларини ўрганиш ўта муҳимдир.

Бизнинг ҳаётимизда муסיқа ҳар бир уйга кириб борган. Муסיқа мавзуи ўз хусусиятига эга бўлиб, инсон ва воқеликдаги барча томонларни қамраб ололмагани учун, энг аввало, инсон ички маънавий дунёсини, унинг туйғу ва кайфиятини ифодалайди. Муסיқада мусаввирлик ва ҳайкалтарошликдан фарқли тарзда дунё ҳақида тасаввурлар эмас, балки туйғулар ва кайфиятлар ҳосил қилади. Муסיқада туйғулар ҳаётий туйғуларнинг айнан ўзи бўлмай, улар танлаб олинган, тасодикий лаҳзалардан тозаланган, муайян орзулар нуктаи назардан англланган бўлади. Муסיқа инсон ҳиссиётлари ҳолатининг барча ранго-ранг товланишларини акс эттиришга қодир. У энг мураккаб туйғулар, энг нозик кечинмалар ва кайфият ҳолатларини ҳам ифода эта олади. Муסיқа вақт мезонига амал қилиб, кечинмаларнинг ўзгартириб туришлари, авжланиши ва пасайиши жараёнларини қамраб олади.

Муסיқа инсон ички дунёсининг ҳиссиётли томонлари билан бирга маънавий оламини бутунлигича ифода этиб, унинг ақлий ва ирода қудратини, яхлит қиёфасини ярата олади. У руҳий тизим хусусиятларини ифодалаш, миллий руҳ ҳолатларини вужудга келтириш имкониятига ҳам эга. Буюк бастакорлар ижодида у ёки бу халққа хос бўлган руҳий тизим хусусиятлари, туйғу ҳолатлари ва воқеликни инъикос этиш имкониятлари беқиёслиги яққол кўринади. Миллий руҳ хусусиятларини муסיқа воситаларида акс эттириш жараёнида халқ муסיқий ижоди катта ўрин тутди.

Буюк рус физиолог И.П.Павлов таълимотига кўра, инсон кечираётган турли хис туйғулар бош мия ярим шарлари пўстлоқ қисмининг фаолияти асосида юзага келади. Атроф муҳитнинг инсон организмига доимий таъсири ва организмнинг бу таъсирларга қонуний жавоб реакцияси натижасида аста-секин маълум бир муносабатлар тизими вужудга келади. И.П.Павлов буни – динамик

стереотип, деб атаган эди. И.П.Павловнинг динамик стереотип ҳақидаги таълимоти кишидаги ҳиссиётларнинг физиологик ва психологик табиатини чуқурроқ ўрганишда катта аҳамиятга эгадир. Гап боғча болаларида эстетик ҳиссиётни таркиб топтириш ҳақида борар экан, эътиборни аввало икки муҳим масалага қаратишимиз керак:

1) болаларда эстетик ҳиссиётнинг пайдо бўлиши учун объектив шарт-шароитлар мавжудми?

2) болалар санъат асарларини гўзаллик нуқтаи назаридан баҳолай оладиларми?

Психология фанидан маълумки, воқелик таъсири остида пайдо бўладиган сезги ва идрок ҳиссиётнинг асосий манбаидир. Болаларда бош мия ва сезги органларининг тараққиёти етарли даражада юксак бўлмаганлиги туфайли уларда сезувчанлик бир мунча таъсирли бўлади.

Муסיқани тўла тўқис идрок этиш учун диққат, хотира ва муסיқий тафаккур зарур ва муҳимдир. Ана шундагина инсоннинг тасаввури ёрдамга келади ва эстетик ҳиссиёт шаклланади. Айтилганлардан кўриниб турибдики, муסיқий асарни тўлиқ идрок этиш учун инсон психикасининг фаолияти хилма-хил бўлмоғи лозим. Муסיқий билимларни ўзлаштиришдан мақсад болаларнинг муסיқий асарнинг лад, ўлчов, суръат, регистрини айтиб беришлари эмас, балки мусиқанинг юқоридаги ифода воситалари орқали уларда шахсга хос бўлган хусусиятларни: ижодий қобилият, эркин йўналтирилган диққат, муסיқий хотира, тасаввур, фаолликни, ташаббускорликни шакллантиришдир.

Болалар ҳиссиётининг ўзига хос хусусиятларидан бири унинг муайян шароит билан боғлиқлигидир, яъни болаларда содир бўладиган ҳиссий кечинмалар аниқ бир шароитдагина вужудга келади. Шунга кўра уларни қизиқтирадиган, диққатларини жалб этадиган шароитни яратиш уларда эстетик ҳиссиётнинг, муסיқий маданиятни ўстиришнинг энг муҳим шартидир. Болалар бирор бир муסיқий асарни тинглар эканлар, мусиқанинг ранг-баранг овозлари, ифода воситаларини (темп, ритм, куй, ўлчов, регистр, динамика ва ҳоказолар), характер ва кайфиятини фарқлашни, эшитилган муסיқий асарларнинг қайси жанрга мансублигини, мумтоз, эстрада ёки бошқа мусиқаларни бир-биридан фарқлай олишни ҳиссий-эмоционал жиҳатдан идрок эта борадилар, бошқача қилиб айтганда, уларнинг муסיқий дидлари шакллана боради. Муסיқий дид, муסיқий дунёқарашнинг шаклланишида машғулотлардан ташқари ва мактабдан ташқари ишларнинг қай даражада йўлга қўйилганлиги, болаларнинг яшаш шароитлари, оиладаги муҳит ва оиланинг мусиқага нисбатан муносабати, оналарнинг ва бошқа оила аъзоларининг мусиқага қандай муносабатдаликлари ҳам ғоятда муҳимдир. Инсон бирор бир нарсани идрок этар экан, идрок

этилатган нарсга нисбатан сезги органларидан бирортаси асосий ўринга чиқади. Масалан, расм чизганда кўриш сезги органи, музика тинглашда эшитиш сезги органи бош ўринда туради. Идрок этишда сезги органларининг бир нечтаси ҳам иштирок этиши мумкин. Бундай идрок аралаш идрокка мисол бўла олади.

Музикий оҳангдорлик инсон нутқи оҳангига ўхшаб кетади. Одам ўзининг ҳис-туйғу ҳолатини бошқаларга нутқи оҳанги орқали билдиради, нутқ оҳанги овознинг баландлиги, пастлиги, тебраниши, вазни орқали намоён бўлади. Айтиш мумкинки, инсон нутқи оҳангининг улкан ифода имкониятлари музикий оҳангга табиий шарт-шароит яратади, унда оҳанг бутунлай янги бадиий сифат олади. Инсон нутқи оҳанги музика бадиий тилининг асоси бўлиб, бастакорнинг воқеликка муносабатини музикада акс эттиришда восита бўлиб хизмат қилади. Кўп асрлик тажриба нутқ оҳанги имкониятлари инсоннинг музикий сезгирлиги ва идроклилигини, музикани идрок этиш қобилиятини вужудга келтирди.

Боланинг камол топишида қизиқишнинг аҳамияти шундаки, бола қизиққан нарсасини мумкин қадар чуқурроқ билишига интилади ва бинобарин узок вақт давомида қизиққан нарсаси билан шуғулланишдан зерикмайди. Бу эса ўз навбатида боланинг диққати ҳамда иродаси каби муҳим хислатларни ўстиришга ва мустаҳкамлашишга ёрдам беради.

Боланинг қобилиятлари музикий фаолият жараёнида ривожланади. Ушбу ривожланишни болаларнинг ёш психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тўғри ташкил этиш ва йўналтириш музика тарбиячиларининг вазифасидир.

Масалан, болани илк болалик давридан товушлар баландлигини ажратишга ўргатилмаса, у етти ёшга етганида ўзидан кичик болалар осонгина бажара оладиган вазифаларни бажара олмайди.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг музикий ривожланишнинг муҳим хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1. Уларнинг эшитиш сезгиси, музикий эшитиш қобилияти ривожланиб боради;
2. Ҳар хил характердаги музикага эмоционал таъсирчанликнинг сифати ва даражаси ортади;
3. Қўшиқ куйлаш музикий-ритмик ижрочиликда қўлланиладиган содда кўникма ва малакалар шаклланади.

Болалар ёши хусусиятлари

Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларининг ёшига кўра ҳосил қиладиган қобилият ва имкониятларини кўриб чиқамиз.

Бир ёшли болалар – психолог А.Люблинскаянинг тўплаган маълумотларига кўра, гўдакнинг 10-12-кунларида эшитиш органи ишга тушар экан. Икки ойлик гўдак эса, мусиқа товушларини эшитганда, қимирламай, жим бўлиб қолар экан. 4-5-ойларида бола товуш келаётган томонга қарай бошлайди. Илк болалик даврларидаёқ гўдакларда мусиқа товушларига нисбатан шахсий муносабат шакллана боради. Биринчи йилининг охирларида боланинг умумий эшитиш ҳисси шаклланади. Болакай катталардан ҳар хил мусиқани тинглаб уни ўзига хос интонацион (ўхшаш овозлар чиқараиб) хиргоя қилади. Мусиқага нисбатан эмоционал муносабат билдириш, эшитиш ҳиссиётларини ривожлантириш илк болаликдан мусиқий тарбияни амалга оширишга хизмат қилади.

Икки ёшли болалар – мусиқани идрок этишда болалар ёрқин эмоцияларини намоён этадилар. Эшитиш ҳиссиёти табақалашган бўлади: бола юқори ва қуйи, баланд ва паст товушларни, хатто, тембрни ҳам фарқлай олади. Болада илк куйлаш кўникмалари онгли равишда шакллана боради; бола катталарга қўшилиб куйлай бошлайди. Бола оддий мусиқий ҳаракатлар – чапак чалиш, оёқни тўпиллатиш, мусиқа остида айланиш каби фаолиятларни бемалол бажара олади.

Уч ва тўрт ёшли болалар – эшитиш ҳиссида индивидуал ажралиб туриш ҳоллари кўринади. Масалан, мураккаб бўлмаган куйни аниқ ижро этишлари мумкин. Сўзларни ифодалашда аввал алоҳида сўзларни қўллаган бўлсалар, энди уларни бир-бири билан боғлаган ҳолда ишлата оладилар. Тафаккурларида ҳам сезиларли ўзгаришлар рўй беради. Кўргазмали-ҳаракатли тафаккурлари кўргазмали-образли тафаккурга айланади. Бу ёшдаги болалар ўзлари мустақил ҳаракатлар бажара оладилар ҳамда мустақил равишда рақсга тушиб ўйнайдилар.

Беш ёшли болалар – болаларнинг фаол тарзда “нимага?”, “Қаердан?” каби саволларни пайдо бўлиши давридир. Бола воқеа ва ҳодисалар ўртасидаги алоқаларни англай бошлайди ва уларни оддий усулда умумлаштира бошлайди. Болалар кузатувчан, айниқса, мусиқанинг қувноқ ёки ғамгин, товушлари баланд ёки пастлиги, қандай чолғу асбобида ижро этилаётганлигини бемалол аниқлай оладилар. Улар қўшиқни қандай ижро этиш кераклигини, қандай ҳаракатлар бажариш кераклигини яхши тушуна бошлайдилар. Бу даврда болаларнинг овозлари жарангдор ва ёрқин тус олади. Овоз интонациялари турғунлашиб

боради, лекин ҳали катталарнинг кўмагига мухтож бўлади. Бу ёшда эшитиш қобилияти шакллана боради. Бу даврда ҳаракатларнинг асосий турларини – юриш, югуриш, сакраш каби фаолиятларни яхши ўзлаштира бошлайдилар. Болалар ўз индивидуал хусусиятларидан, қобилиятларидан келиб чиқиб бир фаолият турини афзал кўришлари мумкин.

Олти ва етти ёшли болалар – бу даврда болалар мактабга тайёргарлик кўра бошлайдилар. Мусиқа машғулотларида олинган билим ва таассуротларига асосланиб болалар мусиқий асарларга шарҳ беришлари, мусиканинг ифода воситаларини аниқлашлари, мусиқий кайфият белгиларини ажрата олишлари мумкин.

Бу даврда болалар ривожлана борадилар ва бир неча ривожланиш босқичларидан ўтадилар:

- эмоционал ривожланиш – оддий мусиқий товушларга кескин ёки ёрқин эмоционал реакция бериш;
- ҳиссиёт, идрок ва эшитишнинг ривожланиши – мусиқий товушларни алоҳида идрок этишдан, бутун, онгли ва фаол идрок этиш, товушнинг хусусиятлари, баландлиги, тембри, динамикаси, ритминини идрок этиш;
- муносабатлар билдириш жараёни – беқарор қизиқишлардан барқарор қизиқишларга, эҳтиёжларга ўтиш, мусиқий диднинг илк қирраларининг пайдо бўлиши;
- ижрочилик фаолияти – кўриб бажарилувчи фаолиятлар, мусиқий ритмик ҳамда куйлаш фаолиятида тақлидчанлик.

Мактабгача таълим муассасаларида мусиқий тарбиянинг мақсад ва вазифалари гуруҳ ва фаолиятлар кесимида

Мустақил Ўзбекистоннинг келажаги, эртанги кун тараққиёти эгалари бўлмиш болаларни тўғри ва маънавий бой, тарбияли шахс сифатида тарбиялашдир. Бу мақсадни амалга оширишда барча соҳалар каби мусиқа ҳам алоҳида ўринни касб этади. Мактабгача тарбия муассасаларида мусиқий тарбия — бу бир аниқ мақсадга йўналтирилган, яъни мактабгача ёшдаги болани эстетик, ахлоқий, ақлий ривожини амалга ошириш, болани шахс сифатида тарбиялаш, уни дунёқарашини кенгайтириш, ўз иқтидорини намоён қила олишга, эстетик жиҳатдан мусиқани тушунишга, унга ижодкорона ёндаша олишга ўргатишдир.

Ҳар бир бола мусиканинг қайси йўналишини ўрганишидан қатъий назар унинг ёш хусусиятларини, психологик ривожини мусиқа раҳбари назарда тутиши лозим.

Боланинг муסיкий ривожии бу тўғри ва узлуксиз равиида йўлга қўйилган фаол муסיкий жараёндир. Бу ривожланиш қуйидагича кечади:

- Ҳиссий муносабат. Оддий муסיкий тасаввурдан мураккаб ва кўптомонлама ривожланган муסיкий асарларни тушуна олиш;

- Муסיқани эшитиш қобилияти — мусиқанинг тембри, товуш баландлиги, мусиқа ифода воситалари.

- Ижрочиликнинг илк шаклланиши. Бола ўзининг билим ва кўникмаларига таяниб, унга таниш бўлган мусиқага матн ёки рақс элементларини ижро этиш.

Мусиқа тарбия бошқа соҳалар каби ўйлаб чиқилган тизим ва режаларга асосланиб узлуксиз олиб бориладиган жараёндир, яъни ҳар бир машғулотда ўйлаб чиқилган маълум мақсад сари бирин-кетин қадамба-қадам эришилади. Бу жараёнда мусиқа раҳбари сардор вазифасини ўтайди ва болаларни ўзи билан эргаштириб юради.

Бу жараённинг яна бир муҳим жиҳатларидан бири бу – ҳар бир боланинг индивидуал дунёқараши ва иқтидорини назарда тутиш керак. Айрим болаларга танбеҳ бериш билан кифояланса, айрим болаларга танбеҳ салбий таъсир кўрсатиб, улар ўз фаолиятларини кўрсатмай янада қисилиб қолишади.

Муסיкий тарбия вазифалари:

1. Мусиқага муҳаббат ва қизиқишни ўстириш.
2. Болаларнинг муסיкий тажрибасини бойитиш (муסיкий асарлар асосида).
3. Болаларни оддий муסיкий тушунчалар билан таништириш, мусиқа тинглаш, куйлаш, муסיкий ритмикаси борасида малакаларни ривожлантириш.
4. Болаларда эмоционал ҳисни шакллантириш. Уларда лад ҳисси, ритм туйғусини ўстириш ва ҳаракатни ўтириш.
5. Муסיкий дидни ўстириш (муסיкий таассуротлар асосида).
6. Болаларда ижодкорликни ўстириш (барча фаолиятлар асосида).

Болаларнинг шахс сифатида тарбиялаш учун таълим жисмоний ва онгли тарбия уйғунликда олиб борилиши керак. Бу мақсадга эришиш учун болаларда тўғри ташкиллаштирилган муסיкий машғулотлар ташкил этилади.

Эстетик тарбия мактабгача ёшдаги болаларда гўзалликни тушуниш, уни ҳис қилиш, яхши ва ёмонни, бадий санъат турларини фарқлай олиш ва уларга ижодкорона ёндашишга йўналтирилгандир. Эстетик тарбиянинг энг кўзга кўринган омилларидан бири бу — мусиқадир. Бу мақсадларга эришиш учун мактабгача ёшдаги болаларнинг умумий муסיкийлигини ривожлантириш керак.

Болаларнинг умумий муסיкийлигига нималар асос бўлади: мусиқа боланинг эстетик тарбия омили сифатида унга гўзалликни қабул қилиш, тушуниш қобилиятларини ривожлантириш. Бу масалаларни ҳал этиш учун умумий муסיкийликни ривожлантириш зарурдир.

Муסיкий омиллар 3 тамойилга бўлинади:

1. Муסיқанинг характери, кайфиятини ҳис этиш, муסיқага эмоционал муносабат билдириш (муסיқанинг ифодавийлиги ва тасвирийлиги). Болада муסיқани тинглаганда унинг характериға мос кайфиятда бўлишиға эришиш керак.

2. Энг ёрқин муסיкий образли асарни тинглаш, таққослаш ва баҳо бериш. Бунда муסיқа ифода воситалари, муסיкий асбоблар тембрлари, эшитиш маданияти талаб этилади. Масалан, чолғу асбобларнинг юқори ва паст тембрлари (скрипка — альт, контрабас — виолончель ва бошқа асбоблар).

3. Муסיқаға ижодкорлик муносабатини билдириш. Ҳар бир бола бирор муסיкий асарни эшитиб ўзича бадий тасаввур қилади ва қўшиқда, ўйинларда, рақс элементлари билан ҳиссий муносабат билдириши мумкин. Бу болаларда ижрочиликнинг илк намоишлари, яъни илк уруғлари бўлиши мумкин.

I. Муסיқа — болаларнинг ақлий фаолиятининг фаоллаштирувчи омилдир.

II. Муסיқа — ахлокий олим бўлиб, маънавиятнинг ажралмас қисмини таркиб топтиради. Муסיқадан анъаналарға ҳурмат, Ватанни севиш ва бошқа тарбиявий ахлокий муаммоларни тарбиялайди.

III. Муסיқа — жисмоний тарбия омили ҳамдир.

Энди бу омилларнинг бирма-бир қўриб чиқамиз:

I. Муסיқа боланинг ҳиссиётига ва кайфиятиға таъсир қилади.

Бу болаларға асарни таништирар эканмиз уларда муסיқани ҳис қилиш, у билан бирға кечинмаларни бошдан кечиришға ўргатамиз. Қардош ва чет эл қўшиқлари ва рақсларини ўргатар эканмиз бу халқларнинг анъаналари, тарбияси билан ҳам таништирамиз. Муסיқанинг бой жанрлари — қахрамонлик образи ёки лирик образларни, юмор ёки рақсонна куйни эшитиб тушунишға ундайди.

Муסיқа болаларнинг ички дунёсини бойитишға хизмат қилади. Таълим ва тарбия масалалари жамоа бўлиб куйлашда, рақс ва ўйинларда намоён бўлади, чунки болалар бу жараёнларда жамоа деб ҳис қиладилар.

Куйлаш фаолияти биргаликни, бирдамликни талаб этади. Жамоа бўлиб куйлаш жараёнида бола ўзини ёлғиз ҳис қилмайди ва аста-секинлик билан унинг индивидуал ривожига ҳам таъсир қилади. Муסיқа машғулоти боланинг умумий маданий тарбиясига ижобий таъсир кўрсатади. Муסיқа машғулотлари жараёнида турли фаолиятларни қўллаш (қўшиқ куйлаш, тинглаш, муסיқа чолғу асбобларида ижро этиш, муסיкий ритмик ҳаракатлар) болаларда диққатни жамлаш, тез реакция ва иродасини кучайтиради: қўшиқ куйлаш жараёнида бирға бошлаб бирға тугатиш; рақс ва ўйин жараёнида муסיқани темпини сезиш талаб этилади.

Шундай қилиб, музикаий фаолиятлар мактабгача ёшдаги болаларнинг ақлий фаолиятини ривожлантиради.

II. Музикани идрок этиш. Бу боланинг ахлоқий ва ақлий ривожининг уйғунлиги билан олиб борилади, яъни диққатини жамлаш, музикага нисбатан кузатувчинлик, уни таққослаш ва фарқлай олиш талаб этилади. Бола музикаий асарни тинглагандан сўнг бола музика ҳақида илк фикрларини билдиради: асарнинг умумий характерини, кўшиқдаги бадиий матнини, музика ифода воситаларига эътиборини қаратади. Бу эътиборни шакллантириш учун албатта музика раҳбари кўмаги керак.

Мисол қилиб М.Отажоновнинг болалар учун ёзилган «Гулдаста» тўпламидан жой олган «Мусича» асарини тинглаб кўришади.

Боланинг илк диққатини тортган нарса бу асарнинг кайфияти — енгил ўйинқароклигидир. Бу асарда мусичанинг образини композитор жуда яхши очиб берган. Болалар тинглаш жараёнида бу асар ўйинқарок ва шўх мусича ҳақида эканлигини тасаввур қиладилар.

Болалар боғчасида ўрта, катта ва мактабга тайёрлов гуруҳларида ижодкорлик масаласини ўртага ташласа, албатта болаларда ақлий фаолият билан ишлашади, яъни бирор бир таниш бўлган кўшиққа ўзлари бирор матн қўйишлари ёки айнан шу кўшиқни импровизация қилишлари. Ундан ташқари бирор бир бадиий мантига ўзлари қуй басталашлари, бирор бир қуйга рақс элементларини ўйлаб кўришлари. Болалар билан ишлаш жараёнида ўларнинг ақлий фаоллигини оширишда уларнинг ижодкорлигини шакллантиришда болалар бирор қуйга рақс элементлари ёки сахналаштиришни севишади. Бу жараён бир неча босқичда амалга ошади:

1. Болалар асарни тинглашади;
2. Унинг бадиий таҳлил қилишади;
3. Бадиий образни ўйлаб кўришади;
4. Ролларни тақсимлашади;
5. Ижро этишади.

Бу босқичларнинг ҳар бирида мактабгача ёшдаги болалар олдида янги-янги масалалар қўйилади.

III. Музика инсоннинг нафақат кайфиятига, эстетик ривожига балки умумий организмга ҳам таъсир ўтказади. Бола музика тинглаганда, қуйлаганда, рақс давомида бутун организм фаолият олиб боради (нафас йўллари, мушаклар, қон айланиши, асаб тизими ва бошқа аъзолар). Бу масала бўйича кўплаб физиолог олимларимиз иш олиб боришган ва ўз изланишларида жуда кўплаб маълумотларни беришади. Шулардан бири физиолог олим П.Н.Анахин таъкидлашича: «Кичкина гудак бола мажор ва минор ладида

ёзилган асарларни тинглаб кўрганида шунга мос кайфиятини кўрсатган экан». Бу унинг рухий психикасига таъсир кўрсатади.

Қўшиқ куйлашда болаларда овоз аппарати, товуш пайлари ва ҳаттоки, талафузи ривожланади. Бола тўғри ўтриб куйлаганида танаси, кўкрак қаваси ва нафас органлари яхши ишлайди ва ривожланади.

Ритмика болаларда мусиқани ҳас қилиш, тананинг асоси (асанка), қадамларнинг шахдамлиги ва енгил югуришини ривожлантиради.

Шундай қилиб, болаларнинг ҳар томонлама ривожидида мусиқанинг ўрни каттадир. Бола мусиқани тушуниш, уни идрок этиш, унга ҳиссий муносабат билдириш, ижрочилик малакаларини шакллантиришга мунтазам олиб борилган мусиқа машғулоти катта аҳамият касб этади.

Мактабгача ёшдаги болаларда қўшиқчилиги кўникмаларини тарбиялаш.

Қўшиқ куйлаш — болаларга кўтаринки кайфият бағишлайди. У болаларда нафақат рухий балки жисмоний жиҳатдан ривожлантиради. Чунки бола куйлаётганда оғиз, бурун, нафас йўллари, кўкрак қафаси, умуман олганда барча аъзолари фаолият олиб боради. Бола куйлаш жараёнида тик гавдасини эркин ва тўғри ўтириши талаб этилади. Куйлаш жараёнида нафас йўллари ҳам ривожланади. Бу жараёнлар масаласини жуда кўплаб физиолог-медик — олимлар кўп тадқиқотлар ва ишлар олиб боришганлар. Булардан Алмазов, Н.А.Ветлугина, А.Н.Кенеман, М.А.Метлов, С.Г.Товбина, Е.П.Иова, И.П.Павлов, А.Г.Менабени ва бошқа кўплаб физиологларни таъкидлаб ўтсак бўлади.

Болаларга куйлаш жараёнида матн ва мусиқа уйғунлигида бўлганда матн ва куйга эътибор берилади. Қўшиқда матн ва мусиқий куй бирикиб, тингловчига эмоционал таъсир кўрсатиб турли ҳис-туйғуларни уйғотади. Бу таъсирчанлик бола тарбиясида катта аҳамиятга эга.

Боланинг кичик давридан қўшиқни маъносини тушунмаса ҳам, унинг мазмунини ва мусиқасига тушунмаса ҳам унга ҳиссий муносабатни билдиради. Боланинг ривожлангани сари, нутқи ва ҳаёт давомида олган кўникмалари қўшиқни умуман куйни тушуна олишга ёрдам буради.

Жамоа бўлиб куйлаганда болага куй қўшиқ матнга нисбатан кучлироқ таъсир қилади. К.Д.Ушинский таъкидлаганидек: «Қўшиқда, айниқса хор жамоасида қалбни тарбияловчи унинг жумбушга келтирувчи ҳиссиётлар мавжуд»⁵

⁵ Ушинский К.Д. Сбор, соч. —М.: Л., 1948.

Кўпгина ҳолларда ўғил боланинг шахдам юриб маршни куилаётганини, киз болани эса қуғирчоқни аллалашини кузатишимиз мумкин.

Боланинг овози — табиий чолғудир, чунки бу чолғу у ёшлигидан мавжуд. Мана шунинг учун ҳам унинг ҳаёти давомида ҳамроҳ бўлади ва турли ўйинларда фойдаланади. Ундан ташқари кўшиқ бола ҳаётининг бошқа фаолиятларида ҳам қўлланади. Масалан, рақс, хоровод, болалар чолғуларида ижро этганда.

Кўшиқ — бу боланинг дунёқарашини кенгайтириб, ёрқин образли тасаввурга эга бўлишга ёрдам беради. Кўшиқларда табиатга, Ватанга муҳаббат, катталарга, аجدодларга ҳурмат ўзаро муносабатларни яхшилаш ва бошқа тарбиявий ахлоқларни ўстиришга ёрдам беради.

Кўшиқ ўргатиш жараёнида болалардан катта ақлий меҳнат талаб этилади. У ёнидаги болани эшитишни, унинг кўшиғига ўз муносабатини билдиришни, мусикий жумлаларни бир-бири билан солиштиришни, таққослашни, фортепиано жўрлигини тинглай олиши, кўшиқни гармоник ва мелодик тизимини эшита олишни ва ижро сифатини баҳолашни ўргатади.

Кўшиқ бола организмга ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Масалан, нутқини ўстиради, овоз аппаратларини ривожлантиради, кўшиқчилик нафасини шакллантиради. Бола кўшиқ куйлашда асосан мусикий ҳисси, эмоционал таъсири, мусикий эшитуви (слух), ритм ҳисси ривожланади. Кўшиқ куйлашнинг яна бир асосий хусусиятларидан бири бу — жамоа бўлиб кўйлашдир.

Бола эшитув қобилияти (слух) ва овозини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари.

Кўшиқ — товуш ҳосил қилишнинг мураккаб жараёнларидан бири бўлиб, асосан овоз ва эшитув органларининг мужассамлашуви асосини ташкил этади, яъни эшитув аппарати ва кўшиқчилик овозининг ўзаро боғлиқлигидир.

Эшитув қобилиятининг такомиллашуви — болаларнинг кичик ёшидан ривожланади. Улар мусиқа раҳбари ёки тарбиячи куйлаб берганда кўшиқ, куй ёки оҳангни софлигича эшитадилар ва шундайлигича куйлайдилар.

Кичик ёшдаги болалар 2-3 та нота оралиғидаги кўшиқларни кўйлай оладилар. Болалар катталар куйларини эшитиб, кейин ўзлари ҳам шу куйни катталардек куйлашга ҳаракат қиладилар. Мактабгача ёшдаги болаларда овоз аппарати мукамал ривожланмаган (товуш пайлари ривожланмаган, нозик, нафас кучсиз ва бошқалар). Бола ривожлангани сари организм ва кўшиқчилик органлари ҳам такомиллашади. Мактабгача ёшдаги бола овози етарли даржада ёрқинлиги бўлмайди. Бу муаммолар устида кўпгина тадқиқотчилар илмий ишлар ва изланишлар олиб боришади. Боланинг овоз хусусиятлари, уларнинг

диапазони имкониятлари ҳақида Н.Д.Орлов, Е.И.Алмазов, Н.А.Метлов, Н.А.Ветлугина, А.Д.Войнова, Р.Т.Зиничлар шулар жумласидандир. Улар ўз илмий ишларида «боланинг табиий овози ре 1 - си 1, яъни ундан юқори ва пастки ноталарни бола куйлаганда товуш зўриқиши ва сиқиб куйлаши мумкин. Бу болаларнинг товуш пайларининг шикастланишига олиб келиши мумкин». Бу муаммоларга йўл қўймаслик учун аниқ мақсадга йўналтирилган ва пухта ўйлаб чиқилган репертуар танланиши керак. Бунда асосий эътибор қўшиқчилик диапазониغا қаратамиз.

Ёши	Диапазони
2 — 3 ёш	ми 1 — ля 1
3-4 ёш	ре 1 — ля 1
4 — 5 ёш	ре 1—си 1
5 —6 ёш	ре 1 — си 1 (до 2)
6 —7 ёш	до 1 (ре 1)-до 2

Берилган жадвалда болаларнинг овози пастки, юқори ва ишчи диапазони мавжуддир.

Болаларга қўшиқ ўргатаётганда ва репертуар танлаганда нималарга эътибор берилиши керак? Ҳар бир қўшиқ маълум педагогик мақсадларни амалга оширишни кўзга тутиб танланади. Унда ҳар бир янги қўшиқ олдингисидан ҳосил этилган куйлаш малакаларини мустаҳкамлайди ва уларни ривожлантиради. Қўшиқ диаразони болалар овозига мослиги, бадиий ғоявий мазмуни, болалар дунёқараши ва ёшига мос бўлиши керак.

Қўшиқларни қуйидаги талабларга кўра танлаш тавсия этилади:

1. Қўшиқни тарбиявий аҳамияти, ғоявий мазмуни, мусиқий тузилиши ва характерининг болалар ёшига мослиги.

2. Қўшиқ матнининг осонлиги, бадиий юксаклиги, болаларнинг луғат бойлигига мослиги ва уларнинг нутқини ва тафаккурини ўстириш учун хизмат қилиши.

3. Қўшиқ оҳанги, унинг характери (хушчақчақ, қувноқ, марш, мунгли, ғамгин, байрамона, кўтаринки руҳда), лад ва тесситураси, овоз диапазони болалар ёшига мос бўлиши.

4. Қўшиқнинг бадиий хусусиятлари ва ифодавийлиги, болалар идрокига мослиги, гармоник тузилиши ва оҳангдошлиги.

5. Қўшиқ шакли (1, 2 қисмли ёки куплет шаклида тузилганлиги) нақаротнинг мавжудлиги.

Қўшиқни танлашдаги болаларга қисқа, мазмунли, образли, қизиқарли ҳикоя қилиб берилади. Қўшиқ мазмунидаги ахлоқ-одоб, табиат, она Ватан,

мехр-муҳаббат ҳақидаги ғояларни болалар онгига сингдириб, уларда қизиқиш уйғотади.

Бадий қўшиқлар сирасига Д.Омонуллаеванинг болалар учун ёзилган «Дилоромнинг қўшиғи», «Бувижоним», «Азиз бустон — Ўзбекистон», «Навзўзим», «Ўзбекистон — Ватаним маним»; Н.Норхўжаевнинг «Ўйнасангчи типратикан», «Неваралар қўшиғи», «Капалак ва камалак», «Каклигим», «Шафтолига саволим», «Навўзим — шух созим», «Салом берган болалар», «Бувижоним яхшисиз», «Гуллар маним кулганим», «Яхши бола», «Биз аскармиз»; Ш.Ёрматовнинг «Ай-яй-яй», «Ислом бобо»; А.Мансуровнинг «Музқаймоқ», «Ватангинам»; Ф.Назаровнинг «Иноқ ўйнаймиз», «Пахтаой», «Қиш чоғлари» ва бошқа кўплаб Ўзбекистон композиторларининг қўшиқлари болалар ижодиётида сўнамас из қолдириб уларнинг бадий тарбияси ва дидини ўстиришга ёрдам беради.

Қўшиқни тарбиячи ифодали қилиб ижро этиб беради. Қўшиқ мазмунига мос тасвирий санъат қўшиқ мазмунига ва тузилишига хос савол-жавоблар қилиб, қўшиқни мусиқий жумлаларга бўлиб ўргатади. Сўнгга қўшиқ мазмунга мос мусиқий-ритмик ҳаракатлар билан ўргата бошлайди. Матн ва оҳанг талаффузнинг аниқлиги маълум меъёрга тушгандан сўнг, қўшиқнинг бадий ижросига эришилди. Қўшиқни вақт-вақти билан сайр вақтида, машғулотдан-машғулотга такрорлаб куйлаб туриш лозим, акс ҳолда унинг матни болалар хотирасидан кўтарилади ва унга нисбатан қизиқиш сусаяди. Ҳар бир машғулотда айниқса, янги қўшиқни ўрганишдан олдин, илгари ўргатилган қўшиқни такрорлаб туриш, болалар ижросидаги айтим нуқсонларни тузатиб боришга ёрдам беради. Болалар толиқмаслиги учун қўшиқ ўргатиш шакллари ўзгартириб турилади. Масалан: гуруҳларга бўлиб ўргатиш; яккахон ва гуруҳ жўрлигида; мусиқий ҳаракатлар ёрдамида амалга оширилиб; қўшиқ матнига мос рақс элементларини ўйлаб кўришга ва ўзлари уни ижро этишга ундаб кўриш яхши самара беради.

Қўшиқ мукамал ўрганилгандан сўнг, уларнинг қизиқиши янада ортади. Шунингдек, машғулот шакллари (ноанъанавий машғулотлар) ўзгартирилиб туриш ҳам машғулотларда болаларнинг зерикашини олдини олиб, қизиқишини кечайтиради.

Йил давомида болалар 10-12 та қўшиқ ўрганишлари кўзда тутилади. Бунга эришиш учун қўйиладиган вазифалар: болаларда соф интонация ва қўшиқчилик малакаларини шакллантириш; болаларга яқка ва тарбиячи билан қўшиқ куйлаш, а'капелла тарзида ижро этиш; мусиқий эшитув қобилятини, куйнинг баландлиги, уларнинг узунлиги, куйнинг йўналиши, ўзини эшита олиши (куйлаётганида), ижро вақтида ўзининг хатоларини эшита олишини

ривожлантириш; овоз ривож, табиӣ ижрога эришиш; болаларда ижодкорлик малакаларини ривожлантириш, улар ижро этган кўшиқларини хоровадлар ва ўйинларда қўллаш.

Кўшиқчилик малакалари

Бола тўғри куйлаши учун кўшиқчилик, вокал-хор малакаларини шакллантириш керак. Кўшиқчилик малакалари. Бу тўғри ҳолатда куйлаш. кўшиқ куйлаш жараёнида бола гавдани кўтариб букчаймасдан, стул орқасига суяниброқ ўтириши керак. Қўллари эса тиззага қўйилади.

Вокал малакалари. Бу овоз ҳосил қилиш, нафас ва дикция. Нафас қисқа, енгил ва шовқинсиз бўлиши керак. Сўзлар аниқ ва бурро талаффуз қилинади. Хор малакалари. Бу ансамбл ва тузилиш (строй)нинг ўзаро боғлиқлиги. «Ансамбль» — французча сўз бўлиб, «уйғунлашув» (слитность) яъни, овозларнинг куч ва баланлигининг бирлашувидир. Бу жараёнда овоз унисон куйлашга ва тембрнинг текисланишига эришишимиз керак.

Куйлаш малакаларини ривожлантириш

Куйлаш малакалари кўшиқ ёдлаш ва ўргатиш жараёнида ривожланади. Асар мураккаблашгани сари малака ривожланади.

Боғчада тарбиялаш жараёнида билиши керак:

Кичик ва ўрта гуруҳ — мусиқа раҳбари мусиқа асбоби ёрдамида оддий, мураккаб бўлмаган кўшиқларни куйлай олиши керак.

Катта гуруҳ — асбобсиз фақат мусиқа раҳбарининг ёрдами билан ёки мусиқа раҳбарисиз мусиқа мусиқа асбоби жўрлигида куйлаши, товушлар баландлиги ва чўзимларини фарқлай олиши, кўшиқ куйлаш жараёнида тўғри, тик, елкани кўтариб ўтириши керак.

Мактабгача тайёрлов гуруҳи — ёдлаган кўшиғини ифодали куйлаб бериш, олдин ёдлаган кўшиғини эслаб куйлаши, куйлаш жараёнида ёнидаги болаларни эшита олиши ва камчилик — у хатоларини тўғирлай олиши, эвушларнинг юқорига ва пастга ҳаракатланишини фарқлай олиши, ноталар қисқа узунлигини ва ноталарнинг номларини билиши керак.

Кўшиқ куйлашга ўргатишнинг методлари ва йўллари

Мусиқа раҳбари болаларга кўшиқни ўргатишдан олдин кўшиқни таништириши, композитори ҳақида, асарнинг матни, мазмуни ҳақида гапириб бериши керак, бир сўз билан айтганда болаларда бу кўшиқни ўрганиш учун қизиқишларини уйғотишдир.

Қўшиқ ўргатиш жараёнида ёш даврлар бўйича кўриб чиқамиз.

Кичик гуруҳ болаларини куйлашга ўргатиш методлари

3 ёшда овоз аппарати энди шакллана бошлайди. Қўшиқчилик овози ҳали йўқ, нафас қисқа, лекин болалар шу даврда жуда қизиқувчан бўлиб, катталар ижроцига бажонудил қўшиладилар, жумлаларнинг баъзи товушларини куйлай олишадилар. Асосий вазифа. Бошланғич куйлаш малакаларини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш. Бу ёшдаги болалар қўшиқни бутун яхлитлигича куйлай олишмайдилар, фақат баъзи қисмларинигина куйлай олишади.

4 ёшга келиб овоз кучаяди, улар энг оддий қўшиқларни куйлай олишади. Бунда қўйиладиган вазифа — болаларда табиий товушда куйлашга, зўриқмасдан, товушни сикмасдан куйлашга ўргатиш. Бу ёшда муҳим ишлардн бири бу талаффуз устида ишлаш. Болалар бу ёшда ҳали кўп сўзларни маъносини тушунмайдилар. Уларга сўзларнинг мазмунини ва тўғри талаффузини тушунтириш керак. Бу ёшдаги болалар умумий бир темпда куйлаши қийин кечади. Бу нарсa тарбиячининг доимий эътиборида бўлиши ва болаларнинг биргаликда куйлашга ўтгатиши керак.

5 ёшли болалар мураккаб бўлмаган қўшиқларни мусикий раҳбарига эргашиб куйлайдилар.

Методик усуллар:

1. Мусиқа раҳбари томонидан қўшиқни ифодали эмоционал ижрода кўрсатиш;
2. Қўшиқни биринчи бор таништириш жараёнида расм, ўйинчоқлар билан қўшиқни мазмунини очиб беришга ёрдам беради.
3. Ўйин шакллари кўллаш.
4. Таълимий усул — мусиқа раҳбари асарни 2-3 марта фортепианода чалиб беради ва болалар билан биргаликда куйлайдилар.
5. Қўшиқ матнини куй билан биргаликда ўрганилади.

Ўрта гуруҳ болаларини куйлашга ўргатиш методлари

5 ёшдаги болалар маълум даражадаги умумий мусикий тайёргарликка эга. Овози анча мустаҳкамланган бўлиб диапазон (ре 1 — си 1) кенгайган. Нафас бироз мустаҳкамланган, чуққурлашган, сўзларни тўғри тўлаффуз қилиш малакаларига эгадир.

Асосий вазифа:

1. Табиий товушда зўриқмасдан куйлаш. Бу малака устида мунтазам равишда иш олиб борилади.

2. Тўғри нафас олиш, яъни бир жумлани бир нафасда куйлаш.
3. Тўғри талаффузга эътибор бериш
4. Артикуляция устида ишлаш (қўшиқ ижроси вақтида оғизни тўлиқ очишга, паст жағни зўриқтирмасдан, сиқмасдан очиб куйлаш).
5. Ансамбль малакалари — қўшиқни бирга бошлаб, бирга тугатишга эришиш. Бу ёшдаги болаларни жўрсиз ижрога ўргатиш (яхши ўрганилган ва мустақкам биладиган қўшиқни жўрсиз айтиши мумкин) керак.

Методик усуллар:

1. Қўшиқни ўргатиш жараёнида фортепиано жўрлигида ёки жўрсиз олиб борилади.
2. Мусиқа раҳбарининг овозидан куйлашга ўргатиш болалар учун осонлашади.
3. Қўшиқ ўргатиш жараёнида мусикий жумлаларни болаларни гуруҳларга бўлиб, навбатма-навбат айттириш (бундай методни қўллашдан мақсад болаларнинг эшитув жараёнини ва диққатини ривожлантиради).
4. Чўзиб куйлаш малакасини ўстириш (контеленно ижроси). Бу ёшда куйлаш олдидан овоз сошлаш машқларига катта эътибор берилади. Машқлар болаларда қўшиқчилик овозини ва қўшиқчилик нафаси ривожига олиб келади.

Катта гуруҳда куйлашга ўргатиш методлари

Товуш ҳосил қилиш устида ишлаганда зўриқмасдан куйлашга эътиборини қаратади, аммо овоз жаранглаш турли-туман бўлишини, яъни табиий, жарангдор, чакқон, енгил, майин куйлашга эришиш керак.

Қўшиқчиликда дикция ва қўшиқчиликни ривожлантириб ўз-ўзини эшитишга овоз кучини бошқаришга, сўзларни аниқ талаффуз этишга ўргатиш.

Мусиқа раҳбари доим болалар соф куйлашига эътибор бериши керак. Куйлашнинг сифати куйлаш ҳолатига боғлиқдир.

Ифодали куйлашга эришишда динамиз туслар, ансамбль малакалари тўғри бажарилиши муҳимдир.

Методик усуллар:

1. Акс-садо усули.
2. Қиёслаш-таққослаш методларидан фойдаланилади.

Мактабга тайёрлов гуруҳларида куйлашга ўргатиш методлари

Мактабга тайёрлов гуруҳида мусикий-эстетик масалалар алоҳида аҳамият касб этиди. 6-7 ёшли болаларда куйлашга эҳтиёж кучаяди. Мактабга болаларни пухта эгаллаган билим ва малакалар билан юборилади.

Мактабга тайёрлов гуруҳи болаларидан талаб этилади:

1. Қўшиқни ифодали ижро этиши: жарангдор, куйчан, енгил овоз билан куйлаш; кўкрак ва елкани кўтармасдан нафас олиш; жумлани бошида олинган нафасни жумланинг охиригача тежаб сарфлаш; артекуляция малакалари, сўзларни (унли ва ундош ҳарфларни) аниқ ва бурро талаффуз қилиш.

2. Қўшиқни бирга бошлаб бирга тугатиши (темпни тезлаштирмасдан ёки секинлаштирмасдан); ритм ва темпни аниқ ҳис қилиши; куйни соф интонация қилиши, ёнидаги дўстини камчилигини айта олиши; таниш бўлган қўшиқни асбоб жўрлигида ёки жўрсиз ижро эта олиш; куйнинг юқорига ва пастга ҳаракатланиши, узун ва қисқа товушларни аниқлай олиши; ноталар номларини билиши; юқори ноталар нота йўлининг юқорисида, паст ноталар эса пастига ёзилишини билиши керак.

3. Жамоа ва якка куйлай олиши. Бунда қоматини тик тутиб, эга бўлган қўшиқчилик малакаларини кўрсата олиши.

4. Қўшиқчилик диапазонини ривожлантириши (до (до#) 1-ре2).

Қўшиқчилик малакалари

1. Товуш ҳосил қилиш устида ишлаш (енгил, юқори, жарангдор, куйчан). Мусиқа раҳбари қўшиқ ўргатиш жараёнида ўзи ёки яхши куйлайдиган бола мисолида кўрсатади.

2. Унли товушлар (а, о, у, э, и)ни тўғри талаффуз қилиш. Бунда мусиқа раҳбари куйлашдан олдин овоз созлаш машқларида (ля-ле-ли бўғинлари) қўллаши мақсадга мувофиқдир.

3. Қўшиқчилик нафаси устида ишлаш.

4. Дикция ривожи. Бола матнни мазмунини тушунган ҳолда тўғри куйлаши керак.

5. Интонация (строй) нинг софлиги ва тўғрилигига эришиш.

Методик усуллар:

1. Қўшиқ куйлашдан олдин овоз созлаш.

2. Қўшиқни юқори ва паст тоналликларда транспортда куйлаш.

3. Куйни эшитиш қобилиятини ривожлантириш.

4. Куйни қўл характерида кўрсатиш (дирижёрлик элементлари).

Муסיкий асар таҳлилига намуна:

«Янги йил арчаси»

М.Абдушукурова шеъри А. Берлин муסיкаси

Асар мактабга тайёрлов ёш болаларга мўлжалланган. Бу қўшиқнинг мураккаб жойлари кўп бўлиб, болаларда куйлаш фаолиятини такомиллаштиради. Қўшиқ диапазони ми 1 – до 2.

Бу қўшиқда қишнинг зийнати, қуёнча, тулкича, қорбобо ва бошқа меҳмонларни кутаётганлари ҳақида, умуман олганда, болаларнинг ҳаётида янги йил хотиралари ўчмас из қолдиради. Унинг ёрқинлиги, болалар эртак қаҳрамонлари билан ҳамнафасликда бўлганлиги болаларни ўзига жалб этади.

Қўшиқ қийинчиликлари ва уларни бартараф этиш йўллари:

1. Қўшиқда сакрама ҳаракатлар кўп. Булар болалар куйлаши учун мураккаблир. Шунинг учун соф куйлашга алоҳида эътибор қаратиш керак.

2. Қўшиқда пунктир ритмларидан ҳам кенг фойланилган ва уларни аниқ талаффуз этиш керак.

3. Лигали ноталар. Бундай ноталар асосан жумлалар охирида учрайди ва буни тўғри ва соф куйлашга эришиш керак.

Муסיкий ритмик фаолият

Муסיқа тарбиясидаги фаолиятлардан болалар боғчаси учун энг муҳими ҳисобланган муסיкий ритмик фаолиятдир. Болалар боғчасида бу фаолият эрталабки бадантарбия машқлари сифатида амалга оширилади. Болалар машқларни ҳавоси тоза хоналарда ёки очиқ ҳавода ўтказилади. Бунинг учун бола қийими енгил ва қулай бўлиши керак. Мунтазам машқ бажариш болаларни елка, қорин ва бошқа аъзоларини мустаҳкамлайди. Оёқ учи ва тавон учун бажариладиган машқлар ясси оёқликни олдини олади. Бундан ташқари бундай машқлар болаларни қон айланиш тизимига таъсир кўрсатади.

Муסיкий раҳбар машғулот ўтказиш жараёнида болаларга муסיқа остида ҳаракат қилишларига ёрдам беради ва уларга рақс элементларини ўргатиб боради. Муסיкий машғулотларни бошлашдан аввал болаларни муסיқа билан югуриш ва сакрашга ўргатиш лозим.

Юриш – ҳар хил бўлади. Оддий қадамларни кенг ташлаш, турган жойида тиззаларни кўтариб, юмшоқ, чўзилиб оёқни учини юриш турлари мавжуд.

Югуриш – бу оддий, енгил, оёқ учида қўлни юқорига кўтариб югуриш ва кенг қадамлар билан югуриш.

Сакраш – бунда икки оёқда сакраш, оёқни жуфтлаб, оёқларни алмаштириб, бир оёқни олдинга иккинчи орқага қилиб сакраш, обручлар орасидан арқон билан сакраш турлари мавжуд.

Нафас

Муסיқий ритмик ҳаракат бажараётганда тоза ҳаводан нафас олиш керак. Бунинг учун болаларга тўлиқ нафас ва бурундан тўлиқ олишга ўргатиш керак. Болаларга машқлар жараёнида нафасни узук ушлаб турмаслик кераклигини уқтириш лозим.

Ана шу вазифалар қўшиқ куйлаб рақсга тушганда ҳам катта ёрдам беради.

1 ёшли бола – муסיқа товушига импульсив реакция қиладилар ва улар таклид қиладилар. Катталар муסיқага мос қандай ҳаракат қилсалар ёш болалар ҳам худди шундай қиладилар.

2-3 ёшли болалар – муסיқани ритмик англашга етарли равишда тайёр бўладилар.

4 ёшли болалар – ўйин ҳақида фикр айта оладилар ва қийин асарларга мос ҳаракатни қила оладилар.

5 ёшли болалар – ритмик ҳаракат ва машқлар ҳақида бемалол ўз фикрларини ҳаракатда ифода эта оладилар. Лекин, муסיқа темпини ўзгариши улар учун қийинчилик туғдириши мумкин.

6 ёшли болалар – муסיқа билан ҳаракатни бир-бирига мослигини ҳис этадилар. Ўйин жараёнида ҳаракат кетма-кетлигини ҳис этадилар.

7 ёшли болалар – муסיқани фаол идрок этадилар. Муסיқани ҳаракат билан боғлиқлигини ифодасини ҳис этадилар. Улар рақс, ўйин жараёнида мустақил ҳаракатлана оладилар.

Бошланғич гуруҳларда ритмик ҳаракатларни бажариш, болаларни жисмоний ривожлантириш учун муҳим аҳамият касб этади. Бошланғич гуруҳ болаларининг овоз аппаратлари нозик, диққат эътибори тарқоқ, серҳаракат, ўйинга берилувчи, хотираси, нутқи тўлиқ ривожланмаган бўлганлиги сабабли муסיқа машғулотларида фаолият турлари тез-тез алмашиб туриши лозим. Муסיқага мос рақс, ўйин ҳаракатларини бажариш, болалар диққатини жамлашда, хотирасини мустаҳкамлашда ва жисмонан ўсишига ёрдам беради. Машғулотлар давомида қуйидаги ҳаракат турларидан фойдаланиш тавсия этилади: марш муסיқаларига қадам ташлаш, югуриш рақси элементларини бажариш, мустақил ўйинлар ўтказиш, муסיқали ҳаракатларни, турли қўл ва тана ҳаракатлари билан ифодалаш. Маълумки, миллий муסיқа маданиятида рақс муҳим ўрин тутди ва унга ҳар бир бола қизиқади. Рақс ҳаракатлари муסיқа машғулотларида болалар фаоллашувини оширади. Энг муҳими шундаки, рақс ва ритмик ҳаракатлар воситасида болаларнинг муסיқий

иктидори, ритм туйғуси фаол ривожланади. Ҳар бир ҳаракат турини мусиқа раҳбари олдиндан белгилайди ва ўзи уни аниқ, гўзал ва ифодали қилиб кўрсатиб беради. Ҳар бир ҳаракатни бажаришдан олдин, унга доир мусиқа мазмунини аввал онгли равишда тинглаб ёки куйлаб, сўнгра ҳаракатлар бажариш яхши натижа беради. Болалар мусиқали ўйинларга ҳам жуда қизиқадилар. Кўп мусиқий асарлар мазмунида ўйин методларидан фойдаланиш мумкин. Машғулотлар жараёнида бажарилган ҳар бир мусиқий ҳаракат тури, мусиқали ўйинлар, болаларни хотирасини мустаҳкамлайди, нутқини ўстиради, жисмоний соғлом бўлишга кўмаклашади ва уларни руҳлантириб, мусиқа машғулотларига қизиқишини оширади. Чунки, кичик гуруҳ болаларининг диққат-эътиборининг тарқоқ, овоз аппаратлари кучсиз, мусиқий ўқув қобилиятлари тўла шаклланмаган, серҳаракат, ўйинга мойил бўладилар. Бунда машғулотларнинг тузилиши педагогик мақсадларга қараб машғулотларни хоҳлаган машғулотлар фаолиятдан бошлаши мумкин. Бундан мақсад, болаларни мусиқага қизиқтира олиш, мусиқий қобилиятларини ўстириш, машғулотлар фаолиятларини бир-бири билан чамбарчас боғлаб мазмун жиҳатдан мантиқий бир бутунликка эришишдир.

Демак, янги дастур мазмунида машғулотлар ўтиш учун, мусиқа мусиқа раҳбариси ижодкор бўлиши, мусиқадан зарур билимларга ҳамда ашулачилик малакаларига ва мусиқий ритмик ҳаракатларни ўргатиш методикасига ва унга керак бўлган кўникмаларга эга бўлиши лозим.

Болалар чолғу асбобларида ижро этиш фаолияти

Мусиқа машғулотларида бу фаолият тури энг қизиқарли жараёнлардан биридир. Бу фаолият болаларни ижодкорликка ундайди. Болалар чолғу асбобларида жонли товушли ўйинчоқлар сифатида ҳар бир болани қизиқтиради. Чапак ва болалар чолғу асбобларида ритмик жўр бўлиш, мусиқанинг характер ва образларни чуқурроқ ҳис этишда, уларга мос эмоционал туйғулар ҳосил қилиш, айниқса, болаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Мусиқа машғулотларида болалар чолғу асбобларидан фойдаланиш ижобий натижалар бериш билан бирга болаларнинг машғулотга интилувчанлиги, қизиқиши ва мусиқий ўқувини (хотираси, ритмни ҳис қилиш туйғусини, нутқини) ўстиради.

Бу борада кўплаб педагогик олимлар методик қўлланмалар яратганлар. Илмий ишлар ва тадқиқотлар олиб борганлар. Мисол қилиб, Н.А.Ветлугинанинг «Мусиқий алифбо», Н.Г.Кононова «Обучение дошкольников игры на детских музыкальных инструментах» китобларини

таъкиблаб ўтиш мумкин. Ундан ташқари Мустақилликка эришилгандан сўнг ўзбек халқ чолғуларида ижрога катта эътибор қаратилди. Ва айнан болалар ёшига мос келадиган ўзбек халқ чолғулари ясатилди. Бу асбобларнинг катталар ижро этадиган асбоблардан фарқи — бу асбоблар шакл жиҳатдан кичкина. Болаларнинг қўлига тўғри келади, яъни ижро вақтида болаларга қийинчилик туғдирмайди. Энди бу асарларни ҳаётга тадбиқ этиш учун маълум бир ўқув қўлланма талаб этиларди. Бу борада Ўзбекистон Давлат Консерваторияси профессор-ўқитувчиси А.Левиев «Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик» номли китобини ҳаётга тадбиқ этди.

Бу китобнинг ўзига хослиги шундаки, биринчидан, ўзбек композиторларининг болалар учун ёзган қўшиқларидан фойдаланилган. Бу болаларда таниш бўлган қўшиқларни чолғуларда ижро этиб куйлашларига катта туртки бўлади.

Иккинчидан, айнан ўзбек халқ куйларидан намуналар келтирилганлигидир. Бу боғча болаларида ёшлигидан ўзбек халқ куйларида меҳр-муҳаббат ҳиссини, уларга ҳурматини уйғотади. Болалар ўзлари ўзбек халқ куйларини чолғуда ижро этишса, анчагача эсларида қолади.

Учинчидан, бу чолғулар тафсифи, уни ижро этиш малакалари ва кўникмалари батафсил ёритиб берилади. Лекин бу китобнинг мураккаб жиҳати — болаларда машғулоти жараёнида қўллаш қийинчилик туғдиради. Бу масалани бартараф этиш учун машғулотдан ташқари вақтда қўллаш керак. Ёд бўлган куй ва қўшиқлада байрам эрталиклардан ва тантаналарда болалар ижро этишса ўзларини кичкина созандалар деб ҳис қиладилар.

Турли тантаналарда ижро этилган куй ва қўшиқлар анчагача хотирада муҳрланиб қолади.

Болалар чолғу асбобларда жўр бўлишда, аввал, болалар чапак чалиб, ритмик жўр бўладилар. Мусиқа раҳбари болалар куй ритминини тўғри ҳис этиб ижро этишлари учун, болаларга стол устида териб қўйилган чолғу асбобларида чалиб, мусиқага жўр бўлиши ҳақида батафсил сўзлаб бериши лозим. Сўнг бирор чолғуда куйни ўзи ижро этиб чапак билан жўр бўлишини кўрсатади. Кейин барчани куйга чапак чалиб, жўр бўлишни таклиф этади ва ижро жараёнини диққат билан кузатиб, болалар чолғу асбобларини тарқатиш учун илғор ва зеҳнли болалардан бирини тайинлайди (биринчи марта илғор болаларни танлашдан мақсад куй чиройли ва тўғри бўлиб ижро этилса кейин қолган болалар ҳам ўз тенгдошлари ижро этганларидек чалишади). Биринчи ижродаги ютуқ ва камчиликларни бартараф қилиш учун яна бир такрорлаб чиройли, тўғри ижро этилиши керак. Сўнгра мусиқа раҳбари ижро этмаган болаларга чолғуасбобларида жўр бўлишни таклиф этади. Шу тарзда гуруҳдаги

барча болалар галма-гал чолғу асбобларида жўр бўлишга ундаб, уларнинг қизиқишини оширади. Чолғуларда чалишга ҳамма интилади, албатта. Шунинг учун берилган асарни болалар хато қилмай мусиқани ҳис этишга ва хотирада сақлашга ҳаракат қиладилар. Кейинчалик ижрочилик турлари мураккаблаштирилади. Айни шу ҳолда гуруҳни 2 жамоага бўлиб, 1-жамоа чапак чалиб, 2-жамоа эса овозда учул бериш билан ёки чолғу асбобида ҳам жўр бўлишлари мумкин. Бу усулнинг яна бир фойдали томони шундаки, болаларда жамоа бўлиб куйлаш малакаларини, кўповозли куйлашнинг илк малакаларини ривожлантиради. Ижро этишнинг яна бир тури — болалар дойрада усулни аниқ ва текис чалиб туради. «Бум»га 1-жамоа болалари, «бак»ка эса 2-жамоа болалари жўр бўлишади. Буни иложи бўлса магнитофон тасмасига ёки ёзувга ёзиб олиб бажариса ҳам бўлади. Шунингдек, куйни динамик белгилари ва ифода воситаларини кўрсатиб туриш учун карточкалардан фойдаланса ҳам бўлади.

Бундай машғулотлар — қизиқарли ўтади, болалар билим ва кўникмалари мустаҳкамланади ва мусиқий қобилиятлари ҳар томонлама ривожланишни таъминлайди. Мусиқа машғулотларида болалар чолғу асбобларини қўллаши, тарбиячидан катта масъулият, ижодкорлик ва топқирликни талаб этади.

Болалар мусиқа чолғулари характеристикаси

Болалар мусиқий ўйинчоқлари ва мусиқий чолғуларда товуш ҳосил бўлиши ва товуш сифатига кўра маълум гуруҳларга бўлинади.

Болалар мусиқа чолғулари асосан иккита гуруҳга, яъни товуш баландлигига эга бўлган (мелодик) ҳамда уриб чалинадиган (мелодик булмаган) чолғуларга бўлинади.

1. Уриб чалинадиган (мелодик бўлмаган) ритмик чолғулар: дойра, ноғорачалар, кайрок, клавес, блоклар, тамбурин, барабан, марокас, учбурчак, румба, ёғоч кошиклар, тарелкалар. Шу чолғуларнинг баъзиларининг тавсифини келтираемиз:

Клавес – палисандр дарахтидан тайёрланган иккита таёқча, бир бирига уриб овоз чиқарилади. Уларни ушлаганда (бош ва кўрсаткич бармоқлар ёрдамида) ёғоч учалри буш булиши керак.

Барабан – икки тарафи тери билан копланган темир цилиндр. Товуш ёғоч таёқчалар ёрдамида марказига уриш орқали ҳосил қилинади.

Марокас – иккита пластмасс шар, уларнинг ичида тошчалар ҳаракатланади. Бу чолғунинг товуши оғирроқ бўлгани учун болани тез чарчатади. Шунинг учун эҳтиёт бўлиб фойдаланиш зарур. Қўлда ушлаб, майин ҳаракат билан силкитиб товуш ҳосил қилинади.

Учбурчаклар – чалиш пайтида осиб қўйилади ёки чап қўлда тасмачасидан ушлаб турилади ва ўнг қўлда металл тайёқча билан урилади. Тез темпда таёқчани учбурчакнинг ички икки ёнига уриб «тремало» ижро этиш мумкин. «Нозик», «ялтироқ», қисқа товушга эга.

Тарелкалар – барабанчага мустаҳкамланади ёки чап қўлда ушлаб турилади. Иккита ёғоч тайёқча билан баробар ёки алоҳида-алоҳида чалиш мумкин.

2. Мелодик чолғулар: товуш баландлигига эга бўлган металлофон, ксилофон, металлофон ва ксилофон альт (C1-C2), металлофон ва ксилофон сопрано (C2-C3), кўнғироқчалардан иборат:

Бу чолғуларнинг асосий созланиш тоналлиги – До мажор. Алмаштириладиган пластинкалар яқин тоналликларда ижро этиш имкониятини беради. Ёнг пастки товуш доимо тоника бўлади. Ижро пайтида чолғулар ўқувчининг бел қисми баландлигида булиши лозим. Таёқчаларни бош ва кўрсаткич бармоқлар орасида енгил ушлаш керак. Бунда қўллар тирсакдан билакларгача эркин ҳолатда булишига эътибор тортилади. Аввал болаларга товушни икки қўл билан ҳосил қилиш таклиф қилинади. Бунда иккала қўлнинг баландлиги бир хил бўлиши лозим.

Ҳар бир чолғунинг ўз таёқчалари бор:

- ксилофонда – қаттиқ пробкали таёқчалар билан чалинади.
- металлофонда резина таёқчалар билан ижро этилади.
- кўнғироқчаларда – ёғоч таёқчалар билан ижро этилади.

Булардан ташқари чолғуларнинг бошқа турлари ҳам мавжуд.

Товушсиз чолғулар.

Буларга мусикий чолғуларни ифодаладиган ўйинчоқлар киради. Масалан, товушсиз фортепиано, рояль ва бошқалар. Булар болаларга ўйинни қизиқтириш учун хизмат қилади. Мусикий ўйинлар эса ижодий ва мусикий эшитувни ривожлантиради.

Товуш баландлиги аниқ бўлмаган чолғулар — барабан, шақилдоқ, учбурчак, қоғора, сафойил, қутича, кастанета.

Фақат бир товушни берувчи ўйинчоқ — чолғулар.

(булар ритмни чалиш учун қулай бўлади) — сурнайча, най, рожки, сверель ва бошқалар.

Маълум бир қуйнигина ижро эта оладиган чолғу ўйинчоқлар.

Масалан мусикий шкатулка, мусикий қутича. Буларни чалиш механик тус олади.

Хроматик ва диатоник товушқаторли ўйинчоқ-чолғулар — металлофон, пианино, рояль, кларнет, саксофон, лаб гармони, баян ва бошқалар.

Урма зарбли чолғулар.

Ёғоч қошиқлар. Бу чолғу болалар боғчаларининг ансамблларида, мусиқа машғулотларида ва байрам тантаналарида ижро этилади. Бу чолғу болаларнинг римтик ҳиссини ривожлантиради. Учбурчак — ансамбль, оркестр ва кўшиқларда жўр бўлади. Товуш асбобга енгил урилиши билан ҳосил бўлади.

Мусикий болғача — икки томонлама пласмассадан ясалган болғасимон чолғу. Болға даста ва ҳаво тўлдирилган товушчиқарадиган асосдан ташкил топган. Бу ўйинчоқ — чолғу кичик гуруҳ болаларида ката қизиқиш уйғотади. Ундан ташқарии ўрта гуруҳ болаларида ритмни ҳис қилишга ўргатади.

Кўнғироқлар. Бу чолғулар шакл жиҳатидан ката-кичик бўлади. Бу болаларда мусикий эшитув қобилиятини ривожлантиради. Турли шаклдагилари турли баландликка эгадир. Масалан катталиги жиҳатидан турли бўлган учта кўнғироқларни қўллашдан мақсад болалар товушларни юқори ва пастларини фарқлай оладилар. Оркестрларда катта кўнғироқлар мавжуд. Бу айрим куйларда пастки товушни алоҳида ижро этиш учун белгиланган.

Металлофон. Бу асбоб ёғоч таёқчала рва таёқчаларга уларган метал пластинкалардан иборат.

Мусикий зина — етти босқичдан ташкил топган товушқаторни эслатадиган зина. Зинанинг асоси ёғоч ёки металл. Бу чолғу иккита таёқча билан ижро этилади. Бу болаларда ноталарнинг жойлашуви ва юқорига йўналишини кўрсатиб беради. Бу чолғуда ижро этиш катта ва мактабга тайёрлов гуруҳ болаларига мўлжалланган.

Урма клавишли чолғулар.

Пианино, рояль. Бу чолғулар катта ва мактабга тайёрлов гуруҳ болаларига мўлжалланган. Бу асбобларни машғулот давомида ва машғулотдан ташқари вақтда ҳам фойдаланиш мумкин. Машғулот давомида мусикий дидактик ўйинлар жараёнида тадбиқ этилса, боланинг машғулотга қизиқиши ошади.

Дамли чолғулар

Дамли чолғуларга кларнет, саксофон кабилар киради. Уларда ижро этишни индивидуал тарзда ўзлаштирилади.

Дамли гармоника. Бу асбобда товуш ҳосил қилиш учун пуфлаб клавишларини босиш билан чалинади. Асбоб 6-7 ёшли болаларга мўлжалланган.

Триола асбоби. Ранг-баранг клавишларга эга бўлган болалар мусиқа чолғуси. Бу асбобда пуфлаш билан бирга клавишларини босиб товуш чиқарилади. Бу асбоб ёқимлилиги билан бошқа асбоблардан фарқ қилади.

Дойрада ижро этишдаги ҳолат.

Дойрада белни букчайтирмасдан, ўтириб, кифтларни эркин, бошни тўғри тутиб, тирсаклар танадан сал нарироқда ушлаган холла чалинади. Дойра икки қўл билан, нотани кўриб туриш учун қўлларни танадан сал чапроққа қайириб ушлаб чалинади.

Ўнг қўл: бош бармоқ дойра гардишини ташқи томонига, қолган панжалари эса дойранинг пардаси (мембранаси)га зарб уриш учун эркин ҳолатда ушланади.

Чап қўл: бош бармоқ гардишни ички томонида туради, қолган бармоқбар эса товуш чиқариш учун хизмат қилади. Дойранинг вазни асосан чап қўлга тушади.

Дойра чалиш усуллари

Дойра муайян бир товуш баланд-пастлигига эга бўлган урма чолғу асбоби гуруҳига киради. Дойра турли-туман ритмик ва динамик имкониятларга эга бўлиб, дойрачи икки қўл ва барча бармоқларнинг зарбларидан фойдаланади.

Кичик ноғоралар

Кичик ноғоралар маълум бир созда созланмайди, лекин уни оловда ёки электр иситгич олдида қиздирилганда товушнинг жарангдорлиги кучаяди. Иккала кичик кўзалар сози бир-бирига нисбатан тахминан квартага тушади. Бу асбобларга ёғоч таёкча билан уриб товуш чиқарилади. Ноғоранинг бирмунча чуққурроқ товуши ўзига хос тус билан ажралиб туради. Ноғора партиясини ёзиш учун битта чизикдан фойдаланади. Нота чўзимлари чизикнинг устига ёки остига ёзилади. Чизикнинг остига ёзилган ноталар пастроқ создаги кўзачага урилади, устига ёзилгани эса юқори создаги кўзачага урилади.

Сафойил

Сафойил — жарангдор чолғу бўлиб, 2 та ёғоч дастачаларга маҳкамланган, 2 та катта буралган халқалардан иборат. Ҳар бир катта халқага 15 тадан кичик халқачалар ўтказилган. Бу халқачаларнинг жарангги ўнг еткага уриб ёки ҳавода тез-тез ҳаракат билан олдинга силкитишдан келиб чиқади. Сафойил партияси битта нота чизигида ёзилади.

Қутича

Қутичалар қаттиқ дарахт туридан ясалиб, ҳар хил йирикликда бўлиши мумкин ва унга ёғоч чўплар билан уриб чалинади. Қутичани чап қўлда ушлаб, ўнг қўл билан ёғоч чўпларини қутичанинг ўрта қисмига ўриб чалинади. Баъзан бир жуфт ёғоч чўп билан ҳам ижро этилади. Бунда қутича стул устига қўйиб чалинади.

Кичик гуруҳларда чолғуларни ижро этишга ўргатиш малакалари

Муסיқа чолғуларида ижро этишга ўргатиш кичик ёшдан бошланади (2-3 ёш). Болалар муסיқа чолғуларининг товуш баландлигини фарқлай олишга эришиш керак. Шиқилдоқ ва бубенларни фарқлаши керак. Болалар билан ишлаш жараёнида муסיқий ўйинчоқлардан фойдаланилади. Масалан сурнайча ва бошқа ўйинчоқлар асбобларга нисбатан қизиқиш уйғотади.

Болалар билан турли дидактик ўйинларда чолғуларни қўллаш мумкин. Масалан, урма зарбли чолғулар болаларда катта қизиқиш уйғотади. Болаларда ритмни ҳис қилиш туйғусини ривожлантириш айнан шу ёшдан бошлаш керак. Турли зарбли урма чолғу ўйинчоқлардан фойдаланиб, ритмнинг аниқ ижросига эришиш мақсадга мувофиқдир.

Ўрта ёшда ижро этиш

Ўрта гуруҳ болаларида ижро этишга зарбли чолғуларга яна бир янги чолғу қўшилади. Бу металлофонда ижро. Бу чолғуда болаларнинг ҳисси, хотираси ва эшитиш қобилияти ривожланади. Болаларга чолғуни муסיқа машғулоти давомидатаништириш керак. Лекин унда ижро этиш ва маълум бир куйни ўргатиш эса машғулотдан ташқарии ўтказилади. Металлофонда ижро этишга ўргатишдан олдин унинг таёқчасини тўғри ушлашга, у билан тўғри фойдаланиш, товуш чиқариш устида ишлаш керак. Масалан, таёқчани қўлини қаттиқ зўриқтириб ва қисиб ушласа талаб этиладиган товуш чиқмайди. Бирор бола ижро этишга таклиф этилади. Уни болалар кузатиб туришади. Бола қўлидаги таёқчани қисиб ушлаётганини муסיқа раҳбари тушунтириб беради.

Катта гуруҳ

Катта гуруҳ болаларига ижро этишни ўргатар эканмиз улар олдида янада мураккаброқ масалани қўямиз. Уларга таниш бўлган қўшиқларни ва куйларни якка ва оркестрда ижро этишга ўргатамиз. Бу даврда болалар муסיқа асбобларининг барчасини қўлласак бўлади. Айнан шу даврда болаларга

иждокорлик малакаларини ҳам шакллантириш мумкин, чунки болалар чолғу асбоб ҳақида етарли даражада малака ва кўникмаларга эга. Улар фақат ритм ёки жамоа бўлиб бир нотани ижро этардилар. Энди бу даврда ҳар бир чолғунинг индивидуал партиясини ижро этишлари талаб қилинади. Бу болаларда ўзларини партияларини ижро этиш билан бир қаторда ёнидаги ўртоғини ҳам ижросини тинглай олиш мақсадда тутилади.

Мактабга тайёрлов гуруҳи

Мактабгача тайёрлов гуруҳи болалари ижросига алоҳида эътибор берилади. Бу даврга келиб болалар чолғу асбоблари билан батафсил танишадилар. Унинг имкониятларини тўлиқ ўрганиб чиқадиладар. Болалар нафақат мусиқа раҳбари, балки ўзлари мусиқий ансамбль туза оладиладар. Бу даврда ижрога ҳар бир машғулотда 5-10 дақиқа сарфлаш керак. Бу жараён тизимийликни ва изчилликни талаб қилади. Қўланилаётган асарлар мураккаблашиб боради.

Ўргатиш вазифалари.

Мактабгача ёшдаги болалар тарбия дастурига кўра чолғуларда ижрочиликка ўргатиш ишларини катта, ўрта ва мактабгача тайёрлов гуруҳларида олиб бориш кўзда тутилади. Дастур мазмунига кўра қуйидаги вазифалар белгиланган:

1. Болаларда катталар ижро этган асарларни идрок этиши;
2. Болаларда чолғу малакаларини ошириш.

Болалар қуйидагиларни билишлари лозим.

1. Чолғулар ном ива уларнинг кўринишлари.
2. Чолғуларнинг жаранглаш характери.
3. Чолғулардан фойдаланиш йўллари.
4. Турли чолғуларда баланд ва паст жойлашуви.
5. Ноталар номларини ва уларни асбобларда жойлашувини.

Болалар қуйидагиларни ўрганишлари лозим:

- а) Турли чолғу асбобларида ижро этишнинг оддий усулларини;
- б) Пуфлаб чалинадиган асбобларда нафасни тўғри сарфлаш;
- в) Учбурчак ва тарелкалар (шу жумладан барча урма-зарбли чолғулар)ни чалганда товушни пасайтира олиш;
- г) Ансамблни ҳис қилиш, ансамбл темпига эътибор бериш ва шу темпда ижро эта олиш;

д) Ритмик ва мелодик машқларни эркин ижро этиш ва импровизация қила олиш.

Болаларга чолғу асбобларида ижро этишга ўргатишда бир қанча босқичлардан олиб борилади. Булардан:

- 1) чолғу асбобини ташки кўриниши билан таништириш;
- 2) бир неча машғулотлар давомида ижро асари болаларга таништирилади;
- 3) чолғу гуруҳларга бўлиб ўргатилади;
- 4) умумий машғулотларда бошқа чолғулар билан таништирилади.

5) уриб чалинадиган чолғуларга камроқ меҳнат талаб этилади. Шунинг учун 1-машғулотда 2-3 та чолғу асбобини таништириш керак.

Болалар чолғуларида ижрога ўргатиш методлари

Асбоблар турли гуруҳларга бўлинганлиги учун уларнинг ҳар бирига индивидуал ёндошмоқ лозимдир. Мусиқа чолғуларида ижро этиш методикасида пухта ўйлаб чиқилган дастур асосида олиб борилади. Улардан:

- асарнинг ифодали ижроси, ижро усуллари кўрсатиш ва тушунтириш;
 - болаларга асбобларни мустақил ушлаб кўриш, уни кўздан кечиришга бериш;
 - улар олдида мураккаб бўлмаган ижро вазифаларини кўйиш;
- Бу методларни уйғунликда қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Асарга кўйилалиган талаблар.

1. Болалар ёшига ва билим даражасига мослиги.
2. Бадиий ва тасаввурга бойлиги.
3. Тарбиявий аҳамиятга эгалиги.
4. Ижронинг қулайлиги, енгиллиги ва равонлиги.
5. Ритм жиҳатдан аниқлиги.

Энди 2та асарни ижро методини кўриб чиқамиз.

1. Н.Норхўжаевнинг «Наврўзим — шўх созим»
2. Ўзбек халқ куйи «Яллама — ёрим»

«Наврўзим — шўх созим»

Х.Рахмат шеъри

Н.Норхўжаев мусиқаси

Асар кўшиқ бўлиб, катта гуруҳ болаларига мўлжалланган.

Асарда барча асбоблар (рубоб, соз, танбур, конун, дойра, ноғора, сафойил, қутича) иштирок этади.

1. Асарнинг кириш қисмини фортепиано жўрлигида дойра ва ногора ижро этишади. Қолган асбоблар ижро этишмайди. Бунда болаларга ўзлари ижро этгунларига қадар дўстларини ижросини диққат билан тинглашга ундайди.

2. Асосий қисмда барча чолғулар ўз партияларини ижро этишади. Бу жараёнда болаларда бирга бошлашни ва темпдан олдин шошиб ёки орқага чўзиб қолишни бартараф этишга қаратилшган, яъни болалар ўзлари ижро этатган асбобдан ташқари ёнида турган ўртоғининг чалишини эшита олиши ва камчиликларини айта олишга эришиш керак.

3. Асарда берилган узун ва қисқа чўзимли ноталарни текис ижро этишлари.

4. Бу асарада сафойил ва қутича фундамент, яъни асос вазифасини бажаради.

5. Асар қўшиқ бўлганлиги учун гуруҳнинг бир қисм болалари чолғуларда ижро этишса, бир қисми эса кўйлашлари мумкин.

Бу қўшиқ байрам тадбирлари репертуаридан кенг жой олиши мумкин.

«Яллама ёрим» (Ўзбек халқ куйи)

Куй мактабга тайёрлов гуруҳи болалари ижросига мўлжалланган.

Асарни фактура жиҳатдан мураккаблиги учун 4-5 машғулот дараёнида ўрганилади.

Асарни ўрганиш жараёнида мусиқа раҳбари асбобларни гуруҳларини машғулотдан ташқари йиғиб тайёрлаши керак, чунки машғулот давомида болалар билан ижро устида ишласа қолганлари зерикади ва кутишдан чарчашади. Бу ўрганиш жараёнини ва болалар қизиқишини сустлаштиради. Асарни ўрганишда машғулотларни аниқ вазифаларга йўналтириб ўтилади:

1-машғулот. Мусиқа раҳбари асарни ифодали ва қизиқарли қилиб ижро этади. Мусиқа раҳбари болалардан: «Бу асарни ижро этишда қандай асбоблардан фойдаланса бўлади ёки «Бу асар қандай жанрга мансуб?» - деган саволни ўртага ташлайди.

Бу болаларда рақс жанри ҳақида ҳам маълумотга эга бўлишлари мумкин.

2-машғулот. Мусиқани яна бир бор ижро этгандан кейин баҳс бошланади. Болалар ўз тасаввурлари ва фикрлаш қобилиятларидан ва дунёқарашларидан келиб чиқиб турли жавобларни беришлари мумкин. Шунда мусиқа раҳбари болалар фикрини жамлаб якуний бир фикрга, яъни бу «халқ» куйи эканлигига келтиради.

3-машғулот. Мусиқа раҳбари фортепиано жўрлигида дойрада ижро этишга ҳаракат қилади. Унда усул ҳисси кучли бўлган болани ижрога таклиф қилади. Асар 2-3 марта ижро этилгандан кейин болалар хотирасида қолади. Куйни

овозда тахминий ижро эта олганларидан кейин қолган зарбли урма чолғуларни ижрога қўшса бўлади.

4-машғулот. Машғулотдан олдин асбобларни сошлаб болаларга ўргатиш керак. Чунки болалар ҳаяжонланиб, ижро этишлари қийинлашади. 2-3 марта оркестр чолғулари (рубоб, соз танбир, дутор, танбур, қонун) биргаликда ижро этишлари яхшилангандан кейингина урма зарбли чолғуларни бирлаштирса бўлади.

Машғулот давомида яхши ижро этишганидан сўнг бирор бир чолғуга бошқа болаларни иштирок эттирса бўлади. Чунки ҳар бир бола ижро этиб кўришга ўзини оркестр чолғучиси сифатида кўришни хоҳлайди.

5-машғулот. Оркестр жўрлигида қолган болаларга рақс элементларини ўргатилса, улар рақсга тушишади, яъни байрам тадбирида бир гуруҳ болалар ижро этишса, иккинчи гуруҳ болалари рақсга тушишади. Бунда болалар байрам вақтида зерикишни ҳис қилишмайди ва ҳаммалари иштирок этадилар.

Хулоса қилиб айтганда, болалар чолғуларида ижро этишга ўргатиш, ва уни ҳаёти давомида қўллаш болаларга катта завқ улашади. Улар ўзларини созанда сифатида кўрадилар. Бу уларда ижрочилик иқтидорини шакллантиришга бир туртки бўлиши ҳам мумкин.

Муסיқа машғулотлари

“Уч минг йилликнинг боласи” мактабгача таълим муассасаларининг дастури давлат ҳужжати бўлиб, муסיқа раҳбарини таълимий-тарбиявий иши, болаларни баркамол тарбиялаб мактаб таълимига тайёрлашини назарда тутди. Муסיқа машғулотларини режалаштирар экан, педагог болалар ақлий, жисмоний, эмоционал юкламаларини ҳисобга олиш керак ва шунга кўра ўрганадиган репертуар ва фаолият турларини кетма-кетлигини тўғри тузиш керак.

Ўқув материални мураккаблигига кўра хилма-хилдир: кўпроқ ақлий фаолияти, диққатни талаб қиладиган вазифаларни машғулотлар бошида бериш керак. Куйлашдан олдин мураккаб жисмоний машқларни бериш мумкин эмас, чунки бундай машқлар болаларни нафас олишларини қийинлаштиради. Амалиётга кўра фаолият турларини куйидагича бериш мақсадга мувофиқ.

Машғулот бошида кичик муסיқий-ритмик машқлар улар бирорта рақс элементлари ҳам бўлиши мумкин. Бундай ҳаракатлар бола диққатини жамлайди.

Ритмик машқлардан сўнг болалар ўтирадилар ва муסיқа тинглайдилар. Кейин эса қўшиқ куйлашга ўтадилар. Болалар бир машқ давомида 2-3-та қўшиқ

куйлашади. Масалан, марш, ракс, қўшиқ жараёнида мусиқа саводидан хабардор бўладилар. Бундай машғулотлар мавзули машғулотлар дейилади.

Яна бири бу комплекс машғулотлардир. Бунда болалар билан фақат мусиқа, балки, адабиёт ва тасвирий санъат билан шуғулланадилар. Бундай машғулотлар асосида учта санъатни бирлаштирувчи бадиий образ ётади. Масалан, “Қиш завқи”, “Куз келди”, “Баҳор”.

Ҳар бир боланинг мусиқий қобилиятини ва мақсадга мувофиқ ва ҳар томонлама таълим-тарбия берувчи машғулотлардир. Уларда ҳар хил фаолият турлари: куйлаш, ритмик ҳаракатлар бажариш, мусиқа тинглаш, мусиқа саводи билан танишиш каби фаолиятлар узвий боғлаб олиб борадилар. Мусиқа фаолиятини бажариш болаларни фаолроқ бўлишларига асос бўлади. Ташкил этиладиган байрамлар ҳам қизиқ ва муваффақиятлироқ ўтади.

Мусиқа машғулотлари бутун гуруҳ билан бир вақтда ўтказилади. Унинг мазмуни ва тузилиши болалар ёши ва бериладиган вазифаларга боғлиқ. Бир яшар болаларда машғулотлар қисқа ўтади.

Бир ярим яшар болаларда 10-13 дақиқа олиб борилади.

Мусиқа машғулотлар 2-гуруҳдан бошлаб ҳафтасига икки марта ўтказилади. Мусиқа мазмуни – қўшиқ ўргатиш, мусиқа тинглаш, ритмик ҳаракатлар бажаришни қамраб олади. Болаларни билим ва малакаларига қўйилдиган талаблар ҳар бир гуруҳ учун фаолият турига қараб тузилади.

Бундай машғулотларнинг қийинлиги шундаки, болаларнинг диққатини бир фаолиятдан иккинчи фаолиятга кўчириш керак бўлади. Шу кетма-кетликни режа асосида амалга ошириш мураккабдир. Чунки болаларнинг психологик хусусиятларини ҳисобга олсак улар бугун ўрганган асарларини кейинги сафар унутишлари мумкин.

Мусиқий эрталиклар ва байрамлар

Мактабгача таълим муассасаларидаги эрталиклар ва байрамлар давлатимизнинг муҳим воқеалари билан боғлиқ тарзда ташкил этилади. Турли хил байрамларга бағишланган эрталикларда болалар мамлакатимизнинг муҳим саналари ва байрамлари билан танишиб борадилар. Бундай эрталикларда мусиқа асосий ўринда туради. Бундай эрталикларда болалар қўшиқ куйлайдилар, раксга тушадилар, болалар мусиқий чолғуларида ижро этадилар. Бундай байрам-эрталиклар учун атайлаб сценарийлар ёзилади. Сценарийлар мавзуси байрам руҳига яқин бўлиши, турли хил шеърлар, куй ва қўшиқлардан ташкил топган бўлиши керак. Демак, байрам эрталикларидаги репертуар хилма-хил бўлмоғи лозим. Танланадиган репертуарнинг мазмуни байрам

мазмунни билан ҳамоҳанг бўлиши муҳим. Давлатимиз байрамларидан ташқари мактабгача таълим муассасаларида ҳайрлашув кечалари ҳам ташкил этилади. Бунда асосан, тайёрлов гуруҳлари болалари иштирок этиб, улар боғча билан ҳайрлашиб мактабга йўлланма оладилар. Байрам эрталикларидаги сценарий мусикий фон остида намоиш этилади. Шунинг учун мусиқа раҳбари ҳар бир, ҳодиса ва ҳолатлар учун мос бўлган мусиқа намуналарини танлаши ўта муҳим шартлардандир. Бундан ташқари кеча ўтказиладиган залларни ҳам байрам кайфиятига мос жиҳозлаш даркор. Юқоридаги шартларни бажарилиши байрам-эрталикларни кўтаринки руҳда ўтказилишини таъминлайди.

Мусиқа раҳбари (ўқитувчиси)га қўйиладиган асосий талаблар

Замонавий педагогика таълим тизимининг мақсади, янги тоифага мансуб бўлган мусиқа ўқитувчисининг умумий ва касб камолотига эришишдан иборат, чунки умумий ўрта таълим мактаби раҳбари олдида унинг касб малакаси ва шахсий ҳислатларига нисбатан юқори талаблар қўймоқда.

Ҳар қандай педагогик касби мураккаб ва серқирра жараёндир, шунинг учун бу касб қайси соҳага тегишли бўлмасин, мусикий раҳбар олдида кўпгина талабларни қўяди. Таълим-тарбиянинг барча соҳаларининг мақсади баркамол шахс тарбиясидир. Лекин бу борада мактабгача таълим муассасаларидаги эстетик туркумга кирувчи фанлар – мусиқа, тасвирий санъат, адабиёт ва уларнинг ўзаро алоқадорлиги асосий ролни ўйнайди. Жумладан, мактабгача таълим муассасаларидаги “мусиқа” машғулоти мусикий раҳбарлари ҳам махсус билимлар, кўникма-малакалар, педагогик қобилият ҳамда педагогик маҳоратга эга бўлмоқлари лозим. Маълумки, “мусиқа” машғулоти тўртта мусикий жараёни ўз ичига олади:

1. Қўшиқ куйлаш;
2. Мусиқа тинглаш;
3. Мусиқа остида ритмик ҳаракатлар бажариш.
4. Болалар мусикий чолғу асбобларини чалиш.

Мана шу тўртта жараён бир-бири билан узвий боғланган ҳолда ўтилиши мақсадга мувофиқдир. Болаларда юқори натижаларга эришиш учун мусиқа ўқитувчиси мусикий билимларни: гармония, полифония, сольфеджио, мусиқа назарияси, мусиқа тарихи, мусиқа адабиёти, мусикий асар таҳлили ва яна бирорта мусикий асбобни чалишни билиши зарурдир. Лекин юқорида айтилган билимларни эгаллашнинг ўзи етарли эмас.

Муסיқа (рахбари) ўқитувчиси машғулот жараёнида муסיқа ҳақида болаларга жуда қизиқарли, саводли ва образли қилиб, ҳар хил иллюстрацияларни қўшган ҳолда гапириб бера олиши ҳам керак.

Бирор композитор ёки бастакорларнинг асарини ўрганиш жараёнида, шу асар ҳақида, асарнинг муаллифлари ҳақида, асар яратилган давр ҳақида тўлиқ маълумот бера олиши зарур.

Асарнинг лади, тонлигини, тузилишини, аккордлар функциясини ва ҳоказоларни билиши лозим.

Булардан ташқари муסיқа ўқитувчиси олдига амалий вазифалар ҳам қўйилади:

1. Берилган қўшиқни куйлаб бера олиши;
2. Куйга аккомпонимент чала билиши;
3. Бемалол транспозиция қила олиши;
4. Дирижёрлик қила олиши керак ва бошқалар...

Муסיқа ўқитувчиси нафақат ўз предметини, балки фалсафа, эстетика, психология, педагогикани яхши билиши ва ўз иш фаолияти давомида қўллай олиши шарт.

Муסיқанинг таъсирчанлигини, унинг моҳиятини тўлиқлигича болалар онгига етказиш педагогиканинг энг қийин муаммоларидан биридир. Муסיқа ўқитувчиси “Муסיқа маданияти” дарсларида болаларда қуйидаги фазилатларни шакллантириши лозим: Дўстлик, ватанпарварлик, садоқат, меҳр-шафқат, меҳнатсеварлик, ташаббускорлик ва ҳоказо.

Болаларда юқорида санаб ўтилган фазилатларни шакллантириш учун муסיқий раҳбар бир қатор вазифаларни бажариши керак:

- 1) Болаларни муסיқани севиш ва тушунишга ўргатиш;
- 2) Болаларнинг бадиий ва эстетик дидларини шакллантириш;
- 3) Болаларда муסיқий қобилиятни ривожлантириш;
- 4) Болаларнинг муסיқа саводи, муסיқа тарихи, муסיқа адабиёти, қўшиқ куйлаш каби муסיқий билимларини ҳамда тушунчаларини кенгайтириш.

Санаб ўтилган фазилатларни шакллантириш учун, аввалам бор муסיқа ўқитувчиси дарсларни юқори профессионал даражада ўтиши зарурдир. Дарсдан кутилган натижаларни олиш учун машғулотларда таълим тамойилларига риоя қилиш мақсадга мувофиқдир. Ҳозирги ривожланиш жараёнида кўпчилик мактабгача таълим муассасалари, мактаблар компьютерлар, муסיқий марказлар, телевизор, радио каби бир қатор янги ахборот технологиялари билан жиҳозланмоқда. Бу технологиялардан муסיқа маданияти машғулотлари, дарсларида ҳам фойдаланиш юқорида келтирилган шахсий фазилатларни шакллантиришда жуда қўл келади.

Муסיқа (раҳбари) ўқитувчиси ўтиладиган машғулотларини маълум бир мақсадни кўзлаган ҳолда, таълим-тарбияни узвий боғлаган ҳолда, аниқ бир режа асосида олиб борса, машғулот ва ундан олинadиган натижа юқори бўлади. Муסיқа (раҳбари) ўқитувчиси ўзининг ҳамда болаларнинг машғулот давомида қиладиган таълимий-тарбиявий ҳатти-ҳаракатларини ҳар хил қизиқарли усулларини ишлаб чиқиши лозим. Бунинг учун муסיқа ўқитувчиси қуйидаги нарсаларни билмоғи даркор:

1. Болаларининг муסיқий фаолиятларини уюштириш шаклларини;
2. “Муסיқа маданияти” дастури мазмунини, унинг ғоявий-назарий асосларини, дидактик усул ва тамойилларини;
3. Болаларнинг ёш хусусиятларини;
4. Муסיқа машғулотлари (дарслари)да ўрганиладиган асарларнинг бадиий хусусиятлари, тарбиявий аҳамиятини;
5. Мактабгача таълим муассасаларида, мактабда ва мактабдан ташқари олиб бориладиган машғулотларнинг самарали шакл ва усулларини ташкил этишни;
6. Муסיқа машғулотлари (дарслари)ни конструкциялаш: режа-конспект тузиш, керакли муסיқий асарларни тўплаш, муסיқани ўргатишнинг унумли йўлларини излаш;
7. Педагогик масалаларини формулалаш ва ечиш;
8. Болаларнинг муסיқий қобилиятларини очиб берувчи ижрочилик муסיқий фаолиятларини уюштириш (Байрам эрталиклари ташкил этиш);
9. Болаларда мавжуд бўлган билимларни, янги билимларни ўзлаштиришга йўналтириш ва ҳоказолар.

Муסיқа машғулотлар (дарслар)и болаларга ўз миллий муסיқий тарихлари, муסיқанинг элементар назарияси, жаҳон муסיқа санъати намоёндаларининг ижоди ҳақида тушунчалар бериш, уларда муסיқий маданиятни, одобни ва нафосатни тарбиялашга асос солади.

Болаларда қуйлаш малакаларини тарбиялашнинг ўз қийинчиликлари бўлади. Болалар ҳали асарни тўла таҳлил қила олмайдилар. Шунинг учун аввалам бор муסיқий раҳбар ўзи қўшиқни намунавий тарзда қуйлаб бермоғи лозим. Агар қўшиқ ёзув лентасида ёзилган бўлса, магнитофонда қўшиқни бирор бир болалар хорлари ижросида эшиттириш ҳам яхши натижа беради. Кейин қўшиқни қайта-қайта қуйлаб ёд олинади. Қайта қуйлаш усулининг иккита шарти мавжуддир:

- 1) Бола қуйлаётганда айнан нима қилиши ва нимага эришиши мумкин бўлган, пухта, аниқ билимга эга бўлиши лозим.

2) Бола нимага эришганини, ҳар бир машқнинг қандай натижа берганини, қандай хатоларга йўл қўйилганини билиши керак ва кейинги машқларида хатоларни бартараф этиши лозим.

Биринчи шартнинг тўғри бажарилиши учун мусиқа саводхонлиги жараёнини қуйлаш жараёни билан боғлиқлиги, мантиқан бир-бирига мослигига эътиборни қаратиш даркор. Иккинчи шартнинг бажарилиши қайта қуйлаш машқининг маълум бир мақсадга қаратилганлигига боғлиқ. Бунда мусиқа раҳбари (ўқитувчиси) ҳар гал қайта қуйланганда машқни болалар билан ўз вақтида таҳлил қилиб бориши зарур. Мусиқа раҳбари (ўқитувчиси) қуйлашда яхши натижаларга эришиш учун қуйидаги тадбирларни ўтказиши тавсия этилади:

- 1) Болаларни оҳангдошликни ҳис этишларига эришиш;
- 2) Ҳар бир боланинг индивидуал хусусиятини ҳисобга олиш;
- 3) Иложи борича миллий чолғу асбобларидан фойдаланиш;
- 4) Машғулот (дарслар)да фаол қатнашган, қобилиятли болаларни мусиқа тўғаракларига жалб этиш.

Болалар мусиқа машғулотларида фақат қўшиқ ўрганиш ёки мусиқа ритмик ҳаракатларни эгаллаш билан чекланиб қолмай, балки мусиқа раҳбари (ўқитувчиси) ижросида, пластинка ёки магнит ленталари ёрдамида мусиқа асарларини тинглайдилар, идрок этадилар. Мусиқа асосларини болаларга тушунтириш ва таништириш болаларнинг мусиқий билим савиясини кенгайтиради. Мусиқа асарларини эшитиш машғулотларни мазмунан бойитади, хилма-хиллигини оширади, машғулотларни ҳаяжонли ўтишига катта ёрдам беради.

Болалар билганларича жавоб берадилар. Мусиқа раҳбари (ўқитувчиси) болаларга кўргазмали қуроллар ёрдамида ўзбек миллий чолғу асбобларини кўрсатиб, бирма-бир таништириб чиқади, болалар билан фикр алмашади. Болаларда чолғу асбобларида ижро эта олиш учун тўғаракларга қатнашишни тавсия этади.

Кўриб турганимиздек, мусиқа раҳбари (ўқитувчиси) фақатгина қўшиқ қуйлашни эмас, балки бир қатор мусиқий-назарий билимларга эга бўлмоғи шарт. Мусиқа машғулотлари ҳоҳ у қўшиқ қуйлаш бўлсин, ҳоҳ мусиқа тинглаш бўлсин, ҳоҳ назарий билимлар бўлсин ёш авлодни ахлоқий поклик, маънавий бойлик ва жисмоний баркамолликни мужассамлаштирган ҳар тамонлама етук шахс қилиб шакллантиришга асос солар экан.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, мусиқа машғулотлари (дарслари) орқали мусиқа раҳбари (ўқитувчиси) болаларда юксак маънавий, бадиий ва ахлоқий маданиятни, миллий ғурур, ватанпарварлик тарбиясини, нафосат ва

бадий дидни ўстиришга, тафаккурларини кенгайтиришга, мустақиллик ва ташаббускорликни тарбиялашга хизмат қилади.

Муסיқа ўқитиш методикаси педагогик принциплар тизимида

Муסיқа маданияти машғулотларлари педагогиканинг дидактик назарияси ва принциплари асосида тузилади. Мазкур принциплар муסיқа раҳбари ҳамда бола томонидан бажариладиган барча таълим асослари- машғулотлар мазмунининг методлари ва машғулотларларнинг тузилишидаги асосий талаблар ва унинг йўналишларини белгилаб беради. Мазкур принциплар асосан, ўқув материалларини қўллаш, муסיқа машғулотлари (дарслари) мазмуни ва режасини тузиш жараёнида қўлланади. Юқоридаги қайд этилган умумдидактик принциплари бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб, муסיқа машғулотларини давлат таълим стандартига мувофиқ миллий хусусиятларини асос қилиб муסיқа фаолияти изчиллигини таъминлайди.

“Муסיқа маданияти” дарсларининг дидактик принциплари бир неча турдан иборат:

1. Муסיқа таълими ва тарбиясида тизимлилик, илмийлик ва давомийлик принципи.

Муסיқа таълими ва тарбиясида тизимлилик, илмийлик ва давомийлик принципи ҳар бир машғулотларда ўзининг тузилиши ва мазмуни билан илмий асосда ташкил топиши лозим. Муסיқа ҳақидаги билимлар дойраси, муסיқа таълими ва тарбиясининг асосий омилдир. Унда инсоният яратган муסיқага оид қоидалар, ҳулосалар, умумлашган муסיкий тажрибалар ўз аксини топган. Уларни ўзлаштириш - муסיқа амалиёти йўлида билим ва кўникмалар ҳосил қилиш демакдир. Машғулотлар (дарслар) жараёнида ўқув материалларини болаларнинг билим тажрибасига мослиги, болалар овозининг ривожланиш қонуниятларини ҳисобга олиш, нота қонуниятларини тўғри ўргатиш, асосларини болаларнинг фикрий қобилиятига мос равишда таҳлил этиш машғулотларининг илмийлик принципларини ташкил этади. Илмийликни, тизимлиликсиз амалга ошириш қийин. Машғулот (дарс)ларнинг барча ўқув фаолиятини ҳамда кейинги машғулот (дарс)ларнинг ўзаро мантикий боғланиши тизимлилик асосини ташкил этади. Куйлаш ва тинглаш учун асарларни билим ва малака даражасига кўтариб, соддадан мураккабга, номаълумдан маълумга қараб ўзлаштириб бориш принциплари муайян тартибга мос бўлиб, тизимлилик демакдир. Машғулотларнинг ҳар бир фаолияти ўз навбатида, ҳар бир машғулот, дарсларнинг мантикий давоми бўлиб, педагогик мақсадларни тобора амалга ошириши давомийлик принципи демакдир.

Муסיқа дарсларида муסיкий билимларни ўзлаштириш мукаммал ўйланган ва асосланган тизим бўйича ўтилиши ўта муҳим аҳамиятга эга. Бериладиган билимлар соддадан мураккабга қараб йўналтирилган бўлмоғи даркор. Ушбу принципнинг бузилиши болаларнинг ўқув материалини ўзлаштиришларига салбий таъсир кўрсатади, уларнинг муסיқа маданияти машғулоти (дарс)ларига бўлган қизиқишларини сўндиради. Муסיкий билимларни тушунтиришда муסיқа раҳбари (ўқитувчиси), аввало, ўтилган мавзуларга таянмоғи лозим. Муסיқа саводи, жумладан, муסיкий билимларни ўзлаштириш жараёнида бериладиган билимлар аниқ тизимга солинган бўлмоғи керак. Янги тушунча ва билимлар аввал ўзлаштирилган билимларга асосланган бўлиши, аста-секин кенгайтирилиб ва чуқурлаштириб борилиши лозим.

« ... оддийдан мураккабга ва чуқурроққа қараб борган ҳолда ўз дидимизни мумтоз муסיқанинг энг яхши намуналари, замонавий композиторларнинг энг яхши асарлари асосида тарбиялашимиз керак» (Д. Шостакович).

“Муסיқа маданияти” дарсларини тизимлиликка асосланган ҳолда ташкил этиш, муסיкий билимларни ўзлаштириш ва кўникма-малакаларни шакллантириш жараёнида болаларда ўзларига ишонч пайдо қилади, руҳларини кўтаради ва муסיқа машғулотларларига бўлган қизиқишларини орттиради. Тизимлилик бузилса, болалар тез чарчайдилар, машғулотларга нисбатан диққат ва қизиқишлари бўшашиб боради, машғулотлар материалини ўзлаштириш пасайиб кетади.

Таълимда изчилликка риоя қилиш лозим, токи бугун олинган билимлар кечагисини мустаҳкамласин, эртага ўрганиладиганига замин яратсин. Шу маънода барча гуруҳларда муסיкий билимларни бериш тизими (мазмунининг таҳлил қилиш ҳамда уни тартибга солиш катта аҳамиятга эга.

2. Машғулоти (дарс)ларда болаларни онглилик ва фаоллиги принципи

Мазкур принцип дидактиканинг етакчи принципларидандир. Чунки, билимни ўзлаштириш боланинг ақлий фаолиятига асос бўлган билиш жараёнига боғлиқдир. Муסיқа идроки кишининг ҳаётий тажрибасини бойитади, реал воқеаларни бадиий ҳис этиб, билиш, фикрлаш қобилиятини ўстиради. Мазкур малака ва кўникманинг шаклланиши бола онгининг узоқ ривожланиш жараёнини талаб этади. Бунинг учун, боланинг ўқув материалларини онгли равишда билиб ўзлаштириш билим жараёнларини фаоллигини вужудга келтириши лозим. Маълум муסיқа асарини куйлаб ёки тинглаб ўзлаштириш ва ундан бадиий-эстетик, завқланиб, идрок этишда, боланинг энг аввало, диққат эътиборини жалб эта билиш унда қизиқиш уйғота билиш, онглилик ва фаолликни вужудга келтиради. Муסיқани онгли идрок этиш ва ўз навбатида бадиий оҳанг ва мантикий жиҳатдан хотирада турғун сақланишни талаб этади.

Муסיқа машғулотларида онглилик ва фаоллик айниқса, вокал-хор малакаларини шакллантирилиши учун зарурдир. Хор бўлиб кўшиқ куйлаш, муסיқа тинглаш, муסיқа саводи, фаолиятларида ҳам онглилик ва фаоллик муסיқани назарий ва амалий жиҳатларини тўғри билиш ва ўзлаштиришни осонлаштиради.

3. Муסיқа машғулот (дарс)ларида кўргазмалилик принципи.

Муסיқа таълимида кўргазмали идрок этиш катта имкониятларга эгадир. Эслаб қолишда кўргазмалиликнинг ўзи эмас, балки унинг нутқ ва амалий фаолият билан бириктирилиши муҳимдир. Шунинг учун ҳам бошланғич гуруҳ болалари шахсини шакллантиришда қўлланиладиган муסיқий билимлар кўлами, мазмунини танлашда мазкур принципга мослигига алоҳида эътибор қаратилади.

Кўпинча кўргазмалилик принципини ўқув-билиш фаолиятидаги жонли мушоҳада ва мавҳум тафаккурнинг узвий боғлиқлигини таъкидлаб, аниқ ва мавҳумнинг бирлиги сифатида, яъни хусусийдан-умумийга, аниқдан мавҳумга ўтиш; бошқа ҳолларда эса мавҳумдан муайян тушунча ва фактларга ўтиш тарзида талқин қилинади.

К.Д.Ушинский кўргазмалилик принципининг педагогик самараси ҳақида шундай деган: «...бу шундай таълимки, у мавҳум тасаввур ва сўзларга эмас, балки болалар бевосита идрок қиладиган маълум образларга асосланади...». Мазкур принцип кўргазмали методни танлашда унинг илмий-дидактик вазифаларини назарда тутиб, эътиборни мақсадга мувофиқлигига қаратади.

Муסיқа тарбиясида муסיқанинг ўзи кўргазмали воситадир. Чунки, у кўз билан эмас, балки қулоқ билан идрок этилади. Муסיқа тинглашда ҳам, асар таҳлилида ҳам, оҳанг кўргазма сифатида чалиб кўрсатилади. Муסיқа раҳбарининг ўзи, нутқи, ижроси ҳам асосий кўргазма бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари, турли тажриба-синов материалларини: методик тавсиялар, машғулотлар ишланмалари, схема, жадваллар, бошқотирмалар, техник воситалар, кўргазмали карточкалар, график ёзувлар, расмлар, нота ёзувлари, назорат ва бошқа дидактик материаллар ва қўлланмаларни тайёрлашда ҳам ушбу принципга суянилади.

4. Ўқув материалларининг болалар билим ва малакаларига мослиги принципи.

Мазкур принцип, дастурдан танлаб олинган ўқув материаллари ва мазкур методик материаллар асосида машғулотлар мазмунини тузиш жараёнида қўлланилади. Бунда ҳар бир гуруҳнинг умумий билим ва малака даражаси ҳисобига олиниши шарт. Дастур асосида ҳар бир гуруҳнинг билим ва малакалари ҳисобига олинган ҳолда, муסיқа машғулотларининг йиллик

календар-мавзули режаси тузилади. Календар-мавзули иш режасининг тузганда, унинг мазмунида болаларнинг ёш хусусияти, муסיкий ўқуви, янги қўшиқлар, муסיқа тинглаш учун асарлар, муסיқа саводидаги ўқув материаллари, машғулотлар фаолиятлари ҳисобга олинади.

5. Муסיқа машғулот (дарс)ларида билим ва малакаларининг мустаҳкамлиги принципи.

Мазкур принципни амалга оширишнинг энг асосий шарти, юқорида баён этилган тўртта принципга жиддий амал қилишдан иборатдир.

Биринчидан билим ва малакаларнинг чуқурлиги, мустаҳкамлиги ва ҳаётийлигини таъминлаш лозим, яъни мазкур асарни ва унинг ижро услубини, маданий ҳаётимиз учун зарур эканлиги ҳақида болаларда ишонч ҳосил қилиниши лозим.

Иккинчидан асарларни танлашда қуйидагиларга амал қилиш керак:

а) Асарнинг болаларни бадий ва ахлоқий тарбияси учун мослиги.

б) Муסיқа таълимининг хусусияти.

в) Гуруҳдаги барча болаларни мазкур асарга қизиқтира олиш ва тўла ўзлаштиришга эришиш. Учинчидан машғулотларда олинadиган билимлар дойраси ва малакаларини амалиётда такрорлаш ва мустаҳкамлаш. Масалан: Қўшиқларни жумлаларга бўлиб ўргатиш ва кейинги машғулотларларда мустаҳкамлаб такрорлаш.

Тўртинчидан муסיқа машғулот (дарс)ларида ҳар бир янги билим элементи машғулотлар фаолиятида тўлиқ ўзлаштирилади ва кейинги машғулот (дарс)ларда кенг қўлланилиб, доимий билимга айлантирилади.

6. Таълим ва тарбиянинг бирлиги принципи. Мактаб болаларига таълим бериш билан бирга тарбиялаш, яъни уларнинг ақлий ва ахлоқий шаклланишларини бир бутунликда амалга ошириш зарур. Муסיқа машғулотлари болаларга муסיкий билимларни бериш билан бирга уларнинг ахлоқий сифатларини ҳам шакллантириб боради. Қандай фаолият тури бўлмасин, хоҳ муסיқа тинглаш, хоҳ қўшиқ куйлаш, хоҳ муסיқа саводи, хоҳ муסיқа остида ритмик ҳаракатлар бажариш ва муסיкий асбобларда жўр бўлиш – буларнинг барчаси болаларнинг ахлоқий фазилатларини шакллантиришга хизмат қилади. Шунингдек, муסיкий дид, муסיкий қобилият, муסיкий тафаккур, муסיкий идрок, муסיкий дунёқараш ва муסיқа маданиятини шакллантиради.

Ҳ.Н.Нурматов болаларни муסיкий-эстетик тарбиялашнинг қулай шарт-шароитлари сифатида қуйидагиларни тавсия этади:

- дарсларнинг мақсадга йўналтирилганлиги (эстетик тарбия борасида);
- муסיқа дарсларининг аниқ тузилиши ва ўтилаётган материалга

мувофиқлиги;

- ўргатиладиган материални тўғри танлаш (катта бўлмаган, лекин ёрқин асарлар) ва таълимга мос усул ва услубларни танлаш;

- музика ўқитувчисининг ҳар бир синф (гурух) ва ҳар бир боланинг ўзига хос хусусиятларини билиши;

- музика музика ўқитувчисининг махсус йўналтирилган иши болаларнинг музикаий-эстетик тарбиясининг асоси сифатида бўлиши;

- музика ўқитувчисининг болаларга музикаий-эстетик тарбия беришида узвийлик ва тизимлилиikka эришиш;

- бутун дарс (машғулот)лар давомида музика ўқитувчиси томонидан маълум бир психологик муҳитнинг яратилиши;

- эстетик характердаги кечинмаларни ҳосил қилиши;

- музика ўқитувчисининг эстетик, методик, психологик ва педагогик жиҳатдан тайёр бўлиши;

- ота-оналарнинг болалари эстетик диди, қизиқиши ва ҳиссиётларига эътибор бериши.

7. Музика таълимига табақалаштирилган тарзда ёндашиш принципи.

Болаларнинг қобилияти, имкониятларига мувофиқ равишда музикага қизиқишларини ошириш ва музика билан шуғулланишнинг ўзига хос йўллари танлаш, уларнинг музикаий диди, музикаий идроки, музикаий дунёқараши ва музикаий маданиятлари шаклланишини таъминлашда муҳим ўрин тутди. Болаларнинг билим олишга бўлган эҳтиёжларини янада тўлароқ қондиришга йўналтирилган дидактик чоралардан яна бири музика таълими мазмунини табақалаштиришдир. Табақалаштирилган ёндашув асосида болалар музикаий билимларнинг узвийлигини таъминлаш учун босқичлараро боғланишга оид амалий топшириқларни бажаришда турли тайёргарликка эга бўлган болаларнинг ҳар бирида мавжуд бўлган ўқув имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ўз билимларини қўллашлари ва индивидуал ютуқларга эришишларини таъминлаш кўзда тутилиши лозим.

Бу соҳада музикаий билимларни ўзлаштиришда гуруҳдан ташқари олиб бориладиган кўринишлари ҳам ўқишни табақалаштириш учун катта имкониятларни очиб беради. Қ.М.Мамиров музика таълимини табақалаштириш учун болаларнинг билим даражаларини текшириб чиқиб, уларни уч гуруҳга ажратади:

1-гуруҳга – музикани севадиган, музикашунос бўлиш истагидаги, машғулотларларда ўта фаоллиги билан ажралиб турувчи болалар.

2-гуруҳга – музикаий раҳбарнинг барча талабларини ўз вақтида бажарувчи, лекин музикаий тўғаракларга қатнашмайдиган, ўзлари мустақил вазифа

бажармайдиган, бироқ машғулотлар вазифаларини ўз вақтида бажарадиган болалар.

3-гурухга – уйида мусиқага кам эътибор бериладиган, берилган вазифаларни ўз вақтида бажармайдиган, паст ўзлаштирувчи болалар.

Қ.М.Мамиров болаларни яна овоз диапозонига қараб ҳам табақалаштириш мумкинлигини кўрсатиб берган. У овозга қараб табақалаштиришда фақат овозни ҳисобга олмасдан, болалар мусиқий билимларини қай даражада ўзлаштирганликларини ҳам ҳисобга олишни таъкидлаб ўтган. Мусиқий билимларни ўзлаштиришни ҳам болаларнинг шахсий хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Мусиқий билимлар мажмуаси (мазмун) ва методикасини белгилашда шахсий хусусиятларини инобатга олиш ҳам муҳим таълимий-тарбиявий шарт ҳисобланади.

8. Таълим жараёнида болаларнинг ёши ва шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш принципи. Ушбу принцип ўқув материалнинг мазмуни, унинг ҳажми, характери у ёки бу гуруҳ болаларининг жисмоний ривож, умумий тайёргарлик савияси ва имкониятларига мос бўлишини тақозо этади.

Ушбу принцип мусиқий таълимнинг икки томонини назарда тутди:

1) Мусиқа таълимида маълум гуруҳ учун белгиланган ўқув материалларининг характери, мазмуни ва ҳажми шу гуруҳ болаларининг ёш хусусиятларига мос бўлмоғи лозим;

2) Ҳар бир гуруҳ учун белгиланган мусиқий билим ҳажми шу гуруҳ болаларининг савиясига мос бўлиши керак.

Бу принцип мусиқий билимларни ўзлаштириш жараёнида ўта муҳим аҳамият касб этади. Чунки мусиқий билимларни болаларга содда, лўнда қилиб тушунтирилмаса, уларни ўзлаштириш яхши натижа бермайди. Кўпинча ўзлаштирилган билимлар содда, ўзлаштирилмаган мавзулар мураккабдек кўринади. Таълимнинг содда бўлиши у ёки бу ўқув материални ортиқча уринмай тушуниб олинишидир. Болалар яхши тушунган, ўзлаштирган билимларини янги (мураккаб) тушунчалар билан аниқ ва равшан боғлаш натижасида содда вазифаларни бажариб, мураккаб вазифаларни ўзлаштиришга ҳозирланиб борадилар. Мусиқий билимлар тизимини шакллантиришда айнан шу принципга амал қилинади.

9. Билим берувчи, тарбияловчи, ривожлантирувчи таълим принципи. Мусиқий билимларни ўзлаштириш жараёнида бола шахсини шакллантиришда бу принципдан мақсадга мувофиқ, мунтазам фойдаланиш лозим. У ўқитишнинг билим берувчи, тарбияловчи ва ривожлантирувчи вазифаларини чамбарчас боғлиқ ҳолда олиб боришга хизмат қилади. Ўқитишнинг билим берувчи вазифалари болаларнинг факт, ҳодиса, тушунча ва хулосаларни

ўзлаштиришлари зарурлигини белгиласа, тарбияловчи вазифалари бола шахсининг маълум эътиқод ҳамда ахлоқий сифатларини шакллантиришга қаратилган. Ривожлантирувчи таълим эса муסיқий материални ўрганиш болаларда қандай кўникма ва малакаларни шакллантиришга умумий ва муסיқий тафаккурнинг қайси жиҳатларини ривожлантириш лозимлигига эътибор беради. Шунингдек, билим бериш ва болаларни ҳар томонлама камол топтириш жараёнлари орасида узлуксиз алоқа ўрнатилишини талаб қилади.

Ўзлаштириладиган билимлар ҳосил қилинадиган кўникма ва малакалар учун асос бўлиб хизмат қилади. Юқорида қайд қилинган машғулот(дарс)лар болаларда мустақил фикр юритиш, муסיқий материални замон ва маконда таҳлил қилиш, муסיқа асарларини ўхшашлик ва фарқ қилувчи хусусиятларига қараб таққослаш, муסיқий фактлар ўртасида мавжуд бўлган сабаб – оқибатли алоқани аниқлаш каби кўникма ва малакаларни ҳосил қилишга кўмаклашади.

Муסיқий билимларни ўзлаштириш жараёнида ўқувчи шахсини шакллантиришнинг мазмуни ва методикаси, шакл ва усуллари, бир сўз билан айтганда унинг педагогик тизимини яратиш – муסיқий педагогиканинг ҳозирги даврдаги энг долзарб муаммоларидан бири. Бу тизим муסיқа санъатининг воситалари орқали шахсни шакллантиришнинг умумий педагогик принципларидан иборат бўлмоғи лозим. Шунингдек, у маълум усуллар ва шаклларни ҳамда илмий-методик тавсияларни ўзида мужассам этиши керак.

Э.Б.Абдуллин: – «...муסיқий таълимнинг моҳияти, мақсад ва вазифалари, йўналиши, мазмун ва жараёнининг характерини очиб беришда принциплар асосий ўрин эгаллайди», дейди. У муסיқий таълимдаги бир нечта принципларни йўналишларга ажратади:

1. Фалсафий-эстетик йўналиш (... муסיқий таълимда инсонпарварлик қараши; бола шахсини санъат билан мулоқотда ўз-ўзини баҳолаши...).

2. Муסיқашунослик йўналиши (... халқ, миллий ва замонавий муסיқа бирлигига таяниш; муסיқа жанрлари ва уларнинг ҳаёт билан боғлиқлигига таяниш; тинглаш, ижро этиш, ижод этиш фаолият асоси сифатида...).

3. Бадий-психологик йўналиш (... муסיқий таълимда онг ва тафаккур бирлигига таяниш...).

4. Бадий-дидактик йўналиш (... муסיқий таълим-тарбия бирлиги, изчиллик ва тизимлилик, илмийлик, муסיқий таълим натижалари мустаҳкамлиги...).

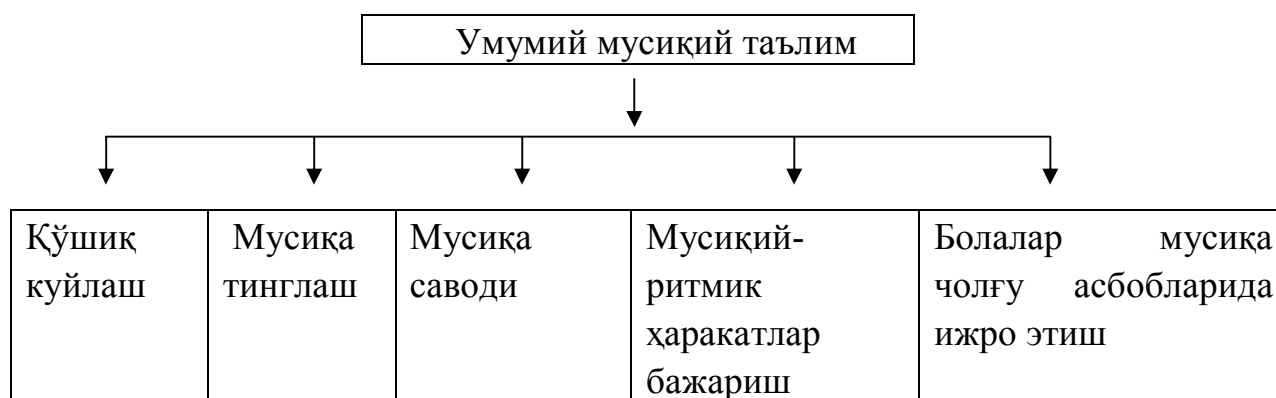
5. Муסיқий педагогик йўналиш (... образлилик ва бутунлик, муסיқий-педагогик мақсад ва воситалар алоқадорлиги, бадийлик ва технология бирлиги...).

Айни вақтда шуни таъкидлаш жоизки, бола шахсини шакллантиришда амал қиладиган илмий асосланган мазмун ва методика, шакл ва усуллар муайян педагогик принципларга амал қилиши лозим. Бу принциплар таълим-тарбиянинг давр талабига, яъни замонавий ижтимоий буюртмага мослиги, педагогик жараёнда объектив-субъектив жараёнларнинг уйғунлиги, таълим-тарбияда мақсад, мазмун, метод ва воситаларнинг бир-бири билан боғлиқлиги каби педагогиканинг умумий қонуниятларига асосланади. Натижада, муסיқий билимларни ўзлаштириш жараёнида бола шахсини шакллантириш учун қуйидаги принциплар муҳим ва улар нафақат муסיқий таълим стратегиясини, балки таълим ва тарбиянинг бошқа масалаларини ҳам муваффақиятли ҳал этиш имконини беради. Муסיқий билимларга оид мазмунни белгилаш, унга монанд методика, таълим шакли ва усуллари танлашда, педагогик шарт-шароитларини ишлаб чиқишда бу принципларга амал қилиш пировард педагогик ижобий натижанинг самарасидир.

10. Назариянинг амалиёт билан узвийлигини таъминлаш принципи.

Муסיқий билимларни ўзлаштиришда назарий билимларни амалий фаолият билан боғлаган ҳолда машғулотлар ўтиш ўзлаштириш самарадорлигини оширади.

Умумий муסיқа таълими тузилиши

Мактабгача таълим муассасаларида муסיқий жараёнлар ўрганилиши керак бўлган қуйидаги фаолиятларни ўз ичига олади:

Қўшиқ куйлаш ↔ муסיқа тинглаш, ритмик ҳаракатлар бажариш жараёнида муסיқа ижодкорлари, муסיқанинг ифодавийлик воситалари, муסיқа тарихи, муסיқий жанрлар ҳақида (содда қилиб) маълумотларни беради.

Муסיқа тинглаш ↔ куйланадиган ёки тингланадиган куйнинг нота хусусиятларини, динамик белгилари, суръати, куй йўналишини онгли кузатиш ва ижро этиш имконини беради.

Музикий-ритмик ҳаракатлар бажариши ↔ куйланадиган ёки тингланадиган куйнинг суръати, усулини ўргатади. Ритмсиз куй бўлмайди. Шунинг учун бирор куй нотўғри ритмда ижро этилса, музикий асар ўз шаклини йўқотади. Машғулотларларда амалий машқлар жараёнида музикий асарга хос ритмик ҳаракатлар бажарилади (ракс элементлари).

Болалар музика чолғу асбобларида музикага жўр бўлиши ↔ куйланадиган ёки тингланадиган асарнинг яратилиш тарихи, ўша даврнинг хусусиятлари, яратувчилари ҳақида маълумот беради.

Музикий билимларни ўзлаштириш билан бирга, ўзлаштирилган билимларнинг бошқа фаолиятлар билан узвийлигини таъминлаш ҳам зарур.

Умуман, юқорида қайд этилган принциплар музикий билимларни ўзлаштиришда, болаларнинг шахсий хусусиятларини шакллантириш ва уни амалиётга жорий қилиш учун методик шароитларни ишлаб чиқишда асос бўлади. Хулоса қилиб айтганда, педагогиканинг умумдидактик принциплари, музика маданияти машғулотларларида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, музикани ҳаёт билан боғлашда катта аҳамият касб этади.

Музика ўқитиш методлари

Музика ўқитиш методикаси – бу педагогиканинг бир қисми ҳисобланиб, педагогика фани сифатида тажрибада синалган ишларни назарий қисмларини – усул, услуб, воситаларини умумлаштириб, амалиётда самарали натижалар берган ўқитиш методларини тақдим этади. Ушбу методлар ўқув-тарбиявий жараённинг тузилишини умумлаштириб, унга кирувчи алоҳида ва бир бутун вазифаларни ҳал этиш билан шуғулланади. “Метод” юнон тилидан олинган бўлиб, “йўл”, “усул” деган маъноларни англатади. «Методика» сўзи грекча сўз бўлиб, «тадқиқот йўли», «билиш усули» деган маънони англатади ва таълим-тарбиянинг алоҳида қисмлари бўлиб ҳисобланади, уларнинг йиғиндиси музика ўқитиш методлари дейилади. Музиканинг ўқитиш методлари деганда, мактаб болаларининг билим, маҳорат ва малакаларини эгаллашда, уларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришда ва дунёқарашини таркиб топтиришда музика раҳбариларнинг қўллаган иш усуллари тушунилади. Методика асосан, педагогика, психология, эстетика ва санъатшуносликнинг тадқиқот натижаларига асосланади. У музика ўқитишнинг қонун-қоидаларини таърифлаб беради, келажак ёш авлодни тарбиялашда қўлланадиган замонавий методларни белгилайди. Методика, таълим-тарбия жараёнида музика раҳбарининг болалар билан ишлаш усуллари, мазмунини англатади. Музика ўқитиш методикаси музика раҳбаридан истеъдод, қобилиятлар ва

иштиёқлар мавжуд бўлишини талаб этади, чунки, санъат педагогикаси машаққатли ва жуда масъулиятли соҳадир. Мусиқани ўқитиш методикаси, юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, мусиқа машғулотларининг ташкил этиш усуллари ва йўллари ўргатади.

Ҳозирги кунда мусиқа ўқитиш методикаси бирданига келиб шаклланган фан эмас, балки бунга қадар мазкур фанни шаклланиши ижодий ва мураккаб тараққиёт йўлини босиб ўтган. Республикамизда мусиқа ўқитиш методикасини шакллантиришда маҳаллий олимлар, методистлар, тажрибали мусиқа раҳбариларнинг қатор изланишлари, ўқув қўлланмаларининг аҳамияти катта бўлади. Педагогиканинг методика соҳасидаги сўнгги ютуқлари талабаларни педагогика фаолиятига тайёрлаш, уларни методик билим ва маҳоратлар билан қуроллантириш, мусиқа ўқитиш методикасини бу мақсадга эришиш учун амалий машғулотлар мобайнида узоқ меҳнат қилишни талаб этади. Маълумки, мактабгача таълим муассасаларда болаларнинг ёш физиологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, кўникма ва малакаларига мувофиқ мусиқа ўқитиш методикаси қўлланилади. Бу ерда таълим усули, ўқув материалларининг (ўқув режа, дастур, дарслик) таълим принциплари, ўқув-тарбиявий ишларнинг умумий мақсад ва вазифалари энг муҳим аҳамиятга эгадир. Демак, мусиқа ўқитиш методикаси талабаларнинг мусиқа санъатига ўргатишнинг мазмуни, вазифалари, методларини ўргатувчи ва ўқув жараёнларини ташкил этувчи шакл ва йўллари тадбиқ этувчи фандир. Мусиқа ўқитиш методикаси вазифаларини амалга оширишда, мусиқа ўқитишнинг қатор методлари билан биргаликда, педагогиканинг амалий йўналишини унумли методлар эгаллаб, мусиқа машғулотларида қўллаш муҳим аҳамият касб этади. Мусиқа ўқитиш методикаси вазифаларини амалга оширишда, мусиқа машғулотларида ўқитишнинг унумли методларидан унумли фойдаланишга боғлиқ. Етук олимларимизнинг тадқиқотларида мактаб мусиқа ўқитувчисининг шахсияти ва унга бўлган касбий талаблар ва болалар муносабатини, хусусий методлардан фойдаланиш жараёнида ҳал қилиш лозимлигини илмий асосда таърифлаб берганлар. Унумли метод – бирор бир фаннинг амалий ва ижодий ишлари мазмуни ва мавзусини кенг ёритиб бериш ва мустаҳкамлашда, мусиқа раҳбари ва бола фаолиятида ўзаро алоқадорлигини ва болаларни билиш жараёнида изланишга ундовчи методдир.

Унумли методлар ўқитиш фаолияти ва мақсадига қараб тўртга бўлинади:

1. Машғулот (дарс)ларнинг мусиқий умумлаштирувчи методи.
2. Ўтилажак машғулот(дарслар)га олдиндан «югуриб», боғлаб ўтиш ва илгари ўтилганларга қайтиш методи.
3. Машғулот (дарс)лар мазмунининг эмоционал драматургияси методи.

4. Машғулот (дарс)ларнинг педагогик жиҳатдан кузатилиши ва билимларнинг баҳоланиши методи.

Энди ҳар бир методни алоҳида кўриб чиқамиз.

1. Машғулот (дарс)ларни мусиқий умумлаштирувчи методи етакчи методлардан бири бўлиб, болаларни мусиқа идроки, мантиқий бадиий фикрлаш қобилиятини ривожлантиришга қаратилгандир:

а) Мусиқа раҳбари (ўқитувчиси) машғулот (дарс)ларда ҳал қилиниши лозим бўлган конкрет вазифаларни вужудга келтиради;

б) Мусиқа раҳбари (ўқитувчиси) ва бола ўзаро ҳамкорликда масалани ечади;

в) Болалар томонидан якуний хулосалар чиқарилади.

2. Олдинга «югуриб ўтиш», яъни илгари ўтилган материалдан фойдаланиб, болаларни янги материал ўзлаштиришга тайёрлигини синаб кўриш ва бунда олдин эгаллаган билимларга суяниш учун фойдаланилади.

3. Эмоционал драматургия методи билан машғулотларнинг мантиқий яхлитлигига эришилади.

Бунда чорак мавзуси асосида машғулотлар режаси учун асарлар танланади. Танланган мавзулар ҳам мақсадга мувофиқ бўлиб, бошланиши ва якунланишига боғлиқдир. Мусиқа раҳбари машғулотларни ижрочилик маҳорати, сўз усталиги билан қизиқарли қилиб ўтиши керак ва болаларни машғулотларга фаол қизиқтириб, машғулотларнинг эмоционал драматургияси, яъни авжига эришиши лозим.

Мусиқа маданияти ўқитувчиси мактабда мусиқа дарсларидан ташқари концертлар, бадиий кечалар, учрашувлар ўтказиши талаб этилади.

Машғулот (дарс)ларни педагогик кузатилиши ва билимларни баҳолаш мақсадга қараб бир неча турларга бўлинади:

а) Болаларни билиш фаолиятини ташкил этувчи ва амалга оширувчи тури.

б) Билим фаолиятини рағбатлантириш ва танбеҳлаш талабларини қўйиш.

в) Ўқиш, билиш фаолиятини самарадорлигини бошқариш ва назорат қилиш. Баҳолашда шундай эҳтиёткор бўлиш керакки, болаларнинг кайфияти тушиб кетмасин, машғулотларга, кўшиқ куйлашга қизиқиши сўнмасин. Рағбатлантиришда эса аксинча. Мусиқа раҳбари ва бола муносабатлари меъёрдан чиқиб кетмаслиги керак. Балки, рағбатлантириш, гуруҳда бошқа болаларга намуна бўлиб хизмат қилсин ва улар одобли, ақлли бўлишга интилинлар.

Шундай қилиб, муסיқа ўқитишнинг хусусий методларидан ташқари бошқа турлари ҳам мавжуд:

1. Муסיқа ўқитишнинг оғзаки методлари.
2. Кўргазмали ўқитиш методлари.
3. Амалий ўқитиш методлари.
4. Ўйин методлари.
5. Таққослаш методлари.
6. Муסיкий ўқуви, муסיкий эшитиш қобилияти бўш бўлган болалар билан ишлаш методлари.

1.Муסיқа ўқитишнинг оғзаки методлари.

Муסיқа машғулотларида муסיқа раҳбарининг сўз маҳоратига алоҳида талаб қўйилади. Муסיқа раҳбари ўзининг асар ҳақидаги бадиий кириш сўзи билан болаларни ажойиб ва сеҳрли муסיқа оламига олиб киради ҳамда қизиқарли ҳикоя ёки суҳбат йўли билан болалар диққатини жалб қилиб, муסיқани бадиий идрок этишларига эришади.

Ҳикоя - бу муסיқа раҳбарининг муסיқа асари ҳақида жонли, эмоционал ёрқин баёни. Ҳикоя қисқа, образли, жонли, қизиқарли бўлиб, унинг мақсади болаларни асарни бадиий идрок этишга ўргатиш.

Суҳбат – муסיқа раҳбари ва болалар орасидаги диалог шаклидаги фаолиятдан иборат бўлиб, болаларни мустақил фикрлашга ундайди. Уларнинг нутқини ўстиради, фикрий фаолиятини кучайтиради, билиш қобилиятини фаоллаштиради ҳамда дунёқарашини кенгайтиради. Тушунтириш-илмий исботлаш методи сифатида муסיқа машғулотларида қўлланилади. Бу асосан, муסיқа саводи фаолиятида қўлланилади.

2.Кўргазмали ўқитиш методлари. Маълумки, муסיқа ҳаракатланувчи куй ва гармоник товушларидан иборат бўлган санъатдир. Уни фақат эшитиш органи орқали тинглаб идрок этиш мумкин. Кўргазмали ўқитишни эса, нота ёзувларини, плакатлар, расмлар, муסיқа раҳбарининг сўзи, дирижёрлик ифодалари, рақс ҳаракатлари, болалар чолғу асбоблари, муסיқани жонли ва аниқ ижроси, техник воситаларидан фойдаланилади. Демак, мусиқанинг жонли янграши машғулотларда асосий кўргазма бўлиб хизмат қилади.

Муסיқа таълимидаги кўргазмалилик турлари:

1. Табиий кўргазмалар (табиатдан олинган).
2. График кўргазмали қўлланмалар (чизма, схема, жадваллар).
3. Тасвирий кўргазмалар (суратлар, фотосурат, видеофильмлар).
4. Муайян белгиларни ифодаладиган рамзий кўргазмалар.

5. Эшиттиришга доир кўргазмалар (граммпластинкалар, магнит ленталари, компьютернинг эшиттириш мосламалари).

Мусиқа таълимида иллюстрация методи асосан плакатлар, чолғу асбоблари, стенд, чизмалар, композиторларнинг суратлари, жадваллар кабиларни кўрсатишни ўз ичига олса; намоёниш этиш методларига асл ҳолидаги табиий объектларни кўрсатиш, машғулотлар жараёнида эса техник намоёниш, яъни замонавий компьютер, ахборот коммуникация тармоқлари ёрдамида, компакт диск электрон китобларидаги мавзуларни экранда ёритиш, мавзуга оид кино ва диафильмлар, аудио ва видеоматериаллар киради.

3. Амалий ўқитиш методлари. Амалий методлар воситасида болалар вокал-хор малакаларини, мусиқанинг тузилиши ҳамда ифода воситаларини таҳлил этиш, унинг жанр ва шакллари аниқлаш ва нўта ёзувини ўрганиш малака-кўникмаларининг шакллантириши учун фойдаланилади. Амалий методлар, вокал-хор малакаларини ривожлантиришда муҳим восита бўлиб ҳисобланади.

4. Ўйин методи – асосан бошланғич гуруҳларда кўпроқ яхши натижа беради. Янги дастур асосида яратилаётган қўлланма ва машғулотларликларда ўйин ва унинг элементлари кенг жорий этилади. Бошланғич гуруҳ болалари серҳаракат ва ўйинга мойил бўладилар. Машғулотларда қўлланиладиган мусиқали ўйинлар болаларнинг мусиқий ўқувини ўстиради, мусиқий қобилиятини ривожлантиради, хотирасини мустаҳкамлайди ва мусиқа машғулотларига қизиқиш уйғотади.

5. Таққослаш методи. Мусиқа машғулотлари жараёнида таққослаш методи кенг қўлланилади. У вокал-хор ишларида мусиқа раҳбари, болалар ва грамёзувдаги ижроларини таққослашда мусиқа асарининг таҳлили ва жанрларини белгилашда кенг қўлланилади. Масалан, рақс, марш, жанрларининг темпларини, турли чолғулардаги ижролар фарқини аниқлашда фойдаланилади.

6. Мусиқа ўқуви, мусиқий эшитиш қобилияти бўш бўлган болалар билан ишлаш методи. Мусиқа ўқуви бўш бўлган болалар билан машғулотлар жараёнида дифференциал гуруҳларга бўлиб ва машғулотлардан кейин вақт ажратиб, яқка (индивидуал) тарзда иш олиб борилади. Дифференциал гуруҳ - деганда болаларнинг мусиқий қобилияти, ўқуви ва овозига қараб табақалаштириш ёки гуруҳларга бўлиш тушунилади.

1-гуруҳга овози жарангли, яхши мусиқий қобилиятга эга бўлган болалар киради.

2-гурӯҳга овози, мусиқий қобилияти ўртача бўлган, яъни мусиқа раҳбарининг овозига эргашиб, таяниб куйлайдиган болалар киради.

3-гурӯҳга эса овози унча яхши бўлмаган, мусиқий қобилияти бўш бўлган болалар киради.

Мусиқа машғулоти жараёнида бу болаларни куйидаги тартибда ўтказиш керак: биринчи қаторга мусиқа раҳбарининг овозига таяниб куйлайдиганлар, иккинчи қаторга мусиқий ўқуви бўш, яхши мусиқий қобилиятга эга бўлмаган болалар, учинчи қаторга қобилиятли, овози жарангдор бўлган болалар ўтирадилар. Бунда иккинчи қатордаги болалар мусиқа оҳанглари атрофдагилардан эшитиб уларнинг овозларига эргашиб, чиройли, тўғри куйлашга ҳаракат қиладилар.

Шу услуб билан болаларни мусиқий ўқувини ўстириш мумкин. Баъзи мусиқий ўқуви бўш бўлган болалар билан, машғулотлардан кейин алоҳида, якка тартибда шуғулланиб, топшириқлар берилади ва овозлари созланиб, қўшиқлар алоҳида ўргатилади. Шу тариқа, болаларда мусиқага қизиқиш, қўшиқ куйлаш, мусиқа тинглаш иштиёқи, мусиқий қобилият, мусиқий ўқув, қўшиқ куйлаш малакалари ҳосил бўлади.

7. Мусиқа билан таъсир кўрсатиш методи. Бу метод мусиқа тинглаш фаолиятида қўлланилади. Болалар мусиқани турлича тушунадилар. Масалан, П.И.Чайковскийнинг “Тўрғаб” куйини тинглаб, уни номини билмай туриб, турлича фикр юритадилар. Айримлари табиат манзарасига, бошқалари қушни куйлашини, қолганлари эса бошқача характер ҳис этиб айтадилар. Яна бошқаларида эса яхши кайфият туғилади. Шунинг учун мусиқа раҳбари (ўқитувчиси) болаларга асарни тушунтириб беради. Болалар диққатини мусиқанинг ифода воситаларига қаратади.

Улар куйловчи қуш образини яратадилар. Бу мусиқа билан таъсир қилиш методидир. Болаларнинг мусиқага қизиқиш, мусиқа тинглашда таққослашга ўрганиш, куйлашда, рақсда, турли чолғулар ижросида ўргатилади. Мусиқа раҳбари ушбу фаолиятларни кетма-кет олиб борганда аниқ мақсадга эришилади.

Мусиқа ўқитиш методикаси фанининг мақсади таълим мақсадидан келиб чиқиб, мусиқа маданияти ўқитувчисини дарс (машғулоти) бериш жараёнига назарий ва амалий тайёрлаш. Бу мақсад куйидаги вазифаларни ҳал этишни кўзда тутди.

1. Мактабда мусиқа таълимини ва тарбиясини мазмунини ташкил қилишнинг турли шакл ва методлари ҳақида асосий маълумотлар бериш.

2.Муסיқа таълими ва тарбияси соҳасидаги илғор тажрибаларни умумлаштириш.

3.Муסיқа таълими ва тарбияси жараёнида педагогик амалиёт бўйича методик адабиётларни мустақил ўрганишга тайёрлаш.

4.Муסיқа асосларининг бадиий педагогик таҳлили методикаси асосини билиш.

5.Илмий тадқиқот ишлари масалаларини ҳамда болаларни муסיқа воситасида ўқитиш ва тарбиялаш масалаларига тўғри ёндашувни шакллантириш. Муסיқа ўқитиш методикаси муסיқа раҳбарининг муסיқа таълими касбини мукаммал билгувчи муסיқачи педагогни тайёрлайди. Муסיқа ўқитиш методикасини ўзлаштиришда педагогика, психология, муסיқий педагогика тарихи, муסיқий таълимда инновацион технологиялар, муסיқий педагогика ва бошқа муסיқий, психологик ва педагогик фанларга асосланади.

Аждодларимиз баркамол инсонни вояга етказишда бадиий эстетик тарбия воситалари, жумладан, муסיқа санъатининг аҳамиятини чуқур англаб, ёшларнинг ички дунёсини бойитишга, маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантириш ва камол топтиришга унинг таъсири жиҳатларига диққат-эътибор билан қарашган.

Муסיқани катталар, болалар ва қариялар ҳам севиб тинглашади. Хоҳ у мумтоз бўлсин, хоҳ халқ муסיқаси, хоҳ енгил ёки вазмин муסיқа бўлсин, барчамиз уни бажонудил тинглаймиз. Лекин муסיқий йўналишларни англаш, айниқса болаларга жуда қийин. Ҳаётда ҳамма ҳам муסיқа тилини тушунавермайди. Кўпчилик мумтоз муסיқамизга нисбатан ўта бефарқ. Бунинг сабаби болаликда муסיқий тарбияга керакли эътибор берилмаганлигидадир.

Бола ривожланишида муסיқанинг ўрни

Мактабгача таълим муассасалари болалари учун муסיқий билимлар мазмунини белгилаш бир қатор психологик хусусиятларни эътиборга олишни талаб этади. Зеро, муסיқий билимларни эгаллаш аввало шахснинг руҳий олами билан чамбарчас боғлиқ. Шунинг учун ҳам **Б.М.Теплов** томонидан берилган тезисларни бу жараёнда йўналтирувчи деб идрок этиш мумкин. Унда қуйидагиларга эътибор қаратилган:

1. Муסיқий кечинмалар табиатдан олинган кечинмалардир... Муסיқани тушуниш, агарда муסיқий асарнинг ички тузилишини назарда тутмасак, доимо ҳис-ҳаяжон тушунчаларидир.

2. Музикий кечинмалар фақат ҳис-ҳаяжондан иборат бўлиши керак эмас. У ҳис-ҳаяжондан бошланади, лекин тугамайди. Ҳис-туйғулар орқали биз ҳаётни англаймиз. Мушиқа – дунёни ҳис-туйғулар орқали англашдир.

3. Мушиқанинг асл мазмунини чуқур англаш қийин. Уни билишнинг бошқа воситалари орқали ўрганиш мумкин. Мушикий образлар олами «ўз-ўзидан охиригача тушунарли бўлмайди».

Б.М.Тепловнинг нуқтаи-назари инсоннинг эстетик онги шаклланишини илк бора ўрганган буюк олим Арастунинг фикри билан ҳамоҳангдир: «Пайдо бўлган нарсаларнинг бири оддий йўл билан пайдо бўлса, бошқаси санъат орқали юзага келади, учинчиси ўз-ўзидан яралади... Санъат орқали инсон руҳидаги мавжуд ҳиссиёт шаклланади». Инсон руҳиятида мавжуд бўлган нарсаларга Арасту қуйидагиларни киритади: «ўсиш қобилияти», «интилиш қобилияти», «ҳис қилиш қобилияти», «ҳаракатланиш қобилияти», «фикрлаш қобилияти».

«Шахснинг музикий маданияти»ни шакллантириш тушунчасига А.Н.Сохор мурожаат этиб қуйидаги жадвални тавсия этган:

Шахснинг музикий маданияти (А.Н.Сохор концепцияси)

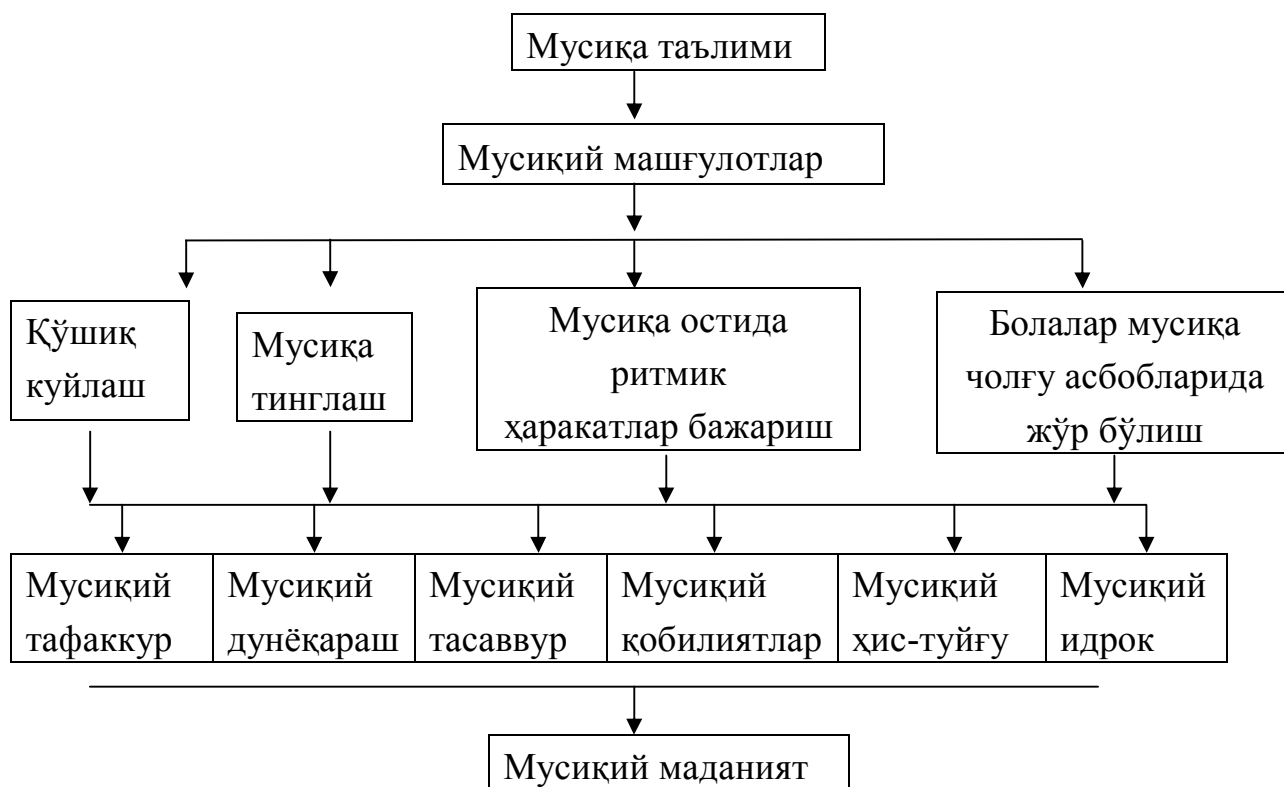
<i>Музикий қадриятлар</i>	<i>Фаолиятнинг барча турлари</i>	<i>Фаолият субъектлари</i>	<i>Махсус муассасалар</i>
(жамоода яралган ва сақланадиган)	(қадриятларни яратиш, асраш ва тарғиб қилишга қаратилган)	(Ушбу фаолият турлари билан шуғуланувчилар)	(ушбу фаолиятни таъминловчи)

Шахснинг эстетик онги таркибий қисмлари кўринишини **В.Г.Мозгот** ўзининг илмий ишида содда ва тушунарли қилиб берган: – «...замонавий ёшларнинг эстетик онгини муваффақиятли шакллантириш жараёни, мамлакатдаги ижтимоий-психологик муҳит, сиёсий ва маданий шароитга боғлиқдир...», дейди у.

<i>Шахснинг эстетик онг компонентлари (В.Г.Мозгот концепцияси)</i>				
Эстетик ҳиссиёт	Қадриятларни эъзозлаш	Дид	Қараш	Ғоялар

Юқоридаги концепцияларга таяниб, биз мусиқий билимларни ўзлаштириш жараёнида бола шахсининг қандай фаолият турида қайси шахсий хусусиятлари шаклланишини чизма ёрдамида кўрсатиб бердик.

Мусиқий билимларни ўзлаштириш жараёнида бола шахсни шакллантириш

1. Қўшиқ куйлаш фаолиятида мусиқий дунёқараш, мусиқий дид шаклланади. Бу фаолият турида болалар мусиқийбилимларга асосланган ҳолда қўшиқ куйлайдилар. Бунинг учун улар мусиқий асарга тааллуқли бўлган маълумотларни ўзлаштирадилар. Шу жараёнда уларда мусиқий дунёқараш ва мусиқий дид шаклланади.

Мусиқа саводи фаолиятида мусиқий тафаккур, тасаввур ва мусиқий дунёқараш шаклланади. Бу фаолият турида болалар мусиқанинг яратилиш тарихи, мусиқанинг ифода воситалари – ритм, метр, регистр, ўлчов, лад, темп, нота йўли ва ёзуви, товушлар узунлиги ва баландлиги, мусиқа ижодкорлари, ижрочилари ҳақида билимга эга бўлиш билан бирга, уларнинг мусиқий тафаккурлари шакллана боради. Бу ўз навбатида болаларни мусиқа оламига олиб киради ва мусиқий дунёқарашларини шакллантиради.

2. Мусиқа тинглаш фаолиятида мусиқий идрок, мусиқий дунёқараш шаклланади. Бу фаолиятда болалар мусиқа тинглаб, уни бевосита идрок эта бошлайдилар. Бу эса уларнинг мусиқий тафаккурларини шакллантиради

шунингдек, уларда мусликий дунёқараш ҳам шаклланиб боради. Тингланган мусликий асар ҳақида мулоҳаза юрита бошлайдилар.

3. Муслиқа остида ритмик ҳаракат бажариш фаолиятида мусликий дунёқараш, мусликий дид, мусликий тафаккур, мусликий идрок, мусликий ритм ҳисси ва мусликий хотира шаклланади. Бу фаолият турида ўқувчиларда деярли барча мусликий психологик хусусиятлар шаклланади. Чунки бу фаолиятда улар ўзлари бевосита мусликий асарга жўр бўладилар. Аввал улар мусликий асарни тинглаб кўрадилар (мусликий идрок), бу эса муслиқанинг ритмик кўринишини эслаб қолишни (мусликий хотира), қайси асбобда жўр бўлса яхшироқ жаранглашини (мусликий дид) танлашни тақозо этади. Ўқувчи бу фаолиятда мустақил фикрлайди (мусликий тафаккур), натижада унинг мусликий дунёқарашини шаклланиб боради.

4. Болалар чолғу асбобларида жўр бўлиш фаолиятида мусликий дунёқараш, мусликий дид, мусликий тафаккур, мусликий идрок, мусликий ритм ҳисси ва мусликий хотира шаклланади. Бу фаолият турида болаларда деярли барча мусликий психологик хусусиятлар шаклланади. Чунки бу фаолиятда улар ўзлари бевосита мусликий асарга жўр бўладилар. Аввал улар мусликий асарни тинглаб кўрадилар (мусликий идрок), бу эса муслиқанинг ритмик кўринишини эслаб қолишни (мусликий хотира), қайси асбобда жўр бўлса яхшироқ жаранглашини (мусликий дид) танлашни тақозо этади. Бола бу фаолиятда мустақил фикрлайди (мусликий тафаккур), натижада унинг мусликий дунёқарашини шаклланиб боради.

Айни вақтда шунини айтиш жоизки, муслиқанинг қандай фаолият тури бўлмасин, у шахсининг барча психологик жиҳатлари шаклланишига ёрдам беради. Шунини таъкидлашимиз керакки, мусликий фаолиятларнинг ҳар бири барча санаб ўтилган психологик хусусиятларни шаклланишига қисман бўлса ҳам ўз таъсирини ўтказмай қўймайди. Жумладан, мусликий ҳис-туйғулар, мусликий дунёқараш, мусликий идрок, мусликий тафаккур, мусликий тасаввур ва мусликий қобилиятни шакллантиради. Демак, улар болаларнинг умумий мусликий маданияти, эстетик дунёқарашининг шаклланишига ҳам ўз таъсирини кўрсатади.

Муסיқа болаларнинг эстетик қиёфасини шакллантирувчи восита сифатида

Муסיқа болаларнинг ҳис-туйғуларига бевосита таъсир қилиши орқали уларнинг маънавий қиёфасини шакллантиради. Муסיқа санъатининг таъсир кучи бошқа – таъкид ва уқтиришларга нисбатан кучлироқ бўлади. Болаларни ҳар хил эмоционал-образли мазмундаги асарлар билан таништирар эканмиз, биз беихтиёр уларни ҳиссиётларига таъсир қиламиз ва уларни кечинмалар оламига олиб кирамиз.

Муסיқа жанрлари қаҳрамонлик руҳидаги, лирик оҳангдаги, қувноқ юмори ва жўшқин рақсона куйларни ўта жилоли товушлар ҳамда бой тембри билан идрок этишга кўмак беради. Қўшиқ, рақс ва муסיқа тинглаш фаолиятлари жараёнида болалар руҳан бирлашадилар ҳамда жамоада тарбияланадилар. Болалар индивидуал шаклланишлари учун ҳам уларга жамоада яхши муҳит яратилган бўлмоғи лозим. Ижроси яхши бўлмаган, тортинчоқ болалар ўз тенгдошларининг ижросини кўриб руҳан тетиклашадилар ва фаоллашадилар, уларга эргашадилар ва яхши ижрога интиладилар. Ўзига ҳаддан зиёд бино кўйган болаларга ижроси суст бўлган ўртоқларига ёрдам беришни таклиф қилиб, уларни камтаринликка ўргатиш ҳамда уларнинг қобилиятларини ривожлантириш керак.

Муסיқа машғулотири болаларнинг умумий маданиятига ҳам таъсир қилмай қолмайди. Ҳар хил фаолиятлар билан шуғулланиш (муסיқа тинглаш, қўшиқ айтиш, муסיқий-ритмик ҳаракатлар бажариш, болалар муסיқий чолғуларида ижро этиш) болалардан диққатни, уюшқоқликни, иродавийликни, зукколикни талаб қилади. Бу фаолиятлар давомида болаларда иродавийлик шаклланиб, тортинчоқлик йўқола боради.

Шу тарзда муסיқий фаолиятлар болалар шахсининг маънавий-маданий сифатларини шакллантириш учун керакли бўлган шарт-шароитларни таъминлайди ва уларнинг умумий маданий савиясига асос солади.

Болаларни жисмоний тарбиялашда муסיқанинг роли

Муסיқа эшитиш органи орқали идрок этилсада, у киши организмнинг умумий аҳволига – қон айланиш тизими, нафас олишга ва бошқа жиҳатларига таъсир қилади.

Кўшиқ куйлаш овоз аппаратини ривожлантиради, овоз аппаратини мустаҳкамлайди, нутқни яхшилайди (логопед врачлар куйлашни нутқ талаффузини даволовчи восита сифатида қўллайдилар), овоз-эшитиш координациясини яхшилайди. Куйлаш жараёнида тўғри ўтириш нафас олиш тизимига ижобий таъсир қилади. Мусиқий ритмик ҳаракатлар бажариш жараёнида болалар мусиқа билан биргаликда ҳар хил ҳаракатлар бажарадилар. Бу эса ўз навбатида бола қоматини тўғри ривожланишига, унинг координациясини, тўғри қадам қўйиш, юришини тўғри ва енгил бўлишига имкон беради. Мусиқадаги барча динамик, ритмик ва суръатга дахлдор ифода воситалари болаларни бир ҳолатдан бошқа ҳолатга ўтишларига, чарчоқларини ёзишларига, кайфиятларини кўтаришлари учун муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Буюк мутафаккирларимиздан Ибн Сино мусиқа овозларининг киши руҳига таъсири ҳақида ҳам ўз фикрларини баён этган. Бу борада буюк аллома машхур «Қонун-фит-тиб» асарида қуйидагиларни таъкидлайди:

«Танани чиниқтиришда чақалоқлар учун жуда фойдали воситалар қаторига, биринчидан енгил тебратиш, иккинчидан, одатда ухлатиш учун айтиладиган кўшиқлар – аллалар киради. Боланинг ушбу икки нарсани идрок этиш даражасига мувофиқ унинг жисмоний машқларга ва мусиқага мойиллигини аниқлайдилар. Уларнинг биринчиси танага, иккинчиси эса руҳиятга тегишлидир»⁶. Бунда Ибн Сино маънавий тарбия боланинг чақалоқ ёшидан беланчагини тебратиш давомида (жисмоний тарбия) алла (кўшиқ) айтиш воситалари билан муштарак тарзда олиб борилиши лозимлигини айтиб ўтган. Ибн Синонинг мусиқага оид асарлари у яшаган давр мусиқа илмидан жуда муҳим маълумотлар бериши билан ҳам қимматлидир.

⁶ Ражабов И. Мақомлар. Т., “Санъат” 2006 й., 18- бет.

II БОБ. МУСИҚА ТАЪЛИМИДА МУСИҚИЙ ФАОЛИЯТЛАР

Муסיқа идроки (тинглаш) – болалар муסיқий фаолиятининг етакчи тури

Болаларнинг муסיқий билимлар тизимида муסיқа тинглашнинг аҳамиятини баҳолаш мураккабдир. Муסיқа тингламай маданиятни ўргатиш, дунё муסיқа санъати дурдоналари билан таништириш, муסיқанинг ифода воситаларини ўргатиш, юқори муסיқа санъати асарларига нисбатан муҳаббат уйғотиш мумкин эмас. Бу сифатларни шакллантиришда муסיқа тинглаш жараёнининг жуда катта ўрни бор.

Муסיқа тинглаш жараёнида, болалар турли бастакор ва композиторлар асарларидан намуналар тинглайдилар. Шостаковичнинг таъбири билан айтганда, «Муסיқани севиш учун, аввалам бор уни тинглаш керак...» Ватан, дўстлик ҳақидаги, меҳнат ва бошқа жисмоний ҳамда ақлий фаолиятлар мавзусидаги асарларни тинглаш, болаларга ижобий таъсир қилади. Бола тингланган муסיқа ёки санъат асари ҳақида бирорта савол бермаса, унда бирор ҳиссиёт вужудга келмаса, шахсий ҳиссиёт ва муносабат билан боғланмаган хабар тарзидаги алоқагина пайдо бўлса, демак вазифа бажарилмаган, мақсадга эришилмаган ҳисобланади.

В.И.Петрушин “Муסיқий психология” асарида муסיқанинг психологик хусусиятлари ҳақида тўхталар экан, муסיқа идрокига ҳам тўхталиб ўтади.

Унинг фикрича, тингловчи бирор бир муסיқий асарни тинглаганда, унинг муаллифи ва куйнинг номини аввал эшитган бўлса дарҳол аниқлай олади. Ҳар бир муסיқий асар инсоннинг ҳаёти давомида орттирган таассуротлари, кечинмаларини уйғотади. Лекин тингловчи муסיқий асарни тинглаганда, ўзининг эмас, балки композиторнинг кайфияти, ҳис-туйғуларини муסיқанинг ифода воситалари орқали англаши керак. В.Петрушиннинг фикрига кўра, муסיқий идрокни шакллантириш бу муסיқий эшитиш қобилиятини шакллантиришга боғлиқ экан. Лекин у яна шуни таъкидлайдики, кишининг тарбия кўрган муҳити, билими, ёши ҳам уни муסיқий идрокига сезиларли таъсир кўрсатар экан. Ҳар бир кишининг муסיқий диди унинг турар жойи, яшаш муҳити ва уни ўраб турган ижтимоий муҳит билан чамбарчас боғлиқ, деб ҳисоблайди, В.Петрушин. Олим яна “... муסיқий идрок тафаккурнинг бошланғич босқичи...” – дейди.

Демак, олимнинг фикрини таҳлил қилар эканмиз, шундай хулоса чиқаришимиз мумкин:

1. Муסיқий идрок эшитиш сезгиси билан боғлиқдир.

2. Муסיқани идрок этганда аввал эгалланган таассуротлар гавдаланар экан.

3. Кишиларнинг муסיкий диди улар яшаётган ижтимоий муҳит билан бевосита боғлиқ экан.

4. Муסיкий идрок таффакур жараёнининг илк боскичларидан биридир.

Н.А.Ветлугина ўзининг “Муסיқани идрок этиш” назариясида муסיқанинг ниҳоятда таъсирчанлиги ва уни инсон онги орқали идрок этиш малакаларини шакллантиришнинг бошланғич боскичлари ҳақида баён этади. Аввалам бор, Н.Ветлугина болаларни муסיкий асарларни идрок этиши муаммоси билан кўп шуғулланган олимандир. У муסיқа тинглашнинг аҳамияти ҳақида гапирар экан, ижро этишдан кўра муסיқа тинглаш кишилар руҳиятига кўпроқ таъсир қилишига урғу беради. Шунингдек, Н.Ветлугина муסיқа тинглаш жараёнининг ҳам ўз методикаси бўлиши ҳақида гапирди. Мактабда ўқувчиларга ҳар хил мазмундаги кўшиқларни тинглатар эканмиз, тинглаш жараёнини ташкил этиш ва уни самарали усуллари ишлаб чиқиш жоиздир. Н.Ветлугинанинг таъбирига кўра, муסיқа кишига ҳар томонлама таъсир кўрсатади: куй ва унинг муסיкий ифодаси кишининг ҳиссиётига таъсир қилиб, унда ҳар хил ҳисларни уйғотади, турлича кайфиятларни ҳосил қилади. Кўшиқнинг матни, ғоявий мазмуни фақат ҳиссиётга эмас, балки тингловчиларнинг онгига ҳам таъсир қилиб, уларни ҳаяжонлантиради ва фикрлашга мажбур этади.

Б.В. Асафьев (1884–1949) муסיқа тинглаш ёки муסיқани идрок этишни икки хил маънода тушунтирган:

1. Тингловчи ўз ижроси билан уйғунлашиб ундан завқланиб, муסיқа тинглаш унинг кундалик ишига айланиб қолади.

2. Тингловчи ўзини, бутун вужудини муסיқа уммонига ғарқ этиб, қалби билан уни ҳис этиб ҳақиқий муסיқа билимдони сифатида тинглайди.

Кўриб турганимиздек, Б.В.Асафьев муסיқа тингловчиларни ҳам фарқлайди. У муסיқани асл билимдони бошқача тинглайди ва шунчаки ҳаваскор бошқача тинглайди, деб уқтиради. Табиийки, муסיқашунос муסיқани идрок этар экан, у муסיқа ижодкори, шакли, характери, жанри ҳақида бемалол фикр билдира олади. Бироқ, ҳаваскор муסיқа тинглаганда, фақатгина муסיқанинг характери, бадиий образи ҳақида қисман тушунча бера олади.

Асарни билишнинг иккинчи боскичида бола асар ҳақидаги ўз фикрини айтиши, унинг ғоявий-бадиий мазмунига баҳо бериши, асарнинг характерли хусусиятларини таҳлил қилиши керак. Бунда танқидчилик санъатшунослик ва ҳоказолардаги муаллиф ва унинг асарлари ҳақида инсоният тўплаган билимлар мужассамлашади. Муסיқа тинглаш, якканавоз ва жўровозликни ажрата

билиш, созлар ва созлар тембрини ажрата олиш, муסיқий дид ва идрокни ривожлантириш, ўзбек, қардош ва жаҳон халқлари бастакорлари асарларидан намуналар тинглаш каби муסיқий-назарий билимларни ўз ичига олади. Ушбу билимларни ўзлаштириш болаларнинг муסיқий-эстетик савиясини оширади.

Болаларнинг муסיқани идрок этиш малакаларини шакллантириш, унинг тилини тушуниш, ҳар бир боланинг ўз севимли муסיқий асарлар дойрасини пайдо қилиш, уларда муסיқий асарларнинг муаллифларига нисбатан миннатдорлик ҳиссини уйғотиш, миллий ва мумтоз муסיқага нисбатан қизиқиш уйғотиш муҳим вазифалардандир.

Мактабгача таълим муассасаларда болаларнинг ёшларига мос бўлган, ўз тузилиши, мазмуни жиҳатдан гўзал, юксак ғояларни, ўтмиш ва келажакни акс эттирувчи муסיқа янграши керак. Болалар оилада, радио, телевидение орқали, шунингдек, театр, концерт ва бошқа жамоатчилик жойларида муסיқа билан доимо ошно бўладилар, яъни болаларнинг ҳафта давомида тинглайдиган муסיқа кўлами ҳафтадаги бир соатлик машғулотдан бир неча бор кўпдир. Аммо улар тинглайдиган муסיқа асарларининг ҳаммаси ҳам болалар ёшига мос эмаслиги ва улар муסיқани бадиий-ғоявий жиҳатдан ҳамма вақт ҳам мақсадга мувофиқ идрок эта олмаслигини ҳисобга олишимиз лозим. Шунинг учун ҳам муסיқа машғулотларидаги муסיқа тинглаш жараёнлари болаларнинг ҳаётий муסיқий фаолиятида бошқарувчи ва педагогик мақсадга мувофиқ йўналтирувчи, бадиий-ахлоқий тарбия берувчи восита сифатида муҳим роль ўйнайди.

Маълумки, машғулотлар жараёнидаги ҳар бир фаолият хоҳ у қўшиқ куйлаш бўлсин, хоҳ муסיқа саводи, хоҳ муסיқа тинглаш, буларнинг барчаси баркамол шахсни тарбиялашга қаратилган бўлади.

Муסיқа маданияти дарсларининг ўзига хос хусусиятларидан бири унда муסיқа таълимининг кўпгина фаолиятлари қамраб олинади. Бу фаолият турлари ичида хор бўлиб куйлаш ва муסיқий асар тинглаш жараёнида болаларнинг муסיқий дидини шакллантириш етакчи ўринни эгаллайди. Шунингдек, машғулотнинг таркибий қисмлари — қўшиқ куйлаш, муסיқа чолғу асбобларида жўр бўлиш, муסיқа остида ритмик ҳаракатлар қилиш жараёнларида ҳам болаларнинг муסיқий дидлари шакллантириб борилади. Болаларда муסיқага ҳавас уйғотиш учун уларнинг эшитаётган муסיқа асарларини севиш катта аҳамиятга эгадир. Бу ҳислат фақат юксак бадиий-эстетик савиядаги асар воситасида амалга оширилади.

Инсон яхши қўшиқни маҳоратли ижрочидан тинглаганда унда муסיқий асарга нисбатан таассуротлар, фикр-мулоҳазалар уйғонади. Тингловчиларнинг

қўшиқни қандай идрок этишлари, ундан қанчалик таъсирланишлари, муסיқий асарнинг тингловчилар ҳиссиётига ва онгига таъсири муסיқанинг қандай янграши, созанда ёки хонанданинг асарни қай даражада ижро этишига боғлиқдир. Лекин бунинг ўзи мусиқа тинглаш учун етарли эмас. Тингловчилар мусиқа ижодкорлари ва муаллифлари ҳақида, тингланётган асарнинг яратилган даври, шакли, тури, ўлчови, ритми ва бошқалар ҳақида тушунчага эга бўлса, муסיқий асарни тинглашда асарнинг мазмун-моҳиятини тўла-тўқис тушунади, шунингдек, асар унга ижобий таъсир қилади, ички ҳиссиёт ва кечинмаларни ҳосил қилади.

Болаларни миллий муסיқамизни тинглашга тайёрлаш учун ҳозирги кунда мактабгача таълим муассасаларида қандай ишлар олиб борилаяпти? Юқорида айтилган мусиқа тинглаш учун керак бўладиган шартларни бажариш мусиқа раҳбари олдида катта вазифаларни қўяди. Мусиқа раҳбари муסיқий асарни эшиттиришдан олдин, болалар билан шу мавзуда қисқача суҳбат ўтказади ва суҳбатда асарнинг мазмуни ва характери, асар муаллифлари ҳақида болаларга сўзлаб беради. Е.Горскаянинг фикрига кўра, мусиқа тинглашдан аввал ўтказилган суҳбат ўқувчиларни психик жиҳатдан асарни идрок этишга тайёрлайди. Асарнинг жанри, яратилиш тарихи, ижодкорлари, асардаги ғоя ҳақида ўтказилган суҳбат ўқувчиларни шу асарни тинглашга замин яратади. Куйни тинглаш жараёнида уни яратилган давр ҳақида, композиторнинг ҳаёт ва ижоди ҳақида, қўшиқ ёки куй билан боғлиқ тарихий воқеалар ҳақида ўтказилган суҳбат муסיқани идрок этишда ўта муҳим жараён ҳисобланади.

Е.Горская шу фикрларни баён этар экан, бир қатор ҳар хил мавзудаги қўшиқ ва куйларни келтиради. Шунингдек, у ҳар бир куй ва қўшиқни ижро этишдан – тинглашга беришдан аввал бериладиган кириш суҳбатларидан намуналар келтиради. Ўқувчиларга ҳар бир муסיқий асар замирида маълум воқелик, ҳис-туйғу ва фикрлар ётиши ҳақида уларнинг ҳаётий тажрибаларига таянган ҳолда тушунча бериб бориш лозим.

Муסיқий тарбияни амалга оширишда болаларни нафақат муסיқий асарни ижро этишга, балки муסיқани эмоционал ва руҳан идрок этишни ўргатиш керак. Асосан, болалар муסיқани қўшиқ куйлаш жараёнида эшитадилар. Қоидага кўра, мусиқа раҳбари қўшиқ ўтгатишдан аввал, болаларга уни ўзи ижро этиб беради. Болаларнинг муסיқани эшитиш ва идрок этишлари учун бу жуда камлик қилади. Бунинг учун аввало мусиқа раҳбари болаларни ўзлари куйлайдиган қўшиқларидан мураккаброқ куй ва қўшиқларни тинглашга ўргатиши керак. Шунинг учун ҳам мусиқа раҳбарининг ўзи юқори даражада муסיқани ижро эта олиши ва қўшиқ куйлай олиши талаб этилади. Афсуски, ҳозирги пайтда ҳамма мусиқа раҳбарилар ҳам бундай имкониятга эга эмаслар.

Лекин методик жиҳатдан маҳоратли муסיқа раҳбари турли техник воситалар, аудио тасмалар, муסיкий марказлар ва компьютерлардан фойдаланган ҳолда болаларни юқори эмоционал ҳолатда муסיқа эшитишларини ташкил эта олади, яъни замонавий муסיқа маданияти муסיқа раҳбари барча имкониятлардан фойдаланган ҳолда болаларнинг муסיқани асл моҳиятини тушунишлари, уни маъносини англашлари учун мавжуд бўлган техник ва кўргазмали куруллардан самарали фойдалана олиши лозим. Лекин шуни инобатга олиш керакки, магнитофон ёрдамида эшитилган асарга нисбатан муסיқа раҳбарининг ўзи ижро этган муסיкий асар болаларда кўпроқ таассурот қолдирар экан. Агар муסיқа раҳбари муסיкий асарни аввал ўзи ижро этиб, сўнгра магнитофонда қўйиб берса натижа юқори даражада бўлади, албатта.

Бошланғич синфларда муסיқа тинглаш бўйича қўйиладиган асосий вазифалар иккита асосий йўналишни ўз ичига олади:

1. Ҳар хил мазмундаги ва ҳар хил муаллифлар асарлари билан танишиш, муסיкий заҳира тўплаш.

Муסיкий термин ва тушунчаларни ўзлаштириш, асосий муסיқанинг ифодаловчи воситалари ҳақида, муסיкий асар элементлари ҳақида бошланғич тушунчаларни эгаллаш. Муסיқа таълим тизимидаги дарсларни методик жиҳатдан тўғри ташкил этишда машғулотларда тингланадиган асар муסיкий тузилиши, бадиий-ғоявий мазмун жиҳатидан чорак мавзусидан келиб чиқиши лозим. Муסיқа тинглаш жараёнини қуйидаги босқичларга бўлиш мумкин:

1. Тингланадиган асар ҳақида муסיқа раҳбарининг кириш сўзи (бунда, муסיқа раҳбари болаларга муסיкий асар муаллифлари ҳақида, асарнинг яратилиш тарихи ҳақида сўзлаб беради).

2. Муסיқа раҳбари ёки магнитофон ижросида асарни тинглаш.

3. Тингланган асарни суҳбат-баҳс йўли билан муסיкий ва бадиий-ғоявий жиҳатдан оддий таҳлил қилиш.

4. Муסיкий асарни бир бутунлигича қайтадан тинглаш ҳамда асар ҳақида болаларнинг умумий таассуротлари юзасидан якуний хулоса чиқариш.

Юқорида келтирилган босқичларга амал қилган ҳолда, мавзу жиҳатидан болалар ҳаётига оид бўлган, турли характердаги муסיқа асарларини тинглаб ва бу асарларни яратган композиторларнинг ҳаёти ва ижоди тўғрисида қисқача маълумотга эга бўлсалар — кўзланган мақсадга эришган бўламиз. Шу тариқа болалар машғулотларнинг муסיқа тинглаш қисмида қуйидаги кўникма ва малакаларга эга бўладилар:

- муסיкий асарни диққат билан жимликни сақлаган ҳолда тинглаш.
- муסיкий асарни тинглаганда асар мазмуни ва характерини англаш;

— мусиқанинг ифода воситалари, жанрлар (кўшиқ, ракс, марш), тембрлар ҳақида оддий тушунчага эга бўлиш;

— эркаклар, аёллар, болалар ва аралаш хор овозлари, якканавозларни эшита олиш ҳамда бир-биридан фарқлай олиш;

— миллий чолғу чолғуларини, оркестр турларини, мусика жанрларини бир-биридан фарқлаш ва ҳоказо.

Тажрибалар шуни кўрсатадики, болалар ўз тинглаган асарлари ҳақидаги таассуротларини расм чизиш орқали акс этишлари яхши натижалар беради. Мусиқа раҳбари болаларнинг тасвирий фаолияти натижаларига асосланиб уларнинг фикрлаши, идрок этиши, тафаккури, онги қай даражада шаклланганлигини баҳолаш имкониятига эга бўлади.

Мусиқа тинглашнинг яна бир муҳим шартларидан бири, мусиқий асарни тинглаш жараёнида гуруҳда тинчлик бўлмоғи лозим. Мусиқани диққат билан, жимлик шароитида тинглашга ўрганиш ёшликдан бошланади ва бола улғайгандан сўнг юксак маданиятли шахс бўлиб етишади.

Ҳар қандай соҳада кўникма ва малакаларни ошириш учун такрорлаш ўта муҳим шарт ҳисобланади. Мусиқа тинглашда ҳам эшитилган мусиқий асарни қайта-қайта тинглаб туриш, ушбу асарни яхшироқ тушуниш ва ўзлаштиришга имкон яратади. Энг асосий талаблардан бири шундаки, бола тингланган асар ҳақида ўз таассуротларини айтиб бера олиши керак. Ҳар бир боланинг ўз фикр-мулоҳазаларини баён қилиши эшитилган асар ҳақидаги таассуротлар кўламини кенгайтиради. Масалан, мусиқа тинглашда — «Бу кўшиқни биласизми? Биринчи марта қаерда эшитгансиз? Кўшиқ сизга ёқдими? Кўшиқнинг маъносини тушунтириб бера оласизми?» — каби саволлар орқали болаларни янада диққат билан тинглашга, уларни ўзлари эътибор бермаган айрим жиҳатларни идрок этиш ва англашга, мустақил фикр юритишга одатлантириб боради.

Мусиқа маданияти машғулотларларида мусиқа тинглашни аҳамиятини баҳолаш мураккабдир. Болаларга мусиқа тинглаш маданиятини ўргатиш, уларни дунё мусиқа санъати дурдоналари билан таништириш, мусиқанинг ўта бой ифода воситаларини ўргатиш, юқори бадиий савиядаги мусиқа санъати асарларига нисбатан муҳаббат уйғотишда мусиқа тинглаш жараёнининг ўрни жуда катта.

Мусиқий таълим тизимида, хусусан, мусиқа тинглаш таълим мазмунининг асосини ташкил қилади. Болалар асар тинглаш жараёнида якканавоз ва жўрнавозликни ажрата билишлари, ансамбл ва оркестр ижросини фарқлай билишлари, созлар ва чолғулар тембрини ажрата олишлари, ўзбек, қардош ва

жаҳон халқлари бастакорлари асарларидан намуналар тинглай олишни ўрганишлари зарур.

Муסיқа тинглаш машғулотларда барча фаолият турларини бажариш жараёнида амалга ошади. Демак, муסיқа тинглаш орқали болаларда муסיқани, унинг образлари воситасида ҳаётни, борлиқни эстетик идрок этиш, англаш ва билиш қобилияти ривожланиб боради. Юқорида санаб ўтилган шартлар бажарилса, болаларни муסיқий асарларни бадий-ғоявий жиҳатдан мантиқан тўғри идрок этишга, муסיқий дид ва тафаккурларини ривожлантиришга, муסיқий асарни кадрлашга, уни тўғри баҳолашга қулай шароит яратилади.

Қўшиқ куйлаш фаолияти

Болалар тарбиясида муסיқа етакчи ўрин эгаллайди. Бу фаолият тури болаларга бошқа фаолият турларига нисбатан яқин ва тушунарлидир. Болалар қўшиқ куйлашни севадилар. Куйлаш болалар ижрочилиги фаолияти ичида етакчи фаолият тури бўлиб, у ўқувчиларнинг муסיқий-эстетик тарбиясида муҳим ўрин эгаллайди. Яхши қўшиқ болани қувонтиради, ҳар томонлама камол топдиради ва тарбиялайди. Чолғу куйларидан фарқли ўлароқ қўшиқ куйлаш кучли эмоционал таъсир кучига эга. Чунки қўшиқда матн ва муסיқа бадий бирлиги намоён бўлади. Қўшиқ куйлаш бола шахси тарбиясига ҳар томонлама таъсир кўрсатади. Қўшиқ инсон ақлий камолотини ўсишига, дунёқарашини кенгайтишига, атроф-олам ҳақидаги тасаввурларини бойитишга хизмат қилади.

Қўшиқ куйлаш жараёнида улар муסיқани чуқурроқ идрок этадилар, ўз кечинма ва ҳис-туйғуларини фаолроқ ифодалядилар. Қўшиқнинг матни болаларга муסיқа мазмунини тушунишга ва куйни осонроқ ўзлаштиришга ёрдам беради. Бирор бир чолғуда ижро этилган куйга нисбатан овозда ижро этилган куйни болалар яхшироқ идрок этадилар.

Қўшиқ куйлаш жараёнида болаларда муסיқий қобилият ривожланади: муסיқий эшитиш қобилияти, муסיқий хотира, ритм ҳисси, шунингдек, қўшиқ куйлаш муסיқий қобилиятлардан: метр ва ритм ҳисси, муסיқий эшитуви, лад ҳисси ривожланади.

Жамоа бўлиб куйлаш фаолияти ўқувчиларни муסיқий ўқув қобилияти ҳамда ижрочилик малакаларини ривожлантириш учун зарурдир. Синфда жамоа бўлиб куйлаш жараёнида ўқувчи ўз овоз ижросини бошқаришни, устозлари ижросини эшитиб, кузатишни ҳамда улар билан баҳамжиҳат

жўрновозлик қилишга интилади, жамоавий бирлик, уюшқоқлик, ўзаро дўстлик ҳислари тарбияланади.

Қўшиқ куйлаш бола руҳиятига таъсир қилиш баробарида, унинг жисмоний ўсиши ва ривожланишида ҳам катта таъсир кўрсатувчи омилдир. Жамоа бўлиб куйлаш машғулотларида ўқувчиларнинг диққат-эътибори, онглилиги ва фаоллиги ошади, мусикий хотира яхши ривожланади ва ўрганган қўшиқларни ижро этганда, завқланиш ҳисси пайдо бўлади. Қўшиқни сўз маъноси ва мусиқа оҳангини чуқур идрок этадилар ва асарни мазмуни орқали ҳаётни ўрганадилар.

Қўшиқ куйлаш болаларнинг нутқини ҳам ривожланишига замин яратади. Қўшиқ сўзлари чўзиб ижро этилганлиги туфайли болалар янги сўзларни бўғинлаб, хатосиз ўрганадилар. Мусикий раҳбар ва тарбиячилар сўзларнинг тўғри ижро этилишини текшириб борадилар.

Қўшиқ куйлаш жараёни болаларни умумий кайфият билан бирлаштиради, улар ҳамкорликда фаолият бажаришга ўрганадилар. Улар шошиб кетаётган ёки орқада қолиб кетаётган ўртоқларини эшитадилар ва уларни бир хил суръатда куйлашга чақирадилар.

Қўшиқ куйлаш – мусикий тарбиянинг асосий воситасидир. У бошқа фаолиятларга нисбатан болалар учун жуда яқиндир. Қўшиқ куйлаб, улар мусиқани янада фаолроқ идрок этадилар. Қўшиқ матни эса мазмунан қўшиқ куйини англашга ёрдам беради.

Куйлаш фаолиятида болаларда мусикий қобилиятлар эшитиш қандай хотира ва ритм ҳисси ривожланади. Куйлаш болаларнинг нутқини ривожлантиради.

Мусиқа ўқитувчиси (раҳбари) болаларни қўшиқ куйлаш жараёнида сўзини куйга мос қилиб куйлаш уларни назорат қилиб туради.

Бола овозни ўзига хос хусусиятлари боғча болаларининг овози нозик, юмшоқ майин бўлади. Бола томоғи ундаги бўғин билан катта кичкина бўлади. Шунинг учун овози юмшоқ ва товуш резанатори орқали кучайтириб берилади. Резонатор иккига бўлинади:

1. юқори бош резонатор.
2. пастки кўкрак резанатори.

Кўкрак резанатори овозни кучайтириб беради. Бош резанатор эса овозни жарангли қилиб беради.

Куйлаш – бу мураккаб жараён бўлиб, товуш ҳосил қилади, яъни куйлаш даврида эшитиш ва куйлаш бир-бири билан боғлиқ бўлиши керак. Болалар катталарнинг нутқи ва оҳангига тақлид қиладилар, овозларида кушларнинг, уй

хайвонларининг товушларини ифодалайдилар. Ўқувчиларда куйлаш малакаларини самарали шакллантиришда энг аввало инсон овоз аппарати тузилишини билиб олишимиз керак. Оғиз, бурун бўшлиғи, ҳалқум, трахея, бронхлар ва ўпкалар овоз ҳосил килувчи аъзолар ҳисобланади. Асосий овоз аппарати эса ҳиқилдоқда жойлашган. Болаларни куйлаш ижодини ривожлантириш буйича иш аста-секин олиб борилади. Шунини инобатга олган ҳолда мактаб таълим-тарбия дастурида ҳар бир синф диапазониغا мос асарлар берилган.

Шунини айтиб ўтиш керакки, ёш болаларда ҳали овоз мушаклари ривожланмаган бўлади. 7 ёшдан 13 ёшгача бўлган вақт овоз мушакларининг шаклланиш даври ҳисобланади. Унга қадар овоз мушаклари вазифасини пайлар бажаради. 11-13 ёшга келиб болаларда ҳиқилдоқ мушаклари тўлиқ шаклланади ва 20 ёшга қадар ривожланиб боради. Шундан келиб чиқиб шунини айтиш мумкинки, 11-13 ёшда овоз ҳосил қилиш катталарникидан фарқ қилади. Буни қўшиқ ўргатиш жараёнида албатта инобатга олишимиз керак.

Болалар овозини тўғри шакллантириш ва ривожлантириш учун ўқитувчи овоз аппарати ўзгариш хусусиятлари билан бирга, болаларнинг куйлаш имкониятларини яхши билиш керак. Чунки болаларнинг ёш диапазониغا амал қилишлик овознинг тўғри тарбиялашнинг, куйлаш фаолиятини самарали амалга оширишда муҳим шартларидан биридир.

6-7 ёшли болаларда куйлаш имконияти у қадар катта эмас. Юқорида айтиб ўтилгандек, бу уларнинг овоз аппаратлари тўлиқ шаклланмаганлиги билан боғлиқ.

1-синф ўқувчилари овози ми 1-соль 1, фа 1- ля 1 диапазонида яхши жаранглайди. Шунинг учун ҳам дастлаб диапазон жиҳатдан чегараланган, унча мураккаб бўлмаган, содда, аммо характери ва образ жиҳатдан эркин қўшиқлар куйлашга берилиши лозим. Аста-секин қўшиқлар диапазони кенгайтириб борилади. Ҳар бир қўшиқда ўқувчилар куй товушлари ва баландлигини кўргазмалар ва ҳаракатлар орқали билиб борадилар. Бу эса овоз ва эшитув мувозанатини таъминлайди ва товуш баландлигини тўғри аниқлашга ўргатади.

2-синф ўқувчиларининг овозлари эса ми 1 - си 1, диапазонида анча табиий жаранглайди. Шу билан бирга ушбу диапазон ҳали нозик ва калта овоз пайлари имконияти билан ҳам белгиланади. Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг дарсларда, синфдан ташқари машғулотларда энгил, зўриқмай куйлашга эришиш керак.

Аста-секин куйлаш диапазони кенгайтириб борилади. Ўқув йили охирига келиб ушбу синф ўқувчилари диапазони ре 1 - ре 1 га ўтади.

Учинчи-тўртинчи ўқув йилларида эса ўқувчилар овози до 1- ре 2 (ми 2) диапазонида тўлиқ жаранглайди. Тўртинчи синф ўқувчилари овоз диапазони до кичик октава - ми 2 (фа 2) диапазонида тўлиқ жаранглайди. Бу даврга келиб улар куйлаш малакаларига эга бўладилар.

5-6-синфда 11-13 ёшли ўқувчилар билан ишлаш жараёнида ўқитувчи ишида қийинчиликлар вужудга келади. Чунки бу даврда ҳиқилдоқнинг ўсиши натижасида болалар овозида «мутация» ҳолати кузатилади.

Мутация ҳар кимда турлича кечади. Шунинг учун ўқитувчи ҳар бир ўқувчини яхши билиши ва овозидаги индивидуал ўзгаришларни кузатиб бориши лозим.

Қизларда ҳам «мутация» борми деган савол илмий адабиётларда у қадар тўлиқ ёритилмаган. Яхши маълумки, овоз ўзгариши физиологик жараён бўлиб, у бевосита бутун организм ўзгариши билан боғлиқ. Қизларда ҳам овоз пайларининг ўсиши кузатилади. 13-14 ёшга келиб куйлашдан сўнг қизлар овоз пайларида ҳам қизариш ва овознинг бир мунча чарчаш ҳолати кузатилади. Лекин қизлардаги мутация жараёни ўғил болалардагидек сезиларли даражада ўтмайди.

Болалар овозини муҳофаза қилишда куйлаш малакалари устида иш тўғри олиб борилиши керак. Жамоа бўлиб куйлаш малакаларига:

- Куйлашдаги ҳолат (туриб, ўтириб куйлаш)
- Нафас ҳосил қилиш
- Товуш ҳосил қилиш
- Соз
- Талаффуз
- Ансамбл

Қўшиқ айтиш ҳолати

Боғча болаларнинг куйлаш жараёнида уларни тўғри ўтириш, қоматларини, бошларини тик тутишларини, оғиз очишларини тўғри ўрганишларини назорат қилиб туриш. Стулга тўғри ўтириш, лекин, 3-4 ёшли бола стулга суяниб қўлини тиззига қўйиб ўтириши мумкин, оғизларини вертикал очишлари керак.

Мактабда эса ўқитувчи биринчи дарсдан бошлаб, қўшиқ айтиш ҳолати - партада ўтириб ёки туриб куйлаганда бош, қўл ва оёқларни қандай тутиш лозимлиги ҳақида болаларга тушунча бериб боради. Куйлаганда гавдани

қийшайтирмасдан тўғри тутиш, елкаларни енгил кериб, иякни ортиқча кўтармасдан, бўйинни ва бошни тўғри ушлаш, қўлларни эркин ҳолда пастга тушириш ёки кафтларни тиззалар устига енгил қўйиб, энгашмасдан ўтириш ва оёқларни елка кенглигида эркин қўйиш каби ҳолатлари устида иш олиб боради. Бу иш ҳар бир дарсда қайта-қайта такрорланади ва бутун йил давомида назорат қилиб бориш билан болаларда кўникма ҳосил этилади .

Нафас ҳосил қилиш

Нафас кўшиқ куйлаш жараёнида мустаҳкамланади. Куйлашдан аввал муסיкий жумлалар орасида нафас олишга болаларни ўргатади. Нафас ҳосил қилиш куйлаш нафасни тўғри олиш ва ундан унумли фойдалана билиш асосида амалга оширилади. Бошланғич синф ўқувчиларда нафасни кўкрак қисмида олишлари сабабли кафтларни кўтаришлари, жумлани тугатмасдан ёки сўзни бўлиб нафас оладилар.

Ўқитувчи елкаларни кўтармасдан вазмин нафас олиш ва жумла ҳамда сўз ўрталарида нафас олмасликка алоҳида эътибор бериши лозим, Болалар кўшиқ ёки машқ куйлаганларида ўқитувчининг қўл ишораларига қараб

нафас олишиларига ва уни жумла охиригача етказишга одатлантириб борилади. Дирижёрлик ҳолатлари - «диккат», «ауф», «ижрони бошлаш», «ижрони тугатиш»га одатлантириб бориш бошланғич синф ўқувчиларида нафасни тўғри йўлга қўйишда энг самарали усул ҳисобланади.

Интонация (Товуш ҳосил қилиш)

Бунинг учун болалар куйни яхши идрок этиш керак. Интонация эшитиш қобилияти ва овоз апаратининг ривожланганлик даражасига боғлиқ. Айрим нутқида нуқсони бўлган болалар сўзларни нотўғри айтиш натижасида фальш (носоз) қилиб куйлашлари мумкин. Интонацияни соф бўлиши тарбия олаётган муҳитга ҳам боғлиқ. Товуш ҳосил қилиш куйлашни асосий воситаларидан биридир. У кўпинча махсус машқлар ва кўшиқлар ўрганишда сўзларни аниқ-равшан талаффуз этиш йўли билан шаклланиб боради. Болаларни куйлаш малакаларини шакллантириш ва ўстириш ишлари, муסיқа товушларини диккат билан эшитиш ва уларни аниқ баландликда куйлаб бера олиш қобилиятини ривожлантириш асосида амалга оширилади. Бу ёшдаги болаларда, кўшиқни куйлаганда кўпроқ нутқ товушларидан фойдаланишга интилиш ҳолларини кузатиш мумкин. Шунинг учун ҳам бу, биринчи навбатда, болаларни битта товушда чўзиб майин, яъни легатода куйлашга ўргатишдан бошлаш зарурдир.

Бошланғич синфларда болаларни майин “атака”да куйлашлари аниқ товуш ҳосил бўлишини, овознинг мулойим ва ёқимли бўлишини таъминлайди. Қаттиқ “атака”дан фойдаланиш болалар овозига кўполлик ва дағаллик олиб

келиши мумкин. Айрим болалар бақириб, зўриқиб куйлайдилар. Бу эса, вокал-хор малакаларининг яхши шаклланишига халақит беради, овозларга путур етказди. Болаларни тўғри куйлашга ўргатиш учун керакли машқлардан фойдаланамиз: пастки жағни бўшатиш учун «ля-ля-ло-лу» ; «да-де-ди-до-ду»; «ма-ме-ми-мо-му» машқини иккинчи бармоқларимизни лабимиз четига қўйиб ижро этамиз.

Соз ва ансамбл

Жамоа бўлиб куйлашнинг энг асосий шарти соз ва ансамблга эришишдир. Соз жамоа бўлиб куйлашда овозларнинг интонацион уйғунлиги, жўрлиги, бирлиги бўлиб, мелодик ва гармоник турларга бўлинади. Соз ҳар бир боланинг мусиқа товуши баландлигини аниқ куйлай олишига асосланади. Барча болаларни созга бир хил тушуши жамоа бўлиб куйлаганда талаффуз жиҳатдан уйғунлашишга имконият беради. Шунинг учун 1-дарсдан бошлаб, соз устида мунтазам иш олиб борилади. Фақат шундагина соф унисонга эришиш мумкин бўлади.

Талаффуз

Товуш яхши чиқиши учун талаффузнинг муҳим аҳамияти бор. Жамоа бўлиб куйлаш ишини ривожлантиришда талаффузнинг яхши ривожланиши муҳимдир. Бунда артикуляцион органлари - лаб, тил, жағларнинг фаол ҳаракатидан ҳамжиҳатлиги, аниқ, оҳангдор, мазмунан ифодали талаффуз этилишига эришиш лозим. Болалар нутқида заифлик, ноаниқлилик, овоз аппаратини сиқиб гапириш каби нуқсонлар учрайди. Бундай болаларга эътиборни кучайтириш ва улар билан индивидуал иш олиб бориш лозим. Энг муҳими, болаларни машқ ва қўшиқлар матнларининг вокал талаффузига ўргата бориш лозим. Қўшиқ куйлашда унли товушларни тўғри шакллантира олиш муҳимдир. Бу иш вокал машқлари, машқ-қўшиқ, ва қўшиқларни ўрганиб куйлаш жараёнида амалга оширилади. Нутқимизда унли товушдан кўра, ундош товушлар кўпрок ишлатилади. Шунинг учун бизнинг вазифамиз кўпрок унли товушларни куйчан, чўзиб куйлаш ҳисобига ундош товушларни қисқа аниқ талаффуз этишга эришишдан иборатдир. Хусусан, «А» товушини очик кенг талаффуз килиниб, куйланганда лаблар бир-бирига яқин, ёпикли, бироз «о» товушига яқинлаштириш; «О» товушини талаффуз қилганда очик, томоқка яқин, куйлаганда балларга яқин, ёпикли, юмшоқ куйланади; «Е» товуши талаффузда очик, куйлаганда ёпикли «е» тарзида келадиган сўзларни «э» га яқинлаштириб куйланади. «И» товуши тил олди, йиғиқ, баъзан сиқик ҳолда талаффуз этилади. Уни фақат овоз аппаратининг эркинлиги ва енгил

нафасда «у» га яқинлаштириб куйлаш лозим. Товушларни вокал машқларида «да, дэ, ди; ма, мэ, ми» каби бўғинлар билан куйлаш фойдалидир.

Ундош товушларни кескин, чакқон ва аниқ талаффуз этиб, уларни унли товушлар оралиғида куйлашга ўргатиб бориш лозим. «Қ», «х» ва «ғ» товушлари нутқда томоққа яқин талаффуз этилади. Куйлашда талаффуз механизмини ўзгартирмай, уларни юмшоқ талаффуз қилишга эришиш лозим.

1. Куйлашдан олдин қўшиқ матнини ифодали ўқиш.

2. Қўшиқ ўргатиш жараёнида ҳамма биргаликда шошмасдан сўзлаб секин куйлаш.

3. Қўшиқни кўплетларга бўлиб, ифодали ўқиш куйлашга ёрдам беради.

Ансамбл

Жамоа бўлиб куйлашда овозларнинг ритмик, динамик, темп, тембр ва интонацион уйғунлигидир. Соз малакаси эса, ансамблнинг вужудга келишида асосий омил ҳисобланади. Қўшиқларнинг бадиий ижро этилишига овозлардаги соз ва ансамблнинг уйғунлиги воситаси билангина эришиш мумкин.

Умумий ўрта таълим мактабларида жамоа бўлиб куйлаш

Бошланғич синф ўқувчиларини жамоа бўлиб қўшиқ куйлашга ўргатиш умумий ўрта таълим мактабларининг мусиқа ўқитувчи зиммасидаги муҳим вазифалардан биридир. Жамоа бўлиб куйлаш ўқувчиларда бир қатор ижобий жиҳатларни жумладан, уларни ахлоқий жиҳатдан шаклланишига катта таъсир этади. Биринчидан, қўшиқ аниқ бир мавзуга қаратилган бўлади, иккинчидан, ўқувчилар қўшиқларда акс этган ўзга инсонларнинг руҳий ҳолатини, унинг кечинмаларини ҳис қиладилар. Жамоа бўлиб куйлаш нафақат эстетик дидни, балки ўқувчиларнинг ташаббускорлигини, фантазияларини, ижодий қобилиятларини, тарбиялайди ва мусиқий қобилиятлар (қўшиқчилик овозини, усулни ҳис этишни, мусиқий хотирани)ни ривожлантиради, қўшиқчилик малакаларини, мусиқий қизиқишларини ошириб, эмоционал ҳамда вокал-хор малакаларини орттиради. Жамоа бўлиб куйлаш инсон ҳаётида жамоатчиликнинг ўрнини тушунишга ёрдам беради. Шу билан бирга ўқувчиларнинг дунёқарашларини шакллантиради ва уларга жисплаштирувчи, тартибга солувчи таъсир қилади ҳамда жамоатчилик, дўстлик ҳисларини шакллантиради. Жамоа бўлиб куйлаш дарсларида ижро этиш учун мусиқий асар танлашда куйланадиган материални тўғри танлаш асосий шартлардан биридир. Бу турдаги дарслар учун қўшиқ уларни мавзу, мусиқий жанрга

мансублик, мақоми (миллий ва чет эл муסיкий асарлари) жиҳатидан турли туман бўлишига алоҳида эътибор қаратиш лозим, яъни репертуарда ҳар хил мавзу ва жанрлардаги замонавий ва мумтоз асарлар, маҳаллий ва чет эл муסיқаларини бўлиши мақсадга мувофиқ. Қўшиқ айтиш бошқа муסיкий фаолиятлар туридан шуниси билан фарқ қиладики, унда муסיқа билан сўз биргаликда келади. Шунинг учун ҳам қўшиқнинг мазмуни ўқувчиларга муסיқанинг бошқа турларига қараганда тушунарлироқ бўлади.

Мактаб муסיкий тарбия амалиётида жамоа бўлиб куйлашнинг бир қатор ўзига хос хусусиятларини юзага чиқарган:

- жамоа бўлиб куйлаш болалар хулқини тарбиялайди ва жамоага бирлаштиради;

жамоа бўлиб куйлаш болаларни жисмоний ривожлантириш воситасидир;

- жўрсиз куйлаш болаларни эшитиш қобилиятини ва хотирасини ривожлантиради;

- кўп овозлилик гармоник эшитиш қобилиятини тарбиялайди.

Болаларни жамоа бўлиб куйлашга қизиқтириш ва ўргатишда ўқитувчининг олдида қатор вазифалар белгилаб берилган.

Жамоа бўлиб куйлашнинг вазифалари:

- болаларда бадиий сезгирликни ошириш ва муסיқага бўлган муҳаббатни уйғотиш, жамоа бўлиб куйлашга болаларни қизиқишини ривожлантириш;

- вокал-хор малакаларини ривожлантириш;

- муסיкий қобилиятларини ривожлантириш;

- муסיкий ижрочилик малакаларини ривожлантириш.

Жамоа бўлиб куйлашда белгилаб берилган хусусиятлар, мақсад ва вазифалардан тўлақонли фойдалана олсак, болаларда муסיқага, хусусан, жамоа бўлиб куйлашга бўлган қизиқишларини янада оширамиз

Муסיкий-назарий билимларни ўзлаштиришнинг қўшиқ куйлаш жараёнида, ўқувчилар аввал куйланадиган қўшиқни ўқитувчи ижросида, маълум чолғу чолғуи жўрлигида тинглайдилар. Бу ўқувчиларда қўшиқ ҳақидаги дастлабки эмоционал таассуротларни ҳосил қилади. Ўқитувчи ўқувчиларга танланган қўшиқнинг яратилиши ҳақида, уни ёзган композитор ҳақида қисқача маълумот беради. Кейин ҳамма биргаликда қўшиқнинг тузилиши, лади, ўлчови ва тонлигини аниқлайдилар. Сўнгра ўқитувчи ёрдамида қўшиқни куйлашни ўрганадилар. Ўқувчиларга қўшиқ куйлашни ўргатиш жараёнида ўқитувчи ўз билимини улар онгига етказиши учун жуда

қулай вазият вужудга келадики, бунда ўқитувчининг болаларни мусиқани тўғри идрок қилишга тайёрлаши муҳимдир. Бу жараёни амалга оширишда тафаккур, диққат, хотира ва эмоционал кўтаринки руҳ ёрдамга келади. Педагогика ва психология фанларида ўтказилган тадқиқотлардан маълумки, ижодиётни шакллантиришнинг барча турларига бу нарсалар бевосита алоқадордир, қолаверса бутун таълим жараёнини бўларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Мусиқа дарсларида хотирани кучайтириш ва ривожлантиришнинг асосий принципларидан бири дарсларни соддадан - мураккабга, қуйидан-юқорига қараб бориш принципларига асосланган ҳолда уюштиришдир.

Қўшиқ айтиш санъати вокал-хор малакаларига эга бўлишни талаб этади ва қуйидаги шартларни ўз ичига олади:

1. Куйлаш жараёнида тўғри ўтириш ёки туриш.
2. Тўғри нафас олиш.
3. Оҳангдошликни ҳис этишга эришиш.
4. Бошқа ўқувчиларни тинглаган ҳолда куйлаш (ансамблга эришиш) ва ҳоказолар.

Жамоа (хор) бўлиб қўшиқни куйлаш олдидан ва уни куйлаш жараёнида мусиқий саводхонлик компонентларини ташкил этувчи бир қанча вазифаларни амалга ошириш лозим, чунончи:

— қўшиқ ҳақида дастлабки эмоционал таассуротлар ҳосил қилиш (қўшиқни тинглаб кўриш орқали);

— қўшиқни мусиқий таҳлил қилиш (ўлчов, темп, ритм, жанр ва ҳоказоларни аниқлаш);

— қўшиқнинг сўзлари устида ишлаш;

— қўшиқни кичик бўлақларга бўлиб ўрганиш;

— қўшиқни бир неча маротаба қайтариш орқали мустаҳкамлаш;

— асарнинг мусиқий–бадий образини тингловчига етказиб куйлаш (мусиқий ҳаракатлар, эмоционал туйғулар орқали).

Бу вазифаларни амалга ошириш учун ўқитувчи энг аввало танланган қўшиқнинг яратилиши ҳақида қисқача маълумот бериши ва ушбу қўшиқни маълум чолғу асбоби жўрлигида ифодали куйлаб бериши лозим. Ўқитувчи қўшиқ устида ишлаганда, ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиши зарур.

Юқоридаги вазифаларни ҳисобга олган ҳолда қўшиқ кичик бўлақларга бўлиниб ўргатилади. Сўнгра бир бутун қилиб фразалар, жумлалар бўйича қўшилади. Қўшиқни бир бутун куйлаганда ўқувчилар ўқитувчининг ижросига

суянадилар. Бу вазифаларни ўқувчиларнинг билим дойрасини, яъни куйлаш маданиятини шакллантирмасдан амалга ошириб бўлмайди. Ўқувчиларда куйлаш малакаларини шакллантириш жараёни бир хилда кечмайди. Бу жараён маълум қонуниятларга бўйсўнган ҳолда мақсадга мувофиқ равишда амалга оширилади. Бошланғич синфларда куйлаш малакаларини шакллантиришнинг қуйидаги уч босқичга бўлишимиз мумкин:

1. Оддий элементар куйлашни ўрганишга эришиш.
2. Оддий машқларни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш.
3. Ҳосил бўлган куйлаш маҳоратидан самарали фойдаланиш.

Шаклланишнинг илк босқичлариданоқ ўқувчилар кичик диапазонда бўлса ҳам, соф, тоза ва ифодали, динамик белгиларга риоя қилган ҳолда куйлашга ҳаракат қилишлари керак. Куйлаганда, оғизни тўғри очиш, нафасни тўғри олиш, куйлаш талаффузини яхшилаш, овоз тембрини ёрқинроқ ҳамда юмшоқроқ қилишга эришишлари лозим.

Биринчи босқични амалга оширишда мусиқа ўқитувчисининг ушбу малакаларнинг бир-бирига боғлиқлигини таъминлашга эришиши муҳим ҳисобланади. Бунда ўқитувчи ўқувчиларнинг товуш пардасига оғирлик тушмаслиги ва уларнинг овозлари чарчаб қолмаслиги учун қўшиқ айтиш фаолиятини бошқа фаолиятлар билан алмаштириб туриши лозим.

Иккинчи босқичда асосий ўқувчиларнинг куйлаш малакаларининг барча қирраларида ижобий ўзгаришлар рўй беради. Нафас йўлларида эркинлик ҳосил бўлади, овоз тембри ёрқинлашади мусиқий хотира, эшитиш, ладни ҳис этиш қобилияти, диққат ривожланади.

Сўнгги босқичда куйлаш малакаларини ривожланганлик даражаси юқори бўлади. Жарангдорликнинг соф ва ифодали бўлиши, овоз ҳосил бўлиш усулининг мустаҳкамланиши, овоз тембри сифатининг янада ошиши, овоз диапазонининг сезиларли даражада кенгайиши, куйлашда талаффузнинг ҳамда нафас олишнинг тўғри, равон ва тўла шаклланганлигини кўришимиз мумкин. Бу босқичда ўқувчилар чуқур мусиқий ҳис-туйғу ва мусиқий тўғри куйлашга эришган бўладилар. Бу даврда ўқитувчи катта диапазонли, сакрашлар иштирок этган машқлардан фойдаланиши мумкин. Куйлаш малакаларининг ўзаро узвийлиги пайдо бўлиши шу босқичга хос омиллардандир. Масалан, мусиқий эшитиш қобилиятининг ривожланиш даражаси овоз тембрининг сифатига, овоз ҳосил қилиш усулига ва бошқа малакаларга таъсир қилади.

Табиийки, ўқувчиларда куйлаш малакаларини шакллантиришнинг ўз қийинчиликлари бўлади. Ўқувчилар ҳали берилган асарни тўла таҳлил қила

олмайдилар, дастлабки машқларда кўлга киритилган ютуқларни кейинги машқларда ишлата олмайдилар, куйлаш малакалари орасидаги боғлиқликни тўлиқ кўра билмайдилар. Бу қийинчиликларни бартараф этишда ўқувчиларнинг музика тинглаш ва куйлаш ижодиётини тўғри тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади. Куйлаш малакаларини шакллантиришда қайта куйлаш машқлари усулининг мақсадга мувофиқ равишда бажарилиши муҳимдир. Қайта куйлаш усулининг икки шартлари мавжуд:

1. Ўқувчи куйлаётганда ўз олдига аниқ бир мақсадни қўйиши керак.

2. Ўқувчи нимага эришганини, ҳар бир машқнинг қандай натижа берганини, қандай хатоларга йўл қўйилганини билиши лозим ва келажакда ушбу хатоларни бартараф этишга ҳаракат қилиши керак.

Юқорида санаб ўтилган шартларни бажариш музика маданияти дарслари самарадорлигини оширади ва келажакда янги усул ва услублар ишлаб чиқаришга замин яратади. Бунинг учун биз музика тарбия тизимини яхшироқ англашимиз зарур.

Ҳар бир дарс ўз хусусиятига кўра такрорланмас ва бир-бирига ўхшамайдиган бўлади. Дарснинг ҳар бир фаолияти, методлари, мақсади ва вазифалари эришилмоқчи бўлинган натижалар аввалдан тузиб чиқилган бўлади.

Қисқа вақт ичида дарсни ташкил этиш учун 3-синф мисолида бир аралаш дарс турининг режаси куйидагича бўлиши мақсадга мувофиқлигини кўрсатди.

Дастлаб дарснинг мақсади белгиланади.

I Дарснинг мақсади:

1) Таълимий мақсад – интонация устида ишлаш, янги мавзунини тушунтириш, янги кўшиқ ўргатиш, дарс жараёнида аввал ўтилган мавзуларни мустаҳкамлаш ва дарс мобайнида улардан унумли фойдаланиш.

2) Тарбиявий мақсад – ўрганилаётган кўшиқ орқали ўз Ватанига, халқига нисбатан меҳр–муҳаббат уйғотиш, ўз миллий музикасига, миллий урф-одатларга ҳурмат ва фахрланиш ҳиссини уйғотиш.

3) Ривожлантирувчи мақсад – мустақил фикрлай олиш, ўз фикр-мулоҳазаларини баён эта олиш, бошқа ўқувчиларнинг хато ва камчиликларини тўғри топиб, уларни тузата олиш.

4) Шакллантирувчи мақсад – музика қобилиятини, эшитиб аниқлаш малакаларини, тўғри ўтириш, кўшиқ куйлаганда тўғри нафас олиш, овоз аппаратида қандайдек фойдаланишни, музика дид ва дунёқарашини шакллантириш.

II Дарснинг тури: баҳс–мунозарага асосланган интеллектуал ўйин.

III Дарснинг кўргазмалилиги:

Дарслик ва қўшимча адабиётлар, чолғу асбоблари (пианино, рубоб, аккордеон...), магнитофон ёки граммпластинка, карточка ва плакатлар.

IV Дарснинг режаси:

1) Муסיқа оҳанги остида ўқувчилар синфга кирадилар ва жойларига ўтирадилар. (ўрганилиши ёки эшитилиши керак бўлган кўшиқ бўлса яна ҳам яхши).

2) Эшитилган муסיқа юзасидан фикр-мулоҳазалар алмашинади. (муסיкий асарнинг муаллифи, қандай жанрга хослиги, темпи (суръати), ритми (усули), тонлиги ва ҳоказо.

3) Янги мавзу: «Тоника».

Куйнинг таянч нуқтаси – тоникадир. Ҳар бир тонликда тоника мавжуд. Муסיкий асарлар ўз ёзилган тонлигининг тоникасида тугайди ва ҳоказо.

4) Ўрганишимиз керак бўлган «Ота-оналарга» кўшиғини тинглаймиз. Ўқувчилар кўшиқ борасидаги ўз фикр-мулоҳазаларини билдирадилар. Кўшиқнинг композитори ҳақида ўқитувчи сўзлаб беради. Янги мавзуга боғлаган ҳолда ўқитувчи ўқувчиларга асарнинг тоникасини топишни вазифа қилиб беради.

5) Кўшиқ ўрганиб куйлаймиз. (Овоз созловчи машқлар билан овоз созланади, кўшиқ кичик жумлаларга бўлиб ўрганилади)

6) Ўқитувчи ўқувчилар билан кўшиқни муסיкий (тонлиги, ўлчови, темпи, динамикаси ва бошқалар) ва мазмуний (ота-онага нисбатан меҳр-муҳаббат, ҳурмат туйғулари ва ҳоказо) жиҳатдан таҳлил қилиб, ўқувчилар фикрларини тўлдиради ва кўшиқнинг тарбиявий аҳамиятини очиқ беради.

V Дарснинг бориши: муסיкий таълим анъанавий шаклда (ўқувчиларни давоматини текшириш, уйга берилган вазифани текшириш, кўшиқ ўргатиш, муסיқа тинглаш, муסיкий саводхонлик) олиб борилади. Сўнг ўқитувчи юқорида белгиланган режага асосан дарсни олиб боради. Дарс сўнгида уйга вазифа берилиб, фаол қатнашган ўқувчилар баҳоланади. Фаол қатнашган ўқувчиларнинг аниқлаш учун ёрдам сифатида, ҳар бир тўғри жавоб учун ўқувчига рағбатлантирувчи карточкалар бериб бориш дарснинг самарасини оширади.

Юқорида берилган дарс ишланмаси бир дарснинг кўриниши бўлсада, биз бундан ташқари бошқа усулдаги, масалан, концерт дарслари (барча ўрганилган кўшиқлар ўқувчилар ижросида тингланади ва баҳоланади), контрол дарслар

(барча ўрганилган мавзулар мусобақа тарзида (каторлараро) савол-жавоб қилинади), «ким тўғри топади» дарслари (ижро этилган куйнинг номи, муаллифи, темпи, қандай жамоа учун ёзилганлиги ва ҳоказо топилади) ва шу каби дарс шаклларида ҳам фойдаланишимиз, янгиларини излаб топишимиз мумкин. Бундай ёндошув ўқувчиларни барчасини дарсда фаол қатнашишга, уларнинг аксариятини бир дарсда баҳолашга кенг имконият яратади.

Муסיқа маданияти дарсларининг самарадорлигини ошириш учун мазкур предмет хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда муайян дидактик принципларга асосланади.

Дарсларга қўйиладиган дидактик талаблар тизимида қўлланиладиган методиканинг аниқ ва тушунарли бўлиши, аввалги ўтилган дарслар билан ҳозирги дарсларнинг узвийлиги, дарсда ўтиладиган мавзуга мос материал танлаш, дарс ўтишда самарали усул ва услублардан фойдаланиш, дарсни ташкил эта билиш, жамоа, гуруҳ ва индивидуал ишлаш усуллари умумлаштириш, дарс жараёнида ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятини ҳисобга олиш, муסיқа маданияти дарсларини бошқариш, турли хил дарслар ёрдамида дарсларнинг мазмунини бойитиш, бериладиган вазифаларни тўғри баҳолаш, ўқитувчининг дарсга тайёргарлиги алоҳида аҳамият касб этади.

Нотага қараб куйлаш (солфеджио)

Муסיқий билимларни ўзлаштириш жараёнида нотага қараб куйлаш мураккаб жараёндир. Солфеджио – италянча *solfeggio* – ноталар, муסיқа белгилари, гаммаларни куйлаш – эшитув малакасини юксалтириш ва нотага қараб уларни тез ўқишни ўрганиш учун ўтказиладиган вокал машқлардир. Солфеджио – муסיқа асарлари ва турли хил муסיқий машқларни нотага қараб, нота номини айтиб куйлаш тариқасида олиб борилиши мумкин. Солфеджио термини сол-фа нота номларидан олинган. У ўқитувчидан дарсларни тизимли ва изчил равишда олиб боришни талаб қилади. Агар ўқувчилар синфдан-синфга ўтаётганларида нотага қараб куйлаш малакаларини аста-секин, оддийдан-мураккабга қараб олиб борсалар юқори синфларга ўтганда улар ўрганиладиган қўшиқларни бемалол нотага қараб куйлай оладилар. Нотага қараб куйлаш – солфеджио муסיқа саводи билан узвий равишда олиб борилади. Муסיқа саводи ноталар жойлашуви, узунлиги, саналиши ҳақида ўргатса, солфеджио орқали ноталарни амалда куйлаб кўриш имконияти бўлади. Шунинг учун муסיқа саводи ва солфеджио параллел тарзда олиб борилади.

Биринчи синфданок ўқувчилар нотага қараб куйлаш малакаларини эгаллашлари керак. Бунинг учун куйланаётган куйнинг ҳаракатини нотага қараб кузатиб бориш лозим. Аввалам бор осон бўлган кичик мусиқий лавҳалар бериб борилади. Нотага қараб куйлаш учун ўқувчилар ноталар тизимини яхши билишлари ва уларни нота чизигидан бемалол топа олишлари муҳимдир. Нотага қараб куйлаш яхши самара бериши учун ўқувчиларга таниш бўлган, аввал куйланган ёки тингланган куйни бериш уларни куй ҳаракатини кузатишларида қулайлик туғдиради. Куйлашдан олдин куйнинг ўлчови, қандай узунликдаги ноталар (бутун, ярим, чорак, нимчорак...) иштирок этганлиги, куйнинг темпи, тонлиги аниқланади. Кейин шу тонликда овоз созлаш машқларини бажариш тонликка мослашишга имкон беради. Машқларда тонликдаги турғун ва нотурғун босқичлар аниқланади ва айтилади. Кўргазмали қурол сифатида бундай машғулотларда дарсликдан ташқари, мусиқий куй ёзилган плакатлар яхши натижа беради. Плакат ҳаммага кўринадиган жойга осиб қўйилади. Ўқитувчи бошчилигида ўқувчилар куйнинг барча ноталарини бараварига айтадилар. Кейин ўқитувчи шу куйни оҳанги ва ўлчови билан куйлаб кўрсатади, ўқувчилар нотага қараб кузатиб турадилар. Сўнгра ҳамма биргаликда нотага қараб куйни куйлайдилар ва бир вақтда дирижёрлик қиладилар. Нотага қараб куйлашда дирижёрлик қилиш, куйнинг ритмидан чиқиб кетмасликка, метр ҳиссини ривожлантиришга, ноталар узунлигини тўғри санашга ёрдам беради. Сольфеджио малакаларини эгаллаш ўқувчиларнинг мусиқий ўқувларини ўстиришда, уларнинг амалий ишида катта аҳамиятга эгадир. Сольфеджио асосан нотаниш бўлган куйларни биринчи галданок нотага қараб куйлашни назарда тутди. Нотаниш куйни нотага қараб куйлаш учун ёзилган куйнинг оҳангини фикран тасаввур қила оладиган бўлиши лозим. Шунинг учун ҳам мусиқий ўқувни ўстириш ва мусиқа тажрибасига етарли даражада эга бўлишлик узоқ вақтни ва мунтазам равишда меҳнат қилишни тақозо этади. Бунга мусиқа саводини ўстириш мусиқа адабиётлари билан танишиш, вокал-хор малакаларини эгаллаш жараёнларида эришилади. Ўқувчилар аста-секин мусиқий нутқнинг баландлиги, лади, метроритмик хусусиятларини тушуна бошлайдилар, шунингдек уларда мусиқий идрок, мусиқий тафаккур, мусиқий хотира, мусиқий ҳиссиётлар пайдо бўла бошлайди. Ўқитувчи ўқувчиларга сольфеджио малакасини эгаллаш бўйича машғулотларни 1-синфдан бошласада, 5-6-синфлардагина кўзлаган мақсадга эриша олади.

Мусиқий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнида нотаниш куйни нотага қараб ижро этиш учун куйидаги тадбирлар амалга оширилади:

Ўқитувчи доскага нота мисолларини ёзади. Кейин ўқитувчининг саволлари ва ўқувчиларнинг жавоблари асосида куй таҳлил қилинади. Таҳлил қилиш ўқувчилар аввал эгаллаган музикаий-назарий билимлари уларнинг ёшига мос равишда ўтказилади. Ўқувчилар тушунмаган элементларни ўқитувчи тушунтириб беради, ўқувчилар диққатини асосий мавзуга қаратади.

Таҳлил қилиш жараёнида қуйдагилар аниқланади:

1. Асар тонлиги, лади.
2. Асарнинг ўлчови.
3. Асарда учрайдиган динамик белгилар.
4. Куйнинг ритмик тузилиши (ноталар чўзими, паузалар, асарнинг қайси ҳиссидан бошланиши ва ҳоказо).
5. Асардаги жумлалар, нафас олиш учун қулай бўлган тактлар.

Ана шундан кейин солфеджиога, яъни нутқлашга ўтиш мумкин. Бошланғич синфларда солфеджио учун машқлар асосан До мажор гаммасида берилади. Чунки бу тонлик энг осон ва куйлаш учун қулайдир. Солфеджиолаш учун машқларни солфеджио дарсликларидан топиш мумкин. Бундай дарсликларда осон мисоллардан бошлаб мураккаб машқларгача мавжуд бўлиб, у ерда ўқувчиларнинг ёши ва ўзлаштириш даражалари ҳисобга олинган бўлади. Ўқувчилар синфдан-синфга ўтганлари сари уларга бериладиган машқлар ҳам тонлиги, ўлчови, лади ва бошқа хусусиятлари жиҳатидан мураккаблашиб боради.

Айрим ҳолларда машқлар ритми тез бўлади. Бундай ҳолларда ўқитувчи машқларни аввал секин темпда бошлаб кейин секин-аста тезлаштириб бориши керак. Агар ўқитувчида метроном бўлса, у ҳолда у бемалол кўзланган темпга эришиши мумкин. Музикаий асарни аввал мўътадил темпда куйлаш куйни яхшироқ эшитиш, тўғри санаш, нафасни тўғри олиш, аниқ дирижёрлик қилиш имконини беради. Солфеджио учун машқлар танлашда ўқитувчи ўқувчиларнинг овоз диапазонини, нафас олиш малакаларини ҳисобга олиши лозим. Нутқлашда бақирмасдан, овозни зўриқтирмасдан, ҳар жумланинг охирида нафас олиб майин овоз билан куйлашни ўқитувчи назорат қилиб турмоғи даркор. Солфеджио машқлар 1-синфнинг иккинчи ярмидан бошланиб 7-синфнинг охиригача давом этади.

Ўқувчиларни куйлашга ўргатишда, уларни солфеджио малакасини эгаллашларига эришиш катта аҳамият касб этади. Бу жараён ўқувчиларнинг музикаий савиясини оширишдаги етакчи омиллардандир.

Муסיқий-ритмик ҳаракатлар фаолияти

Ўқувчиларнинг ҳар томонлама муסיқий ривожидида муסיқий-ритмик ҳаракатлар бошқа фаолият турлари каби муҳим аҳамиятга эга. Уларда муסיқийлик, ижодийлик қобилиятлари ривожланади, жамоа бўлиб ҳаракат қилиш малакалари шаклланади. Муסיқага мос ҳаракат бажаришнинг тарбиявий аҳамияти – ритм ҳисси фаоллашади, муסיқий материалнинг ўзлаштириши чуқурлашади. Ҳаракатлар бажариш муסיқий образ ривожини кузатишга ёрдам беради.

Муסיқани диққат билан тинглаб ўз ҳиссиётларини ҳаракатларда ифодалаш имконияти ўқувчининг ўз ҳаракатларини назорат қилиш қобилиятига таъсир этади.

Муסיқий-ритмик ҳаракатлар жамоавий фаолиятлардан бири ҳисобланади. Бошланғич синф ўқувчиларида юриш, югуриш ва сакрашда ҳаракат координациялари жуда яхши. Муסיқа садолари остида ўзлари марок билан: қарсак чаладилар, оёқлари билан тўпиллатадилар, турли буюмлар билан, хусусан, копток, таёқчалар, ленталар, сунъий гуллар, оддий муסיқа асбоблари билан ифодали ҳаракатлар бажарадилар. Муסיқа ва ҳаракат бирлигини ҳис қилиш уларга хосдир. Бу сифат эса – болалар муסיқий-ритмик ҳаракат фаолиятида муסיқий ижрочилик қобилиятларини ривожлантиришда асосий ҳисобланади. Вақтнинг чегараланганлиги ва махсус хонанинг йўқлиги сабабли муסיқа дарсларида ҳаракатларни бажариш ўринсиздир, балки улар айрим рақс элементларини ўтирган ёки турган ҳолда бажарадилар. Муסיқий-ритмик ҳаракатлар ҳам бошқа фаолият турлари каби ўқувчиларда ҳар томонлама

муסיқий қобилиятларини ривожлантиради:

- Муסיқий ривожланади;
- ижодий қобилиятларни;
- жамоа бўлиб ҳаракат бажариш малакалари шаклланади.

Муסיқа остида ҳаракатлар бажариш болаларда ритм ҳиссини фаоллаштиради. Бу эса дарснинг муסיқий материални янада чуқурроқ ўзлаштиришга ёрдам бериши тарбиявий аҳамиятга эгадир. Ҳаракатлар ёрдамида ўқувчилар асарнинг характер хусусиятларини кўрсата оладилар.

Муסיқий-ритмик ҳаракат - фаолият асосида муסיқий материални мотерпластик қайта ишлашдир. У муסיқанинг эмоционал таъсирини кучайтиради. Буларнинг ҳаммасини муסיқа, унинг характери, кайфияти билан ҳаракатнинг уйғунлаштирувчи кўникма ва малакаларни сингдирилиши оқибатида юз беради ва мақсадга эришилади.

Ритмик ҳаракатлар ёрдамида муסיқа шакллари, муסיкий ривожланиш қонуниятлари ҳақидаги таассуротлар мустаҳкамланади. Ҳаракат характери ва йўналишини ўзгартириш орқалигина эришиш мумкин.

Муסיкий пьесалар, қўшиқларни саҳналаштириш ифодали ҳаракатлар орқали нафақат муסיкий-эшитув таассуротлари ривожланади, балки ижрочилик қобилиятлари, бадиий дидлари шаклланади. Агарда уларга мустақил ҳаракат уйлаб топиш вазифаси юклатилса, улар муסיқанинг образига, характериға мос ўзлари ҳаракат ўйлаб топадилар ва бажарадилар. Одатда саҳналаштирувчи рақсларға дастурли муסיқа танлаб олинади, чунки унинг мазмуни ва ҳаракатларнинг кетма-кетлиги аён бўлади.

Ўқувчилар ўқитувчи билан биргаликда мос ҳаракатларни топадилар. Бажариш вақтида ўқитувчи болаларға ёрдам беради, янги ҳаракатларни тўғри ва ифодали бажариш кераклигини тушунтиради, кўрсатиб беради.

Ҳаракатларни ўргатиш жараёнида кириш сўзи, тушунтириш, шеърӣ матндан фойдаланилади.

Ҳаракатларнинг ёрқин таққосланиши ўқувчиларни Ушбу ҳаракатларни тўғри ва ифодали бажаришларига ёрдам беради.

Муסיқа остида ҳаракатларни такомиллаштириш пайтида техник воситалардан кенг фойдаланиш тавсия этилади. Бу эса ўқувчиларни ўзига таниш бўлган куйларни янғича янграши билан танишишлари, ўқитувчига эса ҳаракатларни аниқ бажаришини таъминлаш имконини беради.

Муסיқа ва ҳаракат уйғунлиги инсоннинг маънавий ва жисмоний ривожини ўзаро боғлайди ва баркамолликка йўналтиради деб айтиш мумкин. Муסיқа ва ҳаракатнинг ўзаро боғлиқлиги масалалари кўп маротаба психология, педагогика, физиология, муסיқашуносликда кўриб чиқилган. Организмнинг умумий функционал фаолиятиға муסיқанинг ижобий таъсирини И.Сеченов, Б.Тепловлар исботлаб беришган. Муסיкий-ритмик тарбия тизимини ривожлантириш масалалари билан Н. Александрова, М. Румер, Е. Конорова, Н. Ветлугина, М. Палавандишвили кабилар шуғулланиб келганлар. Шу уринда XX асрнинг бошларида кўп мамлакатларда швейцариялик муסיқачи, педагог Э. Далькроз томонидан асос солинган ритмик тарбия тизимининг кенг тарқалганини айтиш жоиз. Э. Жак Далькроз методи – махсус танлаб олинган машқлар асосида болаларда муסיкий эшитув, хотира, диққат, ритм туйғуси, пластик ифодали ҳаракатларни ривожлантиришға асосланган.

Муסיкий-ритмик ҳаракат фаолияти ўзаро боғланган уч йўналишни ўз ичига олади:

Биринчиси муסיкий ривожлантиришни таъминлайди, яъни муסיкий эшитувни ўстириш, ҳаракатни муסיқаға мослаш кўникмаларини

шакллантириш, музикаий билимларнинг ўзлаштириши; музикаий ва музикаий эшитувни ривожлантиришни таъминлайди, ҳаракатни музикага бўйсундира олиш малакасини шакллантиради, музикаий билимларни ўзлаштиришга ёрдам беради.

Иккинчи йўналиш тўғри ҳаракат кўникмаларини ҳосил қилади: юриш (маршона, шахдам, тетик, хотиржам, спортча, тантанавор, кескин пружина юриш ва ҳоказо); қадам ташлаш (баланд, оёқ учида, кенг, юмшок, пружинали, хорооводли ва ҳоказо); сакрашлар (енгил, ҳаракатчан); айланишлар; қўл ҳаракатлари (майин, оҳиста, ҳаракатчан); чапаклар (секин, қаттиқ, паст, баланд, қўл силтаб, бир-бирига яқин ушлаб туриб, сирғалувчи «ликопчалар», кафтларни яқин тутган ҳолда сирпанма ҳаракатлар); рақс элементлари (ўзбек халқ рақсларидан «ойна», «арқон», «елка учирини», «коптокни юқорига от», чапак ва ён томонга қўл ҳаракати, балл, полька, голоп, вальсга ўхшаш рақс элементлари ва ҳоказо.); оёқ учида айланиш, пружинали қадам билан сакрашнинг уйғунлиги; қўл ҳаракатлари (майин, кескин); турли ҳолатларда туриш ва ўзгартириш; буюмлар билан ҳаракат бажариш (копток, ленталар, байроқчалар билан) ни ўз ичига олади.

Учинчи йўналиш ўқувчиларда тана ҳаракатларини бошқариш кўникмаларини шакллантиришга қаратилган; аниқ ва тез тўхташ, ҳаракатни ўзгартириш ва ҳоказо).

Юқорида кўрсатиб ўтилган йўналишларни эътиборга олган ҳолда ўқитувчи дарсга тайёргарлик кўраётганида танлаётган асари мавзу жиҳатдан, ҳаракатланиш малакаси дарс мавзусига мос бўлиши, аниқ музикаий-эшитув таасуротларни, музикаий билимларни чуқурлаштирадиган ва мустаҳкамлайдиган, ижрочилик малакаларини ривожлантирувчи бўлиши зарур. Дарс бошида ва ўрта қисмида қандай ҳаракатларни қўллаш мақсадга мувофиқ бўлиши ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

Болалар томонидан ҳаракатнинг сифатли ва аниқ бажарилиши музикаий образнинг тушунишлари ҳамда ўқитувчининг асарни ифодали ижросига боғлиқдир.

Ўқитувчи ўқув материални ёддан билиши керак. Ҳаракат пайтида у ўқувчиларни кузатиши, кўриши ва хатоларини тузатиши зарур. Ўқувчи барча ҳаракатларни аввал ўзи кўрсатиб бериши зарур, айниқса 1-2 синфларга. Чунки биргина тушунтириш билангина керакли натижага эришиб бўлмайди. Ҳаракатларни кўрсатиш музикага бўлган эмоционал жавоб қайтаришни кучайтиради.

Дарсда музикаий-ритмик фаолиятни ташкил этишига

Ўқитувчининг тайёргарлиги

Дарсга тайёргарлик кўришда ўқитувчи мусикий материални дарс мавзусига мос ҳолда танлайди. Мавзу, ҳаракат кўникмалари аниқ мусикий эшитиш воситасидаги тасаввурини (масалан, тамбр ёки регистр ва ҳоказо) ва мусикий билимларни чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган бўлиши лозим. Ўқувчилар томонидан бажариладиган ҳаракатлар сифати тингланган мусикий асарнинг идроки даражаси ҳамда ўқитувчининг ифодали ижросига боғлиқ. Ижро қилинаётган асарни ўқитувчи ёддан чалиши керак, чунки ҳаракатлар бажарилиши вақтида ўқитувчи ўқувчиларни қузатиб туриши, ҳатоларини тузатиши лозим. Ҳамма ҳаракатларни аввал ўқитувчи кўрсатиб беради, айниқса, 1-2 синфларда. Фақатгина оғзаки тушунтириш билан ижобий натижаларга эришиш қийин. Ҳаракатларни кўрсатиб бериш ўқувчиларда мусиқага бўлган ҳиссий муносабатни фаолаштиради.

Ўқитувчи барча ҳаракатларни ўргатиш жараёнида образли сўз, тушунтириш, шеърӣ матндан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Ҳаракатларни тушунтиришда ёрқин таққослашлар ўқувчиларга ҳаракатларни тўғри ва ифодали бажаришга ёрдам беради. Масалан, “Менинг жажжи тойчоғим” сўзлари болаларга тез, енгил, ҳаракатчан, баланд қадам ташлаш ва сакрама ҳаракатларининг ифодавийлигини англашда ёрдам беради. Бу эса М.Отажоновнинг «Тойчоқ» пьесаси мазмунини, ундаги мусикий образнинг ривожланиши хусусиятлари, асарнинг шаклини ҳис этиш ва онгли тушуниш имконини беради.

Мусиқага ҳаракатлар бажаришда ўқитувчининг техник воситаларидан кенг фойдаланиш лозим. Бу ўқувчиларни уларга таниш бўлган асарни янги талқинда, жаранглашда кўрсатиб бериш, ўқитувчига ўқувчилар бажараётган ҳаракатларнинг сифатини қузатиш, лозим бўлган жойларда ўзгартиришлар киритишга имкон яратади.

Дарсда ҳаракатларни қўллаш услублари

Мусикий-ритмик ҳаракатлар болаларнинг бадиий тажрибасига айланиши, бадиий ривожланишини бойитиши учун ўқувчиларни бу фаолиятга тайёрлаш, энг аввало, ҳаракат малакалари ҳақида тасаввурга эга қилиш лозим. Ўқувчилар хонада мусиқа остида қадам ташлаш, енгил югуриш, ҳар томонга таркалиш каби Бошланғич малакаларини эгаллайдилар. Мусикий сигнал – белгиларга (ҳаракатни бошлаш, ўзгартириш ва ҳоказо) жавобан ҳаракатланишни урганадилар. Масалан, барабаннинг жаранглаши уринлардан туриб сафланишга

сигнал булса, Д.Назаровнинг «Юриш марши» куйининг бошланиши қадам ташлаб турган жойда ҳаракатланишга, куйга учбурчакнинг жўрлиги қўшилган жойда эса сакрашга ўтишни кўрсатиши лозим.

Муסיқий-ритмик ҳаракатлар болаларни бадий жихатдан бойитилиши учун болаларни шу фаолиятга тайёрлаш керак. Шунинг учун ўқувчилар аввал ҳаракатланиш малакалари ҳақида таассурот олишлари зарур. Улар хонада муסיқа остида марш юришни, енгил югуришни, шартли муסיқий сигналларга бўйсунитишни ўрганадилар.

Ўқувчилар аниқ мўлжал учун берилган машқларни ўзлаштирганларидан сўнг, дарсга махсус вазифалар киритилади: муסיқий образнинг характер хусусиятларини ҳаракатларда кўрсата олиш, бажара олиш малакаларини шакллантиришга қаратилган бўлади. Масалан: маршнинг турли характерида турлича ҳаракатланишни ўрганадилар: спортдаги маршда - тетик, ўйинчоқлар маршида-енгил, оёқ учида; ҳарбий маршда-баланд қадам билан ва ҳакозо.

Бунда С.Абрамованинг «Марш» куйидан фойдаланиш мумкин.

Ўқитувчи ҳаракат учун машқлар ва синфга кириш учун нафақат маршлардан, балки тетик, тантановор кайфиятдаги асарларни ишлатиш мумкин. Ўзбек халк куйи «Қари наво» куйи остида синфга кириб келиш мумкин.

Энг оддий рақс ҳаракат элементлари бу - қарсак ва оёқ тўпиллатишдир. Уларнинг ёрдамида ўқувчилар ўз таассуротларини мустаҳкамлайдилар.

Ҳаракатларда ритмик суратни ўзлаштиришга катта аҳамият бериш керак. Ўқувчиларнинг диққатини тўхтамларга, бир текис ҳаракатнинг ўзгаришига, марш муסיқасининг пунктир ритмга қаратиш керак. Буни масалан, «Ким юряпти?» деган ўйин ёрдамида ўргатиш мумкин. Бу ерда болалар бир неча гуруҳга бўлинадилар: биринчи гуруҳ «Турналар» муסיқасига юра-юра бир оёқда тўхтади; иккинчи гуруҳ-поезд муסיқаси остида ҳаракат-юриш тезлиги ошади ва секин-асталик билан тўхтади; учинчи гуруҳ – “Қурбақалар” муסיқаси остида сакраб юришади. Шундай ўйинларни қўлласак, болаларда ритм ҳисси фаоллашади, муסיқани янада чуқурроқ тинглаш малакаси ошади.

Ҳаракатлар ёрдамида бир қанча муסיқий таассуротларни шакллантириш мумкин, хусусан, икки, уч ҳиссали ўлчовда. 2/4 ўлчамидаги муסיқага жойда туриб оёқ учида кўтариладилар ва тушадилар. 3/4 ўлчамидаги муסיқага эса, «биринчи» ҳиссага тушадилар, «учинчи» ҳиссага кўтариладир. Болалар бу ҳаракатларни ўзларига таниш бўлган муסיқа садолари остида бажарадилар (полька ва вальс). Болалар “муסיқий бадантарбия» ёки «ўз рақсингни билиб ол» ўйини орқали ўйнашлари мумкин.

Ҳар бир гуруҳ ўз рақсига мос ритмда ҳаракат бажарадилар. Ўқитувчи эса мусиқага мос, ритмик ва характерини аниқ ифода эта олган гуруҳни аниқлайди ва рағбатлантиради. Мусикий ритмик фаолиятда нафақат миллийликни ривожлантириш, балки ҳаракатнинг маданийлигини, болаларнинг бадиий дидини ривожлантириш ҳам назарда тутилади.

Ўқитувчи мусикий материални танлаётганида қайси тайёр асарни олиш мумкинлигини ва қайсиларини бадиҳагуйликка бериш кераклигини аниқлаши керак.

Болаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришда уларнинг ташаббускорларини қўллаб - қувватлаш зарур, ўз рақсига ўйлаб топган ҳаракатларни асар характериға мос ва унга хос хусусиятлари мужассам бўлиши керак.

Бошланғич синфларда мусикий-ритмик фаолият қуйидагича мақсадга мувофиқ режалаштирилади.

Биринчи синфда ўқитувчининг фаолияти болалардаги мактабгача муассасадаги тажрибаларини янада фаоллаштириш, шунингдек ҳаракатларни ўзлаштиришга қаратилган бўлиши керак:

а) рақс элементлари

б) жисмоний тарбия элементлари.

Бу ёшдаги ўқувчилар ҳаракатларни ўзлари ўйлаб топадилар. Кейин эса ўқитувчи ҳаракатларнинг ифодали бажарилишига эътибор қаратади, чунки болалар ҳаракатларни мусиқа билан алоқасини тушунишлари, уларга таниш бўлган мусикий ўйинлардаги ҳаракатларни қўллай олиш малакасини шакллантиришга ёрдам беради.

Болалар мусиқанинг характер ва ифода воситаларининг ўзгаришини аниқ сезишлари керак. Мусикий нутқ элементлари, ифода воситалари ҳақидаги таассуротлар ижодий вазифаларда мустаҳкамланади.

Биринчи синф мусиқа дарсида мусикий-ритмик ҳаракатларни ташкиллаштиришда - бош ўринни ўйинларга ажратиш лозим. Уйинлар болаларни мусиқага бўлган қизиқишини орттиради, мусикий образни қабул қилишга ёрдам беради.

Иккинчи синфда - дарсдаги мусикий-ритмик фаолият ўқувчиларни аввалги малакаларини янада мураккаброқ ҳаракатлар орқали мустаҳкамлашга қаратилади. Таниш бўлган ҳаракатларни рақсларда ижодий ишлата олишни шакллантириш ҳам киради. Марш ва рақс ҳаракатларини бажаришдаги малакалари мусиқадаги кучли ва кучсиз ҳиссаларни фарқлашга, икки ритмик бирликнинг муттаносиблигини, нота ёзувини ўрганишга ёрдам беради.

Учинчи синф ўқувчиларида ўзгарган қисмларда ҳаракатларни ўзгартириш малакаси мавжуд бўлади. Мусиқий ривожланиш қонуниятларини ва мусиқий шаклларнинг тузилишини ўрганиш жараёнида мусиқий жумлалар ишлатилади. Рақсинг, қўшиқнинг, маршнинг ритмик характери ажратиш, чўзимларини бўғинлар ёрдамида белгилаш («ти» ва «та» ва бошқалар), нота ёзувида кўрсата олиш, мусиқий интонация ҳақидаги тушунчани ўзлаштиришга ёрдам беради.

Тўртинчи синфда – импровизация ва фольклор - қўшиқ материаллари, халқ мусиқасининг хусусиятлари ҳақидаги таассуротлар кенг ишлатилинади. Бу ёшдаги болалар миллий рақс элементлари билан танишадилар. Уларнинг ритмик интонациялари жиҳатдан ўзига хослигидан ўқувчилар алоҳида миллат мусиқа «тили» ни, услубини тушуниб оладилар.

Илк босқичда ўқувчиларда аниқ мусиқий таассуротларни шакллантириш ўйин шаклида ўтказилади.

Мусиқий ўйинларда болалар хона бўйлаб ҳаракатланишни, шартли мусиқий сигналларга аҳамият беришни, товушларни баландлигини, қаттиқлигини, оддий мусиқа чолғуларининг тембрига қараб фарқлашни ўрганадилар. Хусусан, дойранинг бир текис урилишига болалар югурсалар, кичик учбурчакнинг товушига тўхтайдилар.

Болаларни енгил югуришга, йўналишни тезда ўзгартира олишга ўргатиш муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчи ўйин давомида чолғулар ўртасидаги масофани ўзгартиради, яъни дойрани маълум вақтгача уриб туради ёки камроқ урилади. Бу эса болаларнинг эшитув диққатини оширади, чолғуларнинг тембрига бўлган муносабатини (реакцияни) мустаҳкамлайди. Аммо ўқитувчи болалар олдига вазифа қўяётганида динамика ҳақида болаларга тушунтириши керак: қаттиқ зарбларга юриш, худди «айиққа» ўхшаб бориш; секин зарбларга - енгил «қушлар»га ўхшаб қўлларини қанот қилиб оёқ учида югуриш.

Ўқитувчи ўйин давомида ўқувчиларни кузатиши керак, ҳаракатларни ритмик аниқ, болаларнинг қадди-қомати тўғрилигига аҳамият бериши керак. Ўйинга турли характер ўзгаришлар киритилиши унга қувноқ, қизиқарли тус беради. Бундай машқлар ва ўйинлар учун ўқитувчи ўз хоҳишига қараб мусиқа танлайди, лекин дастур бўйича бўлиши шарт.

Агар биринчи ҳаракатланувчи машқлар ўқувчиларда мусиқий ходисаларда характери аниқлаш бўлса, кейингисида аниқ мусиқий-эшитув таассуротларини шакллантирувчи машқлар бўлиши керак.

Бундай бошланғич мўлжал олиш машқаларидан сўнг дарс жараёнида ўқувчиларга ҳаракатларда мусиқий образнинг характери хусусиятларини кўрсатиб бериш кўникмаларини шакллантиришга қаратилган вазифалар берилади. Масалан, маршлар турига қараб ҳаракат қилиш: спорт маршига –

шахдам, байрам маршига – тантанавор, солдатчалар маршига – баланд қадамлар ташлаб ҳаракатланиш; рақс мусикаларини оҳанг характери ва темпига қараб турлаш орқали қўл, билак ва елка ҳаракатларини асарга мос ҳолда «ўйнатиш»: енгил рақс («Баҳор келди»), ўйноқи рақс («Уфор»), Хоразмча рақс («Лазги»), оҳиста, равон, Майин рақс («Баҳор вальси») ва ҳоказо.

Чапаклар, қарсақлар, оёқ дупиллатишлар ҳаракат элементларининг энг оддийларидандир. Улар ўқитувчига куй ритмлари, нота чўзимлари тўғрисидаги билимларини мустаҳкамлашга ёрдам беради. Масалан, ўзбек халқ куйлари «Дўлонча» ва «Чертмак» асарларига чапакда жур булиш орқали болалар «Дўлонча» куйидаги товушлар чўзими «Чертмак» куйидаги чўзимларга нисбатан қисқароқ эканлиги ҳамда қисқа товушлар югуриш учун, узунрок товушлар қадам ташлашга қулайлигини ҳис этадилар. Бу куйларнинг ритмик хусусиятларини таққослаб, ўқувчилар мусиқа характери ва унинг ифода воситалари ўзаро боғлиқлигини аниқлайдилар.

Мусиқий-ритмик ҳаракатларда товуш баландлигини эшитишни шакллантириши

1. Болалар кўзларини юмиб, товуш баландлигини чолғунинг тембри бўйича аниқлайдилар. Ҳаракат - рамзлар орқали жавоб қайтарадилар. Масалан:

А.Муҳамедовнинг «Шохи сўзана» куйидаги паст товушларга-оёқларини ўйнатадилар, баланд товушга – қўл билакларини айлантирадилар; дойра товушига - шу чолғу ижросини кўрсатадилар.

2. Ўқувчилар турадилар. Биринчи турган бола коптокни олади. Агар мусиқа баланд янграса, бола коптокни боши орқали кейинги болага дойра бўйлаб узатади, агар паст янграса, оёқлари орасидан узатади.

3. Ўқувчи тинглаган оҳангининг доскага бўр билан чизади. Кейин икки ёки уч ўқувчи худди шуни ҳаёлан доскага чизадилар ва ҳаракат билан ифодалядилар. Бу машқда Д.Зокировнинг «Гулхан» куйидан фойдаланиш мумкин.

Мусиқий-ритмик ҳаракатларда ритм ҳиссини ошириши

1. Болалар дойра бўлиб ёки партада ўтирибдилар. М.Мирзаевнинг «Баҳор вальси» куйига коптокни ушлаган бола чорактали чўзимга коптокни у қўлидан бу қўлига ўтказади, яримталиқ чўзимга дойра бўйлаб ёки партадошига узатади.

2. Болалар хона бўйлаб ёрқин куйга югурадилар, майин, оҳиста мусиқани тинглашлари билан жуфт бўлиб айланадилар.

3. «Акс садо» ўйини ҳаракатларда: ритмик суратни бошдан юқорида, орқада олдида чапак билан такрорлаш, кейин оёқларни турган жойда тупиллатиш ёки ён томонга чапак чалиб оёқларни тупиллатиш.

4. Ўқувчилар вазифа оладилар: берилган ҳаракатга ритмик суратни чапак орқали ёки куйлаб бериш. Аввал ўқитувчи ритмик асосни ҳаракатда кўрсатади, кейин эса ўқувчилар чапак ёки бармоқларни қарсиллатиш орқали намоён этадилар.

Ҳаракатлар ёрдамида ўқувчиларда бир катор мусиқий-эшитув тасаввурларини шакллантириш мумкин:

Икки ёки уч ҳиссаси ўлчов ҳақидаги тасаввурлар

1) Бунда ўқувчилар турган ҳолда $2/4$ ўлчовидаги мусиқага оёқ учидан кутарилиб ва пастлаб ҳаракат бажарадилар, ёки

2) $2/4$ ўлчовидаги мусиқага кифт ва елкаларини бошга қараб кўтарадилар ва ўз холига туширадилар

3) $3/4$ ўлчовидаги мусиқага эса-биринчи ҳиссага енгил ярим ўтирадилар ва «уч»га турадилар ва ҳоказо.

Ҳаракатли машқлар

1) Болалар кўзларини юмиб ўтирадилар ва товушлар баландлиги ёки чолғулар тембрларини аниқлашга ҳаракат қиладилар. Жавобларни болалар ҳаракатли белгилар ёрдамида кўрсатадилар. Масалан, паст товушларга оёқлар «ракс тушади», баланд товушларга – қўл билаклари, дойра жарангига болалар дойрасида ижрога тақлид қилиб кўрсатадилар.

2) Ўрта регистрдаги товуш эшитилса, болалар кўкрак баландлигида чапак чаладилар, баланд регистрдаги товуш чалинса – бошлари узра чапак чаладилар.

3) Ижодкорликка қаратилган машқ: 3 қисмли асардаги регистрларни таққослашда қўллар юқори регистрга «ракс тушадилар», ўрта регистрда эса – танани ҳаракатлантирадилар ва ҳоказо. Бунда бир ўқувчининг ҳаракатларига иккинчи ўқувчи оддий чолғуда ритмик жўр бўлиши ҳам мумкин. Синфга эса бу ижодий вазифанинг бажарилишини баҳолаш топширилади.

Мусиқа темпи ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш

1) Ўқитувчи чалаётган ёки куйлаётган турли темпдаги мусиқий асар остида юриш ёки югуриш (сакраш);

2) Ҳайвонлар ҳаракатига тақлид: секин ҳаракатланувчи – фил, ташбақа; тез ҳаракатланувчи – тулки, қуён, ит ва ҳоказо.

Бундай ва бунга ўхшаш музикий-ритмик ҳаракатлар ёрдамида ўқитувчи бир қатор музикий тасаввурлар ва билимлар дойрасини (динамика, музика шакли, музикий жумла, товуш йўналиши ва ҳоказо) таркиб топтириши бошланғич синфларда музика ўқитиш ишларининг самарадорлигини оширади.

1.Юриш ва югуриш турли темпдаги ижро. П.И.Чайковскийнинг «Ёғоч солдатчалар марши» бундай машқларда жуда қўл келади.

2. Ижро этилаётган музикий образга хос равишда ҳаракатланиш.

3. Бир ўқувчи болаларга таниш бўлган ҳаракатланувчи машқларни бошқариб туради. Қолганлар эса бажаради.

4. Ҳайвонларга тақлидий ҳаракатлар: секин-филлар, тошбақалар, айиқ; тез- куён, кучук, ва бошқалар.

5. Музиканинг тезлашиши ёки секинлашиши остида ҳаракатларни ўзгартириш: юришдан югуришга, югуришдан сакрашга ва ҳоказо.

6. Музиканинг тезлашиши ва тўхташига импровизация, масалан: автомобил, паравоз, арғимчоқ.

Ўқувчиларга улар тингланаётган ва куйлаётган музикий асарлари мазмуни ва характериға мос келадиган рақс ва музикий-ритмик ҳаракатларни танлаш, топиш ва мустақил ижро этиш таклиф этилса, бундай вазифалар уларда ижодкорлик қобилиятларини фаолаштиради, бадиий дидни ривожлантиради. Бу вазифаларни осонлаштириш мақсадида мазмуни ва ҳаракат кетма-кетлигини намоён қилувчи кўшиқ ва дастурий музика асари қўлланилади. Ш. Нажмиддиновнинг «Болалар ва ғозлар», Т.Тошматовнинг «Айиқполвонлар боғчаси», ўзбек халқ «Бойчечак», Т.Хусайлининг «Жўжаларим», А.Мансуровнинг «Пиёда аскарлар кўшиғи», П.Чайковскийнинг «Ёғоч солдатчалар марши» ва ҳоказо асарларини келтириш мумкин. Ўқувчилар ўқитувчи билан биргаликда ҳаракатларни топадилар. Ижро пайтида ўқитувчи болаларга ҳаракатларда ифодавийликка эришиш, уларни яхшироқ бажариш йўлларни кўрсатиб боради.

Музикий материал танлар экан, музика ўқитувчиси қайси асарда тайёр композициясини қўллаш мумкин, қайси асарни эса болаларнинг ўзлари ижод қилиб, ҳаракат ва рақс элементларини топишлари учун мўлжаллаш кераклигини аниқлайди. Болаларда ижодкорлик қобилиятини ривожлантириш жараёнида уларда ташаббускорликни, қизиқувчанликни қўллаб-қувватлаб, рағбатлантириб бориш муҳимдир.

Музикий динамика ҳақидаги таассуротларни шакллантириш

1.Муסיқа остида динамикани кўрсата олиш P га – оёқ учида юриш, F га – товонда юриш, P/F га - динамикага хос кичик, ўрта, катта қадамлар билан юриш.

2. Рақсда динамиканинг ўзгаришини қўллар, бош, елка ва ҳоказолар билан кўрсата олиш. Масалан: кафт-билакни айлантириш, тирсак-қўлларни айлантириш.

3. Муסיқа остида кришендо ва диминуэндога қараб ҳаракат бажариш: ўқувчилар дойра шаклида туриб оладилар, агар товуш секин-аста пасая борса, дойра тораяди, баландласа кенгаяди.

4. Гуллар рақсини импровизация қилиш орқали болалар муסיқадаги динамик ўзгаришларни кўрсатадилар, яъни гул ўсади, очилади, сўлийди ёки қуёшга талпинади, шамолдан тўсатдан синади ва ҳакозо.

Муסיқий-ритмик ҳаракатларда товуш кайфияти ҳақидаги таассуротларни шакллантириш

1. Болалар жуфт бўлиб туради, ҳар бир болада биттадан юмшоқ копток бор. Стаккато ижрога болалар коптокни ерга (полга) урадилар, майин, оҳиста куйга у қўлдан бу қўлга ўтказадилар. Бунда Р.Шуманнинг «Жасур чавандоз» куйидан фойдаланишимиз мумкин.

2. Ўқитувчи катта коптокни олиб - стаккатога-коптокни полга уради, легатога эса коптокни ҳавода ярим дойра ёки тўлқинсимон ҳаракат қилиб қўлларида ҳаракатлантиради. Кейин эса болаларга стаккато куйга копток мисол сакрайдилар, лигатога қўлларини ҳавода у томондан бу томонга «шамолда эсаётган навалар» ҳаракатини бажарадилар.

3. Майин оҳиста куй остида болалар жуфт бўлиб дойрада айланадилар. Қисқа ёрқин куйни тинглашлари биланок қўлларини қўйиб юборадилар ва токи легато куй ижро этилмагунича тўрган жойларида енгил сакрайдилар.

Муסיқий-ритмик ҳаракатларда таассуротни шакллантириш

1. Болалар дойра бўлиб қўлларини ушлаб юрадилар, ҳар бир муסיқий жумлага йўналишларини ўзгартирадилар. Бу вазифа биринчи ўқитувчи билан биргаликда қўшиқ куйлаш остида ўтказилади, кейин эса муסיқа остида ўқитувчининг ёрдамисиз бажарилади.

2. Болалар доира бўлиб ўтирадилар. Чиқарилган бир ўқувчи доира ичида копток билан мусиқага мос равишда ҳаракатланади. Мусиқий жумла якунида у кейинги болага коптокни беради ва ўйин шундай давом этади.

3. Ўқувчи тинглаётган мусиқанинг мусиқий жумласини ҳаёлан қўллари орқали доскага чизади. Ўқувчининг ҳаракатлари асар темпига, характериға мос бўлиши муҳим ўрин эгаллайди.

4. Доскада ёки қоғозда турли мусиқий фрагментларнинг график чизмалар тасвирланган бўлиб, болалар тинглаётган мусиқага мос чизмаларни танлайдилар, кейин эса ўзлари шу мусиқага мос ҳаракатлар ўйлаб топадилар.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, мусиқа маданияти дарсларида рақс ва мусиқали ҳаракатларға алоҳида эътибор беришимиз керак. Бу фаолият тури ўқувчиларни мусиқий қобилиятлари, хусусан, ритм-усул туйғуси ва асар бадииятини ифодалаш, ижрочилик малакаларини ривожлантириш билан бирга уларнинг жисмоний ривожланишлари учун ҳам муҳимдир. Буюк қомусий олим ибн Сино айтганидек – тебраниш жисмни чиқинтирса, мусиқа эса руҳиятни тарбиялайди. Шу боис, мусиқа ўқитувчиси бошқа фаолият турлари билан бир қаторда, рақс санъатимизнинг оддий ҳаракатларини билиши ва дарсда қўллаш усулларини пухта эгаллаган бўлиши бугунги давр талабидир.

Савол ва топшириқлар

1. Ритмик ҳаракатлар бажаришда қандай машқлардан фойдаланиш мумкин?

2. Мусиқий динамика ҳаракатларда қандай ифодаланади?

3. Мусиқий товуш баландлиги, ритм ҳиссини акс эттиришда қандай ҳаракатлар қўлланилади?

4. “Мусиқа маданияти” дарсларида ўқувчиларнинг мусиқий-ритмик фаолияти ва унинг тарбиявий аҳамиятини тушунтириб беринг.

5. Ўқувчиларда ритм туйғусини ривожлантириш вазифасига қаратилган дарс фрагментини тайёрланг ва талабалар гуруҳи билан ўтказиб беринг.

6. Фольклор қўшиқ асарини драматизациялашга мисоллар келтиринг ва бунда қандай ҳаракат малакаларини шакллантириш мумкинлигини айтинг.

7. Бирор бир танланган синфда қўшиқ ёки куй ёрдамида мусиқий-ритмик ҳаракатлар бажаришга мисоллар келтиринг.

Болалар мусиқий чолғуларида ижрочилик фаолияти

Замонавий мусликий тарбия тизимида айниқса, болалар боғчасида мусликий машғулотлар ўтказишда мусликий ўйинчок ва муслиқа чолғу асболари ўта муҳим ва нозик ҳисобланади. Бу фаолият тури бошланғич мактабда ҳам қўлланилади.

Болалар муслиқа чолғуларида чалиш – ўқувчиларнинг жамоавий ижрочилик фаолияти турларидан биридир. Унинг дарс (машғулот)даги ўрни – ўқувчининг мусликий қобилиятини юзага чиқариш ва ривожлантириш, кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг бадий тажрибасини бойитиш, ижрочилик фаолиятига қизиқиш уйғотишдир.

Дарс (машғулот) шароитида болалар чолғу асбобларида ижрочилик фаолиятини қўллаш бир неча ўқув-педагогик вазифаларини ҳал этишга қаратилган:

- 1) ўқувчиларни дарс (машғулот) ва синфдан ташқари ҳамда бўш вақтларда ижрочилик фаолиятига ундаш;
- 2) уларда бадий дид ва қизиқишлар шаклланишига ёрдам бериш;
- 3) жамоавий ижрочиликка қизиқишлар шаклланишига ёрдам бериш;
- 4) чолғулар тембрларини фарқлаш, уларнинг жаранглашдаги уйғунлигини ҳис эта олишларига эришиш;
- 5) мусликий қобилиятларнинг (лад, ритм, шаклни ҳис этиш, тембр, мелодик, гармоник эшитув, хотира) ривожланишини фаоллаштириш;
- 6) ўқувчиларда мусликий ифода воситаларининг аҳамияти ҳақидаги тасаввурни шакллантириш.

Бу вазифаларни амалга оширишда мусликий-ўқув репертуари ва иш методлари ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир.

Дарс (машғулот)да қўлланиладиган мусликий материалнинг энг асосий хусусияти – унинг серқирралигидадир, яъни бир ёки бир неча асарнинг ўзида бир қатор тасаввур, малака, кўникмалар шакллантирилиши имконияти борлигидадир. Бундан ташқари, мусликий материал (мусликий асар) ўқувчилар ва ўқитувчининг биргаликдаги ижроси учун қулай бўлиши ва ижодий ҳаракатлар шакллантиришга қаратилган бўлиши лозим. Болалар чолғуларида чалиш эшитув ва овоз координацияси (мувофиқлиги) бўш бўлган ўқувчиларнинг мусликий-ижодий ривож учун ҳам айниқса фойдалидир.

Муслиқа ўқитувчиси (раҳбари) муслиқа чолғулари ёрдамида болаларни муслиқага мос равишда ҳаракат қилишга ўргатади. Болалар танишиб бўлган куйларига мос оҳанг чалишни ритмга мос усул беришни, енгил бўлган куйларни ижро этишни, кўшиқ куйлаш жараёнида жўр бўлишни ўрганади. Болалар чолғулари соф жаранглаши, тоза созлиши ўзига хос тембрига эга

бўлиши, кўриниши ва оғирлиги жиҳатдан болаларга мос бўлиши керак. Таъмир талаб чолғулар болаларга берилмаслиги керак.

Дарс (машғулот)лар натижасида ўқувчилар қуйидагиларни билишлари лозим:

- чолғулар номларини ва уларни эҳтиёт қилиш йўллари;
- чолғулар тембрларини эшитувда фарқлаш ва уларнинг ифодавийлик хусусиятларини англашлари;
- ҳар қайси чолғу асбобида чалиш усуллари ва йўллари ўрганиш;
- чолғуларда товуш ҳосил қилиш ва товуш йўналтиришнинг (легато, стаккато) ифодавийлик аҳамиятини тушуниш;
- ансамбль ижрочилиги малакаларини ҳосил қилиш, мураккаб бўлмаган куйларни чала олиш;
- товуш баландлигига эга чолғуларда баланд ва паст товушларнинг жойлашувини билиш, нота номалари ва уларнинг нота чизигидаги ўрнини билиш.

Дарс (машғулот)даги иш натижалари кўпроқ чолғуларга боғлиқ. Шунинг учун баъзи чолғуларнинг товуш сифатига, товуш ҳосил қилиш техникаси талабларини ҳисобга олиш зарур.

Дарсда болалар чолғу асбобларида ижрочилика
ўргатишнинг мусиқий-тарбиявий аҳамияти

Болалар мусиқа чолғуларида ижро бу ўқувчиларнинг жамоа бўлиб ижро этадиган фаолият турларидан биридир. Унинг дарсдаги аҳамияти - болаларнинг мусиқий қобилиятларини камол топтириш ва ривожлантириш, бошланғич синф ўқувчиларининг бадий малакаларини бойитиш, ижро фаолиятига қизиқиш уйғотиш ва уни ривожлантиришдан иборат. Шу билан бирга болаларнинг мусиқий ижодкорликка бўлган эмоционал муносабати, мақсад сари тўғри йўналтириш ва ижро усуллари ўзлаштиришлари муҳимдир.

Мусиқа чолғуларида ижрони дарсга киритилишига қуйидаги педагогик вазифаларни киритишимиз мумкин:

- дарсда, дарсдан ташқари ва бўш вақтларда болаларнинг ижро фаолиятини ривожлантириш;
- бадий дид ва қизиқишни болаларда ривожлантиришга имконият яратиш;

Оркестрда ижро этишга қизиқишни уйғотиш, уни тарбиялаш;

- чолғулар тембридан фарқлашга, уларнинг янграшидаги гармонияни ҳис қилишга ўргатиш;

Муסיкий қобилиятларининг ривожини тезлатиш (фаоллаштириш) (метр ҳиссини, ритм ҳиссини, муסיқа шаклини; тембр, гармоник, мелодик эшитувни)

- Муסיкий нутқ элементлари ва муסיқанинг ифода воситалари ҳақидаги таасуротларни шакллантириш

Ўқув тарбиявий вазифаларни бажараётганда – репертуар, иш услубига катта аҳамият берилади. Муסיкий материалнинг бош хусусияти – бу унинг универсаллигидадир. Бу ўша ижро этилган барча асарлар - тасаввур, малака, кўникма, ҳис-туйғуларининг шаклланишига асос бўла олади. Бундан ташқари муסיкий материал ўқувчилар ва ўқитувчининг бирга ижро этиши учун ва ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини ривожлантиришга қаратилганлиги ва қўлай бўлиши талаб этилади. Шунга қараб улар ўзлари қўшиқ ва пьесаларни яратишлари ёки қайта ишлашлари мумкин. Болалар чолғуларида ижро этиш эшитув ва овоз координацияси буш даражада бўлган болаларга жуда фойдалидир, ундан ташқари қолган болаларга янада мураккаб чолғуни ўзлаштиришгаяхши тайёргарлик вазифасини ўтайди.

Машғулотлар давомида ўқувчилар куйидаги натижаларга эришишлари даркор:

- чолғуларнинг номини ва уларни сақлаш қонун-қоидаларини билишлари;
- эшитиб туриб чолғуни тембр жихатдан фарқлаш ва уларнинг ифодали жихатларини билишлари, ажратишлари;
- ҳар бир чолғуда ижро этиш усуллари ва қўлланишини билишлари;
- товуш, товуш ҳосил бўлишнинг ифодали хусусиятларини тушунишлари;
- муסיқанинг ифодали воситаларини тушуниш ва уларни чолғуда ижро билан етказа олишини, қўллай олишни;
- ансамбль бўлиб ижро этиш, мураккаб бўлмаган куйларни ўзи мустақил чалишни, дўстларининг ижро сифатини яхшилаш, малакаларини ўзлаштиришни;
- юқори товушли чолғуда юқори ва паст товушларининг жойлашувини, ноталар номини ва уларнинг нота ёзувида қандай ёзилишини билиши;
- ўз партиясини аниқ ўқишни ва ўзининг импровизациясини таклиф этишни.

Дарсдаги ишнинг натижаси асосан чолғуларнинг йиғиндисига боғлиқ бўлади. Шу оркестрдаги чолғуларнинг сонига, уларнинг тембрига, товуш ҳосил қилиш техникасига, оркестр таркибига аҳамият бериш керак.

Бошланғич синф ўқувчилари билан ишлашда энг оддий чолғулардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу муסיкий чолғулар ўрта (зарбли) гуруҳга кирувчи чолғулар ритмик ҳиссиётни ривожлантиришга қўл келади,

улар аниқ баландликка эга учбурчак, тарелка бубен, маракассалар, барабан ва бошқа чолғулар, ҳамда товуш баландлигига эга - кўнғироқчалар, металлофонлар, ксилофонлардир. Барча чолғулар соф ва ёқимли товуш ҳосил қилиши, ташқи кўриниши билан болаларнинг диққат-этиборини жалб этиши, чиройли, енгил бўлиши ва ижрочилардан мураккаб техник вазифаларни талаб этмаслиги шарт. Турли чолғу асбобнинг ижро этиш пайтида ўқувчиларнинг танаси, буйни ва бошининг эркинлигига этибор бериш керак.

Мелодик бўлмаган чолғулар - клавес (ёғочли таёқчалар), блоклар (каробкачалар), брусок, тамбурин (бубен), барабан, маракассалар, учбурчак, кичик бармоқ такиллатадиган тарелкачалар, осиб қўйиладиган тарелкалар, жуфт катта тарелкалар.

Клавес-ёғочли таёқчалар - иккита таёқчалар яхши янграйдиган дарахт-палисандрдан ясалади. Таёқчаларни бир-бирига урилади. Таёқчаларни шундай ушлаш керакки, уларнинг учлари эркин бўлиши керак. Биринчи чап қўлда, иккинчисини унг қўлга олиб урилади.

Мелодик чолғулар - альт металлофон ва ксилофон - C1-C2, сопрано металлофон ва ксилофон C2-C3 альт кўнғироқчалар C2-C3. Барча ноталар октава пастда ёзилади. Чолғулар асосан C-c1 га мослаштирилган бўлади. Ўзгарувчан пластинкалар ёрдамида яқин тоналликларда ижро этишга имконият беради. Энг паст тон ҳамisha тоналликнинг тоникаси бўлиб, ижро этиладиган ёки куйланадиган асарнинг тоналлигида бўлади. Ижро пайтида чолғулар ўқувчининг бели буйи туриши керак. Таёқчаларни катта ва кўрсаткич бармоқлар орасида енгил ушлаш; бармоқларни эса мушт қилиб сиқиб туриш мумкин эмас.

Тирсакдан то билагача қўл эркин бўлса, демак у тўғри ҳаракат қиляпти. Аввал болаларга товуш ҳосил қилишни таклиф этиш ва иккала қўл бир вақтда ҳаракат қилишини кузатиш керак.

Ҳар бир чолғу ўзига хос таёқчаларга эга. Ксилофон таёқчалари - қаттиқ бўлиб, таёқча учида пробка бўлади, металлофон таёқчаси – резинали, кўнғироқчаларники – ёғочли бўлади.

Биринчи дарсдан икки тур чолғуларни, яъни ритмик ва товуш баландлигига эга бўлган асбобларни бир вақтда қўллаш мақсадга мувофиқдир. Товушли чолғуларда ижро малакалари лад ҳиссини ривожлантириш учун бирга параллел олиб борилади. Ладни унинг характерли интонацияси орқали ўзлатирилиши, балки уни тинглашни, имконият борича уни соф куйлашни, босқичларда овоз билан бадиха қилишни билишлари керак. Шунинг учун товушли чолғулар ўзгарадиган пластинкалар билан керак.

Ўқитувчи болаларга ижодий вазифа бераётганида чолғуда керакли пластинкаларни қолдириши керак.

Ўқувчиларнинг лад ва ритм тасаввурлари кўшиқ устида турли ижодий вазифаларни бажариш орқали эшитиш мумкин. Ритмик жўрликни, киришни ўзи яратиши, мос келадиган чолғуни танлай билишни ижодий ишлар, ижрочилик қобилиятларида кўриш мумкин.

Партитурани ёдлаш учун турли усулларни қўллаш мумкин: ноталар ёрдамида, ритмик ёзувлар; қўл ҳаракат белгилари, эшитув ёки ижрони кузатиш орқали эришиш мумкин. Зарбли чолғуларнинг партияларини эслаб қолишни тезлаштиришда умумий ва турли ҳолатлардаги ҳар бир чолғуларнинг ритмик суратини таҳлил қилиш, билишга эришилади. Хусусан, шуни аниқлаш керакки, маълум бир партия куйнинг ритмик ҳаракатини такрорлайдими ёки у мустақил ритмик суратга эгами, чолғу барча ҳиссаларнинг пульсини берадими ёки кучли ҳиссани таъкидлайдими. Бундай таҳлил ўқувчиларнинг партитурани тезроқ ёд олишга, чолғуда ижро пайтида ва муҳим муסיқий вазиятларни эслаб қолишда ёрдам беради.

Одий ритмик партитураларни ижро этиш орқали болалар муסיқа воситаларининг ифодавийлиги ҳақидаги тассуротлар оладилар, мустаҳкамлайдилар, уларни бадий оброзларга мос равишда ишлата олишни ўрганадилар. Бу эса мустақил ёки ўқитувчи билан биргаликда жўр бўлиб асар яратишда қўл келади, албатта.

Шундай қилиб, ўқувчилар муסיқа шаклининг тузилиши, муסיқанинг ривожланиш қонуниятлари ҳақида элементар билимлар оладилар.

Демак, илк машғулотлардан бошлаб, чолғуларда ижро этишни ўргатишда ўқувчиларни бадий изланиши учун вазифалар бериш бериш мумкин ва барча муסיқий-ижодий фикрлашни шакллантириш керак.

Юқорида кўрсатиб ўтилган турли муסיқий фаолиятлардаги шакллар ва ритм ҳиссининг бирлиги болаларнинг муסיқани тушунишларида муҳим роль уйнайди. Уларнинг ҳар бирини алоҳида кўриб, таҳлил қиламиз.

Муסיқа маданияти дарсларида болалар

муסיқа чолғуларини қўллаш

Дарсда муסיқа чолғуларида ижрога ўргатиш, муסיқийлаштириш вазифасини бажаришда дарсга ҳалақит беради, ўқувчиларни чолғитади деган фикр мавжуд. Агар ўқитувчи II ёки III синфнинг бешинчи-олтинчи дарслари давомида киритса, албатта болалар чолғулар асбобларини ўрганишда чалғийдилар. Бундай ҳолатни юзага келтирмаслик учун, биринчи навбатда

болаларга музикий чолғулар урнига оддий шиқилдоқлар ва таёқчалар бериш зарур. Дарсдан аввал ҳар бир ўқувчида у ёки бу ўқув курули бўлиши керак. Айрим чолғулар бузилиб қолиши мумкинлиги эҳтимолдан ҳоли эмас. Чунки болалар улардан қай йусинда фойдаланиш, вазифани бажаришда унинг тўғри ёки нотўғрилигини билиш жараёнида ўзлари онгли равишда сезмай синдириб қўйишлари мумкин.

Болаларнинг музикага бўлган қизиқиши маълум бир интизомни ўрнатади. Илк дарсларда чолғуларни айрим гуруҳ болалари қисқа муддатга оладилар. Ушбу гуруҳ болаларининг ижросини бутун синф кузатади ва ижро сифатини оғзаки баҳолаб беради. Берилган вазифани гуруҳнинг барча ўқувчилари яхши бажарганидан сўнг бутун синф ўқувчилари музикийлаштиришга таклиф этилади. Буни дарснинг охирида бажариш мақсадга мувофиқ, чолғулар эса қаторларга қараб бўлиб берилади: Биринчи қатор – ёғочли, иккинчи қатор – металл, учинчи қатор – шитирловчи ёки товушли чолғуларда ижро этади.

Синфдаги товуш шовқинидан ҳалос бўлиш учун овозсиз клавиатуралардан, яъни расмли металлофон ёки бошқа чолғуларнинг сураатларидан фойдаланиш мумкин.

Бундай тасвирлар ҳар бир бола олдида бўлиши шарт. Бундай усул болаларнинг ички эшитувининг фаоллашувига катта таъсир кўрсатади.

Сентябр ойининг ўртасига келиб (бу вақтгача болалар иккита ритмик бирлик билан танишадилар - чорактали ва нимчорактали нота, паст, ўрта ва юқори товушлар, оддий ритмик усуллар) болалар нафақат куйлаб, музикани танлаб чолғуларда ҳам ижро этадилар.

Бунда ўқувчиларни чолғулардан фойдаланишда эҳтиёт бўлишни, уларни эркин ушлаш кераклиги ҳамда огоҳлантириб қўйиш керак.

Ўқитувчи болаларни чолғу жаранги билан топиштиради. Тембр ҳақидаги илк маълумотларни биринчи дарсданоқ мустаҳкамлаш зарур. Бунинг учун “акс садо” ва «овозидан топ» ўйинини ўйнаш мумкин.

«Овозидан топ» ўйинида болаларга турли чолғу тарқатилади, ўқитувчида эса чолғуларнинг тўплами қолади. Ўқитувчи болаларга кўрсатмай ифодали ритмик шаклини ижро этади, кейин эса ушбу шаклни кимда шундай чолғу бор бўлса қайтаради. Энг муҳими шуки, бунда болалар ижроларида ритм ва эшитув шаклининг характери кўрсата олишлари керак, бунинг учун албатта улар диққат билан тинглашлари зарур. Биринчи дарсдаёқ барча ўқувчилар ушбу вазифани янги фаолиятда ўз кучларига ишонишлари учун бажаришлари шарт. Чунки янги фаолиятга қизиқишлари сусайиши мумкин. Келгуси икки-уч дарсни чолғуда ижро билан бошлаш керак. Чунки бу болаларда қизиқишнинг

устунлигини ошириш, чолғуда ижро этишни ёки уни ушлаб кўриш хохишини уйғотади.

Биринчи синф ўқувчилари катта қизиқиш билан олдиларига куйилаётган вазифаларни яхши бажарадилар. Ижро пайтида улар нафақат ритмик ҳаракатни балки кириш ва якуний қисмларнинг динамикасини тўғри ижро этадилар. Ижролари эса эмоционал бой ва ифодалидар. Аввалига кўшиқ, кейин эса мураккаб бўлмаган ритмик партитуралар ўрганилади. Асарлардаги турли образларни фарқлай олиш учун лад жиҳатидан ўхшаш, ритмик, партитура тузилиши бўйича ухшаш ва контраст асарлар олинади. Бундай мисолларда болалар мусиқани янада ёркинроқ ҳис этишади.

Ўқувчиларга чолғу асбобларида ижрога ўргатиш методлари

Чолғуларда ижро жараёнида лад ҳиссини ривожлантириш усуллари.

Лад ҳиссини ривожлантириш мақсадида чолғулардан фойдаланишга бир қанча сабаблар мавжуд. Бошланғич синф ўқувчилари орасида мусиқий эшитув қобилияти кучсиз бўлган, эшитув ва овоз ўртасидаги координацияси ёмон бўлган болалар кам эмас. Лад ҳақидаги тасаввурни ўзлаштириш улар учун кўшиқчилик фаолиятида маълум бир қийинчиликларни тугдиради. Мусиқа чолғуларида ижрода турли кўргазмали қуроллар ва эмоционал ёндашув усуллардан фойдаланиш болаларнинг мусиқий қобилиятларини фаоллаштиради ва мусиқага бўлган қизиқишини орттиради.

Дарсда ўқувчиларга мусиқий-дидактик материал берилади, уни куйлаш ва ижро этишлари мумкин. Бу дидактик ўйинлар асосида ўқувчилар мажор ва минорнинг босқичлари билан ва уларнинг характерли интонациялари билан босқичма-босқич танишадилар.

Биринчи ўрганиладиган кўшиқ ва пьесалар албатта ўзининг ёркин образлилиги, бир вақтнинг ўзида аниқлиги ва оддий интонацияси билан ҳамда катта бўлмаган товуш диапазониغا эга бўлиши керак. Улар мажорнинг V ва III ёки V ва VI босқичларининг кетма-кетлиги ёки такрорланиши асосида тузилади.

Мусиқий материалда ўқувчилар аниқ лад элементлари билан танишадилар. Мажор ёки минорнинг интонацияси билан танишганларидан сўнг уни нота ёзувида ёки лад босқичларини қўл белгилари орқали кўрсатиб ўргатилади, кўшиқ оҳангини товушли чолғуда ижро этишни болаларга таклиф этиш тавсия этилса, мақсадга мувофиқ бўлади. Биринчи босқичда товушқаторли чолғуда оҳанг ижро этиш усули қўлланилади, ундаги натижа орқали ўқитувчи болаларнинг эшитувининг ривожланишини баҳолайди.

Айникса, куйлай олмайдиган болаларда музикий-эшитувни мустахкамлашда товушли чолғуларнинг аҳамияти катта. Хотирани янада яхшилашда, чолғуда фақат оҳангни ҳосил қилишда иштирок этадиган пластинкаларни қолдириш керак. Бундай усул болаларнинг ички эшитувини фаоллаштиради, лад муттаносиблигини ҳис этишда уларнинг диққатини жамлайди. Махсус конструкцияли чолғулар пластинкаларни алмаштириш имконини беради. Шу асосда болалар ўзларига таниш бўлган қўшиқ оҳангларини, қўшиқ куйлашга қулай бўлган тоналликда куйлашлари учун керакли пластинкалар куйилади.

Ўқувчилар янги билимларни ўзлаштириш билан бирга аввал ўрганилганларни мустахкамлаш ва такрорлаш керак. Бунинг учун ўтилган барча пьеса ва қўшиқларни қайтариш зарур.

Бадийй жараёнлардан болалар айрим кўникма ва малакаларни яхши эгаллай олмаса, уни ўзлаштирди дея олмаймиз. Бир вақтнинг ўзи вокал импровизацияси биринчи ва иккинчи синф ўқувчиларининг кўпчилиги учун маълум бир қийинчиликлар тугдиради, лекин ижро ижодий вазифани иккинчи-учинчи дарсданок яхши бажарадилар. Чунки оҳангни тўғри интонация қилиш уларга қийин, чолғу ижро эса осонроқдир.

Ладнинг босқичларини бўғинлар билан номлаш чолғу ҳақидаги фикрни қийинлаштиради. Шунинг учун нотали матн билан ишлашда болаларнинг диққатини нота белгиларини лад босқичи урнида асослаш керак. Бунинг учун ҳар бир нотага рақамлар, яъни босқичига мос қилиб қўйиш зарурияти тугилади. Яна ўқувчилар нота номларини айтишлари ҳам муҳимдир. Масалан, қўшиқ «до» товушидан бошланса, қўшиқни бир босқич юқорига кўтарилди. Қўшиқ энди қайси товушдан бошланади? - дея ўқувчиларга савол берилса, ўқувчиларнинг диққатини жамлайди, фикрлашга мажбурлайди. Албатта бу вазифани мураккаб бўлмаган материалда қўллашдан бошланади.

Музикий чолғуларда ижро этишда ритм ҳиссини ривожлантириши

Ритм ҳиссининг ривожланиши жуда ҳам қийиндир. Болаларнинг ритмни ҳис қилиш қобилиятлари қўшиқ куйлаш ва музика тинглаш билангина етарлича ривожланмайди.

Ритм ҳиссининг шаклланиши музикий-ритмик муносабатларнинг фаол ўзлаштиришини талаб этади. Бунга музикий-ритмик ҳаракатлар, оддий ритмик чолғуларда ижро, бўғинларни ритмик суратда ишлатиш («та», «ти») киради. Элементар музикийлаштиришни ўқувчиларда ритм ҳиссини сезиларли даражада фаоллаштиради. У таниш қўшиқларни металлэфон ва ксилафонда ижро этиш, тинглаш ва вокал-хор репертуарига ритмик

аккомпаниментни ижро этиш жараёнида ривожланади. Мана шундай вазифаларгина ўқувчиларнинг диққатини муסיқадаги ритмик ривожланиш, ундаги эмоционал ҳолатни ўзида ҳис қилиш каби ходисаларга қаратади.

Ўқувчиларга ритми ҳиссини кетма-кет шакллантирадиган илк материаллар сифатида чолғу қўшиқ-миниатюралар, пьесалар, тинглаш учун чолғулаштирилган асарларни қўллаш тавсия этилади.

Оддий муסיқий чолғуларда ижро этиш – муסיқий тарбиянинг илк босқичларида жуда яхши таъсир кўрсатади, яъни муסיқий-эшитув тасаввурларини шаклланишига, ритмнинг эмоционал асосини очишда, ижрочилик малакаларини ривожлантиришда ёрдам беради.

Мураккаб чолғули жўрнавозлик болаларнинг имконият даражаларига ҳамиша мослашиши керак. Партитурани соддалаштириш ёки аксинча, мураккаблаштириш мумкин. Шунингдек, уларни бошқа асарга ритмик жўрнавозлик сифатида бериш ҳам мумкин. Бундан ташқари, уларни ижодий вазифаларда намуна сифатида ҳам ишлатиш мумкин. Ритм ҳисси, ритмик малакаларни фаол ва кетма кет шаклланиши учун катта ва шакл жиҳатдан мураккаб бўлмаган асарлар қўлланилади, яъни улар ўқувчилар томонидан қуйлашда, товушли чолғуларда ёки тинглаш жараёнида ўзлаштирилган асарлар ишлатилади.

Ритм ҳиссининг ривожи бир неча йуналишда бирга олиб борилади:

- бунда болалар турли чўзимларнинг муттаносиблигини тушунадилар.
- турли ритмик шаклларнинг ўзлаштирилиши, уни эслаб қолиш орқали ички ритмик эшитув ривожланади. Кучли ва кучсиз ҳиссалар ҳақидаги тасаввурлар

уларнинг пульсацияларининг ҳосил бўлишидан мустаҳкамланади.

- чолғу жўрлиги орқали ритмнинг эмоционал асоси ҳақидаги тасаввурларнинг шаклланишига имконият беради.

Ритмнинг эмоционал асоси ҳақидаги болаларнинг тасаввурлари чолғуларнинг ёрқин ранг-баранг жаранглари орқали кучайтирилади. Хусусан, соатнинг чиқиллаши ёки ёмғир томчилаши. Ритмик жўрликнинг ифодавийлигини, тасвирийлигини асарни таҳлил қилиб билиш зарур – унинг характери ва муסיқий ифода воситаларини аниқлаш орқали эришилади.

Муסיқий-ритмик ҳисни ривожлантиришни вазифа бериш билан бошлаш тавсия этилади. Болалар вазифаларни бажаришларида ритмик чолғуларда ўқувчи ижро этаётган марш муסיқасидаги бир текис ритм ҳиссини ижро этишлари талаб этилади. Бундай вазифани бажаришда муסיқа остида ҳаракат бажаришни, кучли ва кучсиз ҳиссаларнинг ўзаро алмашилиб келишини таҳлил

қилишни тақозо этади. Ритмнинг ўзгариши асарнинг характерининг ўзгаришидан далолат беришини айтиб ўтиш лозим.

Биринчи босқич вазифаси, пульсация ҳиссининг ривожига қаратилган бўлиб, бир хил темпга эга бўлган асарлар асосида кўрилади. Кейин эса контраст темпга эга пьесалар кўшилади. Турли тезликдаги ҳиссаларнинг ҳаракатини ҳис қилиш ўқувчиларда муסיқий-ритмик ҳисни фаоллаштиради, муסיқадаги ритмнинг тасвирийлигини, ифодавийлигини тушунишга, фарқлашга ёрдам беради.

Бундай вазифаларни бажаришда ҳар бир асарни жўрлиги учун ўқувчиларга чолғу танлаш имкони берилади, аниқ тембр ёрдамида бадиий образни ёрқин кўрсата олишда қўлланилади.

Иккинчи босқич – кучли ва кучсиз ҳиссларнинг алмашилиб келишидир. Турли ҳиссалар ҳақидаги тасаввурларни шакллантиришга қаратилган вазифа болаларга таниш бўлган қўшиқлар, пьесалардаги мазмунан кучли ҳиссага тўғри келадиган асарлар берилади. Болалар кучли ва кучсиз ҳиссаларни чолғуда аниқ ижро эта бошлаганларидан кейингина, қўшиқнинг «пульси»ни икки ҳиссали улчовда ўзлари томонидан ёзишларини таклиф этиш мумкин. Бунда болалар метр, такт чизиғи ва ўлчовлар ҳақида маълумот оладилар. Шу каби тасаввурларни янада фаоллаштириш мақсадида ўқитувчи ўқувчиларга таниш бўлган қўшиқнинг «пульс» ёзувини таклиф этади ва ундаги хатоларни топиш каби вазифаларни бериш мумкин.

Учинчи босқич – метрик пульсацияни ўзлаштириш билан бирга муסיқада ритмик шаклни ҳам ўзлаштириш бўйича ишлар олиб борилади, икки турли ритмик бирликларнинг алмашилиши асосида - чорактали ва нимчорактали нота ёки нимчорактали ва яримтали нота кўрилади. Шу туфайли болалар чўзимликларнинг муттаносиблигини енгил ва онгли равишда қабул қиладилар, асардаги ритмик киришни ва жўрликни ижро этадилар.

Ритмик шаклларни мақсад сари ўзлаштиришни куйдаги машқлардан фойдаланиб, амалга оширилади:

а) ўқитувчи ва ўқувчиларнинг чолғу жўрлиги билан саломлашиш:

б) «Акс-садо» ўйини, унда ўқитувчи болаларга таниш бўлган куйни фортепианода ифодали ижро этиб беради, болалар эса ундаги ритмик шиклни чолуларда қайтарадилар;

в) нота ўрнига чолғули-ритмик бўғинлар орқали жавоб қайтариш

Ўқувчиларни узун ва қисқа товушларнинг фарқини ўзлаштирганларидан сўнг, турли ритмлар асосида тузилган ҳаракатларни, яъни жўрнавозликка ўтиш мумкин. Маълум бир гуруҳ болалар дўстларининг қўшиқларига бир текис ритмик ҳиссада жўрлик қилишади, бунда қўшиқдаги чўзимликлар икки

барабар қисқа ёки узун бўлиши мумкин. Агар чолғу партияси қўшиқнинг ритмик суратини такрорласа унда ўқувчилар биргаликда ҳам куйлайдилар, ҳам ижро этадилар. Партияларда паузалар учраши кузатилади. Улар икки эшитувни ривожлантириш қийматига эгадир. Лекин улар болалар учун маълум бир қийинчиликларни келтириб чиқаради.

Шунинг учун бу жараён аввалдан тайёргарликни, махсус усулларни талаб этади. Илк малакаларни чолғу пьесаларда шакллантириш мумкин, «акс садо» ёки диалог қонуниятлари асосида ёзилган, ундан кейин эса қўшиққа жўрлик қилиш устида ишлаш мумкин. Унда зарб кучли ҳиссага пауза эса, кучсиз ҳиссага тўғри келиши доим алмаштириб турилади.

Ритм ҳиссини ривожлантиришдаги вазифаларни ўйин шаклида бориш ката аҳамиятга эгаллиги маълумдир.

Ушбу вазифаларни бажариш учун ўқувчилардан чолғулар билан танишиш, чолғуларнинг мусиқий тасвирийлиги ва ифодавийлик имкониятларини, товуш ҳосил қилиш техникасини билиш талаб этилади.

Чолғуларни синфдаги ритмик ҳисси кучлироқ бўлган болаларга берилса, мақсадга мувофиқдир. Аввалига ҳар бир чолғу билан алоҳида ритмик сурат ишланади. Кейин эса иккитадан фортепиано жўрлигида ижро этилади. Ушбу асар бир неча дарслар давомида ўрганилади ва мустақамланиб борилади.

Ёғочли қўшиқнинг кучли ва кучсиз ҳиссаларга урилишида болалар адашиб кетишлари мумкин. Шунинг учун бу чолғу билан алоҳида ишлаш керак.

Масалан: 2-синф дастуридаги «Қари наво» куйига қўшиқ, дойрача, учбурчак, сурнайча ва қарсак (чапак)ни жўрликка олинди. Ҳар бир чолғудан иккитадан бўлса, 8 та чолғу ва қолган болалар чапак билан фақат 3 қисмига жўр бўлишади.

Бошланғич синф ўқувчилари билан ишлашда, табиийки, энг содда чолғу асбоблари қўлланиши мумкин.

Бу чолғулар соф, майин жаранглаши ва кўриниши чиройли, безакли бўлиб, ўқувчиларни ўзига жалб этиши ҳамда ижрода қулай бўлиши талаб этилади. Ижро пайтида гавда, буйин, бошнинг эркин ҳолатига эътибор қаратилади.

Болалар мусиқа ижрочилигини ривожлантириш устида ишлаш методлари

Биринчи машғулотларданок ҳар иккала гуруҳдаги, яъни ритмик ва мелодик чолғулардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Мелодик чолғуларда ижро этиш усулларида куйидагиларни келтириш мумкин:

- содда кўшиқ куйларини (бир, икки товушдан иборат) чалиш;
- «акс-садо», «кушчалар айтишуви» каби ўйин шаклидаги мусиқа машқларини чалиш;

Ўз мазмуни ва қоидаларига эга бўлган ўйин, эртақ, мусиқий ҳикоялар ўқувчилар учун ижодий ҳаракатларда қулай иш шакли ҳисобланади.

Ўқувчиларнинг лад ва ритм ҳақидаги мусиқий тасаввурлари кўшиқ куйлаш жараёнида турли хил ижодий вазифаларни бажариш орқали жадал ривожланади. Буларга:

- кўшиққа ритмик жўрлик, кириш қисмини «тўқиш»;
- кўшиқнинг характери, образига мос келувчи чолғуларни танлаш ва бу ҳақидаги фикрни асослаб бериш;
- ўқитувчи томонидан таклиф этилган жўрлик турларидан асар кайфиятига мос келадиганини танлаш ва ҳоказо.

Бу хилдаги вазифалар асосан ритмик ва мелодик чолғулар ёрдамида бажарилади.

Партитураларни ўрганишда турли йўللار қўлланилади:

- нота ёзуви, ритм ёзуви;
- эшитув орқали чалиб ўрганиш;
- ижрочининг чалишини кўриб ёдлаш орқали ўрганиш.

Эслаб қолиш жараёнини тезлаштириш мақсадида ҳар қайси партиянинг ритмик кўринишини оғзаки таҳлил қилиш ёрдам беради. Масалан, ритмик ҳаракат жўрлиги куй усулини айнан қайтарадими ёки мустақил кўринишига эгами, фақатгина кучли ҳиссани кўрсатадими ёки ҳиссалар пульсациясини кўрсатадими?

Мусиқа чолғуларида ижрочилик ўқувчиларда мусиқа идрокини фаоллаштиради ва чуқурлаштиради. Оддий ритмик партитураларни ижро этиш жараёнида болалар мусиқа ифода воситалари ҳақида, асарнинг тузилиши, шакли, мусиқанинг ривожланиш хусусиятлари ҳақида бошланғич билимларга эга бўладилар.

Шуни таъкидлаш лозим-ки, чолғуларда чалишга ўргатиш асосида биринчи машғулотларданок, ўқувчиларга бадий-муаммоли вазифалар бериш ва уларда мусиқий ижодий фикрлашни фаоллаштириш ўқитувчининг асосий педагогик вазифаларидан биридир.

Болалар чолғу асболари классификацияси

Болалар чолғу асболарини бир неча турларга бўлиши мумкин (41-бетга қаранг).

1) жарангли асбобларга – баландлиги аниқ бўлган ўйинчоқ асбоблар, шиқилдоқ, бубен, барабан, костанеталар киради.

2) Бир хил баландликда товуш чиқарадиган асбоблар – улар ёрдамида ҳар хил ритмларни бир оҳангда ижро этиш мумкин. Сурнай, рожоклар киради.

3) Диатоник ва хроматик товушқаторларга эга бўлган асбобларга – металафон, пианино, роялчалар, кларнетчалар, флейтачалар, саксофонлар, баянчалар киради. Бу асбобларда бемалол қўшиқ оҳанглари ижро этиш мумкин. Шунинг учун тўрт гуруҳ асбобларининг ўзи ҳам бир неча гуруҳга бўлинади:

а) торлилар – қитра, дўмбра, балалайка, дутор, рубоб ва ҳоказо.

б) дамли чолғулар – флейта, саксафон, най, сурнай, триоллар ва ҳоказо.

в) клавишли чолғулар – аккордион, гармоника (бунда товуш клавишни босиб гармоникада ҳавони итарганда ҳосил бўлади).

г) уриб чалинадиган чолғулар – бубенлар, учбурчак, тарелка, барабан, металафон, кселофонлар киради.

Муסיқада дидактик ўйинлар жараёнида муסיқий чолғулар аҳамиятини ошиб боради. Болалардан товушларни баландлиги, узунлиги, темпи, динамикаси ҳақида билишлари талаб қилинади.

Товуш баландлигини сезиш ҳиссини шакллантириш учун ҳар хил баландликдаги қўнғироқчани баланд товушни ижро этаётганини аниқлайдилар.

Ритм ҳиссини шакллантиришда барча уриб чалинадиган асбоблар гуруҳидан фойдаланиш мумкин. Динамик эшитиш қобилиятини аниқлаш учун барча асбобларни қўллаш мумкин.

Болалар муסיқа оркестрини тузиш учун иложи борица бир хил асбоблар гуруҳидан фойдаланиш мумкин. Бундай оркестрларни ташкил этишда овози паст асбоблардан кўпроқ, овози баландлари камроқ ишлатилиши керак.

Савол ва топшириқлар

1. Болалар чолғуларида ижрочилик фаолиятининг аҳамиятини тушунтириб беринг.

2. Болалар чолғуларида ритм ҳиссини шакллантириш неча босқичда амалга оширилади? Уларни шарҳлаб беринг.

3. Чолғучилик фаолиятини амалга оширишда репертуар ва иш методларининг аҳамиятини ёритиб беринг.

4. Дарсда қўлланиладиган болалар муסיқа чолғуларига тавсиф беринг.

5. Дарсда чолғучилик фаолиятини ташкил этиш йўллари қандай?

6. Болалар чолғуларида ижро этиш фаолиятини қайси фаолиятлар билан узвий олиб бориш мумкин?

7. бирор бир музикий асарга болалар чолғусида жўр бўлиш йўлларини кўрсатиб беринг.

Музыка саводи фаолияти

Музыка саводи фаолияти мактабдан бошланади. Музыка саводи музыка таълими тизимидаги муҳим жараён ҳисобланади. Шунинг учун ўқитувчи болаларга зарур музикий-назарий билимларни, маълумотларни бериши керак. Музыка саводига доир олиб бориладиган иш асосан болаларнинг музикий ўқувини ўстириш ва нота ёзувларини ўрганишдан иборат бўлибгина қолмай, балки ўқувчиларнинг умумий музикий билим савиясини таркиб топтирувчи умумий билим, тушунчалар мажмуасини (ижрочилиги, халқ ва бастакорлик музыкаси, уларнинг фарқлари, миллий музиканинг маҳаллий услублари, мумтоз музыка) ташкил этади. Музыка саводи ўқувчиларда музыкага, унинг ифода воситаларига онгли муносабатни тарбиялайди, музиканинг асл мазмунини тушуниб олишга ёрдам беради, нотага қараб куйлаш ва ашула айтиш малакаларини ҳосил қилиш ҳамда гармоник қобилятни ўсишига замин яратади. Шу билан бирга овозларни аниқ талаффуз қилишга ва жамоа бўлиб қўшиқ айтиш сифатини, самарадорлигини оширишга қулайлик туғдиради. Мактабда музыка саводини ўрганишда қўйиладиган асосий методик талаб — дарс жараёнида олинган музикий-назарий билимларни бошқа фаолиятларда – қўшиқ айтиш, музыка тинглаш ва музыкага ритмик жўр бўлишда қўллай олишдан иборат. Ҳар бир фаолият билан шуғулланганда ўқувчилар куйлаётган, жўр бўлаётган ёки тинглаётган асарларининг ким томондан яратилганлиги, қайси ладда ёзилганлиги, асарнинг темпи, ўлчови, ритми, шакли, динамик белгилари, тонлиги ва ҳоказоларни қисман бўлса ҳам аниқлашлари даркор. Мана шу жараёнда музыка саводи беназир кўмакчидир. Музикий-назарий билимлар анча саёз ва бир тизимга солинмаган бўлса ҳам, ўқитувчи имкони борича дарсларни кўргазмали қуроллардан, ўқитишнинг замонавий техник воситалардан фойдаланган ҳолда дарс ўтиши мақсадга мувофиқдир. Музыка саводида музикий атамалар, анъаналар, темплар (суръат), интерваллар, алтерация белгилари, динамик белгилар, музиканинг ифодаловчи воситалари, оддий музыка шакллари ва жанрлари, мажор ва минор лади ҳақида тушунча берилади. Лекин бу тушунчалар оддийдан мураккабга қараб, иложи борича тизимийликка риоя қилиб ўргатилса кўзланган мақсадга эришилади.

1-синфда мусиқа саводи бошланғич билимларни беради. Болаларнинг мактабга эндигина келганликларига қарамай улар боғчада кўпгина ашулалар айтиб. Рақсга тушган бўладилар. Мусиқа саводига киришдан аввал болаларнинг олдинги билимларига таянишимиз керак. Табиийки, боғчада мусиқа саводи ўрганилмайди. Шунинг учун ўқитувчи ниҳоятда эҳтиёткорлик билан боларга мусиқа ҳақида тушунча беради. «Сиз қандай кўшиқларни биласиз? Рақсга тушишни биласизми? Мусиқани яхши кўрасизми?» ва шу каби саволлар орқали болалар билан мулоқотга киришади. «Энди мен сизларга мусиқа аслида нима эканлиги ва қандай пайдо бўлганлиги ҳақида гапириб бераман...» - деб болаларни ўзаро суҳбатга тортади. Ўқувчилар мусиқа ҳақида тушунчага эга бўлганларидан кейингина, уларнинг мусиқанинг ифодаловчи воситалари билан таништириш мумкин. 1-синфда ўқувчилар нота ёзуви, ноталарнинг жойлашуви, ноталар номи, узунлиги билан қисман танишиб борадилар. Мусиқа бошқа санъат турлари каби инсонларнинг ўзаро мулоқат қилишга ёрдам берувчи воситадир. Шунинг учун мусиқа тилини яхшироқ тушуниш учун, мусиқанинг муҳим ифодаловчи воситаларини билиш аҳамиятлидир. Энг муҳим бўлган воситалардан ладлар – мажор ва минор ладлари ҳақида ўқувчиларга тушунча бериш мақсадга мувофиқдир. 1-синфнинг 2-ярмида бевосита нота ёзувига киришиш мумкин. Аввало бор ўқувчиларга ноталар ёзиладиган чизиқнинг нега бешталиги, нота йўлининг аҳамияти ва уларда ноталар қандай жойлашиши ҳақида бошланғич тушунчалар берилган бўлмоғи лозим.

Нота ёзадиган чизиқ пастдан юқорига қараб саналишини ўқитувчи доскага ёзиб кўрсатиб бериши лозим. Скрипка калити ёки сол калити ҳақида тушунча бериш керак.

Ноталар ёзилишидан олдин калит белгиси қўйилиши кераклиги, калитсиз нота ёзиш мумкин эмаслигини ўқувчиларга мисоллар билан тушунтирилади. Масалан,

Ўқитувчи: « Болалар, мактабдан уйга келганингизда эшикдан тўғри кириб кетасизми, ёки аввал калит билан очиб кейин кирасизми?»

Болалар: Калит билан очамиз.

Ўқитувчи: Демак, калитсиз уйга кириб бўлмас экан-а?

Болалар: Ҳа.

Ўқитувчи: Мусиқани ёзиш учун ҳам мусиқий йўлни аввал калит билан очамиз, яъни калит белгисини қўйишимиз шарт, аксинча биз мусиқа товушлари оламига кира олмаймиз.

Шу тарзда нота ёзуви ўргатилади. Ёзишдан аввал ўқувчилар ноталар жойлашувини ёдлаган бўлишлари керак. Масалан,

ДО–ёрдамчи чизикда жойлашган.

РЕ–биринчи чизикни тагида жойлашган.

МИ–биринчи чизикда жойлашган.

ФА–биринчи чизик билан иккинчи чизикнинг орасида жойлашган.

СОЛ–иккинчи чизикда жойлашган.

ЛЯ–иккинчи чизик билан учинчи чизик орасида жойлашган.

СИ–учинчи чизикда жойлашган.

Ана шундан кейин ўқувчилар бешта чизикларни қайси бирида қандай нота жойлашганини ўзлари топа бошлайдилар.

Айрим ҳолларда ўқитувчи дарс жараёнида ўқувчиларга тушунарлироқ ва қизиқарлироқ бўлиши учун нота чизиклари ёрдамсиз ҳам қўл ёрдамида ноталар жойлашувини топиш ва кўрсатишлари мумкин.

Бунинг учун ўқитувчи қўлини кўндаланг ҳолда тутиб, ҳар бир бармоғини нота чизиги деб фараз қилади. Ўқувчиларга ҳам ўнг қўллариини худди шундай тутиб ўқитувчи билан биргаликда чап қўл кўрсаткич бармоғида ноталарни кўрсатадилар ва ўқитувчи айтган ноталарни ўзлари топиб кўрсатадилар.

Демак, музика саводи фаолияти мактаблардаги энг муҳим ва етакчи фаолиятлардан бири бўлиб, у ўқувчиларни ўрганиладиган асарларни саводли ҳолда ўзлаштиришларига имкон беради.

Тегишириш саволлари:

- 1. Музика саводи фаолиятининг аҳамиятини тушунтириб беринг.*
- 2. Музика саводи фаолиятининг бошқа фаолиятлар билан боғлиқлиги тушунтириб беринг.*
- 3. Нота ёзувини ўргатганда нималарга эътибор бериш керак?*
- 4. Нота саводи ва музика саводи тушунчаларига изоҳ беринг.*

III БОБ. УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА МУСИҚА ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ

Умумий ўрта таълим мактабларидаги “Муסיқа маданияти” дарсларининг тузулиши

Муסיкий билимларни ўзлаштириш деганда биз муסיқага оид бўлган барча билимларни ўзлаштиришни тушунамиз. Хусусан:

- 1) Муסיқа саводи (муסיқа назариясининг бошланғич билимлари);
- 2) Муסיқа тинглаш ва таҳлил қилиш;
- 3) Жамоа бўлиб қўшиқ куйлаш;
- 4) Муסיкий ижодкорлик (муסיқага мос ҳаракатлар қилиш, болалар чолғу чолғуларида чалиб, муסיқага ритмик жўр бўлиш).

Муסיқа дарсининг асосий хусусияти шундаки, муסיқа таълимининг тўрт фаолияти мустақил жараён бўлиши билан бирга, уларнибир-бири билан узвий алоқада, ўзаро боғлиқ равишда олиб бориш керак. Ушбу жараёнларни ўқувчилар томонидан ўзлаштирилиши, уларни ижодий шахс бўлиб етишишларига замин яратади.

Дарсининг моҳияти, мазмуни ва мавзусидан келиб чиққан ҳолда дарсдаги бирор бир фаолият биринчи ўринга чиқиб қолиши мумкин. Муסיқа дарсининг тузулиши асосан, муסיкий ижрочиликни ташкил этади. Лекин шуни унутмаслик керакки, биргина ашула айтиш учун нота ёзуви, динамикаси, штрихларини билиш зарурдир. Жамоа бўлиб куйлаш жараёнида ўқувчиларда жамоатчилик, дўстлик, бирдамлик каби фазилатлар шаклланади. Бу жараёнда бутун синф жамоа бўлиб, «бир ёқадан бош чиқариб» фаол иштирок этадилар. Шу туфайли муסיкий қобилияти сует бўлган ўқувчилар фаол ва яхши муסיкий қобилиятга эга бўлган ўқувчиларга эргашадилар.

Муסיкий қобилият фақатгина муסיкий амалиёт, муסיқа санъатига хос бўлган муסיкий материал ва махсус усуллар орқалигина ривожлантирилиши мумкин, яъни айнан муסיқа инсоннинг муסיкий ҳисларини уйғотади.

Муסיқа дарси ҳар хил муסיкий назарий фаолиятларни ўз ичига олади: ашула айтиш (вокал хор тарбияси, сольфеджио), мусиқанинг элементар назарияси (муסיқа саводи), муסיқа тинглаш, муסיқа таҳлили, муסיқа адабиёти, муסיқа остида ҳаракатлар бажариш.

Қуйида биз бир дарсининг тузулишини мисол тариқасида келтирамиз:
Дарсининг мавзуси – Мусиқанинг ифода воситалари.
Дарсининг тури – предметлараро узвийлик.
Дарсининг мақсади:

1) таълимий мақсад: мусиқанинг ифодаловчи воситалар ҳақида тушунча бериш, овоз созловчи машқлар бажариш, янги кўшиқ ўргатиш, мусиқий асар тинглаш, аввалги ўтилган мавзуларни такрорлаш ва мустаҳкамлаш,

2) тарбиявий мақсад: ўқувчиларнинг мусиқий идрок, дид, дунёқараш ва тафаккурларини шакллантириш, мусиқий асарга ва унинг яратувчиларига нисбатан ҳурмат ва қизиқишни уйғотиш, кўшиқ матни ва мусиқа таъсирчанлиги ёрдамида ўқувчиларда ахлоқий фазилатларни шакллантириш.

Қўлланиладиган адабиётлар – дарслик, сольфеджио дарслиги,

Дарсинг бориши:

1. Синфни уюштириш:

а) мусиқий кириш;

б) ўқувчиларни йўқлама қилиш;

в) дарсинг мавзусини эълон қилиш.

Амалий ишлар:

а) овоз созлаш машқлари: ҳар хил методик усуллар ёрдамида;

б) стакатто ва легато усулларида куйлаш.

2. Янги материални ўтиш:

а) кўшиқ ўргатиш: жумлаларга бўлиб, нафас ва овозни тўғри йўлга қўйган ҳолда;

б) интервалларни тушунтириш: ҳар хил мисол ва усуллар ёрдамида;

в) мусиқа тинглаш: методик усуллар ёрдамида – расм чизиш, баён этиш ва ҳоказо.

г) болалар мусиқа чолғуларида жўр бўлиш ва ритмик ҳаракатлар бажариш: ўрганилаётган кўшиқ ёки тингланаётган мусиқий асарга мос чапак чалиш, болалар чолғуларида (дойра, шиқилдоқ, сурнайча, металлофон...) жўр бўлиш.

д) ижодий вазифалар: мустақил тарзда куйга жўр бўлиш учун қайси мусиқий чолғу мослигини аниқлаш, тингланган куй қандай хотира ёки тасаввурларни уйғотишини, тингланган мусиқий асар қайси ладда ёзилганлигини аниқлаш (мажор ёки минор), асарнинг жанрини аниқлаш (кўшиқ, ракс, марш), асарнинг ўлчовини, темпини, динамик белгиларини аниқлаш. Асардан олинган таассуротларга таянган ҳолда расм чизиш.

3. Ўтилган мавзунини мустаҳкамлаш.

4. Уйга вазифа бериш: янги кўшиқ матнини ёдлаш, «Мусиқа ифода воситалари» мавзусини ёдлаб келиш.

1-синфда мусиқа ўқитиш методикаси ва мазмуни

Биринчи синф ўқувчиларининг психологик-физиологик, муסיқийлик хусусиятлари

Биринчи синф ўқувчиларига хос хусусиятлар қуйидагилар:

- 1) Тўлиқ шаклланмаганлик, организмнинг нозиклиги; бир хил ҳолатда туриш, бир хил фаолият бажариш жараёнида, ўқитувчининг оҳангсиз нутқи, дарсларнинг бир қолипда ўтилишидан тез чарчаб қолишлари; диққатларининг тарқоклиги;
- 2) ақлий фаолият жараёнида йўналтирилганлик, тизимлилик малакаларининг етишмаслиги; ёрқин хотира;
- 3) эркин диққатларининг кўлами торлиги (шунинг учун дарс жараёнида тез-тез фаолиятларни ўзгартириб туриш керак);
- 4) Аниқ ва ёрқин образли тасаввурга эга бўлишлари;
- 5) ўйинга мойиллик: энг мураккаб материаллар ҳам ўйин орқали енгил ўзлаштирилади. Ўйин ўқувчиларнинг тасаввурлари, диққати, хотираси ҳамда ижодий қобилиятларини ривожланишини фаоллаштиради.

Биринчи синф ўқувчиларининг муסיқий хусусиятлари

Кузатишларимизга кўра, биринчи синф ўқувчиларининг билим даражалари бир текис бўлмайди. Айрим болалар бемалол муסיқани бошидан охиригача тинглай олади, кўшиқларни соф интонацияда куйлайди, айрим болалар эса аксинча тинглаш ва тўғри куйлаш ҳақида тасаввурга ҳам эга бўлмайдилар. Айрим болалар мактабга келгунларига қадар, муסיқа тўғарақларига қатнашган ва мактабгача таълим муассасаларида муסיқий тарбия олган бўладилар. Айрим болалар муסיқий муҳитда тарбияланган бўлсалар, баъзилари умуман мусиқадан беҳабар бўладилар. Шу нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, биринчи синф ўқувчилари ҳар хил хусусиятларга эга бўладилар. Шунга қарамай, биз уларнинг айрим умумий қиёфаларини санаб ўтамыз:

1. Муסיқани идрок этиш борасида улар кўшиқ, марш ва рақс жанрларини идрок эта оладилар. Биринчи синф ўқувчилари тинглайдиган куй ва кўшиқлар ҳажми жиҳатидан кичик ва ёрқин бўлмоғи ҳамда тинглашдан аввал ўқитувчининг ифодавийлиги, муסיқий образлари, маъно ва мазмуни ҳақида тушунчалар бериши керак.

2. Куйлаш борасида, биринчи синф ўқувчилари аввалги (мактабгача бўлган даврга) мусликий тайёргарликларига боғлиқ. Тайёргарлиги бўлмаган болаларнинг овоз диапазони 2-3 товушдан, тайёргарлиги бор болаларда бир октавагача овоз диапазони ривожланган бўлиши мумкин. Ўқитувчи куйлаш жараёнида болаларнинг овоз аппарати тўлиқ шаклланмаган, нозик, овоз пайчалари ингичка бўлади. Шунинг учун куйлашда бақирмасдан юмшоқ овозда куйлаш керак. Бу даврда болалаларнинг (7 ёшли) овоз диапазони ре-ля биринчи октавагача бўлган товушларни қамраб боради. Лекин дарс жараёнида бу диапазон айрим ҳолларда биринчи октаванинг си ва иккинчи октаванинг до ва ре товушларигача кўтарилиши мумкин. Бироқ ўқувчилар биринчи октава до товуши ва ундан қуйроқ товушларни куйлай олмайдилар. Чунки уларнинг овозлари табиатдан жарангдор ва ёрқиндир.

3. Ижодий ёндашиш борасида биринчи синф ўқувчиларининг имкониятлари кенгдир. Улар бемалол ҳар хил ижодий топшириқларни бажара оладилар. Улар бирор сўзга мелодик ва ритмик бадихалар қилишлари мумкин. Улар мусликий чолғу асбобларида ёки сахнавий кўришнишларда, таниш бўлган қўшиқларни ҳаракатлар ва пантомималар билан кўрсатиб бера оладилар.

Муслиқа идрокини ривожлантириши вазифалари ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги

Мусликий идрок – муслиқа тинглаш фаолияти барча мусликий машғулотларнинг асосидир. Мусликий товуш баландлиги, унинг ритмик суратини тингламай куйлаб бўлмайди. Лекин муслиқа тинглаш осон эмас, чунки ҳар бир мусликий асарнинг характери муслиқанинг ифода воситалари орқали акс эттирилади ва доимий ривожланиш ва ҳаракатда. Шунинг учун муслиқа тинглашни ўрганиш керак. Муслиқа тинглашни ҳар қандай мусликий жараёнда – қўшиқ куйлаш, ритмик ҳаракатлар бажариш, мусликий чолғуларда жўр бўлиш, муслиқа саводи жараёнларида ҳам ўрганиш мумкин.

«Муслиқани севиш учун, авваламбор, уни тинглай олиш керак...» - деган композитор Д. Шостакович. Муслиқани идрок этиш масалаларига бир қатор рус олимлари Н.Ветлугина, Е.Горская, Г.Ригина, Н.Гродзенскаялар мурожаат қилганлар (78-бетга қаранг).

Муслиқани эшитиш ва тинлашни ўргатиш 1-синф ўқитувчиси олдида бир қатор вазифаларни кўяди. Аввалам бо ўқитувчи муслиқани бошқа санъат турларидан фарқи нимадалигини тушунтириб бермоғи лозим. Муслиқани ҳис қилиш, англаш, тушуниш учун уни тинглай олиш муҳимдир. Бунинг учун болалар муслиқанинг ифода воситалари ҳақида – куй ҳаракати, ритмик сурати,

регистрларнинг ифодавийлик аҳамияти, суръат, динамика, лад бўёқлари (мажор ва минор) ва бошқаларни билишлари керак.

Асосан мусиқа тинглаш фаолияти қуйидаги тўртта шартли босқичларда ўтказилади:

1. Кириш сўзи.
2. Асар ижроси.
3. Тингланган асар ҳақида суҳбат.
4. Қайта тинглаш.

Бу босқичлар шартли деб бежиз таъкидламадик. Дарс тузилиши, асар мазмуни ва моҳиятига қараб бу босқичлар қисқартирилиши ёки кенгайтирилиши ҳам мумкин.

Биринчи синфда қуйлаш малакалари

Биринчи синфда қуйлаш малакаларини шакллантириш бевосита мусиқий эшитиш қобилиятининг ривожланиши билан боғлиқ. Соф интонацияда қуйлаш, аниқ идрок этиб, тингланган товушни тоза ижро этишдан иборатдир. Гоҳида мусиқий товушларни тўғри идрок этадиган, бироқ тўғри қуйлай олмайдиган ўқувчилар ҳам учраб туради. Синфда турли хусусият ва одатларга эга болалар бўлганлиги туфайли, ўқитувчи барча болаларга мос келадиган усулларни қўллаши керак. Қўшиқ қуйлашни ўрганаётганда секин-аста такрорлаш усуллари билан, унли ва ундош товушларни тўғри талаффуз қилган ҳолда, қўшиқ ритмини санаган ҳолда кўзланган мақсадга эришадилар. Болалар кўпинча ўқиувчига таклид қилишларини ҳисобга оладиган бўлсак, ўқитувчи ўқувчиларни қуйлатишидан аввал қўшиқни ўзи ижро этиб бериши лозим. Ўқитувчи қуйлаш жараёнида нафаз, талаффуз, ансамбль, соз устида иш олиб боради. Бунинг учун ўқувчиларни ўқитувчини қўлига қараб, қўшиқни баробар бошлаш ва баробар тугатишларини назорат қилиб бориш керак. Ҳар қандай товушни чиройли, бақирмасдан, тўғри нафаз олиб, ундошларга унли товушларни қўшган ҳолда қуйлаш яшхи натижа беради. Нафас олганда, “...худди ул ҳидлагандек,” (Н.Гродзенская) олиш муҳимдир. ўқувчилар нафақат ўзларини, балки, синфдошларининг ҳам қуйлашини эшита олишлари керак. Қўшиқ қуйлаш жараёнида, мусиқа тинглаш жараёнида бўлгани каби, ўқувчиларга мусиқа саводидан маълумотлар бериб борилади.

Энди қисқача қўшиқ ўргатиш жараёнига тўхталиб ўтамыз.

Қўшиқ ижросини кўрсатиб бериш. Болаларни ўрганиладиган қўшиқ билан, унинг яралиш тарихи, ижодкорлари ва қўшиқнинг мазмуни билан таништирилади. Ўқитувчи ўзи мазкур қўшиқни ижро этиб беради.

Ўқитувчининг ижроси бадий жихатдан ёрқин ва ифодали бўлиши лозим. Агар ўқитувчи ўзи ижро этиб бера олмаса, кўшиқни магнит тасма ёки бошқа ёзувлар орқали ҳам эшиттириш мумкин. Барибар ўқитувчи кўшиқни ўргатиш жараёнида ўқувчиларга кўшиқни бўлакларга бўлиб куйлаб беришига тўғри келади. Шунинг учун кўшиқ қанчалик кичик ва содда бўлишига қарамай, ўқитувчи уни юқори савияда ижро этиб бериши муҳимдир.

Кўшиқ ҳақида суҳбат. Кўшиқнинг бадий аҳамиятини аниқлаш мақсадида ўқитувчи болаларга кўшиқнинг характери, ифодавийлиги, динамикаси ва бошқалар ҳақида сўзлаб беради. Бу синфдаги болаларга кўпроқ қувноқ, шўх характердаги кўшиқлар ёқади. Шунинг учун уларга ғамгин, қайғули кўшиқларни ўргатиш қийинроқ кечади.

Кўшиқ сўзлари ва оҳангини ўрганиш. Кўшиқнинг қай даражада мураккаблигига қараб ўқитувчи уни сўзларини алоҳида, куйидан аввалроқ ўргатади. Бироқ ҳадеб сўзларга берилмай, уни иложи борица куй билан ҳамоҳангликда ўргатиш яхши натижа беради. Ўқитувчи кўшиқни жумлаларга бўлиб ўргатади. Ўқувчилар жумлалар ҳақида тушунчага эга бўладилар. Ўқитувчи ўқувчиларга жумлаларнинг ўртасида нафас олиш мумкин эмаслигини тушунтиради. Бу жараёнда мусиқа саводига мурожаат қилиш керакли натижани беради.

Ижро ифодавийлиги устида ишлаш. Кўшиқни ўрганиш жараёнининг бошидан то охиригача ижрони ифодавийлигига аҳамият бериш керак. Кўпчилик мутахассисларнинг фикрига кўра, ўқувчилар кўшиқнинг сўзлари билан куйини тўлиқ ўзлаштириб бўлганларидан сўнгина ифодавийликка эришиш мумкин, экан. Бу ҳолда ўқувчилар ўз диққатларини сўзларни ва куйини қандай куйлашга эмас, балки кўшиқнинг мазмунини очиб беришга қаратадилар. Ифодали куйлашни ўқитувчининг асарнинг композитори ва шоири, унинг яралиш тарихи ҳамда тарбиявий аҳамияти ҳақидаги кириш сўзи ҳам таъминлаб беради.

1-синфда мусиқа саводи

Юқоридаги бўлимлардан кўриб турибмизки, мусиқа саводи барча фаолиятларни бирлаштирувчи ва ўқувчиларнинг ижодкорлигини, ижро маҳоратини оширувчи жараёндир. Шунинг учун бу жараёни алоҳида мустақил фаолият сифатида кўриб бўлмайди.

Биринчи синфларда мусиқа саводи жараёнини ҳамма ўқитувчилар ҳар хил мавзуларни ўргатишдан бошлайди. Кимдир товушлар ҳаракатидан, кимдир товушлар баландлиги, узунлиги ва бошқалардан бошлайди. Айрим ўқитувчилар

мусиқа саводи жараёнини муסיкий регистрларни ўргатишдан бошлайди. Қандай мавзудан бошлашидан қатиъ назар ўқитувчи мусиқа саводини бошқа фаолиятлар билан узвий боғлаши керак. Куйлашда товушлар ҳаракати, баландлиги, чўзими ҳақида тушунтирса, тинглашда ритм, метр, динамика, ўлчов ва бошқалар ҳақида маълумот беради. Болаларга товушлар ҳаракатини қўл ёрдамида тушунтириш ҳам яхши натижа беради. Уларга бешта бармоқларимизни нота чизикларига қиёслаб ноталар жойлашувини ўргатиш мумкин. Биринчи синф ўқувчиларининг мусиқа дарсликларида керакли мавзуларни ўзлаштириш учун барча маълумотлар, кўргазмалар келтирилган бўлиб, уларни болалар ўқитувчилари ёрдамида бемалол ўзлаштирадilar.

Муҳими биринчи синф ўқувчилари “юқори”га ва “пастга” ҳаракатланиш тушунчаларини тўлиқ ўзлаштиришлари лозим. Буни амалга оширишга “зинапоя» ёрдам беради. Ўқувчилар зинапоя ёрдамида товушларни пастдан юқорига ва юқоридан пастга бемалол куйлай оладилар. Ўқув дастурига кўра биринчи синф ўқувчилари товушлар номи, узунлиги, баландлиги, ритми, метр тушунчаларини, нота ёзуви ҳақида тушунчаларни эгаллашлари керак. Мактабга келган болалар учун бу биров мураккаб бўлсада, маҳоратли ўқитувчи бу вазифаларни бемалол уддалай олади. Биринчи дарсларданоқ нота ёзуви ва унда ноталар жойлашувини секин-аста ўргатилиб, куйлатиб борилса, бу вазифалар ҳеч қандай қийинчилик уйғотмайди.

Товушлар баландлиги ҳақида тушунчалар қуйидагича берилади:

- 1) баланд, паст ва ўрта товушлар – регистр ҳақида тушунчалар бериш;
- 2) бир хил баландликдаги товушни юқорига ва пастга ҳаракати ҳақида тушунча бериш;
- 3) босқичма-босқич ҳаракат (зинапоя);
- 4) ҳар хил баландликдаги товушлар турлича номланади : до,ре,ми ...;
- 5) тугулланганлик ва тугалланмаганлик (турғун ва нотурғун) ва тоника тушунчалари берилади;
- 6) таниш бўлган куйлар орқали мажор ва минор ладлари ҳақида тушунчалар берилади.

Юқоридаги барча бериладиган тушунчалар дарсдаги муסיкий фаолиятлар жараёнида мустаҳкамланиб борилади.

Товушлар узунлиги ҳақида тушунчалар қуйидагича берилади:

- 1) узун ва қисқа товушлар қарама-қарши оҳангда берилади;
- 2) энг кўп қўлланиладиган узунликлар чорак ва нимчорак ноталар ҳар хил шарли бўғинлар, карсаклар орқали тушунтирилади.

Биринчи синфда йил ва чорак мавзулари:

Йил мавзуси: Биз мусиқани севамиз.

1-чорак: Биз ёқтирган куй ва қўшиқлар.

2-чорак: Мусиқали ўйинлар ва қўшиқлар.

3-чорак: Хушнаво чолғуларимиз.

4-чорак: Хушнаво чолғуларимиз.

Демак, биринчи синф ўқувчилари билан Мусиқа маданияти дарсларини олиб боришда уларнинг ёш-психологик хусусиятларига, идроклари, хотира ва шунингдек, физиологик хусусиятларига аҳамият бериш олдинга қўйилган мақсадга эришишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Савол ва топшириқлар

- 1) Биринчи синф ўқувчиларига тавсиф беринг.*
- 2) Биринчи синфда қандай мусиқа фаолиятлари амалга оширилади?*
- 3) Қўшиқ куйлаш жараёни қандай амалга оширилади ва унга қанча вақт ажратиш керак?*
- 4) Биринчи синфда ўқувчилар қандай мусиқий асарларни тинглайдилар?*
- 5) Биринчи синфда мусиқа саводи жараёнида нималарни ўргатиш мумкин ва бу жараён қандай амалга оширилади?*
- 6) Биринчи синф йил ва чорак мавзуларини ёддан айтиб беринг.*
- 7) Биринчи синфда дарсликдаги материаллардан ва қўшимча материаллардан фойдаланган ҳолда дарс шиланмасини тайёрланг.*

2-синфда мусиқа ўқитиш методикаси ва мазмуни

Иккинчи синф ўқувчиларининг психологик-физиологик, мусиқийлик хусусиятлари

1-2-синф ўқувчиларининг кўпгина умумий жиҳатлари – идроки, фантазияси, хотираси, қизиқишлари бўлишига қарамай, улар ўртасида сезиларли фарқ бор. Биринчидан, 2-синф ўқувчиси 1-синф ўқувчисига нисбатан, дарсда ўзини қандай тутиш, дарс тартиб-интизоми, кун тартибига мослашганлик жиҳатидан анча тажрибалироқ бўлади. 2-синф ўқувчисида ирода етарлича шаклланган бўлмасада, 1-синф ўқувчиларига нисбатан улар бирмунча қийинчиликларни енга олади. 2-синф ўқувчиси ўқиш ва ёзиш малакаларини эгаллаган бўлади. Бу эса ўз навбатида мусиқий билимларни ҳам кўламини кенгайтиришга ёрдам беради. Буларнинг барчаси ўқувчиларнинг ижодий ривожланиши уларнинг 1-синфда олган билимларига асосланади.

Ташкиллаштирилган, мақсадга йўналтирилган, қизиқарли дарслар ўқувчиларни биргаликда мусиқа тинглашга, ўз таассуротлари билан ўртоқлашишга, жамоа бўлиб куйлашга, бир-бирини тинглашга ўргатган бўлди.

Одатда 2-синф ўқувчилари худди 1-синф ўқувчиларидек, ўта қизиқувчан бўлмайдилар. Бироқ, ўқитувчи уларнинг қизиқишларини сўндирмасликка ҳаракат қилмоғи керак. Бунинг учун ўқитувчи мусиқий қобилияти бўлмаган ўқувчиларга нисбатан ҳам эътиборлироқ бўлмоғи лозим ва келажакда уларнинг қобилияти ўқувчиларга бириктириб уларга ҳам алоҳида вазифадар бериши керак. Ўқиш жараёнида ўқитувчи дарсдаги вазифаларни осондан мураккабга, қуйидан юқорига қараб олиб бориши керак.

Бошланғич синфлардаги мусиқа дарслари умумий таълим мактабларида ўқувчиларга бадиий таълим ва эстетик тарбия бериш тизимининг ажралмас бир қисми ҳисобланади. Биринчи ва иккинчи синфларнинг орасида унчалик фарқ бўлмасада, лекин иккинчи синф болалари тажрибали ўқувчи, мактаб қоидаларига кўникма ҳосил бўлган, диққати мустаҳкамлашган ўқувчи ҳисобланади.

Мусиқа маданият дарсларида дарс фаолиятларини тез-тез алмаштириб туриш, уларни мусиқага қизиқишларини янада оширади. Иккинчи синфда овоз аппаратининг нозиклиги, мўртлиги ва овоз пардалари тўла шаклланмаганлиги сабабли овозлари фальцет кўринишида янграйди. Овоз диапазони до1-ре2 гача бўлади. Ўқувчиларда биринчи синфда олган билимлари иккинчи синфда янада мустаҳкамланиб, чуқурлашиб боради. Улар марш мусикалари, тантанавор характердаги мусикалар ҳақида таъсавурга эга бўлиб, бу мусикаларни жанри, турлари ҳақида билимга эга бўладилар. Шу тарзда кўшиқ ва рақс жанри ҳам ўргатилади.

2-синф болалари овоз аппаратининг физиологик хусусиятлари, яъни нозиклиги, мўртлиги овоз пардаларининг тўла шаклланмаганлиги билан ҳам биринчи синф болаларидан кам фарқ қиладилар. 2-синф ўқувчиларининг мусиқий қобилиятларининг ривожланиши биринчи синфда берилган дарсларнинг сифат ва моҳиятига боғлиқ. 1-синфда ўқувчилар билан ўтилган самарали, қизиқарли ташкиллаштирилган дарслар ўқувчиларда мусиқа тинглаш, кўшиқ ҳақида ўзининг таассуротларини ифодалаш, хор жамоаси билан кўшиқ куйлаш малакаларини оширади.

Мусиқа тинглаш мусиқа фаолиятининг етакчи тури ҳисобланади. Зероки, дарсда қўлланадиган барча мусиқа материаллари асосан эшитиб ўзлаштириш орқали амалий фаолият (куйлаш, чалиш, рақсга тушиш, кадам ташлаш)га кўчади. Хусусан болалар мусиқанинг уч асосий жанри (Кўшиқ, марш ва рақс) ни: ҳар бир жанрнинг ўзига хос турланиши, уч жанрнинг йирик асарларида

муҳассамлашуви ва уларинг қўшиқона, рақсона ва маршона характерга эга бўлишини билиб оладилар. Мазкур жанрлар воситасида музика нима ҳақида «Сўзлаши» ва уни қандай ифодалашини англайдилар. Бу мавзулар асосида олинган билим ва кўникмалар эса тўрт чоракда умумлашади .

Музика педагогикаси соҳасидаги мутахассислар тажрибалари иккинчи синф ўқувчиларини психологик физиологик ҳамда музика малакаларига музикага бўлган қизиқишларига асосланиб уларни музика дарсларига қатнашишига тайёр эканликларини кўрсатади. Бу ёшдаги ўқувчилар музика саънати билан биринчи синфда, оилада, радио ва телевидение орқали бериладиган эшитиришлар, кўрсатувлар орқали таниш бўладилар. Дарсда болаларнинг қувноқ куй ва қўшиқларни тинглаш, куйлаш рақс элементларини бажариш ҳамда чапак ва чолғу асбобларини чалиш иштиёқлари ошиб боради. Чунки бу ёшдаги болаларнинг диққатлари ҳали унча турғун бўлмайди, улар кўпроқ серҳаракат ва ўйинга мойил бўладилар. Бунга эса дарсдаги музика фаолиятини турларини мақсадга мувофиқ алмашиб туриши ёрдам беради. Шу билан бирга музика ҳақида янги тушунчалар пайдо бўлиб музикани онгли ўрганишга қизиқиш кучайиб боради. Бунинг натижасида куйлашда ва бошқа амалий фаолиятларни бажаришда фаоллик ифодалилик хусусиятлари намоён бўлади. Аммо бу ёшда болалар кўпроқ ширин сўзга мойил бўладилар. Шунга кўра, болаларни музика маданияти дарсларига тобора қизиқтиришга, бутун дарс давомида қувноқ кайфиятни сақлашга эришиш лозим.

1-синфда қўлланилган музика ўқитиш методикаси 2-синфда ҳам деярли ўзгармайди. Бу даврда музикага қизиқиш ва муҳаббат уйғотиш, музика қобилиятларни ривожлантириш давом этади. Барча билим, кўникма ва малакалар чуқурлаштирилади. Шунингдек, музикани тўлақонли идрок этиш, унинг эстетик кечинмалар ва сифатли ижро нуқтаи-назаридан мукамал бўлиши таъминланади.

Иккинчи синф ўқувчилари психологик физиологик характерга кўра биринчи синфга ўхшаш бўлади. 2-синф ўқувчилари ўз диққат эътиборини узок вақт бир нарсага қаратиб туролмайдилар, жуда тез чарчаб қоладилар. Шунинг учун ҳам музика маданияти дарсларида музика ижрога аҳамият бериб бориш чапак чалиш, қадам ташлаш каби хилма-хил ҳаракатлардан фойдаланиш зарур. Айниқса, болалар музика чолғу асбоблари (Дойра, бубенга, румба) да жўр бўлиш ва ритмик рақс ҳаракатларини бажариш болаларни фаоллаштиради ва дарс қизиқарли мазмунли ўтади. 2-синфда болалар музиканинг характери, образлар орқали олган билимлари нисбий бўлиб, кейинги синфларда аниқ тушунчаларга айланади.

Муסיкий фаолиятларнинг биринчи турларига доир вазифалар иш мазмунини ташкил этади. Мазкур фаолиятлар кўшиқ куйлаш, муסיқа тинглаш, муסיқа саводи, ракс элементларини бажариш, қадам ташлаш муסיқа маданиятини таркиб топтиришда муҳим роль ўйнади. 2-синфда кўшиқ куйлаш-жамоа фаолияти сифатида ўқувчиларни бевосита иштироки билан амалга оширилади. Кўшиқ куйлаш мураккаб психологик ва физиологик жараёндир. Бунда бош миёдаги асаб хужайралари фаол қатнашади, ўқувчиларда ижобий ҳис-туйғуларни фаоллашини таъминлайди, кўкрак қисми товуш ҳосил қилувчи аъзоларни артикуляция ва нафас органларини фаоллаштиради, ҳамда ўқувчиларни самарали куйлашга шароит яратади.

2-синфда ўқувчиларни овоз диапозонини кенгайтиришга алоҳида эътибор бериш лозим. Кўшиқларни ўқувчиларни муסיкий қобилияти, ўқуви, хотираси, таллафузига аҳамият бериб танлаш мақсадга мувофиқдир.

Дарс самарадорлигини оширишда дарс мазмуни билан бўлган кўргазмали куроллар, муסיқа образларини ифодаловчи бадий сураатлар, техника воситалари, дидактик ўйинлардан фойдаланиш яхши натижа беради. Бу ёшдаги ўқувчиларни овози ўзларига хос жуда майин ва ёқимли тембрга эга бўлади. Ўтириб ва туриб куйлаганда гавдани тўғри тутиш, нафасни сўз ўртасида олмаслик учун режага солиш, унли ва ундош товушларни тўғри таллафуз қилиш, соф интонация устида мумтазам иш олиб бориш лозим. Овоз созлашни примар товушлардан (ми1,фа1, соль1) бошлаб, елкани кўтармасдан нафас олишга аҳамият бериш, кушиқ куйлаш самарадорлигини оширади.

2-синф ўқувчиларининг психологик, физиологик ва муסיкийлик хусусиятларини ривожлантиришда дарснинг ҳар бир фаолияти бир-бири билан узлик боғлиқ ҳолда олиб борилиши лозим. Дарснинг чорак, йил мавзулари бир-бири билан изчил боғланиб бир-бирини тўлдириш керак.

2-синф ўқувчиларида овоз аппаратлари тўла шаклланмаганлиги сабабли, ҳали анча заиф ва нозик, овоз пардалари эса кучсиз бўлади, овоз регистри кучи ва тембри бўйича ўғил ва қиз болаларда деярли фарқ сезилмайди. Шу сабабли уларда товуш фальцет типига ҳосил бўлади. Айрим болаларнинг овозлари нормал ҳолатда бўлсада, улар созга тушолмайдилар. Бунга сабаб, уларда муסיқа эшитиш (слух) ўргани билан товуш қилиш аппарати ўртасида муסיқа товушлари баланд пастлигини сезиш бўйича умумий координация ҳали яхши шаклланмаган бўлади. Натижада йил бошида болаларнинг муסיкий ўқуви қобилиятлари, муסיқа тинглаш кўникмалари ва куйлаш малакалари бўйича савиялари бир хил бўлмайди. Шуларни ҳисобга олиб биринчи дарсдан бошлаб болаларни муסיқага қизиқтириш йўли билан уларни муסיкий қобилиятларини,

куйлаш ҳамда овоз сифатларини синчиклаб ўрганиб, уларни дефференциал (табақалашган) тарзда гуруҳга бўлиш мумкин.

1-гуруҳга - иқтидорли муסיқий ўқуви яхши ривожланган ўқувчилар.

2-уруҳга - муסיқани аниқ эшита оладиган аммо созга ва ўқитувчи овозига тайянган ҳолда куйлайдиган ўқувчилар.

3-гуруҳга - созга умуман туша олмайдиган ўқувчилар киритилади.

Биринчи гуруҳга кирган болаларни орқага, иккинчи гуруҳга кирган болаларни ўртага, учинчи гуруҳга кирган болаларни эса олдинги парталарга ўтказиш талаб этилади. Мақсад муסיқий қобилияти суст ривожланган болалар олдинда ўқитувчи ва орқада эса қобилиятли овози ривожланган болаларнинг ижобий тасирида муסיқий равнақини тезлатиш ҳамда йил давомида гуруҳлар савиясини тенглатишдан иборатдир.

Айрим болаларда овоз касаллиги белгилари (масалан, доимий хириллаш, овоз пайчаларининг тўла бирлашмаслиги кузатилиши мумкин) аммо булар вақтинчаликдир. Касал болаларни даволатиш ота-оналар ёрдамида ва қоидали қўшиқ куйлатиш йўли билан бундай болалар овозидаги нуксон бартараф этилади. Бундан айниқса, ўқитувчи овоз гигиенасини болаларга тушинтириб ва синфда қўшиқ куйлаш ҳолатига доимий эътибор бериши муҳим аҳамиятга эга. Дарс давомида муסיқа қобилияти суст ривожланган ва овозида маълум хасталик мавжуд бўлган ўқувчиларнинг ҳар бир ютуғи учун уларни рағбатлантириш ҳамда қизиқтириш ва илғор болалар билан тенг даражада муסיқий фаоллик кўрсата олишларига ишонч ҳосил қилдириш лозим.

2-синфда ўқувчиларни муסיқий қобилиятларини ривожлантириш, ўқувчиларда муסיқага қизиқишни уйғотиш ва муסיқий таассуротни таркиб топтириш, муסיқани санъат сифатида онгли идрок этишга замин яратади. Натижада болаларда муסיқа ҳақида мушоҳада қилишнинг бошланғич асослари вужудга келади. Ушбу мақсадга эришиш учун куйидаги вазифалар амалга оширилади.

1. Ўқувчиларни муסיқий қобилиятларини ривожлантириш.
2. Муסיқани (тинглаш) идрок этиш малакасини ўстириш.
3. Қўшиқ куйлаш малакасини ўстириш.

Муסיқий бадиий-ғоявий мазмун востасида ахлоқий эстетик тарбиялаш. Ўқувчиларнинг ақлий нафосат ва жисмоний ривожиди рақс муסיқали ўйинлар ва муסיқага мос ҳаракатлар бажариш муҳим аҳамиятга эга. Муסיқа маданияти дарсларида муסיқага мос ҳаракатлар бажариш ўқувчиларнинг муסיқий ўқуви, хотираси, ритм туйғусига ижобий таъсир кўрсатади. Ҳар қандай ҳаракат тури муסיқий асарнинг суръати ва ритми остида бажарилади, ҳаракат билан боғлиқ муסיқий оҳанглар бола хотирасида узоқ сақланади.

Рақс ва мусиқий ҳаракатлар болада ҳаракатчанлик, чаққонликни ривожлантириб қомадни тўғри ўсишига ва баданини чиниқтиришига ёрдам беради. Демак, мусиқага мос ҳаракатлар ўқувчиларининг ақлий нафосат қобилятини ривожлантириш билан бирга иродасини ҳам мустаҳкамалайди. Масалан, марш - ўқувчиларга ғайрат ва тетикликни, рақс – ички ҳис-туйғуларни ҳосил этиб рақсга тушишга ундайди ва завқлантиради.

2-синф ўқувчиларида болалар чолғу асбобларида жўр бўлиш энг қизиқарли машғулоти. Болаларни чолғу асбоблари жонли товушли ўйинчоқ сифатида ҳар бир ўқувчини қизиқтиради. Чолғу асбобларини чалишга ҳамма интилади, шунинг учун берилган асарнинг болалар хато қилмай тўғри ҳис қилишга ва хотирада сақлашга ҳаракат қиладилар.

Шундай қилиб ёш авлодни етук инсон қилиб вояга етказишда мусиқа маданияти дарсларида ўқувчиларнинг мусиқий қобилятларини ривожлантириши аҳамияти катта. Мусиқий қобилятлар ёрдамида ўқувчиларда фикрлаш ўйлаш, мушоҳада қилиш ривожланади.

Болалар овозини хусусияти ва унинг ривожланиши

Мусиқий таълимнинг асосий мақсади – мактаб ўқувчиларини мусиқа маданиятларини таркиб топтиришдан иборат, бунда ўқувчиларнинг мусиқий ўқуви, ритм туйғуси, мусиқий хотираси мелодик ва гармоник ўқуви, тембр ўқуви каби қобилятларни ривожлантириш воситасида вокал хор ҳамда мусиқий идрок малакалари шаклланади. Бу вазифаларни амалга оширишда ҳар бир ўқувчини алоҳида ўрганиш ундаги мусиқага қизиқишни ва иккинчи синфнинг имкониятларини ҳисобга олган ҳолда репертуар танлаш ва турли методлардан унумли фойдаланиш лозим.

Болалар овозини парвариш қилиш, вокал ва хор малакаларини оширишда қўшиқ ўрганишдан олдин махсус вокал машқларидан фойдаланиш тавсия этилади. Бунда аввал ўқувчиларнинг ишчи диапазонининг примар(ўрта) товушлардан бошлаб пастки томон йўналувчи тетраходлардан фойдаланилади. Нафас эса меъёрида, шовқинсиз, елкани кўтармай, ўз вақтида олиш ва майин атакада куйлашга алоҳида эътибор берилади.

Уларнинг овоз диапазониинг ҳаддан ташқари паст ёки юқори пардаларида куйлатиш ярамайди.

2-синфдан ўқувчиларнинг овоз диапазонига алоҳида эътибор бериш лозим. 2-синф ўқувчиларининг диапазони биринчи октава «ДО», иккинчи октава «РЕ» га ча бўлади. Дастурда берилган қўшиқлар диапазони юқори бўлганлиги сабабли баъзи ўқувчилар қўшиқнинг бу пардаларида мутлақо нотўғри ижро

этадилар, ёки умуман айта олмайдилар шу туфайли ўқувчиларнинг икки овозга ажратиш, яъни овози юқори пардаларга кўтарилмайдиган ўқувчилар жим эшитишлари, қолганлар куйлаши талаб этилади. Шунингдек, овозга ажратиш ўқувчиларга кўшиқ ўргатишда, уларни гуруҳларга бўлишда ҳам кўл келади. Ҳар бир овоз гуруҳнинг алоҳида куйланиши ўқувчиларни кўп овозликка тайёрлаб боради ва уларда мустақиллик ҳиссини тарбиялайди.

2-синф ўқувчиларининг овоз аппарати ўзига хос мусиқа асбоби бўлиб, у ўзининг ниҳоятда тембр бойлиги, нозик мусиқа оҳангини ифодалаш хусусиятлари билан мусиқа асбобларидан устун туради. Кўшиқ айтиб куйлаганда болалар организмнинг деярли ҳамма аъзолари айниқса, товуш ҳосил қилувчи артикуляция нафас органлари ва нерв тўқималари фаол иштирок этади. Агар мазкур органларнинг бири кўшиқ куйлаш жараёнида нотўғри ишласа овоз аппарати ва овоз ҳосил бўлишига зарар етиши мумкин. Бунинг учун болалар овозини парвариш қилиш ва вокал хор малакаларини шакллантиришда махсус вокал машқларини яъни октава миқёсидаги қисмларида овозни бир маромга солиш катта аҳамиятга эга. Кўшиқ куйлаш жараёнида ўқувчилар овозини бақириб, кучаниб айтмаслигига аҳамият бериш лозим. Чунки бундай ҳолларда овоз пардалари шикастланиши мумкин. Нафис гул ҳидлагандек бурун билан очиб, аста секин чиқариш малакаларини ривожлантириб бориш зарур. Ўқувчиларни овоз тембри, овоз диапазони ва соф интонациясига катта аҳамият бериш зарур. Шунингдек, кўшиқ куйлаганда асар мазмунини кириш авжи, тугатиш жойларига эътибор бериш, соф интонация, нафас таллафузига риоя қилиб эришиш лозим. 2-синфда ўғил ва қиз болалар овози бир-биридан унча фарқ қилмайди. Бошланғич синф ўқувчиларининг кўшиқ куйлашга ўргатиш мусиқа маданияти дарсларининг амалга ошириш мумкин бўлган муҳим масалаларидан биридир. Кўшиқ куйлаш ҳар бир боланинг ўзига жалб қилувчи самарали натижа берувчи жараёнидир. Болаларда куйлаш малакаларининг шакллантиришда мусиқа ўқитувчисидан катта малака ва билим талаб этилади. Чунки бунда диққат, хотира, мусиқий ўқув шаклланиб боради. Кўшиқ куйлаш жараёнида бола организмнинг деярли барча аъзолари фаол иштирок этади. Вокал хор малакаларини ҳосил этишда бу органларни бир маромда ўзаро алоқада нормал ишлашига эришиш зарур. Нота билимларини, унинг матнини тушиниш кўшиқ ўргатишни осонлаштиради. Куйни пухта ижро этишга ва яхши эсда сақлашга ёрдам беради. Шунингдек, нота саводини билиш икки-уч овозда куйлаш малакаларини ўстиради. Икки овозда куйлашда асосий мақсад икки овозли товуш янграшининг яхши соз билан баробар уйғун ва равон бўлишишига эришишдир. Олдин овоз созлаш машқида ҳар бир овозда соф интонацияга эришиш лозим. Сўнг кўшиқнинг мусиқий жумлаларига бўлиб ҳар

бир овоз билан алоҳида ўрганиб чиқиш лозим. Овозлар мукамал ўрганилгандан кейин икки овозни қўшиб биргаликда қўлатиш мумкин.

Иккинчи синфда вокал-хор малакаларини ривожлантириш ишлари

2-синфда вокал хор ишлари биринчи синфда олинган билим ва малакаларни мустаҳкамлаш ва қўшиқ қўйлашдаги мавжуд нуқсонларни тузатиб боришдан иборатдир. Бунда болаларнинг қўшиқ қўйлаш жараёнидаги мусиқа ўқув қобилиятларини ривожлантириш ва бу уларнинг умумий мусиқа идроки, равнақи учун муҳим эканлигини ҳисобга олиш лозим. 1-синфдагидек, болаларни хор саънатига муттасил қизиқтириб бориш лозим. Хорнинг ўзига хос қоидалари мавжуд бўлиб, унда ҳамма иштирокчилардан «Диққат», «Ауф», «Ижрони бошлаш», «Ижрони тугатиш» каби зарур дирижёрлик ишораларига амал қилиб қўйлаши талаб этилади. Айниқса, болаларни қўшиқ қўйлаш ҳолати (Хор установаки, яъни, қўлларни тиззаларга эркин қўйиб, стул суянчигига суянмасдан, бош ва гавдани тўғри тутиб ўтириш) га доим амал қилиб қўйлаш кераклиги ҳам эслатиб борилади. 2-синфда ҳам болаларнинг ўқитувчи овозига «Таяниб» қўйлаш услуби давом этади. Шунинг учун осойишта енгил нафас олиб, вокал товушларини тўғри ҳосил қилиб кўрсатиш, талаффузнинг бурролиги, юмшоқ ва лўнда овоз ҳосил қилиш каби муҳим малакаларда ўқитувчининг ўзи яхши намуна бўлиши шарт.

2-синфда болалар малакаларининг ошиб бориши физиологик ўсиш муносабати билан овоз кучи, диапазони, тембри, овозининг чўзими ва бошқаларининг ўзгариб бориши вокал хор ишларини маълум система асосида олиб боришни талаб этади. Бунда болалар овозларини авайлаб тарбиялаш, хорда қўйлаганда болаларда онглилик ва бадий кузатувчанликни ривожлантириш, хор ижросидаги икки овозликни сезиб ажрата олиш ва ўқитувчи овозига таяниб икки овозлилик элементлари бўлган қўшиқларни қўйлаш малакаларни ҳосил этиш асосий мақсад деб ҳисобланади.

Вокал хор кўникмаларини ривожлантириш усуллари: У кўпинча махсус машқлар (а, у, ю, да, дэ, ди, до, ду) ва қўшиқлар ўрганишда сўзларни фонетик жиҳатдан аниқ равшан таллафуз этиш йўли билан шаклланиб боради. Шунингдек, унли товушларни чўзиб ва ундош товушларни тез, аниқ талаффуз этиб қўйлаш вокал товушларини тўғри ҳосил этиш жуда муҳим аҳамиятга эга. Қўйлашда лигаттога эришиш эса, осойишда ва равон нафас олиш ва чиқаришга боғлиқ.

Вокал нафаси нутқ нафасидан фарқли ўлароқ ўпкага меъёрида ҳаво олиб, уни муסיкий жумланинг охиригача етказиб равон ва осоишта сарфлашдан иборатдир.

Дикция (Таллафуз) кўшиқ куйлашда алоҳида ўрин эгаллайди. Бунда унли товушлар чўзиб, унддошлар қисқа, тез ва аниқ таллафуз этилади.

Ансамбль - хорда овозларнинг ритмик, динамик, темп, тембр ва интонацион уйғунлигидир. Соз малакаси эса, ансамблнинг вужудга келишида асосий омил ҳисобланади. Кўшиқларнинг бадиий ижро этилишига овозлардаги соз ва ансамблнинг уйғунлиги воситаси билангина эришиш мумкин бўлади.

Ритм ансамбли муסיқа асарининг метрик ҳиссаларини сезиб куйлашга ёрдам беради.

Динамик ансамбль – асардаги образларни тасвирлашга ёрдам беради. Асардаги образларни тасвирлашда композитор кучли ва кучсиз товушлардан фойдаланганлиги аниқланади, албатта. Шундагина ўқувчиларда форте ва пиано динамик туслари ҳақида аниқ тушунча ҳосил бўлади.

Темп ансамбли хор иштирокчиларининг маълум бир суъратда куйлашга эришишидир. Темп асар характериға боғлиқ. Кўшиқнинг бандлари ва нақорати характер жихатдан бир биридан фарқ қилиб темпнинг ўзгаришиға ҳам таъсир этиши мумкин.

Тембр ансамбли устида ишлаганда, ўғил ва қиз болалар овозлари регистр ва тембр жихатидан бир-бириға яқинлиги сабабли ҳозирча асосан овозларни фонетик жихатдан бир тексда ҳосил этиб куйлашда ўргатиш. Тембр ансамблининг вужудга келиши ижрочиларнинг малака ва тажрибалари билан боғлиқдир.

Икки овозда куйлаш хор саънатиининг асосий хусусиятларидан биридир. Аммо у бир оз қийинчиликлар билан амалга ошади. Икки овозда куйлаш замирида ўқувчиларнинг гармоник интервалларни ҳис қилиш ўқувини ривожлантириш ётади. Икки овозда куйлашнинг элементар кўникмалари ҳам биринчи синфдан бошлаб ривожлана боради:

1. Аккомпониментида кўшиқ оҳанги такрорланмайдиган асарларни куйлатиб, болаларда эътиборни тақсимлаш кўникмасини шакллантириш. Бу – ўқувчиларни кўшиқ куйини аккомпонимент ритми ва темпига мос ҳолда, тоналликдаги мелодик создан чиқмасдан куйлашға ўргатишдан иборатдир.

2. Кўшиқнинг ритмик тузилишини чапакда ёки оғзаки тарзда ижро этиш. Болалар аввал кўшиқнинг ритми, тактнинг метрик ҳиссаларини чапакда чалиб куйлайдилар. Сўнг чапак, дойрачалар, учбурчак урма чолғу, шақилдоқларда чалиб, кўшиқ ва чолғу куйларига ритмик жўр бўладилар. Мазкур услублар болаларда фақат икки овозлик малакаларинигина ривожлантириб қолмай,

балки уларда ритм туйғуси ва ижодкорликни ҳам ўстиради. Шунингдек болаларда диққат эътиборни кучайтиради. 2-синфда янги ва муҳим элемент сифатида болалар билан машқ ва қўшиқлар оҳангига ўқитувчи иккинчи овоз сифатида жўр бўлиб икки овозликни вужудга келтириши лозим. Бунда болалардан икки овозликни қандай ҳис этаётганликлари ва унинг таъсирчанглигини сўраб, уларни икки овозли қўшиқ нафосатига қизиқтириш лозим.

Икки овозликни ҳосил этишда болаларни майин овозда куйлатиш зарур. Акс ҳолда иккинчи овоз эшитилмай қолади. Хор билан ашула айтиш мураккаб психологик физиологик жараён бўлганлиги сабабли ўқитувчи хор билан ишлаш услублари, болалар овозининг ўзига хос хусусиятлари ва репертуар имкониятларини пухта билган ҳолда ишга киришиши лозим.

Иккинчи синф қўшиқ репертуари характеристикаси

Умумтаълим мактабларида 2-синф ўқувчилари интилишлари, қобилияти ва қизиқишини ҳисобга олган ҳолда қўшиқ репертуарини танлаш мақсадга мувофиқдир. Бошланғич синфларда муסיқа маданияти дарсларини ўқитиш даврида ўқувчиларни гўзалликни ҳис эта оладиган, муסיқага меҳр ва ҳавас билан қарайдиган, миллий муסיқа меросимизга ворислик қила оладиган баркамол инсон қилиб тарбиялаш асосий мақсад қилиб қўйилди.

Чунки мактабда муסיқа таълимининг асосий мақсади ўқувчиларда «муסיқа маданиятини» таркиб топтиришдир. Муסיқа маданияти дарсларида муסיқа фаолиятлари оддийдан-мураккабга қараб бориш принципи асосида таълимий ва тарбиявий вазифаларни амалга оширилиши лозим.

Бошланғич (1-4) синфларда қўшиқ репертуарини танлаш орқали қуйидаги вазифаларни амалга ошириш назарда тутилади.

1. Танланган асарлар орқали ўқувчиларни муסיкий қобилиятини (муסיкий ўқуви, ритми, туйғуси, диққати, хотираси нутқини) ўстириш.

2. Ўқувчиларни миллий муסיқамизга, она Ватанга, табиатга муҳаббат, гўзалликни ҳис этиш туйғусини тарбиялаш.

3. Ўқувчиларни меҳнатга, ўқишга, ҳаётга ўз-ўзини ва атрофдагиларни ҳурмат қилиш, ўзгалар меҳнатини қадрлашга ўргатиш.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, ҳар бир дарсга ижодий ёндошиб, янги дастур талабларига мувофиқ дарс ўтиши лозим. Муסיқа фанидан бир йилда икки марта ярим йиллик тахминий мавзули иш режа конспект тузилади. Бунда ўқувчиларни (синфи), овоз дивазони, муסיқага қизиқиши ва қобилияти, йил фасллари, байрамлар йил, чорак, дарс мавзулари ҳисобга олиниб, янги

дастурдан фойдаланиб дарс тузилиши асосида тузилади. Қўшиқларни тинглаш учун асарларни ўқувчилар истаги ва янги замонавий қўшиқлар билан дарс режасига мос келадиган асарларга ўзгартириш мумкии. Муסיқа дарслари асосан бир ҳафтада бир соат ўтилади. Шунингдек, ҳар бир ўқув йилида 12-14 асарлар тингланади. Бошланғич синф ўқувчилари асосан бир овозли қўшиқларини куйлашади. Иккинчи синфнинг иккинчи ярмидан бошлаб т1 овозлик элименти бор қўшиқлар киритилган. Шунга кўра оддийдан-мураккабга принципи асосида муסיкий асарлар танланади. Қўшиқларни ўргатиш жараёнида пала-парпартиш, шошма-шошарлик билан ўргатиш, ўқувчиларда бепарволик ҳиссини уйғотади, аксинча яхши ижро этилган, мазмуни тушунтириб ўргатилган қўшиқлар чуқур ижобий таассурот қолдиради. Такрорлаш «Билимлар онаси» дейди доно халқимиз. Қўшиқларни мукамал ўзлаштириш учун вақти-вақти билан такрорлаб туриш лозим. Ҳар бир бола қайси касбни танлашдан қатъи назар, муסיқани, муסיқа ва қўшиқлар, ўқувчилар ҳаётини нафақат безайди, айна пайтда унга тантановар шўхчанлик, байрамона кайфият бахш этади. Шундай қўшиқлар борки, ҳаётни янада бойитишга ва яхшилашга хизмат қилади, - дейди мутафаккирларимиз. Бунга мисол қилиб, «Болалар ва ғозлар» Ж.Нажмиддинов муסיқаси, «Мактабим» Ф.Назаров муסיқаси, «Хаккалар» Н.Норхўжаев муסיқаси, «Пахта ой» Ф.Назаров муסיқаси сингари қўшиқларни мисол келтириш мумкин.

Дастурда берилган барча қўшиқ репертуарлари Давлат таълим Стандартлари талабларига тўлиқ жавоб бера олади. Муסיқа ўқитувчиси ўзига талабчан инсон бўлиши, эришган муваффақиятлардан кифояланиб қолмаслиги керак. Шундай муסיқа ўқитувчисигина яхши ташкилотчи фаол жамоатчи, ўз касбини, болаларни яхши кўрадиган малакали мутахасис бўлиши лозим. Муסיқа маданияти дарсларида ўргатиладиган қўшиқлар репертуарида фойдаланганда муסיқа ўқитувчиси, ўқувчиларни психологик характери, овозини, қизиқишини аста-секин ўрганиб бориши, иқтидорли ўқувчиларни синфдан ташқари тўғаракларга таклиф қилиши, муסיқа ўқуви бўш бўлган болалар билан эса, яқка тартибда ва дарс жараёнида иш олиб бориш, топшириқлар бериши лозим. ДТС муסיқа дастурида берилган қўшиқлар репертуари илмий, замонавий, мумтоз, ўқувчилар ёшига, овоз диапазонига мос асарлар бўлиб мазмунан тарбиявий, таълимий, ривожлантирувчи характерга эга. Яъни бу қўшиқлар мазмунига Она – Ватанга мухаббат, миллий қадриятларимизга, урф-одатларимизга, ҳурмат туйғулари акс эттирилган

Масалан: «Диёр мадҳи» Н.Норхўжаев муסיқаси, «Ой ватаним» Ш.Ёрматов муסיқаси, «Соғлом авлод қўшиғи» Ш. Ёрматов муסיқаси, «Биз аскармиз» Н. Норхўжаев муסיқаси, «Очил пахтажон» Ф.Назаров муסיқаси, «Нишолда»

Д.Омонуллаева мусиқаси, «Қадим Турон» Н.Норхўжаев мусиқаси каби кўшиқлар шулар жумласидандир.

Масалан, «Ой бўламиз той боламиз» кўшиғи Х.Раҳимов мусиқаси, С.Барноев қаламига мансуб. Ушбу асарда болалар келажакда Амир Темур боболаридек ботир, кўркмас, жасур бўлишлари ҳақида куйланади. Иигитлар Алпомишдекдизлар Барчиндек зукко, билимдон бўлиб вояга етишлари, она ватанга меҳр муҳаббатли, содиқ, мард ўғлон бўлиб хизмат қилишлари ҳақида мадҳ этилади. Бу кўшиқ куплет шаклида. Кўшиқ рақс характерида, тез суръатда ижро этилади. Фа мажор тонглигида.

Бу кўшиқлар комил инсонни тарбиялашда унинг қобилиятини, дидини ўстиришда мусиқага муҳаббат туйғуларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Мусиқа маданияти дарсларида қўйилган асосий методик талаб - олинган мусиқий билимни бевосита амалда кўшиқ куйлаш, мусиқа тинглаш фаолиятларида қўллашдан иборатдир. Ўқувчиларга ўргатиладиган кўшиқлар репертуари мураккаблигига қараб 2-3 соат ўргатилади. Берилган мавзуларни осон ўзлаштириш учун кўшиқни ифодали ижро этиб бориш, мавзу асосида расмлар чизиш, уларни таҳлил қилиш, техник воситалардан фойдаланиш, кўшиқни магнитофонда тинглаш, тарқатма материаллардан янги педагогик технологиялардан фойдаланиш талаб этилади. Бошланғич синф ўқувчиларини кўшиқ куйлаганда овоз аппаратларига зиён етмаслик учун уларнинг овоз диапазонларини ўқитувчи яхши билиши керак. Дастурдаги кўшиқларлар репертуари ҳар бир синф учун алоҳида берилган. Кўшиқни ўргатишдан олдин махсус яққол ҳар хил машқлардан фойдаланиш тавсия этилади. Дарсдан ташқари ташкил этиладиган турли тадбирларда фаол эштирок этиш учун ўқувчиларни мунтазам равишда тайёрлаб бориш керак. Бунинг учун ўқувчиларни мусиқа маданияти дарсларида ижрочилик маҳоратини такомиллаштириб бориш ва уларни ўзаро уйғунлашишини мустаҳкамлашда баъзан «Синф саҳнасига» чиқиш куйлатиш яхши натижа беради.

Кўшиқни тўлиқ ўрганиб бўлгандан сўнг 2-3 дарсдан сўнг ёки чорак охирида «дарс концерт» ўтказиш тавсия этилади. Саҳнага чиқиш синфдагилар орасида ўз ўрнини топиш, куйлаганда бир-бирини ҳис қилиш ва ўз жойига бориб ўтириш каби саҳна маданиятига қатъий амал қилиш, ўқувчиларни ўзаро муносабатига ва хулқига ижобий таъсир кўрсатади. «Саҳнада» куйлаш ўқувчиларнинг репертуаридаги кўшиқларни қай даражада ўрганиб олганларини англаш, асарнинг айрим жумлаларини «пишитиб» олишга ва кўшиқни тантанали шароитда намойиш қилиш имконини беради. «Синф концерти» ўқувчилар учун чексиз қувонч бахш этади. Дарсни сифатли ва қизиқарли олиб бориш учун ноанъанавий дарс шакллари мусиқий викториналарнинг

аҳамияти катта. Бунда ўқувчилар билан турли мазмунли ўйинлар ўтказиш яхши натижа беради.

Синфдан-синфга ўтишда болаларда фанни ўзлаштириш осон кечиши учун босқичлараро узлуксизликни ва фаолиятлараро узвийликни таъминлаш педагогика фанининг энг муҳим тамойилларидан биридир.

Йил ва чорак мавзулари:

Йил мавзуси: Ижрочилик турлари. Мусиқанинг ифода воситалари.

1-чорак: Мусиқанинг ифода воситалари

2-чорак: Якканавозлик, жўрनावозлик ва жўрсозлик.

3-чорак: Якканавозлик ва яккахонлик. Чолғулар ва хонандалар дасталари.

4-чорак: Даста турлари. Куй нима? Куйда нималар ифодаланади? Мусиқанинг ифода воситалари.

Савол ва топшириқлар

- 1) *Иккинчи синф ўқувчиларига тавсиф беринг.*
- 2) *Иккинчи синфда мусиқа тинглаш фаолияти қандай амалга оширилади?*
- 3) *Қўшиқ куйлаш жараёни қандай амалга оширилади ва унга қанча вақт ажратиш керак?*
- 4) *Иккинчи синфдаги қўшиқ куйлаш репертуарини айтиб беринг.*
- 5) *Иккинчи синфда мусиқа саводи жараёнида қандай мавзулар ўтилади?*
- 6) *Иккинчи синф йил ва чорак мавзуларини ёддан айтиб беринг.*
- 7) *Иккинчи синфда дарсликдаги материаллардан ва қўшимча материаллардан фойдаланган ҳолда дарс ишланмасини тайёрланг.*

3-4-синфда мусиқа ўқитиш методикаси ва мазмуни

3-4 синф ўқувчиларининг психологик, мусиқий хусусиятлари

3-4-синф ўқувчилари ўзларининг педагогик-психологик характериға кўра қуйи синфлардан анча фарқ қиладилар. Уларнинг диққат-эътибори турғун, хотираси кучли, нутқи равон, ҳаётий тажрибаси кўлами анча кенг, фанларға қизиқишлари юқори бўлади. Жиддий бўлган масалалар устида фикрлаш, ҳажм жиҳатидан каттароқ бўлган мусиқани ҳал этишға, изланиш, мустақил мушоҳада этишға қодир бўладилар.

Бу ёшдаги болаларда бош мия анатомик тузилишининг янада фаолроқ шаклланиши кузатилади. Ўқиш унинг функциялари ривожланишиға кучли

омил сифатида таъсир қилади. Жумладан, предмет-образли тафаккурдан секин-аста мавҳум, изоҳли-мантикий тафаккур сари ўтиш учун шароит туғилади. Лекин, барибир ўқитувчи ёш ўқувчи ҳамма нарсадан ўзининг шахсий ҳиссий тажрибасига, хусусий таассуротларига, билимларига, ҳаётга яқинроқ таянч излашини унутмаслик керак. Шу сабабдан, боланинг фикрини нарсалар ва ҳодисаларнинг қонуниятли тарзда боғлиқлигини идрок этишга йўналтириш мақсадида бевосита таъсир қиладиган объектларни танлиш жуда муҳимдир.

Бу ёшдаги ўқувчиларда, улар учун қизиқарли бўлмаган ишдан ҳали чарчайди, бевосита таъсир жозибаси бўлмаган материалга диққат қилиши қийин бўлади. Бу ҳолни ҳисобга олган ҳолда бутун таълимни биргина қизиқиш асосида, ёқиб қолганлиги важидагина олиб бориб бўлмайди. Ўқувчилар ўқишнинг жиддий ирода кучини талаб қиладиган меҳнат эканлигини қанчалик тез тушуниб олсалар ва ҳис этсалар, уларда диққат-эътиборнинг барқарорлиги, ўқув фаолиятида ҳаракатларни йўналтириши ва эркин тарзда уюштириш қобилияти шунчалик эрта пайдо бўлади.

Бу ёшдаги ўқувчига жадал ҳаракат фаоллиги хос бўлиб, бу фаоллик унинг ўз хулқ-атворини етарли даражада идора қила билмаслиги билан қўшилиб, кўпинча таъсирга берилувчанликни, ўзини тута билмаслигини келтириб чиқаради. Ўқувчининг ҳаракатчанлигини, моторикасини тўғри шаклларда уюштирмақ, унга мақбул келадиган йўналиш бериш керак.

3-4-синф ўқувчиларининг ўқишга муносабатида муайян динамика кузатилади. Ниҳоят, бола ўқув фаолиятининг ички мазмунига қизиқиб, ўқув-назарий вазифаларни аниқ ва амалий вазифаларга ўзгартира олади. Унинг шаклланиш қонуниятларини тадқиқ этиш замонавий педагогика-психология фанларининг вазифасидир. Бола кузатувчанлиги ҳақида гапирадиган бўлсак, бу синфлардаги болалар аллақачон ихтиёрий диққатга эга бўлган бўладилар. Ихтиёрий диққат ёки диққатни у ё бу масалага мақсадли йўналтириш – бу ёшдаги ўқувчиларнинг муҳим ютуқларидандир. Худди бошқа психологик жараёнлар каби боллар эмоциясининг умумий хусусиятлари ҳам ўзгариб бори. Бу даврда болаларда жамоачиликка интилиш, жамоа ичида ўзини бемалол тута олиш малакалари пайдо бўла бошлайди.

3-4-синф ўқувчиларида овоз аппаратлари шаклланган, вокал-хор малакаларига эга, мусика ҳақида билимга эга бўладилар. Овоз аппарати механизми тузилиши мураккаблашади. Ҳақиқатда муҳим пайлардан – овоз пайлари ривожлана бошлайди. Бу ёшдаги болаларнинг овози анча кучли ва жарангдор эшитилади. Овоз таранглиги кучаяди ва қўшиқчилик овози шакллана бошлайди. Муайян тембрдаги оҳангнинг пайдо бўлиши ўғил болалар овозининг дискант ва альтга бўлинишига сабаб бўлади. Дискантлар ўзининг

енгиллиги, жарангдорлиги, ёрқинлиги билан ажралиб турса, алытлар эса ўзининг кучсизлиги, хиралиги, жарангсизлиги билан ажралиб туради. Шунинг учун бу ёшда ўқувчиларда кўп овзли куйлаш малакалари ривожлантириш учун қулай давр ҳисобланади.

Русь педагоглари И.Понаморов, А.Карасев, Н.Ковин, Д.Зарин, А.Масловлар ўзларининг илмий изланишларида овоз йўналишлари параллел товушларда ёзилган икки овозли қўшиқларни куйлаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаганлар. З.Кодай ҳам бу ҳақида шундай деган: “Кўповозлик нафақат полифоник эшитувни ривожлантиради, балки бир овозли куйлашда ҳам муҳим ўрин эгаллайди”. Шунинг эътиборга олиш керакки, соф интонация билан куйлаш учун аввалам бор, музикаий асарни тинглай олиш керак.

3-4-синф ўқувчиларининг музика тинглаш малакаларини ривожлантириш методлари

Музика идроки – музика мазмунини эшита билим ва ҳиссий кечинмалари асосида ўзлаштиришдир. Музикаий идрок – мураккаб психологик жараён бўлиб, унинг асосида реал борлиқнинг образлар орқали музикаий товушларда акс этишини эшита олиш ва ундан таъсирланиш қобилияти ётади. Идрок масалалари, хусусан, музика воситасида уни ривожлантириш муаммолари билан иш олиб борган музикашунослар, психологлар, педагог олимларнинг изланишлари асосини ташкил этади. Музикашунос Б.Яворский “музикани идрок қилиш асосида фикрлаш, музикани «маънога эга нутқ» сифатида қабул қилиш малакаси ётади”, – деб таъкидлайди. Ўқувчиларда музикаий идрокни ривожлантиришда уларда музикаий ҳиссий таъсирчанлик, қизиқишни ўстириш, музикаий ижодий қобилиятлар, дидни ривожлантиришга қаратилган кўникма ва малака шакллантириш талаб этилади. Ўқувчиларда, айниқса, 3-4-синфларда, музика идрокини ривожлантириш мураккаб вазифадир. Ўқувчи музикани бутунлигича умумий хуракат, кайфият сифатида идрок этади. Улар “ғамгин-қувноқ”, “чаққон-секин”, “пасту-баланд”, марш, қўшиқ, рақс каби контраст образларни енгил фарқлайдилар, аммо шу билан бир қаторда асарни доимо ҳам бошидан охиригача ҳаёлларини бузмасдан тинглай олмайдилар. Кўпинча, асарнинг бошланғич тактларинигина тинглаб, давомини эшитмайдилар. Шунинг учун асарни бошидан охиригача тинглаш ва идрок этишга ўргатиш ўқитувчининг асосий вазифаларидан биридир. “музикада ҳар дақиқада ўзгариш содир бўлади, товушлар қайтарилади, ўзгаради, товушлар урли кайфиятларни бирлаштиради”, деган фикрни болаларга яхшилаб тушунтириш керак. Бунда музика ифода воситаларининг болалар томонидан ўзлаштирилиши катта ёрдам

беради: асарнинг қандай янграётганлиги, бу кайфият қандай воситалар орқали берилган? – деган саволларга жавоб бериш учун ўқувчилар куйнинг ҳаракати, характери, ритмик кўриниши, темпи, динамикасига, кейинчалик ладига ҳам қулоқ тутишлари лозим.

3-4-синфларда ўқувчилар асосан халқ музикасининг оммавий жанрларига киручи кўплаб асарларни якканавоз, чолғу дасталари ва оркестр, хор жамоаси ижросидаги вариантларда тинглайдилар.

Музикий асарларни тинглаш, идрок этиш, мазмуни ва кайфиятини англаш жараёнида ўқитувчи ўқувчиларга ёрдам бериши керак. Бунинг учун ўқитувчи:

- ўқувчиларни тингланадиган асарга ҳиссий тайёрлайди;
- ўқувчиларни маданиятли тингловчи сифатида тарбиялайди;
- музиканинг мазмуни, ифода воситаларини оддий таҳлил қилишга ўргатади;
- музика ҳақида фикр юритиш, асарга эстетик баҳо бериш кўникмаларини ҳосил қилади;
- ўтилган асарларни тинглаб эсга олиш, асарнинг номи ва муаллифларини аниқлаш.

Тинглашдан аввал ўқувчилар диққатини жамлаш, фаоллаштириш учун ўқитувчи ўқувчилар олдига уларнинг музикий тайёргарлиги даражасидан келиб чиққан ҳолда турли хил вазифалар қўйиши мумкин:

1. Катта бўлмаган куй, музикий асарни ўқувчиларга тинглаш учун беради ва “Сиз бу асарга нима деб ном берган бўлардингиз?”- деган саволни ўртага ташлайди.

2. Ўқитувчи М.Мирзаевни «Баҳор вальси» асарини тинглаш учун беради ва асар нима учун бундай номланганлигини ўқувчилардан сўрайди.

3. Тинглаш учун берилган асарнинг кайфиятини аниқлаш вазифасини беради.

Бундай взи́фа-саволлар ўқувчиларда музикани тинглаш хоҳишини уйғотади, музикий идрокни фаоллаштиради.

Ўқувчилар асар мазмунини, музикий нутқ воситаларининг ифодавийлигини англашга ҳаракат қиладилар. Музикий идрокни ҳиссий жиҳатдан фаоллаштирувчи ва бойитувчи методлар қуйидагилар:

- болаларга таниш бўлган асарни янги ижрода, янги талқинда бериш;
- турли талқин ва ижро усулларида берилган бир асарнинг ўзини таққослаш;
- ўқитувчининг жонли ижроси;
- ўқитувчининг кириш сўзи;
- юқори сифатли аудио ва СД ёзувларидан фойдаланиш;

- чолғу асарларининг музикий мавзуларини локализация қилиб куйлаш.

Муסיқа идроки музикий асарни ўрганиш жараёнида ривожланади ва бу жараён тўрт босқичда амалга оширилади:

- ўқитувчининг кириш сўзи;
- музикий асарни биринчи бор тинглаш;
- музикий асар таҳлили;
- қайта тинглаш.

Энди бу босқичларни алоҳида кўриб чиқамиз. Ўқитувчининг кириш сўзи – қисқа, эмоционал, қизиқарли бўлиб, асосий мақсад – болаларнинг диққатини тингладиган асарга жалб этиш, унга қизиқиш уйғотиш. Ўқитувчи ўз кириш сўзида болаларга композитор ҳақида қисқача сўзлаб бериши мумкин. Баъзида эса кириш сўзи бир неча саволлардан иборат бўлиб, болалар идрокини фаоллаштириш, уларда муסיқани тинглаш хоҳишини ҳосил қилиш керак.

Музикий асарни тинглаш – ўқувчиларни муסיқани тинч, гаплашмасдан тинглашга ўргатиш биринчи галдаги вазифадир. Асар бошидан охиригача ифодали бадий ижрода граммёзкув орқали ёки ўқитувчи ижросида кўрсатилади. Муסיқа жаранглаган пайтда ўқитувчининг ўзи ҳам муסיқани берилиб тинглаши, кўрсатмалар бермаслиги, ёзув-чизув ишлари билан шуғулланмаслиги лозим, яъни ўқитувчи музикий асарни ўқувчилар билан биргаликда тинглаши керак.

Муסיқа таҳлили – муסיқа тинглашдан олинган ҳиссий таъсирни чуқурлаштириш вазифасига қаратилган. Бу мураккаб ва ўқитувчидан катта маҳорат талаб этадиган босқич. Асарни тушуниш ва ҳис этиш бир нарса эмас. Таҳлил кўпинча, ҳиссий идрокка ҳалал ҳам бериши, тинглашни сусайтириши ҳам мумкин. Асар ифода воситалари мазмундан ажралгн ҳолда, кўриб чиилса, шундай ҳол рўй бериши аниқ. Муסיқа саводини эгаллаган ўқувчилар муסיқа таҳлили жараёнида ўз билимларини бемалол қўллай бошлайдилар. Муסיқа таҳлили жараёнида 3-4-синфларда суҳбат қуйидаги саволлар юзасидан ўтказилади:

1. Мазмун ва характер.
2. Музикий жанр.
3. Муסיқа қандай ўзгаради.
4. Музикий шакл.

Муסיқа таҳлили асосида ўқувчиларнинг муסיқага кириб бориши, асосий музикий қонуниятларни тушуниб етишлари босқичма-босқич, тизимли равишда ҳосил бўлади.

Қайта тинглаш – ўқувчилар муסיқани тўлароқ идрок этишлари, асарни эслаб қолишлари, асарни ёқтириб қолишлари учун бир неча бор қайта тинглаш

мақсадга мувофиқ, чунки бир марта тингланган асар дарров болаларга ёқади, ҳамма болалар томонидан етарли даражада эмоционал қабул қилинади, деб айтиб бўлмайди. Мусиқий асар ўқувчининг мусиқий тажрибасига айланиши учун бир неча бор қайта тинглаш жараёни идрокни бойитиши, мусиқий образ тасаввурини чуқурлаштириши ва асарнинг эсда қолишини таъминлаши лозим.

Мусиқий образларни таққослаш-қиёслаш методи ўқувчиларда мусиқа идрокини ривожлантиришда катта аҳамият касб этади. Бу методдан оқилона фойдаланиш ўқувчиларнинг мусиқий-эшитиш қобилиятларини ўстиради. Аввал контраст асарлардаг фарқларни англаш, кейинчалик эса кайфияти бир хил бўлган асарларда нозик ўхшашликларни ҳис этишларига ёрдам беради.

3-4-синфлар ўқувчиларида қўшиқ куйлаш малакаларини ривожлантириш методлари

Жамоа бўлиб куйлаш – ўқувчиларни мусиқа санъатига фаол жалб этишнинг энг оммавий шаклидир. Ҳар бир соғлом бола куйлаш имкониятига эга бўлади. Куйлаш бола учун эстетик эҳтиёж, ҳиссиёт ва кайфиятни ифодалашнинг энг табиий ва қулай воситадир.

Бола қўшиқ ижро этар экан, унда ҳис-ҳаяжон, завқ-шавқ, кўтаринки кайфият, қувноқлик, ҳаракатчанлик каби ижобий туйғулар ҳосил бўлади. Қўшиқда иккита эстетик восита – мусиқа ва бадиий сўз бирлашади. Шунинг учун тажрибали ўқитувчининг қўлида жамоа бўлиб куйлаш – ўқувчиларни мусиқий-эстетик тарбиялашда муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Қўшиқ куйлаш фаолияти ўқувчиларда мелодик, гармоник эшитиш, лад ҳиссини, соф интонацияда куйлаш малакаларини ҳамда мусиқий қобилиятини ривжлантиради. Ижро жараёнида овози ва мусиқий эшитуви турлича бўлган болалар жамоа бўлиб бирлашадилар. Улар ўзларининг ва ўртоқларининг ижроларини кузатадилар, биргаликда куйлашдан баҳраманд бўладилар. Уларда диққат, кузатувчанлик, интизом ва бошқа тарбиявий хусусиятлар шаклланади. 3-4-синф ўқувчиларида куйлаш жараёнида ўқувчиларнинг овоз аппарати янада яхши ривожланади, нафаслари чуқурлашади, қон айланиши яхшиланади, қоматлари текисланади, бир сўз билан айтганда ҳам маънавий, ҳам ахлоқий, ҳам жисмонан ривожланадилар, тарбияланадилар.

Ҳар бир инсоннинг кайфиятига қараб овози ёқимли, қувноқ, жарангдр, шўх ёки бўғиқ, “ширали”, “ширасиз” ва ҳоказо бўлиши мумкин. Овоз чиқиши овоз пардаларига боғлиқдир. Овоз пардалари тебраниши натижасида овоз ҳосил бўлади. Инсон овоз аппарати жуда мураккаб тузилган. Унинг асосий қисмлари – нафас олиш органлари – ўпка, қорин бўшлиғи, нафас мускуллари,

шунингдек, ҳикилдоқ, овоз пайчалари, артикуляцион аппаратлар ва бошқалар. Овоз ҳосил бўлиши учун мана шу аппаратларнинг барчаси ишга тушади. Бу мураккаб жараёндир. Товуш аппаратининг физиологик тузилиши масалаларига олимлар П.Чесноков, Ш.Рўзиев, Д.Халабузарь, Н.Дмитрев ўз илмий ишларида мурожаат этганлар ва атрофлича ёритиб берганлар.

3-4-синфларда куйлаш фаолияти бир қатор вазифаларни ҳал этишни назарда тутади:

- болаларда жамоа бўлиб куйлашга қизиқиш ва муҳаббат уйғотиш;
- муסיқага ҳиссий таъсирчанликни тарбиялаш;
- бадий дидни тарбиялаш;
- қўшиқчилик овозини, яъни ёқимли, табиий товушда куйлашни шакллантириш, овоз диапазонини ўстириш;
- бадий ижрога эришиш учун вокал-хор малакаларини ривожлантириш;
- муסיкий қобилиятларини ўстириш.

Қўшиқнинг бадий, чиройли, ифодали ижросига эришишнинг муҳим воситаси – ўқувчиларда вокал-хор малакаларини ривожлантиришдир. 3-4-синфда ҳам ўқувчилар билан қўшиқ айтишлагиги ҳолат, куйлаш нафаси, товуш ҳосил қилиш, талаффуз, соз, ансамбль каби вокал-хор малакалари устида иш олиб борилади.

3-4-синф “Муסיқа маданияти” дастуридан Ватан, мустақиллик, диёримиз, табиат, меҳнат, болалик мавзуларидаги қўшиқлар ўрин олган. Бу қўшиқлар ўқувчиларда Ватанга муҳаббат, унинг келажагига садоқат, меҳнатсеварлик, эстетик тарбиялашда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Қўшиқ ўргатиш жараёнида ўрганиладиган қўшиққа эмоционал муносабатни ривожлантириш, тасаввурни, муסיкий эшитиш ва хотирани ўстириш, мусиқанинг ифода воситаларининг аҳамиятини тушуниш, жарангли, куйчан, енгил товушларда куйлаш, ўзини ва ўртоқларини тинглай олиш, жўрсоз билан ҳамда жўрсозсиз куйлаш, икки-уч овозли куйлаш орқали гармоник эшитиш қобилиятини шакллантириш каби вазифалар амалга оширилиши кўзда тутилган. Ўқитувчи куйлаш учун қўшиқ танлар экан, авваламбор асарнинг бадий қиймати, мазмуни, тарбиявий аҳамияти, образлар дойрасини синчиклаб таҳлил қилиб чиқади. Олинган натижага қараб қўшиқни ўргатиш методларини танлайди.

3-синфда йил ва чорак мавзулари:

Йил мавзуси: Мусиқанинг ифода воситалари

1-чорак: Мусиқанинг ифода воситалари

2-чорак: Муסיқа нутқи

3-чорак: Хор ва оркестр

4-чорак: Мусиқанинг тузилиши. Оддий муסיқа шакллари. Банд ва нақорат

4-синфда йил ва чорак мавзулари:

Йил мавзуси: Ўзбек халқ мусиқа ижоди

1-чорак: Халқ айтимлари ва чолғулари

2-чорак: Байрам ва маросим қўшиқлари

3-чорак: Мавсум қўшиқлари

4-чорак: Баҳор фасли қўшиқлари

Савол ва топшириқлар

- 1) *Учинчи ва тўртинчи синф ўқувчиларига тавсиф беринг.*
- 2) *Биринчи синфда қандай мусиқа фаолиятлари амалга оширилади?*
- 3) *Қўшиқ куйлаш жараёни қандай амалга оширилади ва унга қанча вақт ажратиш керак?*
- 4) *Учинчи ва тўртинчи синфларда ўқувчилар қандай музикавий асарларни тинглайдилар?*
- 5) *Учинчи ва тўртинчи синфда мусиқа саводи жараёнида қандай мавзулар ўзлаштирилиши назарда тутилган?*
- 6) *Учинчи синф йил ва чорак мавзуларини ёддан айтиб беринг.*
- 7) *Тўртинчи синф йил ва чорак мавзуларини ёддан айтиб беринг.*
- 8) *Юқоридаги синфларга мўлжаллаб, чорак мавзулардан келаб чиққан ҳолда дарс шиланмасини тайёрланг.*

5-6-синфда мусиқа ўқитиш методикаси ва мазмуни

Умумий ўрта таълим мактабининг ҳар бир босқичи ўқитувчи олдида бир қатор вазифаларни қўяди. Ўқитувчи ўз имконияти ва салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда, умумдидактик методлардан фойдаланиши, босқичлараро узлуксизликни таъминлаши, турли хил методлардан унумли фойдаланиши, замонавий педагогик технологияларни қўллаши керак. Узлуксиз таълимнинг айрим босқичларини ўзаро алоқадорликда ўрганиш муҳимдир. Чунки ўрганадиган мавзулари, болаларнинг ёш хусусиятлари, ўзлаштириш қобилиятлари бу синфларда деярли бир хил бўлади. Шунинг учун ҳам 5-6-синфларни узвий ҳолда ўрганиш мумкин. 4-синфда бошланғич мактабнинг тугаганлигини ҳисобга оладиган бўлсак, 5-синфда болалар бевосита янги босқичга, яъни ўрта таълим тизимининг бошланғич босқичига ўтадилар. Бу синфда барча фанлар бўйича ўқитувчиларнинг ўзгариши, синф раҳбарининг ўзгариши ўқувчиларнинг янги шароитларга кўникишини талаб қилади. Бу жараён айрим ўқувчиларга қийинчиликлар туғдиради.

5-6-синф ўқувчиларининг ёш хусусиятларига умумий характеристика

Педагогик-психологик адабиётлардан маълумки, бу ёш ўсмирлик даврига тўғри келади. Ўсмирлик даври чегаралари тахминан 5-8-синфига тўғри келади ва 11-12 ёшдан 14-15 ёшгача бўлган даврни камраб олади, лекин ўсмирлик ёшига ўтиш 5-синфга ўтиш билан мос тушмаслиги ва бир йил олдин ёки кейин содир бўлиши ҳам мумкин.

Ўсмирлик даври «ўтиш», «кескин ўзгарувчан», «мушкул», «кийин» давр деб ҳам номланади. Ўқувчиларда бу ёшда содир бўладиган ривожланиш жараёнларининг мураккаб ва муҳимлиги қайд этиш жоиз. Бу ҳаётнинг бир давридан бошқасига ўтиш билан боғлиқ. Инсон ривожланишининг барча йўналишлари бўйича (жисмоний, ақлий, рухий, ахлоқий, ижтимоий) катта сифат ва миқдорий ўзгаришлар рўй беради.

Ўсмир шахси ривожланишнинг муҳим омили – унинг шахсий фаоллиги – шахсият омилидир. Бу даврда ўсмирнинг ўз-ўзини англаши жараёни фаол ва машаққатли кечади.

Ўсмирнинг ёшидаги муҳим ўзгаришлар унинг организмидаги жисмоний ўсиш ва биологик вояга етиш билан боғлиқдир.

Ўсмирлар билимдон ва талабчан, лекин материални қизиқарли ва аниқ тушунтириб берадиган, дарсни бир меъёردа ташкил эта оладиган, унга жалб қила оладиган, дарсни ҳар бир ўқувчи учун максимал даражада унумли эта оладиган адолатли, оққўнгил ва маданиятли ўқитувчиларни ёқтирадилар.

Ўсмир организми ўсишидаги сакрашлар, эндокрин тизимдаги ўзгаришлар, гипофиз фаолиятидаги фаоллик, жинсий вояга етиш, юрак, мушак, бутун организмнинг мустаҳкамланиши инсоннинг психик, ақлий ва рухий ўсишида муҳим ўзгаришларга олиб келади.

Муסיкий тарбияда бу ёш овоз аппаратининг мутацияси даври билан боғлиқ. Овоз аппарати йўғонлашади, овоз айниқса, ўғил болаларда сезиларли даражада пастроқ бўлиб боради. Шунингдек, овознинг бузилиш ҳолатлари ҳам шу даврга хосдир. Бу ёшда овоз аппаратининг ҳаддан ортиқ юқори тесситурасидан қочиб, вокал репертуари танловига эҳтиёткорона ёндашиш лозим.

Энди мутация ходисасига батафсил тўхталиб ўтамиз.

Ўғил болаларда мутациянинг бошланиш даври, одатда жинсий болоғатга етиш даврига тўғри келади. Мутациянинг бошланиши кўп сабабларга боғлиқ, жуладан, иқлимга ҳам боғлиқдир.

Мутация даврида ҳиқилдоқ тез ўсади. Айниқса қалқонсимон тоғай жуда катталашади. Бойламлар икки баробар 13-14мм дан 24-25мм гача катталашади.

Бу даврда ҳиқилдоқ касалликка чалинувчан бўлиб қолади. Овоз эҳтиёт қилинмаса, ҳиқилдоқда турли хил касалликлар пайдо бўлиши мумкин. мутациянинг тури ва давомийлиги ҳаммада ҳар хил кечади.

Болаларда мутациянинг бошланганлигини ўз вақтида пайқаш ва вокал асарларини тўғри танлаш ўта муҳим шартлардандир. Мутация бошланганлигининг дастлабки белгилари: овознинг нимжон бўлиб қолиши, интонациянинг бузилиши, қўшиқ айтиш хоҳишининг йўқолиши, овознинг хиррилаб қолиши. Мутация ҳаммада ҳар хил, айрим болаларда енгил, айрим болаларда эса оғир кечади. Бир меъёрда овознинг йўғонлашиб бориши бу енгил мутациядан дарак берса, овознинг бир йўғонлашиб, бир ингичка янграши, гоҳида овознинг чиқмай қолиши оғир мутация белгиларидир. Кузтишларга кўра кўпинча, дискант овозлар басга, альт овозлар тенорга айланади.

Қизларда ҳам мутация даври бўлиб ўтади. Бироқ уларда мутация ўғил болаларникидек сезиларли ўтмайди. Қизларда мутация билинмай, жуда секин ўтганлиги туффайли уларнинг овоз ўзгаришларини пайқаш мушкул. Бу даврда оғир куйларни куйлашга бериш ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин. овозни ҳаддан ташқари зўриқтириб қўйиш натижасида, қизларнинг овоз пайларида боғлам, тугунчалар пайдо бўлиши ва кейинчалик мулақо овознинг йўқолишига олиб келиши мумкин.

Ўқитувчи мутациянинг ҳар хил – сезиларли ёки сезилмасдан ўтишини ҳисобга олган ҳолда, ўқувчиларнинг овоз аппаратларини зўриқтирмай, уларга енгил куй ва қўшиқларни бериши керак.

5-6-синфда қўшиқ куйлаш фаолияти

Қўшиқ куйлаш фаолияти ўқувчиларда мелодик, гармоник эшитув, ладни ҳис этиш, соф интонация каби мусиқий қобилиятларни ривожлантиради. овоз аппарати ўсмир организмда кечаётган жараёнлар туфайли ўзгаради. Жисмоний ўсиш ҳам овоз аппаратининг ўсиши ҳам равонлигини йўқотиб, нотекис равишда шаклланади. Будааврда мутация давом этади. Шунинг учун ҳам уларга овоз диапазони кенг, баланд динамикадаги асарларни куйлаш тавсия этилмайди. Ўқувчилар қўшиқларни паст-ярим овозда бақирмасдан, эҳтиёткорлик билан куйлашлари керак. Бу синф ўқувчилари билан бир овозли қўшиқлар билан бирга икки овозли қўшиқлар устида ҳам иш олиб борилади. Бунинг учун кичик ҳажмдаги канонлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Қўшиқлар ўртача суръатда ёзилган бўлиши, катта интервалларга сакрашларнинг бўлмаслиги бу даврда муҳим аҳамият касб этади.

5-6-синфда мусиқа тинглаш фаолияти

Муסיкий асарни тинглаш жараёнида ўқувчиларга асарни тинчликни сақлаган ҳолда, гаплашмай маданиятли тинглаш одобини ўргатиш муҳимдир. Асар бошидан охиригача ифодали, бадий ижрода магнит тасма ёки ўқитувчининг жонли ижроси орқали эшиттирилади. Муסיқа янграши билан барча синфдагилар, жумладан ўқитувчининг ўзи ҳам берилган ҳолда, барча ишларини четга суриб диққат билан тинглаши керак.

Бу ёшдаги ўқувчилар мураккаб ички дунё, ҳис-туйғулар, ички кечинмаларга бой, муҳаббат мавзуларидаги, қаҳрамонлик руҳидаги, трагедия ва сатира каби жанрлардаги муסיкий асарларни бажонудил куйлайдилар. Ўсмирлар ҳиссиётга берилувчан, таъсирчан бўлганлиги сабабли, чуқур фалсафий ғоялар билан суғорилган, орзу ва бахт-саодат учун кураш, илк муҳаббат кечинмалари, соғинч каби инсоний ҳис-туйғулар ифодаланган муסיқа уларга кучли ҳиссий таъсир ўтказди в жиддий мушоҳада қилишга ундайди. Бешинчи синфда ўқувчиларнинг муסיкий драматургия ҳақидаги тушунчаларни ривожлантириш ва тасаввурларини уйғотиш муҳим вазифадир. “Муסיқа маданияти” дастурига кирган буюк ғояларни акс этувчи Т.Қурбоновнинг “Широқ” балети, У.Мусаевнинг “Тўмарис” балети, Т.Жалиловнинг “Тоҳир ва Зухра” операси, С.Юдаковнинг “Мирзачўл” вокал-симфоник сюитаси, Л.Бетховеннинг “Қаҳрамонлик”, А.Моцартнинг 40-симфониясини тинглаб идрок этиш жараёнида, ўқувчилар бу асарлардаги аниқ ифодаланган муסיкий образлар ва уларнинг тўқнашувлари, зиддиятлари, мотивлар кураши, драматик ривожланишлар ҳақида тушунчага эга бўладилар.

6-синфда эса ўқувчилар бевосита мумтоз муסיқа ҳақида тушунчаларга эга бўладилар. Мумтоз муסיқа намуналаридан тинглайдилар. Шунингдек, шарқ халқлари мумтоз муסיқаларидан намуналар тинглаб ўз билимларини оширадилар.

5-6-синфда муסיқа саводи фаолияти

Муסיқа саводи фаолиятида асосан муסיқа назариясига оид билимлар ўргатилади. Ўқувчи муסיқа саводини ўзлаштириб борар экан, у муסיкий асарларни бемалол назарий жиҳатдан таҳлил қила олади. Бу синфларга келиб ўқувчилар товуш, ритм, ўлчов, суръат, альтерация белгилари, мажор ва минор ладлари, иккита белгигача бўлган тонликларни биладилар. Ўқитувчи

Ўқувчиларнинг мазкур фаолиятда эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини бошқа фаолият турларида унумли қўллай билиши керак. Бу ўз навбатида ўқувчиларнинг билимларини чуқурлаштиради ҳамда бошқа фаолиятлардаги билимларини ҳам орттиради.

5 синф	Йил мавзуси: Композиторлик мусиқа жанри.
1-чорак	Ўзбек халқ чолғулари оркестри. Хор санъати
2-чорак	Симфоник оркестр. Мусиқада вокал симфоник жанрлар.
3-чорак	Сахнавий мусиқа асарлари. Балет ва ракс санъати. Мусиқали драма
4-чорак	Опера санъати. Ўзбек мусиқасида опера жанри.
6 синф	Йил мавзуси: Мумтоз мусиқа.
1-чорак	Мумтоз мусиқа ҳақида тушунча.
2-чорак	Замонавий мусиқа ва унинг асосий хусусиятлари.
3-чорак	Шарқ халқлари мумтоз мусиқаси намуналари.
4-чорак	Европа мумтоз мусиқаси билан танишув.

Савол ва топшириқлар:

- 1) *Бешинчи ва олтинчи синф ўқувчилари хусусиятларига тавсиф беринг.*
- 2) *Бешинчи ва олтинчи синфларда қандай мусиқа фаолиятлари амалга оширилади?*
- 3) *Қўшиқ куйлаш жараёни қандай амалга оширилади ва унга қанча вақт ажратилиши керак?*
- 4) *Мутация ходисасига таъриф беринг.*
- 5) *Бешинчи ва олтинчи синфларда ўқувчилар қандай мусиқий асарларни тинглайдилар?*
- 6) *Бешинчи ва олтинчи синфда мусиқа саводи жараёнида қандай мавзулар ўзлаштирилиши назарда тутилган?*
- 7) *Бешинчи синф йил ва чорак мавзуларини ёддан айтиб беринг.*
- 8) *Олтинчи синф йил ва чорак мавзуларини ёддан айтиб беринг.*
- 9) *Юқоридаги синфларга мўлжаллаб, чорак мавзулардан келаб чиққан ҳолда дарс ишланмасини тайёрланг.*
- 10) *Юқоридаги синфлар ўқув дастурига яна қандай куй ва қўшиқларни киритган бўлар эдингиз?*

7-синфда мусиқа ўқитиш методикаси ва мазмуни

7-синф ўқувчисига характеристика

7-синф ўсмирлик даврига тўғри келиб, қийин ўқувчи давр ҳисобланади. Бу кўпгина олимларнинг кузатишларида ўз аксини топган. Ўқувчилар бу ёшда жисмоний етиладилар. Бу даврда мусиқа дарсларини ўсмирнинг ҳолатига қараб ташкиллаштириш талаб этилади.

Бу даврда ўқувчиларда овоз мутациясининг энг ривожланган пайтидир. Овоз аппарати ўсмир организмида кечаётган жараёнлар туфайли ўзгаради. Овоз апаратининг ўсиши равонлигини йўқотиб, нотекис ривожланади. Айрим ўқувчиларда мутация 5-6-синфларда бошланган бўлса, айримларида энди бошланади. Бу ўқитувчидан ниҳоятда катта масъулиятни талаб этади. Чунки синфнинг ярми мутациянинг сўнги босқичида бўлса, қолган ярми бошида бўлади. Бу даврда ўқувчиларнинг овоз диапазони юқори овозларда – 1 “до”дан 2 “ми”гача, қуйи овозларда – кичик октава “си”дан 2 октава “ре” гача бўлади.

7-синф ўқувчиларининг ички дунёси анча шаклланган ва ривожланган бўлади. Уларнинг дунёқараши кенгайган бўлиб, ўз фикр-мулоҳазаларини бемалол баён эта оладилар. Мусиқий дидлари ҳам яхши шаклланган бўлиб, ўқитувчи репертуар танлашда уларнинг қизиқишларини ҳисобга олмоғи керак.

7-синф ўқувчилари ихтиёрий диққатга эга бўладилар ва қийинчиликларсиз йирик мусиқа шакллари идрок эта оладилар (увертюра, симфония, соната, мақом ва ҳоказо). Ўқувчилар асарга нисбатан пайдо бўлган ҳис-туйғулари, тасаввурларини ҳикоя тарзида айтиб бера оладилар. Шунингдек, 7-синф ўқувчилари композитор ёки бастакор ҳақида рефератлар, буклетлар ва нутқлар тайёрлай оладилар. Мусиқа ўқитувчиси ўқувчиларнинг мана шундай ижодий хислатларидан унумли фойдаланган ҳолда, уларни мусиқий тўғараклар, хор жамоаларига жалб қилиши, қолаверса, ўқувчилар орасида ўтказиладиган танлов, мусобақа ва олимпиадаларга жалб этиши муҳим. Бу ўқувчиларнинг мусиқага бўлган қизиқишларини орттириб қолмай, балки етти йил давомида олган билим, кўникма ва малакаларини ҳам мустаҳкамлашга ёрдам беради.

7-синфда “Мусиқа маданияти” дарсларининг тузилиши

7-синфдаги мусиқа дарслари умутаълим мактаблари учун белгиланган мусиқа таълимининг сўнги босқичи ҳисобланади.

7-синфда мусиқа дарслари асосан, учта фаолиятни ўз ичига қамраб олади. Хусусан:

1. Қўшиқ куйлаш.

2. Мусиқа идроки (тинглаш).

3. Мусиқа саводи.

Мазкур синфда аввалги синфларда ўтилган мусиқа материали яқунланади ва мустаҳкамланади. Мусиқа дарсининг тузилиши асосан, ижрочиликни ташкил этсада, мусиқа саводи ва идрокисиз тўлақонли ижрога эришиб бўлмайди. Бундан ташқари жамоа бўлиб куйлаш жараёнида ўқувчиларда бир қатор ижобий фазилатлар шаклланади.

Мусиқа дарслари қуйидагича тузилишга эга бўлади:

- дарс мавзуси (йил, чорак ва дарс авзусидан келиб чиққан ҳолда);
- дарсининг тури (тўрт фаолиятдан бири устувор бўлади);
- дарсининг мақсади: таълимий ва тарбиявий;
- қўлланиладиган адабиётлар;
- дарсининг олиб борилиши;
- амалий ишлар;
- янги мавзунинг ўтиш (барча фаолиятларни ўз ичига қамраб олади);
- ўтилган мавзунинг мустаҳкамлаш;
- уйга вазифа бериш ва ўқувчилар билимини баҳолаш.

Барча синфларда йил ва чорак мавзулари мавжуд бўлиб, 7-синфнинг йил ва чорак мавзулари қуйидагича:

Йил мавзуси: Халқ мусиқасининг маҳаллий услублари.

1-чорак: Қашқадарё, Сурхондарё, Бухоро, Самарқанд воҳаларининг мусиқий услублари билан танишув.

2-чорак: Фарғона, Тошкент ҳамда Хоразм воҳалари мусиқий услублари билан танишув.

3-чорак: Мақом. Шашмақом.

4-чорак: Хоразм мақомлари, Фарғона-Тошкент мақом йўллари.

7-синфда қўшиқ куйлаш фаолияти

7-синфда қўшиқ куйлаш жараёнида ўтган синфлардаги вокал-хор малакалари мустаҳкамланади ва аралаш хорда куйлашнинг бошланғич малакалари шаклланади. Шунинг эътиборига олинганда керакки, болаларнинг овоз аппарати ўзгариши натижасида улар ўзларининг “янги овоз”ларидан уялиб, қўшиқни куйламаслиги мумкин. Бу пайтда ўқитувчи эҳтиёткорлик билан ёндашиб, керакли чора-тадбирларни қўллаши керак.

Бу даврда синфдаги ўқувчилар овози учга бўлинади: 1) “до” биринчи октавадан “ми” иккинчи октава диапазонидаги овозлар; 2) “си” кичик октавадан “ре” иккинчи октавагача бўлган овозлар; 3) “ми” (“ре”) кичик октавадан “си” (“до”) кичик октавагача (мутация даврида бўлган овозлар). Шу сабабли ўқитувчи жамоа бўлиб қуйлаш жараёнида, айниқса мутант овозли болаларнинг тўғри қуйлаётганлигини назорат қилиб туриши лозим.

Кўшиқ қуйлаш фаолияти учун тавсия қилинган дастур – жанр ва мусиқий образларнинг хилма-хиллиги туфайли ўқувчиларнинг бадий дидини ривожлантиришга катта таъсир қилади.

Кўповозилик – жамоа бўлиб қуйлаш фаолиятининг асосий омилларидан биридир. Ушбу усулда қуйлаш 7-синф ўқувчилари учун жуда фойдалидир. Чунки бу ёшдаги ўқувчиларнинг овоз имкониятлари чегараланган бўлиб, жамоа бўлиб қуйлаш жараёнида улар ўз овозларини эҳтиёт қилиш ваортиқча зўриқтирмай қуйлаш имконини беради. Кўповозли асарларни қуйлашдан аввал, кўп овозлилик элементлари бўлган бир қатор машқларни қуйлаш, аввалги синфларда ўтилган осонроқ бўлган кўповозли қуйларни қайтариш яхши натижалар беради.

7-синфда мусиқа идроки (тинглаш)

мусиқа идроки жараёни мусиқа мазмунини эшита билиш ва ҳиссий кечинмалари асосида ўзлаштиришдир.

Юқорида айтилганидек, 7-синф ўқувчиларида тинглаш жараёнида ихтиёрий диққат анча ривож топган бўлади. Бунинг натижасида ўқувчилар анча катта ҳажмдаги асарларни узоқ муддат тинглай оладилар. Шуни ҳисобга олган ҳолда 7-синфда мумтоз мусиқий меросимизга салмоқли ўрин ажратилган бўлиб, ўқувчилар ўзбек мақомоти ва маҳаллий услубларни ўзлаштирадилар. Улар дарс жараёнида турли хил халқ ва касбий ашула намуна (Мустахзод, Савти сувора, Муғулчаи Дугоҳ Қашқарчаси ва ҳоказо)лардан тинглайдилар.

Бу каби намуналарни тинглаш ўқувчиларда ўзбек мумтоз мусиқа меросига бўлган қизиқишларини орттиради, уларнинг эстетик дунёқарашини бойитади. Бу синфда ўқувчиларга уйга бериладиган вазифалар ҳам аҳамиятлидир. Ўқитувчи ўқувчиларнинг қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда уларга симфония, кантата, опералардан, мақомлардан, катта ашулалардан намуналар тинглашга бериши мумкин. Уйда мустақил равишда тингланган асарлар синф дарс жараёнида биргаликда таҳлил қилиниши керак ҳамда ўқитувчи ўқувчиларнинг хато ва камчиликларини тузатиб

бориши лозим. Бу ўқитувчига ўқувчиларни баҳолаш ва уларнинг билим даражаларини аниқлашга ёрдам беради.

7-синфда муסיқа саводи жараёни

7-синф муסיқа дарсига қўйилган талабларга биноан ўқувчилар муסיкий асарнинг мазмуни, характери, жанр ва шаклини, лад ва тонлигини аниқлай олишлари зарур.

Мазкур синф ўқувчилари муסיқа саводи фаолияти орқали ўзлаштирган материалларини такрорлайдилар ва мустаҳкамлайдилар. Бундай ташқари янги тушунча ва атамалар билан ҳам танишадилар (катта ашула, дугоҳ, сегоҳ, тузук, уфар ва ҳоказо). Ҳар бир чоракдан сўнг ёзилган муסיқа луғати болалар учун жуда қулайдир.

7-синфдаги муҳим талаблардан бири – ўқувчиларнинг нотага қараб нутқлай олишларидир. Улар мажор ва минор ладларида бемалол сольфеджиолаб қўйлай олишлари керак. Бу фаолият учун мураккаб бўлмаган асарлар тавсия қилинади.

7-синфда ўқувчилар кичик ҳажмдаги муסיқа асарларини таҳлил қилишни ўрганадилар. Улар муסיкий асарнинг калити, тонлиги, ўлчови, ритми, темпи, мазмуни, характери ва жанри ҳақида маълумот бера олишлари керак.

Савол ва топшириқлар:

- 1) *Еттинчи синф ўқувчилари хусусиятларига тавсиф беринг.*
- 2) *Еттинчи синфларда қандай муסיқа фаолиятлари амалга оширилади?*
- 3) *Мазкур синфда қўшиқ қўйлаш жараёни қандай амалга оширилади ва репертуарга қайси мавзудаги қўшиқлар киритилган?*
- 4) *Еттинчи синф ўқувчиларининг овоз диапазонлари қандай бўлади?*
- 5) *Еттинчи синфда ўқувчилар тинглаши учун қайси мавзу ва жанрдаги қўй ва қўшиқлар тавсия этилади ва нима учун?*
- 6) *Еттинчи синфда муסיқа саводи жараёнида қандай мавзулар ўзлаштирилиши назарда тутилган?*
- 7) *Еттинчи синф йил ва чорак мавзуларини ёддан айтиб беринг.*
- 8) *Юқоридаги синфларга мўлжаллаб, чорак мавзулардан келаб чиққан ҳолда дарс ишланмасини тайёрланг.*

IV БОБ. ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАРДА МУСИҚА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯСИ ТИЗИМИ

Ҳар бир мамлакатнинг мусиқа тарбияси ғоявий-сиёсий жиҳатдан халқнинг ижтимоий тузумига хизмат қилади. Ҳар бир халқнинг маорифида мусиқа тарбияси методикаси педагогиканинг дидактик қонуниятларига ва шу миллатнинг мусиқа маданияти, тили ва маданий анъаналарига асосланади. Шу билан бирга мусиқа тарбиясининг тузилиши, тизими ва илмий-методик ютуқлари бошқа миллатнинг маърифий маданиятига ҳам ижобий таъсир этади. Хорижий мамлакатларда ягона ўқув режа ва дастурга амал қилинмайди. Давлат мактаблари билан бирга шахсий мактаблар, коллежлар ва олий таълим даргоҳлари мавжуд бўлиб уларда турлича даражада эстетик тарбияни амалга оширишда ўқитувчига кенг ижодий эркинлик берилган. Ўқитувчи ўз давлатининг мактаб шароити, имкониятлари ва ўқувчиларнинг билим даражасига қараб дастурга ўзгартиришлар киритиши мумкин. Таълим ва тарбия жараёнида ўқувчиларда санъат орқали ҳаётни ўрганиш ва унга шахсий муносабат билдириш, ижодий муносабатда бўлиш малакаларини ривожлантиради. Мусиқа дарсларида юксак ривожланган техник воситаларидан кенг фойдаланилади. Ўқувчилар электрорганларда чалиб куйлайдилар, турли фаолиятларни (айтишув, ҳаракатлар, бир-бирига жўрнавозлик қилишларни) бажарадилар. Бунда асосан ўқувчиларда ижодий қобилиятни рўёбга чиқаришдан иборат.

Юнеско қошидаги мусиқий тарбия халқаро жамияти (ИСМЕ) ўз фаолиятини ривожлантирмоқда. Бу жамият ўз олдида долзарб ва эзгу мақсадларни қўйиб, бутун жаҳонда болалар ва ўсмирларни мусиқий тарбиялаш, бу жараёни ёш авлодни ахлоқий, интеллектуал ва эстетик жиҳатдан шакллантиришда қудратли восита сифатида ўрганади.

Бу ташкилот фаолиятининг асосий шаклларида бири халқаро миқёсида ўтказилаётган анжуманлар бўлиб, буларнинг ичида композиторлар, етакчи ташкилотлар, амалиётчи-педагоглар, болалар хор жамоаларининг раҳбарлари иштирок этадилар.

ИСМЕ анжуманлари икки йилда бир марта ўтказилиб, жаҳоннинг турли мамлакатларидаги мусиқий тарбия тажрибалари билан турли мамлакатлардаги мусиқий тарбия тажрибалари билан тўла танишиш имконини беради.

Дунёнинг жуда кўп мамлакатларида болаларга мусиқий тарбияни бериш, хор санъати ёрдамида баркамол, мукаммал ривожланган шахсни ривожлантиришида бой тажриба орттирилган. Қатор мамлакатларда мактаб

ҳамда мактабдан ташқари ташкил топган ўқув жараёни, унинг шакл ва усуллари шубҳасиз катта қизиқиш уйғотмоқда.

Жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида ёш авлодга муסיқий тарбия бериш ишлари умумдават аҳамиятига эга бўлиб, шахс шакллантиришнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Хор ижрочилиги элементларини ўз ичига олган муסיқий тарбиянинг замонавий хорижий услублари орасида қуйида баён этилган йўналишлар бутун дунёда оммалашиб кетган.

Шунингдек, Толбухин шаҳри ва Болгариядаги “Бодра Смяна”, хор жамоалари, Берлиндаги ўсмирлар хор жамоаси, Польшадаги “Познан булбуллари”, Чехиянинг Борно шаҳри ўсмирлар саройи хор жамоалари ва бошақалар машҳур хор жамоалари қаторига киради. Лейпцигда XIII асрда ташкил топган “Томанерхор” жамоасида гуруҳли қуйлашнинг кўҳна анъаналари ривожланмоқда. Жумладан, З.Кодай (Венгрия, сольфеджио, муסיқа ўқувини ривожлантириш). Л.Даниел ва Ф.Лиссек (Чехия “таянч”қўшиқлари, сольфеджио), Б.Тричков (Болгария, сольфеджио), Р.Мюнних (Германия, “ялен” тизими, сольфеджио, қўшиқчилик), К.Орф (Германия - Австрия, муסיқали ижод, метроритмик ўқувини ривожлантириш), Е.Жак-Далькроз (Швецария, муסיқали ижод), Т.Судзуки (Япония скрипка ижрочилигига ўргатиш орқали муסיқий малакаларни ривожлантириш), Дж.Кервен (Англия, “Тоник-соль-фа” тизими, сольфеджио), П.Ван Хауве (Голландия, муסיқали ижод), Д.Б.Кабалевский (Россия, муסיқа асарларини идрок этиш тажрибасини ривожлантириш).

Энди ҳар бир мамлакатнинг муסיқа таълим-тарбия тизимини алоҳида кўриб чиқамиз.

Америка қўшма штатларида муסיқа таълими

АҚШда ягона давлат дастури йўқ. Муסיқа таълими “эстетика” фани сифатида ўтилади. Ўқитувчилар ўзлари хоҳлаганларича дарсларни ташкиллаштирадilar. Унда муסיқа, тасвирий санъат ва меҳнат мазмунан бир-бири билан боғлаган. Давлат мактаблари билан бирга диний ҳамда шахсий дунёвий мактаблар ҳам мавжуд. Шунинг учун ҳар бир штатда, давлат мактабларида, шахсий ва диний мактабларда ўқув соатларни ҳам бир хил эмас, ўрта ҳисобга I-VII синфларда ҳафтасига 1-2 соатдан дарс ўтилади. Мактабларнинг 1-4-синфларида муסיқа дарси ҳар куни 20-30 минут ҳажмида ўтказилади. Дарсларни умумий ўқув фанлари бўйича дарс берадиган ўқитувчилар олиб борадилар. Дарсда ўқувчилар муסיқа остида ритмик ҳаракатлар бажарадилар, ҳар хил мавзулардаги, жумладан, ибодат

қўшиқларини ҳам ижро этадилар. Ўрта таълим мактабларида мусиқа дарслари дарс жадвалидан ташқари вақтга белгиланади. Дарсдан ташқари ҳар бир ўқувчи мусиқа тўғаракларига – хор, оркестр, ракс, ВИАларга аъзо бўлади. Қўпчилик мактабларда симфоник оркестрлар мавжуд. Мактаб билан келишилган ҳолда ўқувчилар симфоник оркестрларга жалб этилади. Синфдан ташқари мусиқа дарслари жараёнида ўқувчилар турли хил мусиқа чолғу асбоблари – мусиқий қутичалар, барабан, учбурчаклар каби чолғулард ижро этиш малакаларини эгаллайдилар. 3-синфдан бошлаб турли оркестр чолғуларида ижро этиш ўргатилади. Ўқувчилар чолғу асбобларда ижро этишни ўрганиб бўлганларидан кейин, мактаб оркестр жамоаси ташкил этилади. Бундан ташқари ўқувчиларнинг шахсий имкониятларини ҳисобга олган ҳолда, чолғу ансамбллари, хор жамоалари ҳам ташкил этилади.

Умумий ўрта таълим ўқитувчилари коллеж ва университетларда таҳсил оладилар. АҚШда мусиқа таълими соҳаси бўйича аниқ бир тизим бўлмаганлиги, таълим муассасаларини турили хил шахслар, компаниялар бошқариши туфайли таълим тизимида нотурғунлик ва номутаносиблик мавжуд.

Мусиқа машғулотларининг ўтказиладиган вақти, шакли ва мазмунини педагоглар томонидан белгиланади. Мамлакатда мутахассис ўқитувчилар етишмаслиги, мусиқа машғулотларига махсус маълумотга эга бўлмаган, ёш композитор ва ижрочиларни жалб этиш эҳтиёжини туғдиради. Натижада, мактабларда ягона мусиқий ижро репертуари вужудга келади.

Ихтисослашган мусиқий таълим коллежлардан бошланади. Коллежларда ўқиш муддати тўрт йил бўлиб, талабалар кейинчалик ўқишни давом эттиришлари ва магистр унвонини олиш учун икки йил. Докторлик илмий даражасини олиш учун беш йил, жами етти йил ўқишлари керак бўлади.

Мусиқага ихтисослашган коллежларнинг уч хил йўналиши – ижрочилик, мусиқашунослик ва педагогик йўналишларда мусиқа ўқитувчилари тайёрланади.

Коллеждаги таълимдан кейин талабалар ўқишни университетларда давом эттиришлари мумкин. АҚШда XIX асрда консерваториялар ташкил этилган бўлиб, ҳозирги кунда улар университетларга қўшиб юборилган. Бундан асосий кўзланган мақсад таълим сифатини яхшилаш, ёшларга мусиқий таълим билан бирга адабиёт, санъатнинг бошқа турларидан ҳам керакли билимларни бериш, уларнинг дунёқарашларини кенгайтиришдир.

Англияда мусиқа таълими тизими

Англия мактабларида буржуа мамлакатлари жумладан, АҚШ қатори, ягона дастур ва услубиётнинг йўқлиги сабабли мамлакатдаги мусиқий тарбия ишларининг аҳволи турли савиядадир.

Ижобий мисол тариқасида 1969-1970 йилларда Британия радио корпорациясининг радио орқали 6-7 ёшдаги болалар учун ташкил этилган 10 минутлик мусиқа эшиттиришларини келтириш мумкин.

Бу эшиттиришлардан кўзда тутилган мақсад - болаларнинг мусиқа чолғулари ижрочилигига хоҳишларини уйғотиш бўлган: болалар радио эшиттириш жараёнида мусиқани ижро этишлари лозим бўлган. Кейинчалик бу дастурлар магнит тасмаларига ёзилиб, мактабларга, улардаги “мусиқа бурчак”ларига жўнатилган.

Ҳозирги кунда Англия мактабларида кўпроқ Дж. Кервен (1816-1880) томонидан ишлаб чиқилган релятив тизимига асосланган ўқитиш усуллари қўлланилмоқда.

Англияда бошланғич мактаб ўқитувчиларини ўрта махсус ўқув юртлари - икки ёки уч йиллик коллежлар тайёрлайди.

Миллий мусиқа, қироллик мусиқа коллежи ва хатто Қироллик мусиқа академиясини битирган мусиқачилар учун 1 йиллик махсус педагогик курслар ташкил этилган. Ўрта мактаб мусиқа ўқитувчиларини университетларнинг мусиқа - педагогика факультетлари тайёрлайди. Уларда ўқиш муддати 4 йилни ташкил этади. Университетлар ўрта мактаб учун универсал мусиқа ўқитувчисини тайёрлашни ўз олдиларига мақсад қилиб қўйганки, ўқитувчи нафақат хор жамоасига раҳбарлик қилиш, шунингдек оркестрни бошқариш, мусиқа ва чолғу ансамблида машғулоти олиб бориш, болаларни мусиқий чолғуда ижро этишга ўргата билиши лозим.

Англияда бошланғич синфларда 5 ёшдан 11 ёшгача бўлган болалар ўқийдилар. Барча ўқув фанларини битта ўқитувчи олиб боради. Бошланғич мактабни битиргач, болалар гуманитар ёки техник йўналишга асосланган ўрта мактабларга ўтадилар. Буларда мусиқа таълимига кўпроқ эътибор берилади.

Японияда мусиқа таълими тизими

Япония – гўзалликни улуғлайдиган мамлакат, шунинг учун болаларда эстетик дидни шакллантириш ва ривожлантиришга бўлган интилиш мактаб ўқув режасидаги «мусиқа» ўқув фанида ўз ифодасини топган.

Биринчи синфда ўқувчилар мусиқа билан ҳафтада уч мартта, иккинчидан то саккизинчи синфга қадар - икки марта, тўққизинчи синфда эса ҳафтада бир марта шуғулланадилар.

Машғулотларни олиб борадиган педагоглар ўрта маълумотли, аксарияти эса махсус олий маълумотга эгадирлар.

Япониялик муаллимлари 1-синф болаларининг мусиқий тарбиясига алоҳида эътибор берадилар, чунки айнан шу ёшдаги болаларда ўқув фанига интилиш ва жиддий муносабат тарбияланади. Биринчи синфда ўқувчилар, кўникма-малакаларнинг бутун бир мажмуасини, яъни товушни тўғри чиқара олиш, нафасни ростлаш, дирижёрнинг оддий ҳаракатларини тушуниш, қўшиқни ўрганиш ҳамда уни ижро этиш, усулни ҳис этиш кабиларни эгаллашлари лозим.

Болаларга мутлақ тизим асосида нота саводини ўргатиш, кейинчалик металлофон, лаб гармончаси ва фисгармонияда куй ижро этиш ўргатилади, шундай қилиб қўшиқ ижрочилиги чолғулар жўрнавозлиги билан тўлдирилади.

Мактабдаги ўқув йили уч триместрга бўлиниб, 38 ҳафта давом этади. Биринчи триместрда болалар ритмик жўрнавозлиги, иккинчисида эса мусиқа чолғуларида мураккаб бўлмаган икки овозли машқлар бажаришади.

Биринчи синфда болалар мусиқани эшитиб, мусиқа асарининг бадиий хусусиятларини, суръати, регистр, динамика, тембрни белгилайдилар, оддий уч-қисмли (АВА) шаклни аниқлайдилар.

6-синфга келиб, болалар мураккаб мусиқа асарларини ижро этадилар. Шундай қилиб, мусиқа дарсларида асосий ўрин мусиқа чолғу асбобларида ижро этишга ажратилиб, бу нарса ҳамма болаларни ижодий жараёнда фаол иштирок этишга жалб этади ва уларда мусиқага қизиқиш ва муҳаббатни уйғотади.

Мусиқага оид ўқув режаси ва дастур шу тарзда тузилганки, болаларнинг мусиқа ижрочилигида иштироки уларнинг мусиқани эшитиш қобилиятининг муттасил ривожлантириб беради, уларни янада мураккаброқ мусиқа асарларини тинглаб, идрок қилишга тайёрлайди. Мактаб ўқувчилари И.С. Бах, А. Вивальди, В. Моцарт, Л. Бетховен, Ф. Шуберт, Ф. Мендельсон, М. Глинка, М. Мусоргский, П. Чайковский, Н. Римский-Корсаков, И. Стравинский, Д. Шостакович, А. Хачатурян асарлари билан, шунингдек, Г. Караян, Э.Шварцкопф, Л. Коган, Д. Ойстрах, С. Рихтер каби буюк ижрочилар ва улар яратган асарлар билан танишадилар.

Мусиқани эшитиш жараёнида ўқитувчи техник воситалардан, стереоэлектронфон ва видеомагнитофонларидан кенг фойдаланади. Ҳозирги кунда Япония мактаб ва олий ўқув юртларида фан-техника тараққиёти ўз

аксини топган. Барча дарсхоналар янги замонавий техника асбоблари билан жиҳозланган.

Болалар боғчасида «Судзуки» тизими машҳурдир. Япон педагоги Судзукининг методи жуда яхши натижаларни бермоқда. Унинг тизимида она тилини ўқитилиши, мусиқа тинглаб идрок этиши билан амалга оширилади. Болалар чолғу асбобларда куй чалишлари муҳим роль ўйнайди. Судзуки мусиқани эшитиш — боланинг мусиқий қобилиятларни ривожлантиришдаги муҳим восита деб таърифлайди. Бола, иложи борида, ўзи ижро этадиган мусиқани кўпроқ эшитиши ҳам лозим. Бунда, гарчанд, мусиқа мутахассиси бўлмаса ҳам, онанинг ролига Судзуки алоҳида эътибор беради. Машғулотлар жараёнида болаларнинг онаси ҳам иштирок этади. Оналар машғулот мазмуни ва мақсадидан огоҳ бўладилар ва оилада ўз овози билан шуғулланадилар. Судзукининг таъбирида оналар мусиқа маълумотига эга бўлиши шарт эмас. Оилада грамёзув, телевидение, концертларда тингланган асарларни муҳокама этадилар. Бунда боғча ва оиланинг ҳамкорлиги муҳим роль ўйнайди. Натижада 5-6 ёшли болалар Бетховен сонаталарини чалишга эришадилар. Телевидение, грампластинка ва магнитофон ёзувларидан фойдаланиб, Судзуки, болакайларни ҳам бевосита, ҳам «сиртки» тарзда ўқитмоқда. Таълимнинг анъанавий усулидан фарқли ўлароқ ушбу услуб болага она тилини ўргатиш жараёнига ўхшаб кетади.

Ўқувчиларнинг билимларини баҳолаш учун ҳар бир триместрда икки марта барча мавзулар бўйича ялпи сўров ўтказилади.

Япониядаги қарийиб ҳар бир мактабда хор жамоаси бўлиб, унда ҳафтада икки марта машғулот ўтказилади. Хор жамоаси билан мусиқа ўқитувчиси иш олиб боради. Япониянинг мусиқали ҳаёти ёш скрипкачиларининг кўшма оркестрлари чиқишлари билан ўзгача кўринишга эгадир. 1948 йили Японияда хор дирижёри ва жамоат арбоби Акико Сэки ташаббуси билан «Япониянинг куйловчи овозлари» хор жамоаси тузилиб, у хор кўшиқчилигининг барча ҳаваскорларини бирлаштиради.

Японияда ҳам ягона ўқув режа ва дастурга амал қилинмайди. Японияда мусиқа тарбиясининг ўзига хос системаси вужудга келган. Уларда болалар боғчасидан олий таълимгача эстетик тарбия амалга оширилади. Эстетик тарбия интеграция қилинган фан бўлиб унга мусиқа, тасвирий санъат ва меҳнат узвий бирлашган. У бир неча босқичда амалга оширилади

- а) 1-5 ёшгача болалар боғчасида
- б) 6-14 ёшгача тўлиқсиз ўрта мактаб
- в) 15-18 ёш ўрта мактаби
- г) 18-23 ёш олий таълим мактаби

Юқори синфларга кўчган сари эстетик тарбия ҳам бир предмет сингари мураккаблашиб боради. Юқори синфларда ўқиган талабалар рассомчилик, ҳайкалтарошлик, халқ амалий санъати ва мусиқа санъати танқидчилари касбларини эгаллаб чиқадилад.

Ўқитувчи-кадрлар тайёрлаш жуда яхши йўлга қўйилган. Улар олий педагогика ва санъат олийгоҳларида тайёрланади. Ўқитувчилар, шунингдек она Ватанидан олган билимларига қониқмай, ривожланган Европа мамлакатларга ўқишга бориб ўз билим ва малакаларини ошириб қайтадилад.

Швейцарияда мусиқа таълими тизими

Эмил Жак-Далкроз (1865-1950) Швейцариялик педагог, композитор, мусиқачи, ёзувчи ва жамоат арбоби, мусиқий-ритмик тарбия тизими яратувчисидир. 1910-йилда “мусиқа ва ритм” мактабини Женевада “Жак-Далкроз” институтини ташкил қилган. Кейинчалик Жак-Далкроз иши давомчилари Стокгольмда, Лондонда, Парижда, Венада, Барселонада, Нью-Йорк шаҳарларида “Жак-Далкроз” мактаби, “Жак-Далкроз” институтларини ташкил қилганлар.

Жак-Далкроз мусиқий динамика ва эмоционал ҳаракатлари ҳамда образли мазмун, мусиқа остида пластик ҳаракатлар жўрлигида мусиқий фаолиятга жалб қилиш тизимини яратди. Ўқувчиларда импровизация, абсолют эшитиш қобилиятини ривожлантириш тизимини ишлаб чиқди. У ўз ўқувчиларининг пластик ритм туйғусига эга бўлишларида уларнинг нерв тизими ва мускул аппаратини мукамал ривожлантиришга интилди. Унинг назариясига кўра, ритмни ўқувчиларга тушунтириш муҳим эмас, ритмни ўзлаштирилмасдан ҳам тана ҳаракатларини ҳис этган ҳолда машқларни такрорлаш ва ритмик ҳаракатлар бажариш яхши натижа беради.

Е.Жак-Далкроз, Золтан Кодай, Карл Орф томонидан ишлаб чиқилган мусиқий тарбиянинг яхлит тизимлари турли мамлакатлардаги мусиқа тарбия назарияси ва амалиёти ишларига катта таъсир кўрсатди.

Венгрияда мусиқа таълими тизими

Венгрияда мусиқий тарбия соҳасида эришилган асосий ютуқлар замонавий венгер асосчиларидан бири, композитор, халқ оғзаки ижоди билимдони, мусиқашунос, педагог Золтан Кодай (1882-1967) номи билан боғлиқдир. Болаларнинг мусиқий тарбия соҳасидаги ўзининг фаол ва сермахсул

фаолиятини Золтан Кодай 1920-йиллардан бошлади. З.Кодайнинг болалар музикий тарбия тизими оммавийлик тамойилига асосланган.

Буюк аллома хор жамоасида қўшиқ айтиш ҳаммага ҳам мумкинлигини алоҳида таъкидлаган, кенг оммани хор ижрочилигига жалб этиб, бу ишга алоҳида диққат ва эътиборни талаб қилди. Унинг бутун музикий таълим жараёни халқ куйларига асосланган. Кодай оммавий венгер мактабига “Тоника-соль-фа” усулини киритди. Унинг ғоялари иккинчи жаҳон урушидан сўнг оммалашиб кетди. Кодай методи - бу яхлит тизим бўлиб: релятив (нисбий) сольмизация, куйлаётган ўқувчиларга қўл ҳаракати ёрдамида берадиган кўрсатмалар, венгер халқ қўшиқлари, музикани чуқур ўрганишга йўналтирилган умумтаълим мактаблари, хор синфлари ҳамда гуруҳли куйлашдан иборат.

Унутмаслик керакки, Кодай методи ҳақида гап кетганда сўнгги музикий тарбия концепсияси ҳақида, уни ҳаётга тадбиқ этиш йўллари тўғрисида бормокда. Буларни З.Кодай турли манбалардан олиб, венгер музикаси хусусиятларига мослаштирди.

Гуруҳли куйлаш Венгрияда, ҳақиқатдан, умумхалқ жараёни бўлиб, бунга музика саводхонлиги, нота бўйича қўшиқ айта олишга ёрдам беради. З.Кодайнинг “2000-йилга келиб, ҳар бир умумтаълим мактабини битирган ўсмир нотани эркин ўқий олади” - деган орзуси амалга ошмоқда.

Венгрияда музикий тарбия юқори даражададир. Бутун мамлакатдаги умумтаълим мактаб тизимининг асоси 8 йиллик тўлиқсиз ўрта мактаб бўлиб, уни битирган ўқувчилар 4 синфли гимназияга ўтадилар. Биринчи синфда болалар ҳафтада 2 марта 0,5 соатдан, 2-7-синфларда эса ҳафтада 2 соат “Музика” ўқув фани билан шуғулланадилар.

Бундан ташқари, ҳар ҳафта икки соат оркестр машғулотларига ажратилган. Гимназиянинг 3-4-синфларида ўқувчилар музика адабиёти билан танишиш ва бирорта музика чолғусини ўзлаштириш имкониятига эга бўлади.

Умумтаълим мактаблари орасида “Музика қўшиқчилиги” тўлиқсиз ўрта мактаблари, яъни музикани чуқур ўрганишга қаратилган умумтаълим мактаблари кенг жорий этилган. Уларда 1-4-синф ўқувчилари ҳафтада 6 соат, 5-7-синфларда эса 4 соат музика ва 2 соат хор машғулотлари билан шуғулланадилар. Мактабларда, шунингдек, фортепиано, скрипка, пуфлама музика чолғулари синфлари мавжуд.

Бундай мактаблардаги синфларда ўқувчилар сони умуммактаб, синфидаги болалар сонига нисбатан камроқ, яъни 26 ўқувчидан ортмайди. Бундан ташқари уларда умумтаълим йўналишдаги ўқув фанларининг сони ҳам қисқартирилган.

Бошланғич синфларда барча ўқув фанларидан билим бераётган ўқитувчи мусиқа дарсини ҳам ўтади. 5-8-синфларда бу дарсларни мусиқа мутахассиси олиб боради. Болаларнинг мусиқа саводини чиқаришда устоз томонидан қўл ҳаракатлари, махсус имо-ишоралар қўлланилади.

Релятив сольминизацияни чуқур ўргангандан сўнг, ўқувчилар мутлак тизимга ўтадилар. Мусиқа таълимини бериш, шу жумладан мусиқа ўқувини ривожлантириш услубиёти, асосан, болалар онгининг ўзига хос томонларини ҳисобга олган ва уларга риоя қилган ҳолда амалга оширилади. Умумтаълим мактабларида фортепиано, флейта, ёғоч симбала ва айрим урма чолғулардан фойдаланилади. Қодай тизими, айниқса, мусикани чуқур ўрганишга йўналтирилган ва умумий таълим мактабларида ўзининг ёрқин ифодасини топомқда.

Ҳар кунги мусиқа дарслари болаларда усулларни ажрата билиш тажрибасини, хотира, ҳис-туйғуларни ривожлантиради. 14-18-ёшдаги ўқувчилар таълим оладиган гимназияларда мусиқа тарихи фани ўрганилади, барча жанр, услуб ва даврдаги мусиқа асарлари эшитилади, шунингдек, синфдан ташқари ишлайдиган хор ва оркестр жамоаларида фаолият кўрсатадилар.

Венгрияда махсус мусиқа таълими берадиган гимназиялар ҳам мавжуд. Бундай гимназиялар битирувчилари, аксарият ҳолларда бошланғич синф мусиқа ўқитувчилари бўлиб ишлайдилар. Шунингдек, Венгрияда бир нечта мусиқа билим юртлари ҳам мавжуд. Мазкур ўқув юртларида ўқувчилар умумтаълим фанлари билан бирга бирор мусиқа чолғусини, сольфеджио, гармония, гуруҳли куйлашни ўрганишади. Гимназия битирувчилари ўқишни (таълим олиш муддати 3 йилдан 5 йилгача бўлган) Ференц Лист номидаги Мусиқа академиясида давом эттиришлари мумкин.

3 йиллик курсларда умумтаълим мактаблари учун сольфеджио, кўшиқ, бирор мусиқа чолғу ижрочилиги бўйича, мутахассис ўқитувчи тайёрланади. 5 йиллик таълим эса олий малакали ўқитувчи ва ижрочи артистларни тайёрлайди.

Бундан ташқари Венгрияда юқори синф мусиқа ўқитувчилари тайёрлайдиган 4 йиллик олий ўқув юртлари мавжуд бўлиб, бу ерда талабалар муайян мусиқа ихтисослиги билан бирга иккинчи мутахассислик (масалан: мусиқа ва тарих, мусиқа, тил ва бошқалар)ни эгаллайдилар. 3. Қодай тизими Венгриядаги мусиқа таълими ва тарбиясининг барча босқичларида жорий этилмоқда. Венгрия мусикашунос педагоглариининг тажрибаси дунёнинг кўпгина малакатларида жумладан, Ўзбекистонда ҳам мусикашунос ва педагогика мутахассислари томонидан катта қизиқиш билан ўрганилмоқда.

3.Кодай тизими турли миллий маданий анъаналарга муқим равишда мослашиб бормоқда ва шунинг учун у жаҳоннинг аксарият мамлакатларида кенг миқёсда оммалашиб кетди.

Венгрияда бутун халқ мусиқий саводини чиқариш вазифаси муваффақият билан ҳал этилмоқда. Бунда, мусиқани чуқур ўрганишга йўналтирилган умумтаълим мамлакатларида хор куни ўтказиладиган мусиқа дарслари катта аҳамият касб этмоқда.

Гуруҳли куйлаш Венгрияда, чиндан ҳам, умумхалқ жараёнидир, бунга одамларнинг мусиқа саводхонлиги, нотага қараб куйлаш малакаси таъсир кўрсатмоқда.

Германияда мусиқа таълими тизими

Германиянинг йирик немис композитори ва буюк педагоги Карл Орф (1895-1982) жаҳонда кенг тарқалган болалар мусиқий тарбия услубиётининг асосчиларидан бири ҳисобланади. Жак-Далькрознинг ўқув тизимига асосланиб К.Орф “Оддий мусиқа” (элементар мусиқа) ғоясини ишлаб чиқди ва бу ғояни Мюнхендаги (Гюнтер мактаби) гимнастика ва ракс мактабидаги ўқитиш услубига айлантиради. 1953 - йилда Австриянинг Зальцбург шаҳрининг Моцартеум деб номланган мусиқа даргоҳида Карл Орф институти ташкил топиб, у АҚШ, Англия, Германия, Ҳиндистон каби 30 дан ортиқ мамлакатларни бирлаштирган баобёрў илмий муассасага айланиб кетди.

К.Орф номидаги институтда 400 дан ортиқ ўқувчи, 50 дан зиёд педагог таълим олади. К.Орф кашф этган болалар ва ўсмирлар мусиқий тарбия усули ўқувчиларнинг мусиқий фолклордан кенг миқёсда фойдаланиши, уларнинг ижодий кўникма ва имкониятларини ривожлантиришга асосланган.

Ушбу ўқув усули тамойиллари халқаро аҳамиятга эга бўлган “Шулверк” тўпламида ўзининг бадиий - методик талқинини топди.

Беш жилдлик “Шулверк” услубий қўлланмаси, асосан умумтаълим мактаблари ва болалар муассасаларидаги 4 ёшдан -16 ёшгача болган болаларнинг узлуксиз мусиқий таълим - тарбияга мўлжалланган.

Халқ мусиқа ижодига асосланган бу қўлланмадаги пьесалар болалар ижодий имкониятларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Барча намуналарга этнографик ёки тарихий манбалар асосида изоҳ берилган. Бу ўзига хос ҳамма болаларга мажбурий мусиқа таълимини берадиган бошланғич мактабдир. К.Орфнинг фикрига кўра бошланғич мусиқа тарбияси - бу нафақат мусиқа ўқуви ҳамда ритм ҳиссиётини ривожлантириш. Куйлашга ёки бирор чолғууда ижро этишга ўргатиш, балким болаларнинг

ижодий тафаккурини ривожлантириш, бадиха малакаларини кенгайтириш, якка ва жамоавий ижро жараёнида мусиқани ижод этиш қобилиятини ривожлантириш ҳамдир.

Гуруҳдаги болалар сони 10-12 кишидан ошмаслиги керак. Барча машғулотлар жамоавий тарзда олиб борилади, бунда болалар кўшиқ ижро этиб, рақсга тушадилар, навбат билан мусиқа чолғуларида чаладилар, турли жисмоний машқларни бажарадилар.

Аста - секин болалар шу даражага етиб борадики, улар бутун томоша-сахначаларни, кейинчалик ҳатто спектакл, ундаги мусиқа, шеърӣ матн, сахна жиҳозини, барча ҳатти-ҳаракатларни ҳам ўзлари ўйлаб топадилар.

К.Орф чолғу жўрновозлигига ҳам катта аҳамият беради. “Шульверк”да назарда тутилган жамоавий чолғу ижрочилиги болалардан махсус тайёргарлик ва билимларни талаб қилмайди, аммо, бунда та лимнинг оддийлиги билан мусиқа янграшининг юқори сифатлари уйғунлашади. “Шульверк”даги аксарият намуналар вокал машқларга асосланган. Орфнинг услуби нотага қараб ижро этиш (яъни нота саводи)га боғлиқ бўлмасада, институти педагоглари релятив сольфеджиога ўзгача ёндошадилар: болаларга товушларнинг нисбий ва мутлоқ номларини барабар ўргатадилар.

Ҳозирда “Шульверк” тўпламларидан кўп мамлакатларда фойдаланилмоқда. К.Орф таъкидлаб ўтганки, “Шульверк” китобини ҳар бир мамлакатда миллий мусиқа, шу жумладан болалар фолклори билан бойитиш зарур. “Шульверк”нинг француз, япон, инглиз, швед ва бошқа миллий нашрлари мавжуд. Мазкур китоб кўр, соқов, махсус логопедик болалар мактабларида жорий этилмоқда.

К.Орф институтида эрталабки дарслар ёш педагоглар, олийгоҳ талабалари билан ўтказилади. Болалар машғулотлари куннинг иккинчи ярмида ўтади. К.Орфнинг дедактик концепсияси жаҳон ўқув амалиётида кенг тарқалган бўлиб, турли услубий ечимларга йўл очади ва ижодий тафаккурни рағбатлантиришга, бадиха малакалари ва мусиқий ритмик ҳис-туйғуни ривожлантиришга кўмаклашади.

Болгарияда мусиқа таълими

Болгарияда мусиқа дарслари, ўқув режасига мувофиқ, мактабни биринчи синфидан тўққизинчи синфига қадар ўтказилади, 10 - 12 синфларда эса, ихтижорӣ машғулотлар тарзида, ҳафтада икки соатдан олиб борилади. Биринчи синфда мусиқа дарсига 1 «шартли» соатдан иборат, чунки биринчи

синф тайёрлов синфи бўлиб, унда муסיкий эшитиб куйлайдилар ва рақсга тушадилар. 2-4 синфлардан эса муסיқа дарсларига икки соатдан ажратилади.

2 - синфдан бошлаб ўқувчилар дарсда муסיқа саводини ва кўшиқ айтишни тизимли равишда ўргана бошлайдилар.

Болгариядаги оммавий муסיкий тарбиянинг асоси - бу халқ кўшиқларидир.

6-синфдан бошлаб ўқувчилар асосий жанрлар ва Болгария муסיқа маданияти билан таниша борадилар. Болгар халқ муסיқаси ўзига хос усул, оҳанг ва бошқа хусусиятларга кўра ҳозирги замон ёшларининг муסיқа этиёжларини қондира олиш имкониятига эгадир. Болгарияда асосан диққат эътибор оммавий ҳаваскорлик жамоалари - фолклор ансамблларига қаратилган. Уларнинг фаолиятида халқ ижоди намуналари миллий ижрочилик услубига яқин кўринишларда намоён бўлади. Халқчиллик руҳида тарбиялашга хизмат қилаётган болалар ва ёшларнинг кўшиқ ва рақс халқ ансамбллари маънавий-ахлоқий тарбияси ва бадиий-эмоционал таъсирнинг воситаларидир.

Болгар халқ кўшиғининг бойлигини эгаллаш, унинг ўзига хос оҳанг кўларини ўзлаштириш, болаларда муסיкий тасаввур ҳамда ижро малакаларини эгаллашга кўмаклашади, миллий ҳамда жаҳон мумтоз муסיқа асарларининг гўзаллик ва бойликларини баҳолашга имкон беради. Болгария оммавий муסיқа таълимининг миллий услубиёти, унинг болаларда муסיқавий ижрочилик, ритмик қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган усуллари, муסיкий тарбиянинг дастлабки босқичида ўқувчининг бадиҳа ва бошқа ижодий ҳаракатларини рағбатлантиради.

Болгария муסיқа таълими тизимида нотасиз куйлашдан, нотага қараб куйлаш жараёнига ўтишда 1923 йилда Борис Тричков томонидан ишлаб чиқилган “столбица” (устун) методи кенг тарқалди. Оддий, оммабоп, қизиқарли бўлган “столбица” усули, айниқса, умумтаълим мактаб болалари билан ишлашда катта ёрдам бермоқда. Бу услуб асосан муסיқа саводи жараёнида кўл келади. Бироқ амалиётда – кўшиқ куйлаш, муסיқа тинглаш жараёнларида бу методдан фақат до мажор миқёсидагина фойдаланиш мумкин. Бошланғич синфларда муסיқа дарсини барча ўқув фанларидан машғулоти олиб борадиган педагоглар ўтказадилар.

Улар гимназияни битиргач, муаллимлар институтида таълим оладилар. Муаллимлар институтида ўқиш муддати уч йил.

5-8-синфларда ашула дарсини, икки ўқув фани (масалан, Ё тил ва ашула) бўйича педагогика институтининг махсус факультетида таълим олган ўқитувчи ўтади.

9-12-синфларда эса, консерваториянинг музикий педагогика бўлимларининг битирувчилари олиб борадилар. Уларнинг ўқиш муддати - 4 йил.

Ўқув дастурларида кўрсатганидек, музика дарсини асосини гуруҳли куйлаш ва музика чолғуларида ижро этиш ташкил этади. Дарсларда қўлланиладиган музика чолғулари турли-тумандир: уриб чалинадиган чолғулар – болгар (миллий) ва мактаб ўқувчилари томонидан ясалган ҳаваскорлик чолғулари; металлофонлар, миллий пуфлаб чалинадиган (сурнайча, хуштак ва ҳоказо), фуруйлар (венгер халқ чолғуси); “мелодика” (аккордеонга ўхшаш катта бўлмаган чолғу). Бу чолғуларда ижро этиш унчалик қийинчилик туғдирмайди ва болаларни музика дарсларига фаол жалб қилади.

Кўпчилик болгар ўқитувчилари музикий чолғуларни дарсларда кенг қўлланишига эҳтиёткороналик билан қарашмоқда. Уларнинг фикрларига кўра мазкур чолғуларни дарс жараёнига татбиқ этиш бошқа фаолият турларига кам эътибор берилишига сабаб бўлмоқда. 1970-йилларда қабул қилинган дастурга кўра музика тинглаш жараёнига жуда кам соат ажратилган бўлиб, музика дарсларининг асосий фаолиятлари – жамоа бўлиб куйлаш ва музикий чолғуларда ижро этишдир. Ўтган йиллар тажрибаси шуни кўрсатдики, мазкур дастур ўзини оқлай олди.

Мактабдаги ўқув жараёни дарсликлар ва ўқитувчиларга мўлжалланган услубий қўлланмалар билан таъминланган бўлиб, бу нарса, албатта, оммавий музикий тарбияни амалга оширишда муҳим рол ўйнайди. 2-9-синфлар учун яратилган дарсликлар ўқувчи ва ўқитувчилар учун муҳим восита бўлиб хизмат қилмоқда. Бундан ташқари ўқитувчилар учун чиқарилган ўқув қўлланмалар нотага қараб куйлаш, методика масалалари, вокал-хор малакаларини шакллантиришга қаратилган бир қатор муаммолар ечимига қаратилган.

Болгарияда синфдан ташқари таълим масаларига катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, хор маданиятини ривижлантиришга София ўсмирлар саройининг – “Бодра смяна” болалар хор жамоаси ўзининг улкан ҳиссасини қўшди. Жамоа 1947 йилда ташкил топган бўлиб, у кўп йиллар давомида бу жамоага Болгария халқ артисти, профессор Бончо Бочев раҳбарлик қилган эди. Хор жамоаси таркибида 380 - аъзоси бўлиб, катта ва кичик ёшдаги болалар гуруҳлари, 100 кишилик концерт гуруҳидан иборат. Мазкур жамоа дастурига мураккаб кўповозли, турли жанр ва услубдаги асарлар кирган.

Болалар ва ўсмирлар ҳаваскор хор мактаб - студияси болалар хор жамоаларининг замонавий кўриниши сифатида ёш ижрочилар учун маълум касбий истиқболларини очиб беради. Шундай жамоанинг мунтазам концерт

фаолияти, ҳаваскор хор жамоанинг хор мактабига айланишидаги муҳим шарт - шароитларидан биридир.

Юқорида тилга олинган жамоадан ташқари, Болгарияда бошқа жуда кўп болалар ва ўсмирлар хор мактаблари мавжуд. Ушбу мактабларда таълим олаётган ўқувчилар касбий хор жамоаларининг шаклланишида муҳим аҳамият касб этади. Бундай хор жамоалари негизида - турли хил репертуарга эга бўлган камер, модрегал, катта концерт жамоалари шакл топиши мумкин. Б. Бочев “Бодра смяна” хор жамоасининг иш тажрибасини ҳар бир болалар хор жамоасига тадбиқ этиш мумкин.

Болалар ва ўсмирлар ҳаваскор хор мактабларини мустаҳкамлаш замон талабларига жавоб берадиган, мукамал ташкилий - ўқув шаклларини вужудга келтириш мумкин.

Голландияда мусиқа таълими

Голландиядаги болалар мусиқий тарбиянинг тизими, умрининг 35 йилини мусиқа фаолиятига бағишлаган Франция ван Хауве (Дельфт шахри) номи билан боғлиқдир. У Париж ва Брюсселда ... консерваторияларининг дирижёрлик, мусиқа назариясини ҳамда композитсия синфлари бўйича тугатган. Дельфтдаги мусиқий мактабини ташкил этиши ҳамда уни бошқариш таклифларини қабул қилгандан сўнг у хор ва оркестр жамоаларида диреёрлик фаолиятини тўхтатди. Ҳозирги замон педагогик усуллар билан танишиш мақсадида Франция ван Хауве Европа мамлакатларига, биринчи новбатда, Баварияга йўл олди. У ерда Карл Орф ва унинг болалар мусиқий тарбияси тизими билан танишиб, унинг ашаддий муҳлисига айланди. Шунингдек, Франция ва Белгия, Италия ва Испанияда бўлиб қайтди. Венгрияда у З.Кодай билан танишди. Кодайнинг мусиқий тарбия тизими Франция ван Хауведа катта ютуқларга еришишга асос берган релятив тизимини қунт билан ўрганишга киришди.

Болалар билан олиб борган амалий фаолият натижасида Пер ван Хауве муисиқий тарбиядаги ўзининг яриги тизимини яратди, бу тизим икки - Орф ва Кодай усулларининг ўзаро уйғунлашган маҳсули бўлиб, унда психология ва болалар тасаввурига мос келадиган асосий томонлари олинган еди. Бу усулнинг моҳияти қуйидагидан иборат: болаларни ўйинга жалб етиб (масалан, қарсак чалиш, тарелкалар, қўнғироқчалар, бубенларни уриб товуш чиқариш), педагоглар уларда мусиқа бўйича малакаларни ҳосил қиладилар. Шу равишда ҳамма болалар мусиқавий билим савиялари турлича бўлишига қарамай таълим жараёнига киришиб кетадилар. Таъкидлаш жоизки, Голландия мусиқа мактаблари болаларга касбий маълумот беришни ўз олдига мақсад қилиб

қўймайди, гап ўзининг мусиқавий вақтичоғлиги ва хурсанчилиги ҳақида кетади.

Дельфт мусиқа мактаби ташкил топиш давридан бир неча йилдан кейин Пьер ван Хауве ўз амалиётида синовдан ўтган шахсий тажрибаларига асосланиб ҳар бир синф учун “мусиқа билан ўйинлар” номли қатор дарсликлар яратди. Дарсликларда кўплаб мусиқали пьесалар, машқлар, ўйинлар, қўшиқлар ва аниқ вазифалар мавжуд бўлиб, уларни бажара бориб, бола аста-секин нотани ёзиш ва ўқишни, нота бўйича қўшиқ айтиш ва ўйин ўйнашни ўрганади.

“Мусиқани эшитамиз” кейинги китоби эса Голландия ва Белгияда нашр этилди. Бундан ташқари Голландияда граммпластинкалар чиқарилган эди, улардан Пьер ван Хаувенинг мусиқий тарбия усуллари ва тизимини аниқ тушуниш мумкин.

Пьер ван Хаувенинг “мусиқа билан ўйинлар” номли мусиқий тарбия усули нафақат Голландияда, шунингдек, Зальцбургдаги Моцартеумда, Белгия, Норвегия, Францияда кенг тарқалган. Унинг китоблари турли тилларга таржима қилинган ва Дельфт шахрига жаҳоннинг кўпгина мамлакатларидан келган муаллимлар мусиқа педагогикаси масалаларига бағишланган халқаро семинарларда унинг тизими билан яхшироқ танишишга имконига эга бўладилар.

Ўткир қобилиятга эга мусиқачи, моҳир психолог, олийжаноб ва хушчақчақ инсон, ўта фаросат соҳиби бўлмиш Пьер ван Хауве бир зумда ҳам биринчи синф ўқувчилари билан, ҳам турли ёшдаги болалар билан ва шунингдек, ўзини ўраб турган ҳамма кишилар билан ҳам тил топа олади.

“Мусиқа шодлик улашиши лозим” - бу Пьер ван Хауве ҳаётидаги асосий шиордир.

Руминияда мусиқа тизими

Руминия халқ анъаналарининг ривожланиши З.Кодай, К.Орф, Е.Жак-Далкроз, Е.Виллем усуллари ижодий ўрганиш билан уйғунлашиб кетган. Бухарест Консерваторияси қошидаги мусиқали - педагогик тадқиқотлар кабинети мамлакатда мусиқий тарбия тизимини мукаммаллаштиришнинг қатор лоиҳаларини ишлаб чиқди. Бу лойиҳалар умумтаълим ва мусиқа машғулотларини ягона ўқув тарбиявий жараёнда мужассам этишига асосланган. Руминиядаги мусиқий тарбия тизимидаги ижобий томони шундан иборатки, ўқувчиларнинг эстетик тарбиясига яхлит муносабат бўлиб, унда мусиқага етакчи ўрин ажратилган, мусиқий тарбиянинг энг муҳим таркибий

қисми- хор қўшиқчилиги бўлиб, у ҳамма болалар учун мос бўлган музика ижрочилиги ҳисобланади.

Чехияда музика таълими

Чехиядаги музикаий тарбия ҳозирги замон музикали - педагогик илми ва назарияси ютуқлари асосида ривожланмоқда. Бу жараёнда ҳаваскорлик музика ижрочилиги анъаналарининг тикланиши, замонавий шахснинг музикавий этиёжларига жавоб берадиган, оммавий маданиятнинг таркибий қисми ҳисобланган оммабоп музиканинг янги услубини яратиш муҳим омил ҳисобланади. Ҳозирги замон чех музика педагогикаси ўқувчиларнинг музикаий - ижодий фаоллигини оширишга, уларнинг музикаий тафаккури, ҳаёли, хотираси, музикани ҳиссиёт орқали идрок этиш имкониятларини ривожлантиришга қаратилган.

Музикаий тарбияда болаларнинг музикали - ижодий фаоллигини кўтариш мақсадида музикаий машқларнинг тўрт тури жорий этилган: куйлаш (овозни, музика ўқувини ривожлантириш, мустақил куйлаш), музика чолғуларида ижро этиш (бирор музикаий чолғуни ўзлаштириш ҳамда ансамбл ижроси), тинглаш (болаларнинг музикаий қобилиятини ривожлантириш), ўйин-ракс (нафис ҳаракатни ривожлантириш).

Чехияда болаларнинг музикавий ривожи беш босқичдан иборат. 4-6 ёшдаги болаларга ўйинга асосланган музика ўргатилади. Бошланғич синфлар (6-9 ёш)да музикали ўйин маълум қондалар билан тўлдирилади. 1-3 синфларда музикаий тарбияга ҳафтада 1 соат ажратилади.

Ўрта ёшли ўқувчиларда хор жамоасида ёки бирор чолғу ансамблида иштирок эта олиш малакалари шаклланади. 4-6 синфларда музикаий тарбияга ҳафтада 2 соат ажратилади.

Юқори синфларда эса ўсмирлар музика оларнида мустақил йўл топа олишини ўрганишади. 7-9-синф ўқувчилари музика билан ҳафтада 1 соат шуғулланади; бундан ташқари факултатив асосида хор қўшиқчилиги ва чолғу ансамбли машғулотлари ҳафтада 2 соатдан олиб борилади.

16-19 ёшдагилар музикаий тарбияни махсус ўқув юртлари - тўрт йиллик гимназияларда давом эттирадилар.

Ўқишнинг дастлабки икки йили давомида музика дарслари ҳамма учун мажбурий бўлиб, эстетик тарбияси дарслари билан навбатма-навбат олиб борилади. Учинчи ва тўртинчи йилга келиб, музикаий тарбия факултатив ўқув фани сифатида ўтилади.

Бундан ташқари, ҳар бир ўқувчига, хор жамоаси ёки чолғу ансамблида иштирок этиш ёки музика клубларида ишлаш имкони берилади.

Ушбу тизимдан ташқари, Чехияда музикаий истедодли болалар учун махсус музика мактаблари ҳам мавжуд. Булардан ташқари, болалар якка тартибда, халқ санъати мактаблари, музика тўғараклари, маданият уйлари ва хусусий музика ўқув юртларида музика таълимини олишлари мумкин.

Чехиядаги музикаий тарбия - ўзгариб турувчи тизим бўлиб, таълим ўқув фанига, педагогнинг мақсад ва ниятлари ҳамда ўқувчининг шахсий хусусиятларига мослаштирилган.

Музикаий тарбия дарслари миллий фольклор хорижий мамлакатлар халқ музикаси, мумтоз ва замонавий музикага асосланган. Бадиий асарни фаол кузатиш, тасаввур қилиш, ундаги кечинмаларни бошдан кечириш ва англаш орқали музикага йўл очилади.

Музикани ўргатишда аудио - визуал воситалари, Прага радиосининг мактаб радио дастурлари жалб этилади.

Чехия замонавий музикаий тарбия тизими педагогиканинг шакллантирувчи ва фаоллаштирувчи соҳа сифатида ривож топмоқда.

Россияда музика таълими тизими

Россияда музика педагогикаси катта муваффақиятларга эришди ва жаҳон музика жамоатчилигининг ҳурмат - елиборига сазовор бўлди. Шу жумладан, таниқли композитор, педагог, музика ва жамоат арбоби Д.Б.Кабалевский (1909-1982) ҳозирги замон музикаий тарбиясига катта ҳисса қўшди.

Д.Б.Кабалевский ишлаб чиққан тарбия тизимида ички алоқалар бирлиги мезони асосий ўрин тутади. Унинг фикрича дарснинг таркибий муштараклиги машғулотлар изчиллигининг асосини ташкил этиши керак. Бирлик мезони билан бир қаторда, дастурда, умумлаштириш қондасига ҳам муҳим ўрин ажратилган. Таъкидлаш лозимки, болалар билим эгаллашида “хусусийликдан умумийликка” формуласи “умумийликдан хусусийликка” қондаси билан алмаштирилган. Д.Б.Кабалевский тизимининг асосида “уч кит” яъни қўшиқ, рақс, марш туради. Бу ишда оддий жанрлар болалар учун музика ҳақида тушунчаларнинг шаклланишида биринчи қадамдир. Музикаий асар орқали яъни, қўшиқ, рақс, марш жанрида ёзилган асарларни эшитиб, уларни фарқлаш, аниқлаш, тинглаганда фахмлай олишини мақсад қилиб қўйган.

Кейинги босқичда ушбу тушунчалар чуқурлаштирилади, яъни рақссимон, маршсимон, қўшиқсимон асарлар болаларга эшиттирилиб, улар ҳақида еркин фикр юритиш малакалари ривожлантирилиши мақсад қилиб қўйилади.

Умуман Д.Б.Кабалевскийнинг ишлаб чиққан мусиқий ўқитиш тизими, мусиқий асарлар орқали ҳамма билим ва малакаларни болаларга тақдим этиш асосида тузилган. Шу билан бирга педагогиканинг муаммоли ўқитиш тизими Кабалевскийнинг тизимида асосий воситалардан бири бўлиб қолган. Яъни болалар ўзлари фикр юритиб муҳокама қилиб, ўқитувчининг раҳбарлигида малум бир билим ва малакаларга эга бўлишлиги назарда тутилади.

Эстонияда мусиқа таълими

Эстониядаги мусиқа тарбия тизими кўшиқ байрамларининг кўп йиллик халқ анъаналари асосида шаклланади, ҳамда эстон халқининг юксак хор санъатини сақлаб қолишга интилган мусиқа ўқитувчиларининг, мусиқачиларнинг улкан ташаббуслари ҳисобига ривожланиб борди. Ҳозирги замон мусиқий тарбиясининг илдизлари XIX асрга қараб ўтилган. Санкт-Петербург консерваториясида мусиқа таълимини олган биринчи эстон композиторлари болаларга берадиган мусиқий тарбиянинг зарурлигини англадилар ва болалар учун хор пьесалари ҳамда кўшиқларини шунингдек, мактаблар учун кўплаб тўпламларни яратишга эътиборларини қаратдилар.

Эстония мусиқа ҳаётида кўшиқ байрамларини ўтказиш катта воқеадир. Бу байрамларни ўтказишдан олдин ҳар бир туманда кўшиқ кунлари ўтади. Биринчи оммавий кўшиқлар байрами 1869-йили Тарту шаҳрида ўтказилган. Бунда ҳамма воҳалардан эркаклар хор жамоалари (саккиз юз кишидан иборат) оммавий равишда қатнашиш учун тўпланадилар.

Ушбу байрам бугунги кунга этиб келган анъаналарга асос солди. Болалар хор жамоалари 1870-йилдан бошлаб (доимий равишда бўлмаса ҳам) кўшиқлар байрамида иштирок этмоқдалар. Кўшиқлар байрами биринчи кундан бошлаб, аҳолининг ҳамма қатламларини санъатга жалб этишга асосланган эди.

1947-йилдаги умумреспублика кўшиқ байрами 25000дан ошиқ қатнашчиларни йиғини ва умумхалқ оммавий байрамга айланди. 1947-йилдан бошлаб мактаб хор жамоалари ҳам ҳамма кўшиқ байрамларида иштирок эта бошлайдилар. Дастлаб, байрамларда мактаб болалар хор жамоалари, аралаш ва аёллар хор жамоалари шунингдек, дамли чолғулар жамоалари иштирок этдилар. 1960-йилдан бошлаб ўғил болалар хор жамоалари ҳам иштирок эта бошлайдилар. В.Лаул бошчилигидаги ўғил болалар кўшма хорини алоҳида кўрсатиш лозим.

1965-йили, биринчи марта республика ёш скрипкачилар ансамбли иштирок этиб, кўшиқ байрамини анъаналарига янгилик киритди. Мактаб хор жамоалари қатнашчиларининг сони ошиб бораётганлиги, шу муносабат билан

кўшиқ байрамларини ташкил этишда пайдо бўлган қийинчиликларни ҳисобга олиб, умумреспублика кўшиқлар байрами орасида мактаб ўқувчилари хор жамоаларининг кўрикларини ўтказишга қарор қилинди. Биринчи шундай байрам 1962-йилнинг ёзида Таллин шаҳрида ўтказилди. Қатнашчиларнинг умумий сони 20000га яқин эди. Хор ишида энг муҳим ва қизиқарли шакллардан бири 1963-йилдан бошлаб ўтказилаётган ёзги кўшиқ оромгоҳларидир.

Икки соатлик кўшиқ машғулоти болаларнинг кашфиётларига ижобий таъсир кўрсатади, спорт ва бошқа ўйинлар эса куннинг қолган вақтини тўлдиради. Эстониядаги кўшиқлар байрамига тайёргарлик жараёнида семинар ва ёзги йигуилишлар ўтказилади. Семинарнинг алоҳида шакли-дирижёрларнинг республика кўшма хори бўлиб унинг таркибига 200дан ортиқ мусиқа ўқитувчилари ва хор дирижёрлари киради.

Бу хор жамоасини республиканинг энг яхши дирижёрлари, шу қаторда Густав Эмесакс, Юрий Варисте эди. Уларнинг хори бошқариши мамлакат хормейстерларининг малакасини ошишига таъсир кўрсатади.

Болалар ва ёшларнинг мусиқа маданиятини ривожланишига мактабдан ташқари муסיкий тарбия ҳам катта аҳамиятга эга.

1951-йили Ю.Варисте раҳбарлиги остида Таллиндаги ўсмирлар саройи қошида болалар хор жамоаси ташкил қилинди. Бугунги кунга келиб бу жамоа хор мактабига айланиб, ҳамма синф ўқувчиларини қамраб олган. Хор жамоаси битта асосий ва учта тайёрлов хор жамоаларидан иборат. 1964-йилдан бошлаб хор мактаби ўқувчилари нота ўқишнинг янги “Ё-ЛЕ-МИ” тизимига ўтди, янги репертуарни муваффақият билан эгаллаб, нотани жуда яхши ўқиб, мусиқа оҳанглари тўғри куйламоқда.

1964 йили республикада болалар мусиқа мактаблари ўқувчиларидан иборат ёш скрипкачилар ансамбли ташкил этилди.

Оркестр репертуарини болалар ўзининг турар жойларида ўрганадилар ва ҳар йили 3-4 марта концертлар учун репетицияга йиғиладилар. Оркестр қатнашчиларининг ёши 7 дан 17 гачадир, яъни ўқишни бошлаётган ва уни тугатаётган ўқувчилар бир жамоага бирлашган. Оркестр концертлари доимо муваффақият билан ўтмоқда.

Ўсиб келаётган ёш авлодга мусиқа-хор тарбияси бериш ишига республикадаги энг яхши болалар хор жамоаларидан бири “Эллерхейне”нинг раҳбари Х.Калюстенинг ҳиссаси каттадир. Бу жамоадаги ижрочилик маданиятининг юқори савияда эканлиги - болалар билан яхши ташкил этилган ишнинг бевосита натижасидир.

Хор жамоасидаги машғулотлар натижалари фақат кўшиқ ижро этиш билан чегараланиб қолмаган. Хор жамоасида кўшиқ айтиш болаларнинг ҳис-

туйғулари ва салоҳиятига кучли таъсир кўрсатади, уларнинг маънавий камолотига туртки бўлади. Мусиқа билан шуғулланиш болаларнинг бадий билим даражасини кенгайтиради, уларнинг дунёни тасаввур қилишларига ёрдам беради. Шахсга бериладиган эстетик тарбиянинг муҳим таркибий қисмларидан ҳисобланган хор қўшиқчилигини буюк мазмуни ана шундадир.

Литвада мусиқа таълими

Литвада болалар ва ёшларга бериладиган мусиқий тарбия узоқ ва ўзига хос ривожланиш йўлига егадир. Мусиқий тарбия кўп йиллар давомида фольклор, авлоддан авлодга ўтаётган халқ анъаналарига асослангандир. Литва мусиқа маданиятини ривожлантиришга, кўп асрлар давомида мактаб тарбиясининг асосини ташкил қилган диний мусиқанинг таъсири кам эмас.

XX асрнинг иккинчи ярмида болаларга бериладиган мусиқий тарбия соҳасида ўзгаришлар рўй берди. 1966-йил умумий таълим мактаби ислоҳ қилинди. Болалар мусиқий тарбия услубиёти унинг қоидалари ва мазмунидаги ўзгаришлар мусиқа соҳасида янги ўқув қўлланмаларини вужудга келиши натижада республикада мусиқий тарбия савиясини оширишга сабаб бўлди.

Мусиқа бўйича эски дастурларда болаларнинг мусиқий тарбиясида, тор ва кенг маънода, айрим чекланишлар бор эди. Масалан умумтаълим мактаблари дастурларидан мусиқа назарияси асосий ўрин олган эди, мусиқани тинглаш, болаларга мусиқий чолғуларда куй ижро этиш ўргатилмас эди. Дарсларнинг мазмуни ва услубиёти кўп ҳолларда касбий мусиқа таълим йўналишларини тўғридан - тўғри қайтарар эди. Жаҳон мусиқа тарбияси ва таълим тизимларини диққат билан ўрганиб чиққан литвалик мутахассислар барча тизимларда таълимнинг маълум бир шаклига (З.Кодай тизмида-сольфеджио услубида куйлаш қўшиқ, К. Орфда-болалар чолғуларида куй ижро этиш. Кабалевскийда мусиқани эшитиш ва у ҳақида суҳбатлашиш) диққат-эътибор берилган, деган хулосага келдилар. Шунинг учун улар “мусиқий тарбия тизими бир-бири билан мазмуни ва услуби орқали маҳкам бирлашган фаолият турларининг изчиллигига асосланиши керак”- деган фаразни илгари сурдилар.

Шундай қилиб, Литвадаги мусиқа дарслари куйидаги бўғинларга ажратила бошланди: мусиқани эшитиш, мусиқа ўқуви асосида куйлаш, сольфежио усулида куйлаш, ритмик тарбияси, мусиқа чолғуларида ижро этиш. Ундаги бўғинлар мусиқий тарбия ва таълимда ягона бир тизимни ташкил этди ва айни пайтда ҳар бир бўғин ўзининг мақсадига эга бўлди.

Мусиқани эшитиш - дарснинг керакли қисми ҳисобланади. Мусиқани тинглаш орқали болалар ўқиб, билим оладилар, композиторлар ижоди билан

танишадилар, ешитиб малакаларини ривожлантирадилар. Айни пайтда, Литвалик мутахасислар фикрича, муסיкий тарбиянинг бу шаклига ортиқча баҳо бериш ва муסיкий тарбиянинг бутун тизимини фақат шу асосида тузиш мақсадга мувофиқ эмас, деб ҳисоблайдилар. Литва мактабида муסיқани тинглаш малакасини ривожлантириш билан бирга қуйидаги вазифалар ҳам муҳим деб ҳисобланади: болаларни тўғри ва аниқ куйлашга ўргатиш, маълум репертуарга эга бўлиш шунингдек, муסיқа тинглашга қизиқишини уйғотиш.

Муסיқа укуви (саводи) асосида куйлаш мураккаброқ қўшиқларни ижро этиш имконини беради (умумтаълим мактабларида нотага қараб куйлаш муסיқа ўқуви ёрдамида куйлашга нисбатан камроқ ривожланган).

Сольфежио услубида куйлаш эса - муסיқа ўқуви ривожлантиришига, овозни яхшилашга, оҳангларни аниқ ижро этишга ёрдам беради.

Ритмик ҳаракат - товушнинг давомийлигини ва унинг турларини идрок этишининг энг қулай ва таъсирчан йўлидир.

Муסיқа чолғуларида ижро этиш ижодий имкониятларини очилиши ва бойишига ёрдам беради, товушнинг жилвадорлигини ривожлантиради, оркестр янграши билан таништиради ва, ниҳоят, болаларга катта қувонч бахшида этади.

Юқорида санаб ўтилган муסיкий фаолият шакллари нафақат болаларнинг муסיқавий қобилиятларига таъсир кўрсатади, балки уларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси учун ҳам катта аҳамият касб этади. Шундай қилиб, педагогик жараёнда фаолиятнинг ҳамма турлари ягона бир мажмуага бирлашадилар, унда барча таркибий қисмлар бир-бирлари билан яқиндан алоқада бўлади ҳамда бу ўзаро алоқадорлик муסיқа дарсидаги педагогик жараёни ташкил этишнинг муҳим қондаси ҳисобланади.

Муסיқали фаолиятнинг асосий бўғинларидаги ўзаро тенглик - энг муҳим қондалардан бири ҳисобланади, бунинг устига бу тенглик ўқув материални мавзулар бўйича тақсимлашда ўз ифодасини топиши керак.

Муסיқа дарслари шароитларининг хилма-хиллиги дарсларнинг қизиқарли бўлишига таъсир этади ва болаларга катта ҳурсандчилик бахш этади. Таълим мазмуни, ўқув материални танлаш ва тақсимлаш муסיкий тарбиянинг асосий мақсади — баркамол шахсни тарбиялаш билан бевосита боғлиқдир.

Муסיкий тарбиянинг “литва услуби” самарадорлигининг ёрқин мисоли сифатида Вилнюс ўғил болалари хори “Аюолюкаш”ни олиш мумкин.

Замонавий муסיқа педагогикасини яратиш муаммосини ҳал қилиш, умумтаълим ўрта мактабларида муסיқанинг аҳамиятини аста-секин тўғри англашга қаратилган йўл, халқ маданиятининг умумий масалалари ва тингловчини шакллантириш муаммоларига аҳамият берилиши Литва давлатининг муסיқа соҳасига берадиган катта эътиборидан далолат беради.

Хор маданияти (оммавий кўшиқлар байрами, ёш авлодни турли мусиқа жамоалари орқали хор санъатига жалб этиш)нинг миқдор ва сифат жиҳатдан ўсиб бориши Литва мусиқа санъатининг етуклик даражасига чиқаётганлигидан гувоҳ беради, халқ ижодини халқаро майдонга чиқишига замин яратмоқда.

Уругвайда мусиқа таълими

Уругвайлик педагог ва олим Альсира Легасте де Арисменди мактабгача ёшдаги болаларга фолклор кўшиқлари асосида мусиқий тарбия беришнинг яхлит услубини ишлаб чиқди. Ж.Пияже, А.Валён, Л.Виготскийларнинг психологик назарияларига суянган ҳолда А.Арисменди мусиқий тарбия амалиётига “фаоллик қондаси”ни жорий этишни таклиф қилди.

Дунё рухшунослик фанида етакчи деб ҳисобланмиш бу принцип замонавий психологларга ҳодисаларни қайд қилиш ва кузатишдан воз кечиб, шахснинг ривожланиши, унинг ижодий салоҳиятини ошириш учун керакли шарт-шароитларни яратишга имкон беради. Бола ва педагог ҳаракатлари, уларнинг шахсий фаоллиги Арисменди асос солган Бошланғич мусиқа таълимотида етакчи омил ҳисобланади. Мусиқани эшитиш ва тасаввур қилиш боланинг мусиқага бўлган лаёқатини ривожлантиришдаги фаол жараёнга айланди.

Кўшиқ айтиш, мусиқа садолари жўрлигида ритмик ҳаракатларни бажариш, оддий мусиқа чолғулари ёрдамида куйлашга жўрнавоз бўлиш, шуларнинг барчасига Арисменди мусиқали фаолиятнинг турли шакллари сифатида қарашни таклиф этди.

Куйлашни Арисменди болалар мусиқий қобилиятининг ривожланишидаги асосий омил, етакчи таркибий қисм деб ҳисоблайди. Психология тадқиқотларига З.Кодай тизими ва ўзининг шахсий амалиётига суянган ҳолда Арисменди, болаларнинг оҳангни ижро этиш зарурлигини таъкидлайди, яъни улар учун ўз овози билан кўшиқ айтиб, эшитган товуш оҳангларини қайта янгратиш муҳумлигини уқтиради.

Арисменди болаларни дастлаб секин кўшиқ айтишга ўргатишни тавсия қилади, айти пайтда бола ўз овозини катталар овози билан таққослаши керак. Кейинчалик бола кўшиқ сўзларини ўргатишда олдин унинг оҳангларини ёки куйни ижро этишни ўргатиши керак. Айниқса, болани нафақат кўшиқ айтишга ёки жўр бўлишга, шунингдек, ўз овозини муаллим овози ёки бошқа болалар овози билан таққослашга ўргатиш муҳимдир. Алоҳида тизимни ташкил қилган муайян машқларни эгаллай бориб, бола аста-секин ўз овозини бошқара олади,

керакли оҳангга эриша олади. Шу билан бирга, педагог, албатта, боланинг ёш хусусиятларини, ҳам физиологик нуқтаи назардан, ҳам индивидуал ва мойиллиги нуқтаи назаридан ҳисобга олиши керак.

Болаларнинг мусиқани тинглаш фаолияти бошқа ижодий фаолият турлари билан уйғунлашуви керак: оддий урма чолғуулари (кастанЪеталар, тамбурин, тарелка) да усулларни чалиш, мусиқа садолари жўрлигида жисмоний ҳаракатлар бажариш, фикрлаш ва ҳаёлни ривожлантириш имконини берадиган расм чизиш ва бошқалар. Болалар ташаббускорлигини ривожлантиришга қулай шарт-шароитини яратишда А.Арисменди бўлажак шахснинг ижодий қобилиятларни юксалишнинг бой ва туганмас имкониятларини кўради.

Арисмендининг “Шакллантирувчи ва яратилишни моделлаштирувчи” усули истиқболли метод бўлиб, айниқса амалиёт учун зарур ҳисобланади.

Бу усул психолог ва педагоглар учун боланинг барча қобилиятларни шакллантиришда фаол ва онгли равишда иштирок этиш имконини беради. Агарда ушбу принцип мактабгача тарбия ва мактаб муассасасидаги таълимнинг барча шакл ва кўринишларига тадбиқ этилса, у болани ривожлантириш учун катта имкониятларини очиб беради.

Бу мактабга махсус мусиқа мактабига кира олмаган болалар ҳам кирадилар. Мактаб муаллимлари болаларда эркин тасаввурни шакллантирадилар. Ўйинга бўлган интилишни ривожлантиришнинг асосий шаклларида бири - бадихадир. Барча давлат ва мусиқий мактабларда Халқ таълими вазирлиги томонидан тасдиқланган ягона дастур асосида олиб борилади. Илмий-текшириш институти қошида мусиқа кабинети қуйлаш учун мусиқа саводхонлигини, тинглаш учун мусиқа ҳажмини белгилаб беради. Мазкур кабинет мактаб ўқитувчилари учун қўлланмалар нашр этишда сифатлилиги билан ажралиб туради. Мусиқа дарсликлари ҳар йили айрим ўзгартириш ва тўлдиришлар билан қайта босиб чиқарилади.

Польшада мусиқа таълими

Польшадаги мусиқий тарбия тизими. Е. Жак-Далькроз ва К. Орф ғояларига поляк педагогларининг ижодий ёндашуви асосида ривож топмоқда.

Тўлиқсиз ўрта мактабда мусиқий тарбия дарсини биринчи-саккизинчи синфларда ҳафтада бир соат миқдорида мажбурий ўқув фани сифатида, қолган юқори тўрт синфларда эса фақат бир йилда мажбурий, қолган уч йилда эса факультатив тарзида ўтказилади.

Поляк мактаб ўқувчиларининг мусиқий тарбияда асосий мусиқа шакли бўлмиш қўшиқ муҳим ўрин тутади. Қўшиқ билан болалар боғча давридаёқ

танишадилар. Асосий диққат эътибор музикаий тарбиянинг етакчи шакли ҳисобланган- куйлашга қаратилган.

Шунингдек, репертуар танлашга аҳамият берилади, унинг бадиийлиги музика ва матнлар, болаларнинг ижрочилик имкониятлари ва уларнинг хилма-хиллиги ҳисобга олинади. Музикаий тарбияга оид ўқув дастурларида поляк халқ кўшиқларига кенг ўрин ажратилган, кўшиқ ижро этишдан ташқари болалар, урма чолғулар, флейта, мандолина, гитара, аккордеон каби музика чолғуларида ижро этадилар.

Поляк педагоглари, болаларнинг музикали салоҳиятини ижодий тафаккурини кучайтирадиган

ижодий амалиётга алоҳида эътибор берадилар.

Болалар ижодий амалиётининг энг кўп тарқалган кўринишлари қуйидагилар:

1. Ўзи яратган ёки берилган куй асосида эркин бадиҳа этиш;
2. Музика қонунларига бўйсунадиган ҳамда онгнинг назоратини талаб қиладиган бадиҳа.

Поляк педагоглари болаларга берадиган топшириқларнинг турли вариантларидан кенг фойдаланадилар: маълум ритмдаги бадиҳа (масалан, мақол ва маталларнинг турли вазнлар асосида) ёки полиритмия, полиметрия услубларида куйлаш, куйни берилган усулга ёки поляк халқ рақслари усулларига мослаштириш, маълум (масалан, рондо, вариация, уч қисмли) композитсион шаклда бадиҳа, шеър ва ҳикояларга бағишлаб музика басталаш. Поляк мактабларида Жак-Далкроз асос солган музика садолари остида ритмик машқлар кенг қўлланилмоқда. Тажриба мактабларининг 1-4 синфларида музикаий-жисмоний машқларнинг қуйидаги шакллари бажарилади:

1-машқлар ва ритмик ўйинлар бўлиб, уларда муайян вазифалар режалаштирилади, масалан, музика суръати, динамикаси, ритмикаси ўзгаришига болаларнинг сезгирлигини ошириш;

2 - усул ва жисмоний ҳаракатлардан иборат музика шакллари (уч қисмли, вариация ва бошқа)ни яратиш;

3- тинглаган музика асарларига изох бериш;

4- ашула ва рақс ўйинлари.

Барча синфларда бир неча дақиқалар давомида музикани эшитиш жорий этилган.

Саккиз йиллик мактаблар учун фонотекалар тузилиб унга махсус ишлаб чиқилган услубий кўрсатмалар илова қилинган. Мазкур қўлланмаларда турли ёшдаги болаларнинг ижодий тасаввурни ривожлантириш, диққат ва хотирани

фаоллаштириш усуллари тарифланади, ёзиб олинган музика асарларининг таҳлили берилади, композитор ва ижрочилар ҳақида маълумотлар келтирилади. Музикани тинглаш жараёни бошланғич синфларда поляк тили дастуридаги муайян музика мавзусига, юқори синфларда эса тарих, география, бадиий ва фуқоролик тарбияси фанлари билан боғлиқ бўлади.

Поляк мактаблари музика тарбия дарсларида музика билан тасвирий санъатларнинг уйғунлашувига эътибор берилади. Шу мақсадда дарсларда музика ва тасвирий санъатнинг уйғунлашган шакллари, шу жумладан, аудиовизуал жиҳозлари ёрдамида кино, телевидение каби турлари қўлланилади.

Хор қўшиқчилиги болаларда тасаввур ва ижодий тафаккурни ривожлантириш, қўшиқ орқали ташқи оламни идрок этиш, дунё ҳақидаги билимларни эгаллаш ва бойитишнинг манбаларидан бири, инсонпарварлик тарбиясининг таркибий қисмларидан бири сифатида таърифланади. Хор жамоасида қўшиқ айтиш замонавий инсон учун зарурият ҳисобланади.

Европа, Америка ва Осиё мамлакатларидаги музика тарбия шакл ва тизимларини таҳлил қилиб, ҳам ижобий, ҳам салбий томонлари ҳақида хулоса чиқариш мумкин.

Ижобий томонлардан қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: музика материалининг асоси сифатида халқ музикасидан кенг фойдаланиш; музика ўқуви, ритм, хотирани ривожлантириш, музика саводхонлигини ошириш юзасидан оммабоп усулларни тадбиқ этиш, музика ўқитувчиларининг педагогик тарбиясига жиддий эътибор бериш, ўқитувчилар музика тайёргарлигининг мақсадга мувофиқ усулларини қидириб топиш, таълимда техник воситаларидан кенг миқёсдан фойдаланиш.

Хориждаги музика тарбия соҳасидаги салбий ҳолатлар, зиддиятлар, асосан, музика ўқитувчиларнинг тайёрлаш жараёнида, шунингдек, умумтаълим мактабларда ягона ўқув режалари ва дастурларининг йўқлигида намоён бўлмоқда.

Жаҳон музика тарбия тизими бугун изланишлар босқичидадир. Унда мавжуд бўлган турли мақсад ва вазифаларига қарамасдан музика тарбиянинг умумий томонларини ҳам кўрсатиш мумкин — унинг асосини ижодий ва асосан жамоавий (оммавий) музика ижроси ташкил қилиш керак.

Болалар музика тарбиянинг энг янги усуллари билан танишиш, тажриба алмашиш, учрашув, семинар, анжуманлар, болалар хор жамоалари кўрикларини ўтказиш ва бошқа чора-тадбирлар болалар музика таълими ва тарбияси соҳасида жадал ривожланишга олиб боради.

Ҳозирда, ИСМЕдан ташқари, консерватория ва мусиқа академияларининг Европа Ассоциацияси ва Умумжаҳон хор федерацияси ташкил қилинган. Ушбу халқаро ташкилотлар фаолиятида қатнашиш юртимизнинг мусиқа педагогикаси, мусиқий тарбия назарияси ва амалиётининг бундан кейинга ривожланиши ва мукаммаллашуви учун зарур бўлган илғор услубиётнинг эгаллашда муҳим ўрин тутди.

Савол ва топшириқлар:

- 1. Борис Тричков қандай услуб ишлаб чиққан?*
- 2. Венгер мусиқа таълим-тарбиясига З.Кодай қандай ҳисса қўшди?*
- 3. Карл Орф ва Жак Далькрозларнинг ишлаб чиққан услублари ҳақида гапириб беринг.*
- 4. Пьер ван Хаувенинг қандай услуби мавжуд ва ундан қайси фаолиятларда фойдаланилади?*
- 5. Лотин Америкасида Мусиқа таълими жараёни ва унинг асосчиси ким?*
- 6. Польшада мусиқа таълими тизими ва ундаги усул ва услублар ҳақида сўзлаб беринг.*
- 7. Россиялик педагог Д.Кабалевскийнинг “уч кит”и ҳақида сўзлаб беринг.*
- 8. Чехияда қўлланиладиган таълим тизимининг ўзига хос услуби.*
- 9. Эстонияда ўқатиладиган байрамлар ва уларнинг аҳамияти.*
- 10. Судзуки услуби ва унинг афзал томонлари ҳақида гапириб беринг.*

Синфдан ва мактабдан ташқари мусиқа тарбияси шакллари

Синфдан ташқари мусиқий тарбиянинг асосий мақсади, ўқувчиларни, иложи борича, кўпроқ оммавий ва тўғарак ишларига жалб этиб, уларни дунёқарашини ҳар томонлама ривожлантириш, бадиий дидини ўстириш, табиатга, Она ватанга бўлган меҳр-муҳаббатини оширишдир. Мазкур мақсадни амалга оширишда мактабларда мусиқа дарсларидан ташқари, оммавий ва тўғарак ишлари олиб борилади. Синфдан ташқари мусиқа тарбиясини иккита шакли мавжуд;

1. Мусиқа тарбиясининг оммавий шакли
2. Мусиқа тарбиясининг тўғарак шакли

Синфдан ташқари мусиқа тарбиясининг оммавий шаклида болаларни мусиқий ўқувини текширувдан ўтказмай, ялпи тарзда жалб этишни тақозо этади. Буларга, қўшиқ байрамлари, «Мусиқа ҳафталиги», «Ўзбекистон ватаним маним», «Илҳом чашмалари» кўрик танловларидан; ижодий учрашувлар, театр ва концертларга саёҳат, «Алифбе» байрамларига, шоир ва бастакорлар билан учрашувлар киради. Аммо, буларнинг ҳар бирига болаларни ёши, қизиқишига қараб, олдиндан тайёрлаб борилиши керак. Бу тадбирларни ҳар бирини юксак бадиий дид билан ташкил этиб, амалга ошириш, чинакам бадиий-мусиқий байрам руҳини касб этиш лозим.

Мусиқа ўқитувчисининг оммавий ишлар режаси, мактаб маъмурияти томонидан тасдиқланган бўлиши лозим. Оммавий, мусиқий ишлар режаси, мусиқа ўқитувчиси ва мактаб тарбиявий ва маънавий ишлар мудир, мактаб етакчиси билан ҳамкорликда, ўқувчиларнинг ёшига, қизиқишига, байрамлар, учрашувлар, тадбирларини ҳисобга олган ҳолда тузилади. Бунда ўқувчиларнинг мусиқий ўқуви, қобилияти ҳисобга олинади. Оммавий мусиқа машгулотларининг ҳар бири, аниқ ишлаб чиқилган режа, асосида амалга оширилмоғи лозим. Бунда ҳар бир машгулот турига қараб, унинг асосий мақсади, хусусияти, репертуар мазмуни, мактаб имкониятлари, таклиф этилган меҳмонлар ҳисобга олиниб, ўқувчиларни жалб этилади. Тўғарак ишларини эса, иш режасини мусиқа ўқитувчисининг ўзи, ўз хоҳиши ва имкониятларига қараб, мустақил тарзда тузади. ўқитувчи тўғарак ишларига ўқувчиларни мусиқий қобилияти, хоҳиши-истаги, қизиқиши, овозига қараб танлаб олади ва турли хил тўғараклар тузади. Ҳафтасига 2-3 бор тўғаракни гуруҳларга бўлиб ишлайди. Тўғарак ишларининг асоси мусиқа дарсидир. Тўғарак ишларига қобилиятли, қизиқувчан, мусиқа дарсларида актив

қатнашадиган ўқувчилар танлаб олинади. Дарсда ҳар бир боланинг лаёқати, қизиқиши ҳисобга олиниб, у ёки бу мусиқа тўтарагига жалб этилади. Тўгарак фаолияти активлаштирадиган нарсас бу мактаб сахнасидир. ўқувчилар тадбирларда, кўшиқлар, рақслар ижро этиб, мактаб жамоаси олдида эътибор қозониб, ноҳия, шаҳар, республика кўрик-танловларида қатнашадилар. Бу уларни ўз меҳнатидан завқланиши ҳис-туйғуларни Ота-Ватанга муҳаббат, мусиқа санъатига ҳурмат, дўстлари орасида меҳр-муҳаббат туйғусини ошириб боради. Синфдан ташқари тарбиявий ишларда ўқитувчи ўз имкониятларига қараб, турли тўгараклар тузиш мумкин:

1. Хор жамоалари.
2. ВЧА (вокал-чолғу ансамбллари).
3. Ашула ва рақс ансамбллари.
4. Вокал ансамбллари.
5. Чолғучилар ансамблли (дуторчилар, рубобчилар, дойрачилар).
6. Рақс ансамбли.
7. Оркестр (дамли, халқ чолғу асбоблари оркестри).
8. Яккаҳон кўшиқчилар.

Мактабдан ташқари мусиқавий тарбия шаклига болалар мусиқа мактаблари, болалар ижодиёт марказлари, ўқувчилар саройлари, болалар театрлари, музейлар киради. Мазкур муассасаларга қатнашадиган болалар ҳам ўқитувчи назоратида бўлиб, мактаб мусиқа ҳаётига уларнинг актив қатнашувларини таъмин этиш лозим. Мактаб ҳаётида мусиқа ўқитувчисининг ўрни бекиёсдир. Мусиқа дарсларидан ташқари, замон талабига мос равишда тадбирлар тайёрлаб, ўқувчиларда санъатга бўлган қизиқишни ривожлантириши лозим.

1920-90 йиллардаги мусиқа ўқитиш методикаси

Ўзбек халқи кўп асрлик тараққиёт тарихига эга бўлган анъаналар соҳибидир. Ўзбек мусиқа санъатининг иддизлари қадим замонга бориб тақалади. Қадим маданиятнинг кўпдан-кўп обидалари буюк ўзбек мутафаккирлари, шоирлари, ёзувчилари, улуғ даҳолари Ал-Фаробий, Абу-Али ибн Сино, Навоий, Жомий, Низомийлар лирикасида, кейинчалик эса ўзбек шоирлари ва маърифатпарварлари Муқимий, Фурқат, Ҳамза асарларида мусиқа тарбияси ва таълим бериш борасида талайгина қизиқарли фикрлар билдирилган.

Мусиқа таълимининг ривожланишига ниҳоятда катта аҳамият берган, ўрта Осиёлик машҳур мусиқачилар орасидаги олим Муҳаммад Фаробий ёш

авлодни тарбиялаш ва ўқитиш масалаларига, этика ва эстетика масаларига кўплаб илмий ва амалий ғоялар билдирган. У шунингдек, музика назариясининг асосчиларидандир. Таниқли тожик олими, музикачиси, файласуфи Жомийнинг «Рисолаи дар илми музикай» номли китобида, композиция, лад, ритм нисбатлари ҳақида ёзган.

Ўзбек шоири, мутаффакири А.Навоий музика санъати соҳасида ниҳоятда катта билимга эга бўлган эди. Унинг музикавий-эстетик қарашлари «Саббаи-Сайёр», «Маҳбубул қулуб», «Ҳамса» ва бошқа асарларида акс этган.

Ўзбек халқининг музика маданияти халқ ва касбий ижод маҳсули бўлган музика асарлари, оғиздан-оғизга ўтиш асосида асрлар давомида тўпланган анъана замирида ривожланган. У бизгача ҳофизлар, музикачилар, бахшилар орқали етиб келган. Унга халқ ижодининг энг яхши намуналари ҳамда профессионал ижрочилар томонидан чалинган музика асарлари кирган. Сўнгги йилларда, олиб борилган тадқиқотларнинг натижалари XVIII асрда ўзига хос нота ёзуви бўлганидан, лекин фақат, музика фольклари эмас, балки ўзбек халқининг профессионал музикаси ҳам 1920 йилларга қадар асосан оғиздан-оғизга ўтиши йўли билан тарқалган.

Шунга қарамадан, музика, ўзбек халқи ҳаётида муҳим ва катта ўрин эгаллаган. Халқ оммасининг маданиятини яратшддаги иштироки турлича характерда эди. Аввало савод чиқариш ҳаракати кенг қулоч ёйди, чунки, аҳоли ёппасига саводсиз бўлган. Халқнинг саводсизлигини тугатиш ҳамда, халқ маорифининг, янги тизимини яратиш, жамиятни маънавий қайта қуриш асосий вазифа бўлиб ҳисобланди. Ўзбекистонда ўқитувчи кадрлар тайёрлаш иши халқ маорифи тизимида асос қилиб олинган эди. Тарбиявий ва таълим ишлари, диний муассасаларни ажратиш ишлари йўлга қўйилди. Шунингдек 7 йиллик мажбурий бепул ўқитиш жорий қилинди. Ишчи ва ўқувчи ёшлар орасида ҳаваскор «духовой» оркестрлар кенг тарқалди. Бу оркестрлар биринчи маротаба 1918 йилда ўзбек умумтаълим мактаблари қошида ташкил этила бошлади. Кейинчалик эса, музика жамиятлари ва хусусий тарздаги музика дарслари Туркистоннинг бошқа шаҳарларида ҳам пайдо бўла бошлади. Қўқондаги мактабларда ўзбек музикасининг машҳур тарғиботчиси Ҳ.Ҳ.Ниёзий, Тошкентда Абдулла Авлоний, Самарқандда Абдуқодир Шакуррийлар бўлишган.

Ҳамза ўзи очган мактабларда барча фанлардан ўзи дарс берган ва шу билан бирга «Енгил адабиёт», «Ўқиш китоби» каби дарсликлар яратди.

Абдулла Авлоний фаолияти алоҳида диққатга сазовардир. 1908 йилда Тошкентнинг Миробод, Дегрез маҳаллаларида болаларни она тилида ўқитиш учун мўлжалланган мактаб очган, кейинроқ 1919 йилни сентябрида Туркистон республикасида Халқ маорифи Комиссарлиги тузилган бўлиб, у бир қанча

бўлимларни ўз ичига олган. Булар ичида санъат бўлими алоҳида эътиборга сазовор эди. ўз навбатида унинг ички бўлимига мусиқа (Музо), театр (Тео), таъсвирий санъат (Изо) бўлимларига ажралган.

Мусиқа бўлими Туркистон республикасида мусиқа тарбияси ва таълимини шакллантириш ёш авлодни мусиқа маданияти дурдоналари билан таништириш масалалари қўйилган эди.

1921-22 йилларда маориф институтлари қошида, фабрика ва завод тўғараклари ҳамда мактаблар қошида ҳавоскорлик тўғараклари ташкил этила бошлаган эди. Шунинг учун ёшлар орасида ҳаваскор «духовой» (пуфлаб чалинадиган мис чолғу асбоблари) оркестрлар кенг тарқалган. Чунки, уруш йиллари духовой мусиқа махсус рамзий маъно касб этган эди. Бу даврда Ҳамза жуда фаол қатнашиб, Фарғонадаги мактабларнинг бирида у ашуладан дарс берди. Бўш вақтларида ота-оналар билан ишлаб, савод чиқарриш ва мусиқа ҳақида тушунтириш ишларини олиб борди. Аҳолининг кенг қатлами орасида мусиқа таълимига қизиқиш кучая бошлади. Ўрта Осиёда дастлабки, мусиқа ўқув юрти 1917 йили Туркистон халқ консерваторияси очилди. 1919 йили Самарқандда консерватория ташкил этилди. Кейинроқ халқ консерваториялари, махсус ўқув юртлари мусиқа техникумларига айлантирилди. 1936 йили Тошкетда Халқ консерваториялари қайта ташкил этилди. Махсус ўқув юртлари билан бир қаторда мусиқа мактаблари, мусиқа ўқитувчилари тайёрлайдиган инструкторлар курслари очилди. Туркистон мактаблари учун дастлабки, ўқув дастурлари ва режалари яратилди. Етти йиллик ўрта ва уч йиллик бошланғич мактаблари учун дастурлар яратилди.

Мусиқа дарслари мажбурий дарс тариқасида киритилган бўлса ҳам, баъзи ҳолларда «бўш» соат бўлиб, ундан мактаб маъмурияти ўз билганича фойдаланди. Кўп жойларда махсус дарсликлар, методик кўрсатмалар йўқлиги сабабли, мусиқа дарс соатлари анча камайтирилди. Мусиқа тарбиясининг ташкил этишнинг самарали йўлларини излаш лозим эди. Бунинг учун 40-йилларнинг охирида мусиқа дастури мактабларига мослаб қайта ишлаш ва ўқитувчи кадрлар тайёрлаш ишлари бош вазифа қўйилди. Мусиқа маорифининг янада ривожланиши ҳамда профессионал мусиқа таълимининг шаклланиши учун замин яратилди. Ўзбекистонда 1941 йилнинг 7-11-январ кунлари республикада тарбиявий ишларга бағишланган биринчи педагогик конференция ўтказилди. Унда мактабларда етарли миқдорда мусиқа ўқитувчилари йўқлиги болалар хори камлиги ҳақида ўқитувчиларни малакасини оширишга жиддий эътибор бериш кераклиги ҳақида таъкидлаб ўтилди.

Шундан кейин, музика таълими соҳасида жадал ишлар олиб борилди. Музика мактаблари юзага келди. Техника ва маориф институтлари, техника билим юртлари ташкил этилди, Болалар музика мактаблари, ўқувчилар саройлари, хаваскорлик тўғараклари, ўқитувчилар малакасини ошириш ва қайта ўқитиш институтлари, илмий-текшириш институтлари очилди. Музика таълими тизимида жиддий қайта қуриш ишлари амалга оширилди.

1960-61 ўқув йиллари Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика институтида «Музика назарияси ва чолғу асбоблари чалиш» кафедраси ташкил этилди. Шу йилнинг ўзида музика ўқитувчилари тайёрлайдиган махсус «Музика» факультети очилди.

Шунингдек, вилоят педагогика институтлар ҳузурида музика педагогика кафедралари тармоқлари кўпая бошланди. 60-70 йилларда ва 80-йиллар бошида халқ маорифи тизимида музика ўқув юртлар сони янада ортиб борди. Ёш музикачилар «Санъат, байрами», «Ёш ижрочилар конкурслари», «Болалар музика ҳафталиги», «Марҳабо талантлар», «До, ре, ми, фа, соль», телекўрсатувлари, Ўзбекистон Телевидениеси ва радиоси орқали болалар музика кўрсатувлари музика таълими ва тарбиясини тарғибот қилишда мунтазам ишлар олиб борилди. Халқ маорифи вазирлиги ўқувчи ва талабаларга эстетик тарбия бериш соҳасида катта ишларни амалга оширди. Янги дастурга ўтиш муносабати билан тупламлар, тавсияномалар, умумий таълим мактабларида «Музика маданияти» фанидан 1-7-синфлар учун дарсликлар чоп этиш бош вазифа қилиб қўйилди. Жумладан, «Музика алифбоси», «Музика дарслиги» ва бошқалар Республика умумий таълим мактабларини малакали кадрлар билан таъминлаш асосий масала бўлиб қолди. Янги дастур бўйича дарсларни олиб бориш учун умумий таълим мактабларида малакали ўқитувчилар раҳбарлик қилдилар 1985-86-ўқув йилларда “...музика хоналари ташкил этилсин улар техник воситалари билан, мебель, махсус музика маълумотиغا эга бўлганлар амалиётчи-студент бўлиб, улар ускуналарибилан музикали чолғу асбоблари билан таъминлансин”-деган, қарор қабул қилинди.

1986-87 йилларда музика ўқитиш методикаси бўйича республика семинари ўтказилди. Шунингдек, янги дастур, дарсликлар нашр этилди. Ушбу маълумотлар музика маданияти марказига узоқ вилоятларда шаҳарларда музика таълимотини тарғиб қилиш воситаларига айланди.

Ёш педагогларнинг ижоди туфайли ўзбек болалар мусиқаси ривожланди, мусиқа орқали, ўқувчиларнинг маънавий дунёси шаклланди. Республикамизда ҳар йили «Ўзбекистон – ватаним, маним», «Илҳом чашмалари», «Қўшиқ байрам»ларини ўтказиш анъанага айланиб қолди. Ўзбекистонда мусиқа ўқитиш методикасини ривожлантиришда янги дастурлар, дарсликлар, қўлланмалар яратишда илмий-тадқиқот ишларини олиб боришда Д.Омонуллаев, Х.Нурматов, О.Иброҳимов, О.Файзиев Ш.Ёрматов, А.Мансуров, Қ.Мамиров, Н.Норхўжаев каби олимлар, композиторлар ва тажрибали ўқитувчилар ўз ҳиссаларини қўшдилар. Ҳозирги кунда мусиқа маданияти ёш авлодни тарбиялашда муҳим ўрин эгаллайди.

Мусиқий тарбиявий ишларнинг оммавий шакллари

Синфдан ва мактабдан ташқари мусиқий-тарбиявий ишларнинг оммавий шакллари махсус тайёргарликка, кенг, алоҳида лаёқатга эга бўлмаган, мусиқий билим ва малакалари етарлича шаклланмаган болалар жамоасини назарда тутди. Болаларга мусиқий тарбия беришининг оммавий шакллари – мактаб ўқувчиларининг мусиқий қобилият даражасидан қатъи назар амалга ошириладиган таълимий ва тарбиявий тадбирлар тушунилади. Улар вақти-вақти билан ўтказилиб, маълум бир ўқув режасига асосланмайди.

Синфдан ва мактабдан ташқари оммавий мусиқий ишларга маърузали концертлар, мусиқали (шу жумладан, опера) спектакллари жамоа бўлиб томоша қилиш, оммавий мусиқа байрамларини ташкил этиш, фестиваллар, карнаваллар, кўрик-танловлар киради. Мана шундай тадбирлар жараёнида мусиқа педагоглари мусиқий қобилиятга эга бўлган болаларни ажратиб олишга ҳамда уларнинг мавжуд билимларини янада ривожлантиришга, уларда мусиқий-эстетик туйғуларини уйғотишга ва такомиллаштиришга ёрдам бериши керак.

Мазкур ишларни амалга ошириш йўлидаги дастлабки тадбирлар 1940-йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб ўтказилаётган, кўп сонли болалар оммасини қамраб олган болалар бадиий ҳаваскорлик кўрик-танловлари эди. Кўрик-танловларни ўтказиш жараёнида кўпгина умумий ўрта таълим мактабларида хор жамоалари ташкил этилган. Ушбу тадбирлар мактаб ўқувчилари орасида хор қўшиқчилиги санъатининг оммалашиб кетишига сабаб бўлди.

Е.А.Гудкова раҳбарлигида “Ўсмирлар ва болалар” саройида ташкил этилган ўзбек ва рус болалар хор жамоалари ушбу кўрик-танловларнинг илк нишондорларидан бўлганлар. Ўзбек болалар хори таркибида меҳрибонлик

уйлари тарбияланувчилари ҳам бор эди. Бу жамоа Е.Шварцнинг «Жаннат» номли болалар операсиниш саҳналаштиришда иштирок этишган.

1954 йилдан мунтазам равишда ҳар йили болалар олимпиадалари ўтказила бошлади. Бу тадбирларнинг барчаси болалар хор ижрочилиги ривожига улкан ҳисса қўшди.

1960-70 йиллари болалар оммавий бадиий ҳаваскорлик ишлари авж олиб кетди. Кўпгина кўрик танловлари, байрамлар, олимпиадалар ўтказила бошлади. Аксарият ҳолларда, тадбирлар мусиқий спектакллар элементларини ўзида мужассамлаштирган ҳолда намоёниш этилди.

Ҳозирги кунда ҳар йили педагогика билим юртларидаги бадиий ҳаваскорларнинг 12 та жанр бўйича кўриклар, олимпиадалар ўтказилмоқда. Мана шу кўрикларда ғалиб чиққанлар Ўзбекистон Халқ таълими вазирлигининг I, II, III даражали дипломлари билан тақдирланиб келмоқдалар. Кўрик-танловлар уч босқичда ўтказилади:

1-босқич – туман ва шаҳарлар бўйича;

2-босқич – вилоятлар бўйича;

3-босқич – Республика бўйича республика кўрик-танловлари мусиқий-ижрочилик ва ғоявий жиҳатдан юқори савияда ўтади. Танловнинг ҳар бир иштирокчиси мусиқа-ашула ижрочилигида фаол қатнашиши туфайли санъатнинг ижобий таъсиридан баҳраманд бўлади. Лекин кўрик-танловнинг тарбиявий аҳамияти шу билан чегараланиб қолмай, кўпчилик тингловчиларни мусиқа маданиятига жалб этади, уларнинг маънавий ҳамда эстетик савиясига жиддий таъсир кўрсатади.

Бадиий ҳаваскорлик тўғараклари кенг меҳнаткашлар оммаси орасида фаол иш олиб бормоқдалар. Жамоа хўжаликларида, завод ва фабрикаларда, шунингдек, халқ хўжалигининг турли корхона, ташкилот бирлашган жамиятларида концертлар бермоқдалар.

Оммавий мусиқий тарбияда болалар ва ўсмирлар учун мўлжалланган маърузали концертлар алоҳида аҳамиятга эга. Бундай концертларни ташкил этиш, мазмунли ўтказишда Ўзбек филармониясининг, шунингдек, махсус мусиқа ўқув юртларининг ҳиссалари катта.

Жумладан, мактаб ўқувчилар учун филармония томонидан ташкил этилган мусиқали маърузалар (лекторий) тизимида хор санъати намуналарининг тарғиботига катта аҳамият берилган. “Биз куйлашни биламиз”, “Ўзбекистон композиторлари”, “Ўзбекистон шоир ва композиторлари — болалар учун”, “Мусиқали шакл ва жанрлари”, “Кўшиқ ҳақида гаплашамиз”. «Йилнинг энг яхши кўшиқлари» каби маърузали концерт дастурларида оммавий болалар

қўшиқлари, М.Бурхонов, С.Юдаков, Ф.Назаров, Б.Гиенко, Б.Умиджонов, Д.Сайдаминова ва бошқа композиторлар хор асарлари ижро этилган.

Ўзбекистон давлат консерваторияси томонидан ҳам кўп йиллар давомида турли ёшдаги мактаб ўқувчилар учун маърузали концерт ва мусикали учрашувлар ўтказилиб келинмоқда. Бу ишларга кўп йиллар давомида маъсул бўлган М.Артишевская, шунингдек консерваториянинг кўпгина бошқа мусиқашунослар мусиқа ҳақида қизиқарли ва болаларга тушунарли тарзда маърузалар ўтказмоқда, буларнинг жараёнида жаҳон халқлари ҳамда Ўзбекистон мусиқа намуналари ижро этилмоқда.

Мусикий тўғараклар

Синфдан ташқари мусикий тарбия ишлари мактабнинг турли тўғараклар - хор, чолғу ижрочилиги, якка қўшиқчилик, турли ансамблларни ташкил қилиш шаклларида амалга оширилмоқда.

Чолғучилик тўғараклари

Ўзбек халқ мусиқаси ҳамда миллий мусиқамизни англашдаги энг муҳим воситалардан бири ўзбек чолғулар бўлиб, “чолғучилик” тўғараклари ушбу вазифани бажаришда ёшларни тўғри йўналтирувчи омиллардан бири саналади. Якка чолғу ижрочилиги тўғараклари мусиқани ўрганишга интилаётган болаларга билим олиш имкониятини беради. Мактаб тўғарагига ёши ва мусиқа тайёргарлиги савиясидан қатъий назар, хоҳлаган бола келиши мумкин ва бу мактаб мусиқа ҳаётининг барча шаклларининг самарадорлигини кўтаришига кўмаклашади.

Чолғучилик тўғараклари бирор бир миллий чолғуда ижро этиш малакаларини шакллантиришга ва мазкур чолғу ёрдамида дастур тайёрлашга қаратилган бўлади. Шунингдек, машғулотларда миллий чолғуларнинг келиб чиқиш тарихи, ижрочилик имкониятлари, тембр хусусиятларини тўла-тўқис очиб бериш, улар орқали миллий мусиқамизнинг лад ва оҳанглари, усул хусусиятларини тўғри идрок этишга ўргатади. Дастлаб ижро чолғуси ҳақида тушунчалар берилади. Сўнг бошқа созлар – яккапарвоз, жўрпарвоз, чолғу ансамбли ва оркестр ҳақидаги маълумотлар бериб борилади.

Шу тарзда миллий мусикий жанрлар: касбий ва оммавий жанрлар ҳақида тушунчалар берилади. Касбий ижодиёт намуналаридан – катта ашула, мақом,

достончилик, оммавий жанрлардан – лапар, ялла, терма, аллалар, ёр-ёрлар ва болалар кўшиқлари ҳам амалий ҳам назарий жиҳатдан ўргатилиб борилади.

Чолғучилик тўғаракларида ўқувчиларни нафақат чолғу асбобида ижро этиш, балки уларни маънавий, эстетик, маданий ва жисмоний ривожлантиришга кучли эътибор қаратилади.

ВЧА (вокал-чолғу ансамбллари) фаолияти

Вокал-чолғу гуруҳлари ва вокал-эстрада студиялари бугунги кунда мактаб ўқувчиларини мусиқага жалб этишнинг энг оммавий шаклига айланиб кетди. Баъзан эса улар мусикали-маърифий ишларнинг марказига айланиб, ёш авлодни замонавий мусиқага жалб этиб, унга бўлган қизиқишини уйғотмоқда, яхши мусиқавий дидни тарбиялашига хизмат қилмоқда. Аммо кўп ҳолларда, уларнинг фаолияти жамиятимизнинг маънавияти ва ахлоқига ёт бўлган, бадиий ва мусиқий сифати жиҳатидан талаб даражасида бўлмаган намуналарни оммалашувига сабаб бўлмоқда.

Ўқувчиларнинг мактабда вокал-чолғу ансамблни тузиш ташаббусларини қўллаб-қувватлаган ҳолда, ўқитувчи уларга ижобий таъсир кўрсатадиган асарларни танлашига ёрдам бериб, болаларнинг фаолиятини тўғри йўлга қаратмоғи лозим.

Вокал-чолғу ансамблларининг оммавий мусиқий тарбиядаги аҳамияти ижобий ёки салбий характерда бўлиши уларнинг ўз олдига қўйган мақсадлари, шунингдек, улар фаолиятининг мазмуни ва моҳиятига боғлиқдир.

Оркестр жамоалари. Афсуски, оркестр жамоалари моддий ва ташкилий жиҳатдан қийин аҳволда эканлиги сабабли, мактаб ҳаётида камдан-кам ҳолларда ташкил этилади. Оркестрда иштирок этиш болалар ва ўсмирлар бўш вақтини ўтказилишининг сермазмун шаклларида бири бўлиб, уларда эстетик ва фуқаролик туйғуларини тарбиялайди. Мактабларда турли хил – симфоник, камер, пуфлама, ўзбек халқ чолғу асбоблари оркестрларини ташкил этилиши шахснинг маънавий шаклланишида муҳим омил ҳисобланади.

Мақомчилар (миллий мумтоз мусиқа) ансамбли жонли ва таъсирли воситаларнинг бой мажмуига эга бўлган миллий санъатнинг энг муҳим кўринишларидан биридир. Ёш авлод вакиллариининг анъанавий мусиқа ансамблларига қатнашлари миллатнинг руҳияти ва маънавиятини шакллантиришга, халқ маданиятининг анъаналари, унинг бебаҳо қадриятларини ўрганишга ёрдам беради.

Мақомчилар ансамбллари асл миллий анъаналарни сақлаб қолиш ва кейинги ривожланиши учун муҳим захира бўлиши мумкин.

Яккахонлик тўғараги 1930-50 йилларда кенг тарқалган эди, кейинги йилларда эса улар алоҳида гуруҳ сифатида жамоадан ажратилмайди, чунки уларнинг асосий вазифаси яккахон кўшиқчиларни эмас, балки хорда ашула бошловчиларни тайёрлашдир. Одатда улар хор жамоаларда кўшиқ айтадилар ва алоҳида машғулот ўтказадилар.

Болаларнинг якка кўшиқчилиги, анчадан бери, муסיқашунос-педагогларнинг диққатини жалб этиб келмокда ва бу борада икки хил фикр бор. Биринчи йўналиш тарафдорлари, болаларнинг кўшиқ айтиши табиий ҳодиса деб ҳисоблайдилар. Аммо, уларнинг фикрича, болаларда овоз аппарати ҳали тўлалишча шаклланмаган бўлса-да, уларни кўшиқ айтишга ўргатиш мумкин эмас. Овоз аппаратининг дастлабки кўникмалари у ўзгаргандан сўнг кераксиз бўлиб қолади.

Бошқа йўналиш вакиллари эса — балоғат ёшида болалар овози ўзгаради (мутация), деган фикрга кўшилган ҳолда, барибир болалик чоғида машғулот ўтказиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайдилар. Уларнинг таъкидлашича, кўшиқчилик фаолияти нафақат овоз аппарати, балки куйловчининг онгига ҳам боғлиқдир, чунки кўшиқчилик малакалари халқумда эмас, байки мияда шаклланади. Бу ҳол эса овоз ўзгаргандан кейин ҳам ўз таъсирини ўтказди. Бу нуқтаи назар тарафдорлари кейинги йилларда кўпайиб бормокда.

Хор тўғараги

Муסיқа дарси ва синфдан ташқари машғулотнинг асосий мақсадлари бир-бирига яқин бўлган чоғда ҳам хор тўғараги ўзига хос хусусиятларга эгадир. Биринчи навбатда, бу болаларнинг турли ёшга мансублигида намоён бўлади. Қуйи синф хор гуруҳлари, кўпинча, 1-4, яъни бошланғич синф ўқувчиларининг, ўсмирлар гуруҳи ёки 4-9 синф ўқувчиларини бирлаштиради ёки 4-6, 7-9 синф ўқувчилари гуруҳларига бўлинади.

Жамоадаги хор-ижрочилик инш нафақат алоҳида эътиборни, балки мунтазам равишда болаларга таълим беришини ҳам талаб қилади. Машғулотлар давомийлиги хор тўғараги қатнашчиларининг ёшларига боғлиқдир. Амалиёт кўрсатадики, кичик хор гуруҳи билан ҳафтада икки марта 45 минутдан машғулот ўтказиш мақсадга мувофиқ. Ўсмирлар хор гуруҳи эса танаффус билан икки академик соатдан шуғулланиши мумкин.

Хор тўғарагида болалар учун қулай ва қизиқарли, уларнинг ақл ва руҳиятини бойитадиган, ижроси енгил бўлган асарларнинг танлаши катта аҳамиятга эгадир.

Синф ва хор тўғарагидаги иш усуллари кўп ҳолларда бир-бирига ўхшаб кетади (масалан, асар билан танишиш, унинг қисқа таҳлили, кўшиқни жумлаларга бўлиб ўрганиш ва ҳоказо), аммо хордаги машғулот жараёни нотага қараб куйлаш, асар ёзувини эшиттириш ҳамда ўзининг ижросида эшитиш имконини беради. Буларнинг ҳаммаси репертуарни чуқур ва тез ўзлаштиришига ёрдам беради.

Муסיқий олимпиадалар

Муסיқий олимпиадалар мактаб, туман, республика миқёсида ўтказилиши мумкин. Бу олимпиада ўтказишнинг босқичлари ҳисобланади. Олимпиададан кутилган мақсад - мактаб ўқувчилариниш муסיқа савияси ва эстетик маданияти даражасини аниқлаш, ўқувчиларнинг муסיқага бўлган қизиқишларини фаоллаштиришдир. Муסיқа олимпиадаси мактаб ўқувчилари билан ўтказиладиган ишнинг энг оммавий кўриниши бўлиб, оғзаки ва ёзма шаклларда ўтказилиши мумкин.

Олимпиаданинг биринчи босқичи – бу мактаб дастури асосида ўқувчиларни муסיқага оид билимларини текшириш бўлиб, мактаб босқичи ҳисобланади, кейин туман, шаҳар ва республика босқичлари ўтказилади. Таҷриба шуни кўрсатадики, бу шакл болалар фаолиятининг оддий ва тушунарли шаклларида бўлиб, уларни қизиқтиради ва фаоллаштиради.

Бу иш нимадан бошланади? Ўқув йилининг бошида туман услубиётчилари билан йиғилиш ўтказилиб, унда мактаб ва туман босқичларини ўтказиш усуллари баён этилиб, тавсиялар берилади, ҳайъат аъзолари белгиланади.

Олимпиадада мактаб ўқувчиларига таклиф этиладиган саволлар мактаб дастури бўйича ўрганиладиган муסיқа асарлари ва муסיқа назариясига оид билимлар асосидаги билимларни ўз ичига олиши керак. Мактаб босқичининг давомийлиги - 45 минут, саволлар сони эса 5 тадан-10тагача бўлиши мумкин.

Мактаб босқичи – бу синфлар ўртасидаги мусобақа бўлиб, муסיқа дарсларида олинган билимларнинг пухталиги текширилади.

Иккинчи – туман босқичида мактаб танловида ғолиб чиққан ўқувчилар иштирок этадилар. Туман босқичида таклиф этиладиган саволлар ҳам дастур талабларидан четга чиқмаган ҳолда, уларнинг баён этиш шакли мураккаблаштирилган бўлади. Туман олимпиадаси ҳам мактабда бўлгани каби ёзма равишда ўтказилади, аммо уни оғзаки усулда: ижодий муסיқа ўйинлари, хазиллар, муסיқали топишмоқдар билан тўлдириш мумкин.

Туман босқичи муסיқий билимларнинг ҳажми ва теранлигини аниқлашга, уларни янги муסיқа материалида синаб кўришга ёрдам беради. Туман босқичида ғолиб чиққан ўқувчилар шаҳар олимпиадасида иштирок этиш учун тавсия этилади.

Шаҳар ҳайъат аъзолари таркибига мусиқа-педагогика олий ўқув юртларининг профессор-ўқитувчилари, шунингдек шаҳарнинг энг яхши мусиқа ўқитувчиларини киритиш мумкин. Саволлар сони 9-10 тагача етади, шуни назарда тутиш керакки, улар изчиллик принципи асосида тузилган бўлиб, аввал осонлари, сўнгра қийинроқлари берилади. Саволлар ўқувчилардан нафақат маълум бир саволларни билишни, балки мусиқа ҳақида ўйлаш, фикрлашни талаб қилади (масалан: мақомнинг катта ашуладан, балетнинг операдан, концертнинг симфониядан қандай фарқи бор ва нима учун? ва ҳоказо).

Олимпиада тугаган захоти ёзма ишлар текширилиб, энг кўп балл тўплаган қатнашчилар ғолиблар деб эълон қилинади. Ғолибларга балларнинг ҳажмига қараб I, II, III даражали дипломлар берилади. Олимпиадалар ўтказилиши мусиқа таълими тизими ишини фаоллаштиради ва ўқитиш усуллари яхшилашга таъсир кўрсатади, шунингдек мактаб маъмурияти ва бутун педагоглар жамоасини мусиқа дарсларини ўтказиш шароитларини яхшилашга, синфлар, кабинетларни жиҳозлаш, аудио-визуал техника, компьютерлар сотиб олиш ва уларни дарс жараёнига татбиқ этиш ишларига жалб этади.

Олимпиадалар ўтказилишининг ижобий томонлари шундаки, уларнинг акс-садоси мактаб ўқувчиларининг мусиқа дарсларига ва мусиқа санъатига бўлган қизиқишларини оширишга шунингдек, ўқувчиларнинг мусиқий-эстетик маданияти, болаларнинг маънавий-ахлоқий савиясини сезиларли даражада кўтарилишига туртки бўлади.

XX асрда, совет иттифоқ даврида биринчи олимпиада Санкт-Петербургда ўтказилган. 1970-80 йиллардан бошлаб олимпиадалар Ўзбекистонда ҳам ўтказила бошлади. Д.Штерн, Н.Тишкевичлар ташаббуси билан ташкил топган мусиқий олимпиадаларда республикамизнинг турли шаҳарлардан келган болалар иштирок этганлар. Тошкентда ташкил этилган олимпиаданинг бошқалардан фарқи шунда эдики, улар асосан оғзаки равишда эмас, балки ёзма шаклда ўтказилган. Олимпиаданинг ёзма равишда ўтказилишининг афзаллиги шундаки, у ҳар бир ўқувчининг мусиқали-эстетик маданият савиясини аниқлаш имконини беради. Олимпиадалар ўқувчиларнинг мусиқага оид билимларининг пухталиги, теранлиги ва англаб-етилганини текширишга ёрдам беради.

Натижалар шуни кўрсатдики, бу иш шакли болалар учун нафақат тушунарли ва қулай бўлиб, балки уларнинг фаоллигини ҳам оширган. Мактаб ўқувчиларига берилган ҳамма саволлар шундай тузиладики, уларга бериладиган жавоблар қисқа ва аниқ бўлиши назарда тутилади.

Ҳозирги кунда мусиқий олимпиадалар нафақат умумий ўрта таълим, балки ихтисослашган мусиқа мактабларида кенг қамровда ўтказилади. Замона талабига кўра олимпиада босқичлари ҳам такомиллашиб бормоқда. Биринчи мактаб босқичида

фақат мактаб дастуридаги асарлардан фойдаланилади. Саволлар 6-8 тадан иборат бўлади. Ҳайъат аъзолари қаторига консерватория ўқитувчилари кирган. Мактаб босқичида ғолиб чиққанлар туман босқичида қатнашадилар. Туман босқичидаги олимпиада шартлари дастурга мувофиқ бўлсада, бироз мураккаб тидла баён этилган бўлади. Ҳозирги кунда олимпиадаларда тест саволларидан фойдаланиш ҳам кенг тарқалди. Туман босқичида ғолиб чиққан ўқувчилар Шаҳар босқичига йўлланма оладилар. Шаҳар олимпиадаси натижаларини туман методистлари мактаб ўқитувчилари йиғилишида баён этилади. Шаҳар босқичларида ғолиб чиққан ўқувчилар Республика босқичида қатнашадилар. Республикада ғолиб қикқан ўқувчилар махсус совғалар ва дипломлар билан тақдирланадилар. Бундай олимпиадаларнинг ўтказилиши ўқувчиларнинг ва фан ўқитувчиларининг мусиқа дарсларига бўлган муносабати ва қизиқишларини янада кучайтириб, бошқа ўқувчиларни ҳам мусиқа санъатига жалб этишга асос бўлади.

Жамоа шаклида ўтиладиган тўғараклар

Тўғарак машғулотларига якка тарзда ёндашиш билан бирга жамоа шаклида машғулотлар ўтказиш ҳам кенг қўлланилмоқда. Жумладан, чолғу ансамбллари, фолклор, рақс, хор жамоалари шулар жумласидандир. Ҳозирги кунда мусиқий тўғаракларда “Доирачилар”, “Дуторчилар”, “Рақс”, “Хор” ва бошқа турдаги жамоавий тўғарак турли ўз иш фаолиятини олиб бормоқда. Мактабдан ташқари тўғараклардаги жамоа турзида ташкил этилган тўғараклардаги болалар сони 15-20 тадан, бошқа турдаги тўғаракларда биринчи йили 10 тадан, иккинчи йили саккизтадан кам бўлмаслиги назарда тутилади⁷. Тўғарак машғулотлари учун биринчи ўқув йили 4 академик соат ажратилса, иккинчи ва кейинги йиллар ҳафтасига 6 академик соатдан ажратилади⁸.

Болалар хор студияси

Болалар билан мусиқа ишларини амалга оширишнинг яна бир шаклларида бири – хор студияларидир.

Хор студияси – бу болаларни мусиқий тарбияловчи даргоҳ бўлиб, у ўзида ўқув, ижрочилик ва тарбиявий ишларни мужассам этади.

Хор студияларига болалар 4-6 ёшларидан бошлаб қатнашишлари мумкин. машғулотлар жараёнида болалар нафақат вокал-хор малакаларини, балки мусиқа чолғуларида ижро этиш, мусиқа саводини ўрганиш, муайян мусиқа чолғу

⁷ Қувондиқов Қ. Мактабдан ташқари болалар муассасаларда тарбиявий ишлар. Т., Ўқитувчи, 1992, 11-14-бетлар.

⁸ Мактабдан ташқари муассасалар тўғрисидаги Низом. // Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 18 февралдиги 59-сон қарорига 2-иловаю Т.: Маърифат, 1995, 21-март. -3-бет.

ижросини ўзлаштирадilar. Мусикий чолғуни шу тарзда ўрганиш уларнинг мусиқага бўлган қизиқишларини сусайтirmайди. Бундай машғулотларининг афзаллиги – хор қўшиқчилиги жараёнида болаларнинг мусиқага бўлган лаёқати намоён бўлиб, уларнинг мусикий қобилияти жадал ривожланади.

Хор студиялар фаолиятининг ўзига хослиги шундан иборатки, уларда ижрочилик, маърифий фаолият, ўқув-таълимий ва тарбиявий ишлар билан узвий олиб бoрилади.

Хор студия хусусиятларини хор студиялари негизida ривож топган хор мактабларида, шунингдек умумий ўрта таълим ва ихтисослашган мусиқа мактабларидаги болалар хор жамоалари ва мактабдан ташқари муассасалар (болалар ва ўсмирлар уйлари ва саройлари, маданият уйлари ва саройлари)да кўриш мумкин.

Хор студиялари фаолиятини ташкил этишнинг асосий шартлари: 1) хор бoсқичлари; 2) хор синфлари; 3) хор оромгоҳлари, 4) хор «пайванди»; 5) хор эстафетаси; 6) барча мусиқа ўқув фанлариининг ўзарo алоқадорлиги; 7) хор сольфежиоси.

Хор бoсқичлари

Хор бoсқичлари – бу камида икки хор жамоалари, яъни кичик ва катта гуруҳларининг мавжудлигидир. Хор бoсқичлари – хор жамоаси барқарорлигининг асосий шarti бўлиб, айна пайтда унинг ижодий салоҳиятидан дарак беради. Мазкур бoсқичлар болаларнинг билим даражаларига қараб белгиланади. Турли билимдаги бoсқичларнинг йўқлиги хор раҳбарини хор жамоасига мусикий тайёргарлиги йўқ бўлган болаларни қабул қилишга мажбур қилади.

1- бoсқич - бу тайёрлов хор гуруҳи бўлиб, унда биринчи синф ўқувчилари куйлайдилар. Машғулотлар ҳафтада уч марта 1 соатдан ўтказилади. Асосий вазифа - болаларда куй ва қўшиққа қизиқишни уйғотиш, уларнинг мусикий қобилиятларини такомиллаштиришдир. Биринчи бoсқич машғулотларида уйин шаклларида кенг фойдаланилади (мусикали саломлашиш, дирижёрликка тақлид қилиш ва ҳоказo). Биринчи бoсқич машғулотларида хор сольфежиоси билан боғлиқ бўлган кўпроқ сольфежионинг ўзига эътибор бeрилади. Болалар бу бoсқичда турли мусиқа асбобларида ижро этиш малакаларини эгаллайдилар. Бу иш студия қатнашчиларини фортепиано, аккордеон, скрипка ёки халқ чолғуларидан рубоб, дутор, дойра ва бошқаларда ижро этишга тайёрлаш мақсадида амалга оширилади.

Машғулотлар режаси ойма-ой тузилган булади. Болалар юқори ва паст товушларни ўзарo фарқини ўрганадилар. Хор раҳбари катта ўзгаришлардан иборат куйни ижро этади, болалар эса оҳанг

ўзгаришларини аниқлаб, уларни ўнг қўллари билан кўрсатадилар. Бу босқичнинг кейинги машғулотларида қўл ҳаракати ва хатто оёқ ҳаракатлари билан боғлиқ машқлардан фойдаланиш мумкин. Қўл ҳаракатлари турли баландликда бажарилиб, бунинг ёрдамида парда босқичлари белгиланади. Қўл ҳаракатларига асосланган куйлаш аста-секин ўргатилади, болалар олдин ўқитувчи билан бирга, қўл ҳаракатларини қайтарган ҳолда, барча пардаларни пастдан-юқоригача куйлайдилар. Кейинчалик қўл ҳаракатларига асосланган машқлар турли босқичлар бирикмаларини ўз ичига олади.

Нотага қараб куйлашга тайёргарлик машқлари беш босқичда амалга оширилади. Бу ҳолда куйловчининг чап қўли нота йўлини кўрсатиб, ўнг қўлининг кўрсаткич бармоғи товушларнинг ҳаракатини белгилайди. Пардаларни эгаллаш жараёнини 4 босқичга бўлиш мумкин:

1-босқич – 2-3 товушдан иборат оддий машқлар.

2-босқич - VII- парда киритилади.

3-босқич - IV ва V пардалар киритилади.

4-босқич - VI парда киритилади.

Ноталар бўйича сольфежио машғулотларини бошлангандан сўнг, болалар, ҳар бир чорак нотага битта ҳисоб, яримталикка – икки, бутун нотага эса тўрт ҳисоби тўғри келишини ёдга олади. Ўлчовни ўргатишда болаларнинг диққатини юқоридаги сонлар вазн бирлиги неча бўлакдан иборат эканлигига, пастки сонлар эса ритмик бўлакларнинг сифати эканлигига жалб этилади.

Муסיқа саводи ўргатишнинг кейинги муҳим босқичи – мажор тузилмаларининг турғун ва нотурғун пардалар ҳақидаги тушунчани ўргатишдан иборатдир. Хор раҳбари фортепианода турғун, кейин нотурғун пардаларни ижро этади. Болалар до мажор товушқаторидаги до, ми, соль - турғун пардалар, қолганлари эса - нотурғун пардалар эканлигини тинглаб, идрок этадилар. Хор раҳбари болалар эгаллаган билим ва малакалардан қўшиқ устидаги амалий ишларда фаол фойдаланишга ҳаракат қилмоғи керак.

Болаларга билим беришнинг биринчи йилида турли муסיкий ўйинларидан фойдаланиш мумкин. Улардан кутилган мақсад – болаларнинг муסיкий уқуви ва хотирасини такомиллаштиришдир.

2-босқич (кичик болалар хори - иккинчи синф ўқувчилари). Улар билан ҳафтада уч марта 1 соатдан машғулот ўтказилади. Болалар икки овозли оддий қўшиқларни ижро этишга ҳаракат қиладилар. Бу босқич болалари қўшиқлар билан бир қаторда муסיқа саводи ва солфеджио уқувидан ҳам хабар топадилар. Шунингдек, турли хил муסיкий ўйинлардан ҳам машғулотлар жараёнида кенг фойдаланиш давом эттирилади. Иқтиборли болалар яккаҳон вазифасини ҳам

бажарадилар. Қолаверса, улар асосий мусиқа чолғуларида ижро этишни ўрганадилар.

Кичик болалар хори янги ўқув йилининг биринчи ойидан бошлаб, ўтган йилда ўзлаштирилган ўқув материали қайтарилади ва янги оҳанглар асосида мустаҳкамланади. Болаларга мажор тузилмасини тон ва ярим тонлардан иборат эканлигини тушунтириб бера олишлари керак. Яққол кўрсатиш учун Болгарияда қўлланилувчи *зинапо* усулидан фойдаланиш мумкин. Минор тизимини болалар мусиқа уқуви ёрдамида куйлаш жараёнида англаб оладилар. Аммо минор ладнинг тузилиш қоидаларини тушуниш иккинчи ўқув йилининг охирида, махсус машқларни ўрганилгандан кейингина рўй беради. Болаларнинг диққати, доимо, мажорни минордан фарклашга қаратилади. Буларнинг ҳаммаси ихтиёрий равишда, репертуардаги кўшиқларни ўрганиш жараёнида амалга оширилади. Асосий мақсад, болаларни бирор бир нарсага ўргатишдан кўра, уларда бир-бирига ўхшамаган аккордларнинг гармоник тусларига қизиқиш уйғотишдир.

Болалар хорнинг биринчи босқичидаёқ, гармоник бирикмаларни тинглаб тушуниб етишлари ва нафақат кўшиқ оҳангига, балки, унинг жўрлигига ҳам эътибор беришлари муҳимдир.

3- босқич (ўрта хори, 3-5, баъзан 6-7-синф ўқувчиларидан ташкил топган бўлади). Машғулотлар - ҳафтада икки марта 2 соатдан ўтказилади. Дарс машғулотларидан кутилган асосий мақсад - хор иштирокчиларини катта хор гуруҳларига тайёрлашдан иборат. Ўрта хор гуруҳи - мустақил жамоа бўлиб, концертларда фаол иштирок эта олади. Хор машғулотларида болалар мунтазам равишда оғзаки диктантларни ёзиб, хор сольфежиосининг қолган турларини ҳам эгаллаб борадилар.

4-босқич (катта хор) - бу етакчи хор гуруҳидир. Бу босқичда 10-16 ёшдаги болалар ҳафтасига икки марта икки соатдан шуғулланадилар. Катта хор гуруҳи ютуқлари – аввалги уч босқичда эгалланган билим, малака ва кўникмаларнинг маҳсулидир.

Бошқа хор босқичларида бўлгани каби, катта хор гуруҳида ҳам янги материални ўрганишдан олдин ўзлаштирилган кўшиқларни такрорлаш ва мустаҳкамлаш билан узвий равишда олиб борилади. Хор сольфежиоси машқларига энди 20 минутгача вақт ажратилади, шундан ярмиси ўтган материални қайтаришга сарф қилинади.

Минор товушқаторини мажор билан қиёслаб, болаларнинг диққатини, айниқса, минор терциясига, сўнгра иккала товушқаторнинг олтинчи босқичлари орасидаги фарқга қаратиш мумкин.

Болаларга, уларнинг мусикий онгида мажор билан табиий минорларнинг VII босқичи орасидаги фарқни мустаҳкамлайдиган машқлар берилади. Табиий минорни идрок этишга қаратилган машқлар билан бирга мажор тузилмаси устидаги иш ҳам давом эттирилади: мажор билан минорни тез-тез қиёслаб туриш материални ўзлаштиришни тезлаштиради.

Минор ладини идрок этишга нисбий сольмизация услубининг куйидаги усули ёрдам беради. Қулай баландликдаги тонликда созланиб, (болалар қайси тонликлигини билмайдилар), ўқитувчи у ёки бу босқични рақам номини айтиб, болаларга уларни куйлашни таклиф этади. Ушбу тарзда ҳам оддий, ҳам мураккаброқ машқлар бажариш мумкин.

Бир овозли машқлар билан бир қаторда икки ёки уч овозли машқларни ҳам киритиш мумкин. Икки овозли машқларда хор амалиётида кенг тарқалган турли интервал бирикмалари берилади.

Мажор ва кейинчалик минор ладларини тўғри англаб етгандан сўнг, хор қатнашчилари ўз овоз йўлларини ҳам эркин равишда ижро этадилар. Хор гуруҳи уч овозли мусиқани ижро этиши билан уч овозли гармоник машқлар киритилади. Бу ишнинг услубиёти, икки овозли машқларни ўрганилганда қандай бўлса, шундайлигича қолади.

Хор синфлари кўпинча бирор бир умумий ўрта таълим мактаби қошида ташкил этилади. Бу хор студиясига қатновчиларнинг умумий ўрта таълим мактаб синфлари ўқувчилари билан бирлашишидир. Хор студиясининг барча аъзолари махсус жадвал асосида йиғилишиб ўқитувчи раҳбарлигида машғулот ўтказишади.

Хор оромгоҳлари – болалар ва ўсмирлар ёзги оромгоҳи тарзида ташкил этилган бўлиб, унда ҳар куни мусикий тадбирлар амалга оширилади. Бу ерда хор машғулотлари ҳар куни 1-2 марта 1,5 соатдан мунтазам равишда ўтказилади.

1. «*Хор пайванди*» - деганда тажрибали хор ижрочиларининг тажрибаси кам бўлган хор ижрочилари билан ҳамкорликда ўтказадиган машғулотлари тушунилади. «Хор пайванди» жамоаларнинг ўзаро тажриба алмашинувига асосланиб, уларнинг ижодий салоҳиятини оширади. «Хор пайвандлари» туридаги машғулотлардан олинган билим ва малакаларни янада такомиллаштириш, тажриба алмашиш йўли билан сақлаб қолиш, ривожлантириш ва оммалаштириш керак.

Хор эстафетаси Бу катта хор гуруҳларининг кичик гуруҳлар билан бирга олиб борадиган «оталиқ» ишидир. Хор эстафетаси шуниси билан афзалки, у студия қатнашчиларида ўзаро тажриба алмашув, кичиклар ҳақида ғамхурлик, педагогик кўникмалар, шунингдек, жамоа бўлиб ишлаш анъаналарини сақлаб қолишдек ажойиб ҳислатларни тарбиялайди.

Хулоса ўринида шуни айтиш мумкинки, Республикамиздаги оммавий ва якка тартибда ўтказиладиган музикий тўғараклар фаолияти, жумладан хор жамоаларининг фаолияти ёш авлодга эстетик тарбия бериш, уларнинг музикий қобилиятлари, дунёқараш ва дидларини ривожлантириш йўлида олиб борилаётган муҳим ишлардан биридир.

Ихтисослашган музика мактабларида музикий-назарий билимларни ўзлаштиришнинг педагогик шарт-шароитлари

Музикий фаолият барча таълим-тарбия ишларимизнинг ажралмас қисми бўлиб, ёшларни гармоник ривожлантиришда унинг роли катта. Шунинг учун ҳам ҳозирги вақтда мамлакатимизда жуда кўплаб музика мактаблари, мактаб ва мактабдан ташқари болалар, маданий оқартув муассасаларида, ишлаб чиқариш ташкилотлари ҳузурида кўплаб ижодий жамоалар ташкил этилмоқда. Уларнинг асосий мақсади болаларни оммавий равишда музика санъатига жалб қилиш, уни севиш, қадрлаш ва музикага бўлган қобилиятларини тарбиялашдан иборатдир.

Музикий-назарий билимлар тўлақонли тарзда фақатгина ихтисослашган музика мактабларида берилишини ҳисобга олиб, бу ўқув муассасаларда музикий-назарий билимлар беришнинг шакл ва усуллари, методларини аниқлаш улардан истиқболда умумий ўрта таълим муассасаларида ҳам фойдаланиш имкониятини беради. Шу мақсадда ихтисослашган музика мактабларининг ўқув режаси ва дастурида музикий-назарий билимлар ҳажмини аниқлаш, музикий-назарий билимларни ўзлаштириш учун яратилган шарт-шароитлар, таълим жараёнида қўлланиладиган методик ёндашувларни ўрганиш, махсус музикий билим бериш жараёнини умумий ўрта таълим мактаблариники билан таққослаш бўйича мақсадли ишлар бажарилди ҳамда Глиэр номидаги Республика ихтисослашган музика академик лецейининг бошланғич музикий мактаби «Музика назарияси» бўлимининг иш фаолияти билан танишдик ва кузатиш ишларини олиб бордик.

Ихтисослашган музика мактабларида «Музика назарияси» ва «Музика тарихи» бўлимлари мавжуд бўлиб, «Музика назарияси» бўлими – сольфеджио, музика саводи, ритмика, музика назарияси, гармония, музикий асар таҳлили, «Музика тарихи» бўлими – музика тинглаш, музика адабиёти, ўзбек музикаси каби фанларни ўз ичига қамраб олган. Ҳар бир фанни ўз мутахассиси олиб боради. Синф хоналари ихчам ва шинам, ҳар бир хонада стол ва стуллар,

пианино, кўргазмали плакатлар, нота ва матн ёзуви учун доска мавжуд. Синф хоналари ташқаридаги шовқиндан муҳофаза қилинган. Мактабда муסיқий-назарий билимларга оид граммпластинкалар захираси, ўқувчилар муסיқий-назарий билимларни эгаллашлари учун зарур бўлган махсус адабиётлар мавжуд.

Ўқув режасига кўра муסיқа назарияси бўлими фанларининг синфлардаги ўқувчилар сони ўнтадан, муסיқа тарихи бўлими фанлари синфлардаги ўқувчилар сони ўн иккитадан ошмаслиги зарур. Ўқув дастурига кўра, бошланғич синфда ўқувчилар ҳафтасига икки соат сольфеджио, икки соат ритмика, бир соат муסיқа тинглаш дарсларига кирадилар. Демак, бошланғич синфда муסיқий-назарий билимларни ўзлаштириш учун ўқувчиларга ҳаммаси бўлиб беш соат вақт ажратилади. Бу эса ўз навбатида ўқувчиларнинг муסיқий-назарий билимларни ўзлаштириш самарадорлигини оширади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ихтисослашган муסיқа мактаблари ўқувчиларнинг маънавий эҳтиёжларини қондиради, мактаб таълими жараёнида вужудга келган етишмовчиликларни ўрнини тўлдиради. Шу билан бирга мактаб таълими жараёнида қўллаш имкониятлари бирмунча қийин кечадиган якка тартибда ишлаш, табақалаштириб ўқитиш «Муסיқа маданияти» фани дастурларида инобатга олинмаган назарий ва амалий билимлар бериш имконини беради, таълим механизминини узвийлаштиради, бойитади.

Ихтисослашган муסיқа мактаблари умумий ўрта таълим мактабларидан ўзлаштирилиши керак бўлган билимлар ҳажми нисбатан кўплиги билан фарқланади.

Ихтисослашган муסיқа мактабларида муסיқий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёни қуйидаги метод ва шакллар ёрдамида амалга оширилди:

1) Ўқувчилар онгига таъсир этувчи тарбия методлари – ҳикоя, тушунтириш, таъкидлаш, маъруза, амалий мисоллар, кўргазмалилик, намуна кўрсатиш, баҳс-мунозаралар;

2) Ижодий фаолиятни ташкил этиш – машқлар бажариш, такрорлаш ва мустаҳкамлаш, педагогик талаб, топшириқлар бериш, тарбияловчи вазиятлардан фойдаланиш ва бошқалар;

3) Таълим-тарбия жараёнида жазолаш ва рағбатлантириш методларидан фойдаланиш;

4) Ўтилган назарий билимларни амалиётда қўллаш;

5) Кичик муסיқий диктантлар ёзиш ва назорат дарсларини ташкил этиш.

Муסיқий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнида ўқувчи шахсинини

шакллантиришнинг ихтисослашган музика мактабларида таълимий-тарбиявий ишларини ташкил этиш қуйидаги воситаларга таяниб олиб борилди: ўқитувчи ва ўқувчиларнинг шахсий ёндашуви ва қобилияти; ахборот ва техник воситалар; намуна кўрсатиш; кўргазмали қуроллар; янги технологиялардан фойдаланиш.

Кузатишларимизга кўра ихтисослашган музика мактабларидаги музикаий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнининг қуйидаги принципларга мувофиқ амалга оширилиши таъминланди:

1. Музикаий таълим-тарбия бирлиги.
2. Музикаий-назарий билимларни ўзлаштириш ягона мақсадга йўналтирилганлиги.
3. Музикаий билимларнинг ҳаёт билан боғлиқлиги.
4. Ўқувчиларнинг ёш-психологик хусусиятлари ҳисобга олинганлиги.
5. Музикаий-назарий машғулотларнинг мунтазам ва тизимли олиб борилиши.

Умумий ўрта таълим мактаблари билан қиёслаганда, ихтисослашган музика мактабларида музикаий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнининг қуйидаги жиҳатларини фарқлаш мумкин:

- 1) Дарсларга ҳафтасига кўп вақт ажратилганлигини;
- 2) Ўқувчиларнинг дарсга қизиқишлари юқори даражадалигини;
- 3) Ўқитувчиларнинг билим савияси ва малакаси анча юқорилигини (махсус олий ўқув юртларини тамомлаган мутахассислар);
- 4) Ҳар бир дарснинг аниқ мақсадга йўналтирилганлигини;
- 5) Синф хоналарида кўргазмали қуролларнинг етарлилиги ва дарсларда улардан унумли фойдаланилишини;
- 6) Дарсларда янги технологиялардан фойдаланилишини;
- 7) Синфлар гуруҳларга бўлинганлиги ва ҳар бир гуруҳда ўқувчилар сони ўнтадан ошмаслигини.

Айнан мана шу омиллар махсус музика мактабларида музикаий-назарий билимларни ўзлаштириш самарадорлигини таъминлайди. Яна шуни таъкидлаш жоизки, махсус музика мактабларида музикаий-назарий билимларни ўзлаштириш бошқа махсус фанлар билан тўлдирилган ҳолда кечади. Бу дарсларда олинган билимларни мустаҳкамлаш имконини беради.

Музика назарияси курси ўқувчиларга музика санъати тўғрисида ва музика «тили»ни бирлаштирадиган музикаий ифодалилиқнинг асосий воситаси – оҳанг ҳақида зарур маълумотларни беради.

Музика назарияси бўлимининг мақсад ва вазифалари:

1. Ўқувчига музикаий ифодалиликлнинг асосий воситаларини тушунтириш учун зарур билим ва малака тизимини бериш.

2. Курсни ўзлаштириш жараёнида ҳам, кейинчалик ҳам ўқувчининг музикаий камолоти учун зарур музикаий-назарий малакаларни таркиб топтириш, унинг музикаий тафаккури шаклланиши ва такомиллашишига, музикаий идроки шаклланишига замин яратиш.

Музыка назарияси фанини ўқитиш услубиятининг асосий қоидалари:

1. Бутун курс мобайнида музикаий-назарий билимларни ўзлаштириш музикани эшитиш билан узвий боғланиши керак. Бу тадбир музыка назариясини ўзлаштиришга юзаки ёндашишни бартараф этади. Мавзулар музикаий асарни тинглашдан бошланмоғи лозим. Бинобарин, ўрганилаётган музикаий асарни маъносини англамай, у ҳақидаги фикрни, таърифни, қоидадан ёдлаш ноўриндир.

2. Назарий қоидаларни изоҳлашда музикаий мисолларга, материалларга, яъни ўқувчининг дидини тарбиялайдиган музыка маданиятига – миллий музикага таяниш керак.

3. Музыка назарияси сольфеджио билан методологик алоқадорликда амалга оширилиши зарур. Бошланғич синфларда бошланғич музыка назарияси (музыка саводи) сольфеджио фани таркибида ўтилади. Лекин, шу билан бирга, музыка назарияси ҳам – назарий фан сифатида, сольфеджио ҳам – амалий фан сифатида ўз мустақиллигини йўқотмаслиги керак.

4. Музикаий-назарий билимларни бериш мантиқли, изчил баён қилишнинг муайян тизими бўйича олиб борилиши даркор.

Ихтисослашган музыка мактабларининг бошланғич синфларида ўзлаштирилиши керак бўлган музикаий-назарий билимлар модели

Сольфеджио	Ритмика	Музыка тинглаш
Нота саводи, музыка саводи, нотага қараб куйлаш асосида музикаий эшитиш	Музикаий тушунчалар, асосан ритм ҳиссини шакллантиради. Музыка остида	Музыка ҳақида бошланғич тушунчалар, музикаий асар таҳлили, музиканинг

қобилиятини, овознинг интонацион тозалигини, дирижёрлик қилиш, илк муסיкий тушунчалар, билим ва малакаларини шакллантиради.	ритмик ҳаракатлар бажариш, болалар муסיқа чолғу асбобларида жўр бўлиш кўникма ва малакаларини шакллантиради.	ифода воситалари, муסיкий жанрлар—опера, балет, ракс, кўшиқ, марш, оратория, прелюдия ва бошқалар ҳақида тушунчалар беради.
---	--	---

Муסיкий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнининг юксак масъулиятли, илмий-назарий, услубий жиҳатдан пишиқ, мукаммал бўлиши муҳимдир. Унинг самарадорлигини, муваффақиятини таъминловчи асосий омил бу пухта ишлаб чиқилган дарс тизимидир.

Ихтисослашган муסיқа мактабларининг муסיқа назарияси бўлими бошланғич синфларда бир қанча фанларни – сольфеджио, муסיқа тинглаш ва ритмика дарсларини бирлаштиради. Ўқувчилар ана шу фанлар орқали керакли муסיкий-назарий билимларни оладилар. Энди ана шу фанларнинг ҳар бирига алоҳида изоҳ берамиз.

Нотага қараб куйлаш (сольфеджио)

Муסיкий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнида нотага қараб куйлаш мураккаб жараён ҳисобланади. Сольфеджио – итальянча *solfeggio* – ноталар, муסיқа белгилари, гаммаларни куйлаш – эшитиш малакасини юксалтириш ва нотага қараб уларни тез ўқишни ўрганиш учун ўтказиладиган вокал машқларидир. Сольфеджио – муסיқа асарлари ва турли хил муסיкий машқларни нотага қараб, нота номини айтиб куйлаш тариқасида олиб борилиши мумкин. Сольфеджио атамаси соль-фа ноталари номидан олинган. У ўқитувчидан дарсларни тизимли ва изчил равишда олиб боришни талаб қилади. Агар ўқувчилар синфдан-синфга ўтаётганларида нотага қараб куйлаш малакасини аста-секин, оддийдан-мураккабга қараб олиб борсалар, юқори синфларга ўтганда улар ўрганиладиган кўшиқларни бемалол нотага қараб куйлай оладилар. Нотага қараб куйлаш – сольфеджио муסיқа саводи билан узвий равишда олиб борилади. Муסיқа саводи ноталар жойлашуви, узунлиги, саналишини ўргатса, сольфеджио воситасида ноталарни амалда куйлаб кўриш имконияти бўлади. Шунинг учун муסיқа саводи ва сольфеджио мувозий тарзда олиб борилади, яъни сольфеджио ва муסיқа саводи яхлит жараённи ташкил этади.

Биринчи синфданок ўқувчилар нотага қараб куйлаш малакасини эгаллашлари керак. Бунинг учун куйланаётган кўшиқнинг ҳаракатини нотага қараб кузатиб бориш лозим. Авваламбор, осон бўлган кичик мусиқий лавҳалар бериб борилади. Нотага қараб куйлаш учун ўқувчилар ноталар тизимини яхши билишлари ва уларни нота чизигидан бемалол топа олишлари муҳим. Нотага қараб куйлаш яхши самара бериши учун ўқувчиларга таниш бўлган, аввал куйланган ёки тингланган куйни бериш уларнинг куй ҳаракатини кузатишлари учун қулайлик туғдиради. Куйлашдан олдин куйнинг ўлчови, қандай узунликдаги ноталар (бутун, ярим, чорак...) иштирок этганлиги, куйнинг темпи, тонлиги аниқланади. Кейин шу тонликда овоз созлаш машқларини бажариш тонликка мослашиш имконини беради. Машқларда тонликдаги турғун ва нотурғун босқичлар аниқланади ва айтилади. Кўргазмали курол сифатида бундай машғулотларда дарсликдан ташқари, мусиқий куй ёзилган плакатлар яхши натижа беради. Ўқитувчи бошчилигида ўқувчилар куйнинг барча ноталарини бараварига айтадилар. Кейин ўқитувчи шу куйни оҳанги ва ўлчови билан куйлаб кўрсатади, ўқувчилар нотага қараб кузатиб турадилар. Сўнгра ҳамма биргаликда нотага қараб куйни куйлайди ва бир вақтда дирижёрлик қилади. Нотага қараб куйлашда дирижёрлик қилиш, куйнинг ритмидан чиқиб кетмасликка, метр ҳиссини ривожлантиришга, ноталар узунлигини тўғри санашга ёрдам беради. Асосий мақсад – сольфеджио малакасини эгаллаш ўқувчиларнинг мусиқий ўқувларини, мусиқа эшитиш қобилиятини, тоза интонацияда куйлашни шакллантиришдир. Бу эса уларнинг амалий фаолиятида катта аҳамиятга эга бўлади. Сольфеджио асосан нотаниш куйларни биринчи галданок нотага қараб куйлашни назарда тутди. Нотаниш куйни нотага қараб куйлаш учун ёзилган куйнинг оҳангини фикран тасаввур қила олиш лозим. Шунинг учун ҳам мусиқий ўқувни ўстириш ва мусиқа тажрибасига етарли даражада эга бўлиш узоқ вақтни талаб этади. Бунга мусиқа саводини ўстириш, мусиқа адабиётлари билан танишиш, вокал-хор малакаларини эгаллаш жараёнларида эришилади. Ўқувчилар аста-секин мусиқий нутқнинг баландлиги, лади, метроритмик хусусиятларини тушуна бошлайдилар, шунингдек уларда мусиқий идрок, мусиқий тафаккур, мусиқий хотира, мусиқий ҳиссиётлар пайдо бўла бошлайди.

Мусиқий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнида нотаниш куйни нотага қараб ижро этиш учун қуйидаги тадбирлар амалга оширилади:

Ўқитувчи доскага нота мисолларини ёзади. Кейин ўқитувчининг саволлари ва ўқувчиларнинг жавоблари асосида куй таҳлил қилинади. Таҳлил қилиш

ўқувчиларнинг аввал эгаллаган музикаий-назарий билимларига асосланиб, уларнинг ёшига мос равишда ўтказилади. Ўқувчилар тушунмаган элементларни ўқитувчи тушунтириб беради, ўқувчилар диққатини асосий мавзуга қаратади.

Таҳлил жараёнида қуйидагилар аниқланади:

1. Асар тонлиги, лади.
2. Асарнинг ўлчови.
3. Асарда учрайдиган динамик белгилар.
6. Куйнинг ритмик тузилиши (ноталар чўзими, паузалар, асарнинг қайси қиссадан бошланиши ва ҳоказо).
7. Асардаги жумлалар, нафас олиш учун қулай бўлган тактлар.

Ана шундан кейин сольфеджиога, яъни нутқлашга ўтиш мумкин. Бошланғич синфларда сольфеджио учун машқлар асосан до мажор гаммасида берилади. Чунки бу тонлик осон ва куйлаш диапазони жиҳатидан қулай.

Ихтисослашган музика мактабларининг бошланғич синфларида музика саводига алоҳида соат ажратилмаган бўлиб, ушбу бўлим сольфеджио дarsi таркибида ўтилади, яъни аввал музика саводи берилиб, кейин у амалда қўлланилади.

Ритмика

Музикаий ритмик ўйинлар ўқувчиларда музикани идрок этишни, ҳис-ҳаяжонни, бадиийликни, ритм ҳиссини, мелодик ва гармоник эшитиш қобилиятини, музика шаклини ҳис этишни, музикаий хотира, дид ва ҳоказоларни шакллантиради. Музикаий ўйинлардаги бадиий образлар музикаий асар мазмунини, музикаий кечинмаларни чуқурроқ очиб беради. Ўз хатти-ҳаракатлари билан ўқувчилар музикаий куй, ритм, музикаий асарнинг тузилишини, динамикасини, умуман, «музикаий тил»нинг ифодалилигини ҳис этадилар.

Ритмика darsi асосан ритмик машғулот бўлиб, дарсда ўқувчилар музика жўрлигида ритмик ҳаракатларни бажарадилар. Бунинг учун, даставвал, ўқувчиларга музикаий товушлар, ноталар ва уларнинг хусусиятлари ўргатилади. Ўқувчилар ноталарни санашни ўрганиб бўлганларидан сўнг, ўз музикаий ҳаракатларини аниқ санаш асосида амалга оширадилар. Шундагина ритмик ҳаракатлар музика билан ҳамоханг ва уйғун бўлади. Кўпчилик музикаий ҳаракатлар музикаий ўйин ва рақс элементларига таянади. Музикаий ритмик ҳаракатларнинг асоси – юриш, югуриш, сакрашдир. Ритмика darsi жисмоний

тарбия дарсига ўхшайди. Бу дарснинг жисмоний тарбия дарсларидан фарқи шундаки, болалар барча ҳаракатларни мусиқа жўрлигида бажарадилар, ҳаракатлар мусиқа оҳангига мос тарзда бўлади, яъни мусиқа янграса – ўқувчилар ҳаракатланадилар, мусиқа тўхтаса – улар ҳам тўхтайдилар, шўх мусиқага шўх, вазмин мусиқага оҳиста ҳаракатланадилар. Бу ўз навбатида ўқувчиларга мусикий асар характери яхшироқ англаш, ҳар хил оҳангдаги мусиқани бир-биридан ажратиш олишда ёрдам беради. Ритмика дарслари айрим жиҳатлари билан гимнастика машғулотларига ўхшаб кетади. Чунки бу дарсларда ҳам худди гимнастика машғулотлари каби арқон сакраш, халқа билан, копток билан ўйнаш машқлари бажарилади. Бу ёрдамчи воситалар дарсда кўргазмани қурол сифатида кенг қўлланилади. Ритмика дарсларида мусикий спектакллар тайёрланиб, кенг оммага намоиш этилади. Бу тадбирлар ўқувчиларда мусиқага, дарсга бўлган қизиқишни орттиради.

Мусиқа тинглаш

Мусиқа тинглаш, мусиқа адабиёти - мусиқа жанрлари, композиторлар, улар яратган асарлар ҳақида тушунча беради, мавзуга оид мусиқа тингланади ва таҳлил қилинади.

«Мусиқа тинглаш» дарсларидаги мавзулар тизими

синф	№	Ўқув йили давомида ўтилиши керак бўлган мавзулар
1-синф	1	Мусиқа ҳақида дастлабки маълумотлар.
	2	Мусиқа яратувчилари, тингловчи, ижрочи.
	3	Мусиқа қаерда ижро этилади?
	4	Мусиқа ҳақида афсона, ҳикоялар, ривоятлар.
	5	Мусиқа ифода воситалари.
	6	Миллий жанрлар (ялла, лапар, ёр-ёр, алла, маросим қўшиқлар...)
	7	Қўшиқ, рақс, марш.
2-синф	1	Мусиқа табиати. Мусикий товушлар.
	2	Интонация, табиий мусикий товушлар.
	3	Мусикий чолғулар.
	4	Торли, урма, дамли чолғулар.
	5	Якканавоз чолғулар.
	6	Ансамбл, оркестр.
	7	Оркестр бошқарувчиси – дирижёр.

	8	Композитор ижоди ҳақида.
3-синф	1	Муסיкий шакллар.
	2	Куйнинг чўққиси, авж.
	3	Мотив, жумла.
	4	Шаклнинг энг содда асоси. Такрорлаш, қарама-қарши, ривожлов.
	5	1,2,3 қисмли вариациялар.
	6	Куплет, рондо шакллари.
	7	Дастурли муסיқа
	8	Театр муסיқаси. Балет, опера.
	9	Композитор, режиссёр ва драматург.

4-синфларда «Муסיқа адабиёти» дарсларидаги мавзулар тизими

синф	№	<i>Ўқув йили давомида ўтилиши керак бўлган мавзулар</i>
4-синф	1	Муסיкий жанрларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши.
	2	Вальс, марш, ифода воситалари.
	3	Лирика.
	4	Қўшиқ, ария, романс, элегия, пастораль, ноктюрн, серенада...
	5	Афсона, баллада.
	6	Рақс, марш.
	7	Қадимий ва замонавий рақс турлари.
	8	Прелюдия, каприччо, фантазия, муסיкий дақиқа.
	9	Жанр ичидаги боғлиқлик.

Ихтисослашган муסיқа мактабларида муסיқа тинглаш жараёни алоҳида дарс сифатида ўтилади. Ушбу дарсга ўқув режасига асосан, бошланғич синфларда ҳафтасига бир соат ажратилган. Ўқувчилар дастурга асосан юқоридаги билимларни ўзлаштирадilar.

Дастурда берилган мавзуларни таҳлил қилар эканмиз, мавзулар хилма-хил, ранг-баранг, қизиқарли маълумотлар билан тўла эканлигининг гувоҳи бўлдик. Махсус муסיқа мактабларидаги муסיқа тинглаш дарсларида нафақат муסיқа ва унинг ифода воситалари, жанрлар, ижрочилар, композиторлар ҳақида мавзулар ўргатилади, балки ўтилган мавзуларга оид муסיкий асарлар тингланиб, таҳлил қилиб борилади. Ўқувчилар таассуротларини расм чизиш орқали ёки сўз билан ифодалаб берадилар. Бу ўқувчиларнинг муסיкий идрок ва тафаккурлари

шаклланишига асос бўлади. Бир мусиқа тинглаш дарсида қуйидаги вазифалар бажарилади:

1. Янги мавзу билан таништириш.
2. Мавзуни тушунтириб бериш.
3. Мавзуга оид мусиқа тинглаш.
4. Тингланган асарни таҳлил қилиш.
5. Тингланган асардан олинган таассуротларни расм орқали ифодалаш.

Дарсларнинг бундай ташкил этилиши ўқувчиларнинг мусиқага бўлган қизиқишларини янада оширади ва мусиқа санъатини моҳиятини тўлиқ англашларига замин яратади.

Кўриниб турибдики, махсус мусиқа мактабларида мусиқий-назарий билимларни ўзлаштириш учун яхши шароит мавжуд.

Ихтисослашган мусиқа таълимига оид илғор педагогик тажрибаларни ўрганиш, улардаги айрим дарс ўтиш йўллари умумий ўрта таълим мактабларидаги «Мусиқа маданияти» дарсларида ҳам қўллаш ва шу орқали дарслар сифатини янада оширишга замин яратади.

Савол ва топшириқлар:

- 1) Синфдан ва дарсдан ташқари мусиқий таълим-тарбия муассасаларининг қандай турларини биласиз?
- 2) Мактаб қошида ташкил этилган тўғарақлардан мактабдан ташқарида ташкил этилган тўғарақларнинг фарқи нимада?
- 3) Миллий чолгулар тўғарагида таъриф беринг.
- 4) Рақса тўғарақларига таъриф беринг.
- 5) Хор жамоалари қай тарзда ташкил этилади ва унга қандай болалар қабул қилинади?
- 6) Хор тўғарақларининг турларини санаб беринг.
- 7) Олимпиадалар ва уларни ўтказиш шарт-шароитлари ҳақида сўзлаб беринг.
- 8) Ихтисослашган мусиқа мактаблари ва улардаги ўқув режасининг умумий ўрта таълим мактабларидан фарқи нимада?
- 9) Ихтисослашган мусиқа мактабларидаги шарт-шароитларни санаб беринг.

VI БОБ. МУСИҚА ТАЪЛИМИДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ МЕТОДЛАРИ

Муסיқий-назарий билимларни ўзлаштириш шакллари

XX асрнинг 1970-йилларда собиқ иттифоқ, жумладан Ўзбекистон мактабларида муסיқий талимининг қуйидаги тизими жорий этилган эди. Унда дастурлар дарсларининг алоҳида, аммо бир-бири билан ўзаро боғлиқ турлари ишлаб чиқилган:

- мавзуга кириш дарси;
- мавзуни чуқурлаштириш дарси;
- мавзуни ўзлаштириш дарси;
- якуний дарс-концерт.

Муסיқа таълим тизимининг таҳлиллари ва ўзидаги ижобий жиҳатларини умумлаштириш муסיқа дарсларининг янги турларини ишлаб чиқиш имконини берди.

Замонамиз тақозоси билан муסיқа дарслари янада қизиқарлироқ бўлиши учун уларда янги педагогик технологияларни қўллаш яхши натижа бермоқда. Дарслар қизиқарлироқ, жўшқин, кўтаринки руҳда ўтиши учун биз қуйидаги дарс турларини таклиф этамиз:

Концерт дарслар, викторина дарслар, интервью дарслар, конкурс дарслар, йўналтирувчи дарслар (иллюстратив материал ёрдамида), «стол атрофида» дарслари, ўз-ўзини англаш дарслари, химоя дарслари, расмлар галерея дарслари, қувноқлар ва зукколар дарси, баҳс-мунозара дарслари ва ҳоказолар. Бу дарсларнинг ҳар бири ўз тузилиши, вазифаси ва методик асосига эгадир. Бошланғич синфларда дарсларни ўйин тарзида олиб борилса, ўқувчиларнинг фаоллиги ошиб боради ва улар берилган вазифаларни нисбатан осон бажарадилар. Масалан, муסיқий чолғулар мавзусини ўтганда, ўқувчиларга турли хилдаги муסיқа чолғулари сурати солинган карточкалар берилади. Ўқитувчи магнитофон ёрдамида бирор бир чолғуда ижро этилган муסיқани қўяди. Ўқувчилар муסיқий асар қандай чолғуда ижро этилганлигини қўлларидаги карточкалар орқали кўрсатадилар. Энг фаол қатнашган ўқувчилар баҳоланадилар ва рағбатлантирилади. Масалан, викторина-дарс, концерт-дарслари ўқувчиларнинг билимларига асосланган ҳолда ўтилади. Дарс-саёҳат видео тасма ёрдамида табиат қўйнига, шаҳарларга муסיқий саёҳатга асосланади.

Ҳозирги пайтгача кенг қўлланилиб келинган дарс турларидан:

1. Ташкилий дарслар.

2. Аралаш дарслар.

3. Доминантали (дарсдаги бирор фаолият тури – кўшиқ куйлаш, мусиқа тинглаш, мусиқа саводи, мусиқий ижодкорлик – бошқаларидан устунрок бўлади) дарслар.

4. Контрол-текширувчи дарслар.

5. Комплекс дарслар.

6. Интервью дарслари.

7. Ҳимоя дарслари.

8. Якунловчи дарслар.

Ҳозирги кунда замонамиз тақозоси билан мусиқий таълим тизимига ҳам ноанъанавий дарс турлари кириб келмоқда. Биз мавжуд педагогик технологиялар асосида мусиқа таълимида қўлланилиши мумкин бўлган бир неча ноанъанавий дарс турларини ишлаб чиқдик. Энди ҳар бир дарс турига изох бериб ўтамыз.

Концерт дарслари – ўқувчилардаги бор мусиқий–назарий билимларни амалда қўллаш, ўзлари ва бошқаларнинг билимларига баҳо бериш, сахнада ўзини тутишни ўрганиш, жамоа бўлиб куйлаш ва якканавозлик малакаларини шакллантириш, болалар мусиқий чолғуларида жўр бўлиш, рақс элементларини бажариш ва ҳоказоларга кенг имконият яратади. Бундай дарсларни асосан бир чорак тугаб, бошқаси бошланганда уюштириш мақсадга мувофиқдир. Чунки бу дарс турида ўқувчилар чорак давомида ўзлари ўрганган кўшиқлари асосида «концерт» ўтказадилар. Бундай дарслар ўқувчилар билим даражасини аниқлашга ва баҳолашга кенг имконият беради. Дарс аввалдан режалаштирилади. Ўқувчилар ўзлари ўрганган кўшиқларини тайёрлаб келадилар. Ўқитувчи аввалги дарсида ҳар бир ўқувчига вазифа белгилаб берган бўлиши керак. Дарслар ҳамманинг биргаликда давлат мадҳиясини куйлашларидан бошланади. Бу дарслар шуниси билан аҳамиятлики, ўқувчилар ўзларининг барча ижодий қобилиятларини, ижрочилик маҳоратларини ишга соладилар. Бундай дарслар ўқувчиларнинг мусиқий дид ва мусиқий дунёқарашларини шакллантиришга асос солади. Шунингдек, ўқувчиларда сахнада ўзларини тута олиш, артистизм, жамоа бўлиб куйлаш, мустақиллик, ташаббускорлик малакалари шаклланади.

Ўқитувчи дарсдан бир дарс аввал ўқувчиларга қандай кўшиқ куйлашларини тақсимлаб берса, қайси кўшиқдан кейин қайсиниси ижро

этилишини тақсимлаб берса, дарслар аниқ бир тизимга асосланган ҳолда, тартибга риоя қилинган ҳолда уюштирилади. Бундай дарсларда ўқитувчи деярли барча ўқувчиларни баҳолаш имкониятига эга бўлади. «Концерт» дарсларига кўшиқларининг мазмунига мос ҳолда кийиниб келиш ўқувчиларнинг кизиқишларини янада орттиради ва дарснинг самарадорлиги ортади. Концерт дарсларда ўқувчилар ўзларининг бор билим ва истеъдодларини ишга солишларига имкон яратилиши керак. Масалан, кимдир яхши кўшиқ куйласа, кимдир рақсга тушишни ўрнига қўяди, кимдадир актёрлик қобилияти кучли. Ўқитувчи зийрак бўлган ҳолда ҳар бир ўқувчининг ҳоҳиш-истакларини, имкониятларини ҳисобга олиб концерт уюштириши зарур. Концерт дарсларни бирор бир композитор ёки ёзувчининг таваллуд кунига ёки ижодига бағишлаб ҳам ўтказиш мумкин. Бунда концерт дарсда шу ижодкор яратган асарлар ижро этилади ҳамда ўқитувчи ёки ўқувчилардан бирор бир бошловчи муаллифнинг ҳаёт ва ижоди ҳақида сўзлаб беради.

Викторина дарслари асосан мусиқа тинглаш жараёнларида ўтказилади. Ўқитувчи бирор техник чолғу ёрдамида ўқувчиларга мусиқа қўйиб беради. Ўқувчилар ўз навбатида бу мусиқанинг номи, ижрочиси, композиторини топадилар. Бундай дарслар «Композитор, ижрочи ва тингловчи» мавзуси ўтилганда жуда қўл келади.

Бундай дарсларда ўқитувчи ўқувчиларни қаторларга, яъни жамоаларга бўлади. Ҳар бир жамоанинг фаолигига, тўғри берилган жавобларига қараб бал бериб борилади. Викторина дарслари ўқувчиларни нафақат мусиқа тинглаш, балки кўшиқ куйлаш жараёнида ҳам қўлланилиши мумкин. Бунда ўқувчилар мусиқий асарларнинг яратувчилари-композитор, шоирлари ва ижрочилари ҳақида ҳам маълум тушунчаларга эга бўлиш кераклигини ўргатади. Бундай дарсларни ҳар бир мавзуга мослаб ўтиш мумкин. Масалан, ўқитувчи ўқувчиларга қардош халқлар мусиқаларини ўргатганда ҳар хил миллат ва халқлар мусиқасини тинглаб, уларни қайси халққа, қайси миллатга мансублигини аниқлаш ўқувчиларнинг мусиқий идрокларини ривожлантиради. Улар бошқа миллат мусиқаларини бир-биридан ажратишни ўрганадилар. Шунингдек уларнинг мусиқий дунёқарашлари шакллана боради. Викторина дарслари мусиқий дид, мусиқий идрок ва мусиқий дунёқарашнинг шаклланишига асос солади.

Баҳс-мунозара дарслари – мусиқий асарларни чуқур таҳлил қилиш, мусиқа саводига оид билимлар – мусиқа тарихи, мусиқа адабиёти, мусиқий асар таҳлили, мусиқа шакли каби мусиқий-назарий билимларни мустаҳкамлашга қаратилган бўлади. Бу машғулоти турида асосан чорак ёки ярим йил давомида

олинган мусиқий-назарий билимларга асосланган бўлади. Баҳс-мунозара дарслари ўқувчиларнинг аввал эгаллаган билимлари асосида ташкил этилади. Имкони бўлмаган масалаларни англатиш, мунозарали қарашларда бир тўхтамга келиш ва шу асосда ўқувчиларнинг билимларни мустақил эгаллашларига эришиш, мусиқий тафаккур, мусиқий идрокларини, мусиқий маданиятларини шакллантириш мақсадида ташкил этиладиган дарс саналади.

Баҳс-мунозара дарслари бошқа дарслардан ўзига хос жиҳатлари билан фарқ қилади. Яъни бу дарсларда бирор бир масала юзасидан тортишув бўлади.

Ўқитувчи ва ўқувчилар ўз фикр-мулоҳазалари билан ўртоқлашадилар. Бундай дарсларда баҳс кучли бўлади ва ҳар бир фикр ўз исботи билан тасдиқланади ва энг мақбул вариант қабул қилинади.

Баҳс-мунозара дарслари ўқувчилардан катта тайёргарликни талаб этади. Бу дарслар ўқувчиларни ҳозиржавобликка, мустақил фикрлашга, воқеаларга ижодий ёндашишга, нутқларининг теранлашишига асос солади. Бир мусиқий асардан синфдаги ўқувчилар турли хил таассуротлар оладилар. Шунинг учун ўз фикр мулоҳазалари билан ўртоқлашишлари уларнинг тафаккурларини ва тасаввурларини янада бойитишга имкон беради.

Баҳс-мунозара дарслари педагогик жиҳатдан ҳам катта аҳамиятга эга. У ўқувчиларнинг эстетик туйғуларини тарбиялашда ҳам муҳим воситалардан ҳисобланади. Мунозара мавзусини унинг ўқув дастур мазмуни ва талабларига, шунингдек, ўқувчиларнинг ёш хусиятларига мослиги нуқтаи назаридан ўқитувчи танлайди. Бунда ўқувчиларнинг ҳоҳиш-истаклари ва қизиқишлари ҳам ҳисобга олинмоғи лозим. Мунозарали саволларни ўқитувчи тузади ва ўқувчиларни баҳсга чорлайди. Ўқитувчи саволлар билан ўқувчиларни фаоллаштириб туради ва ўқувчиларнинг жавобларини изчил ва аниқ бўлишига кўмаклашиб туради. Баҳс-мунозара дарслари ўқувчиларнинг нутқларини аниқ ва равон бўлишига, уларнинг муомала маданиятларини ўсишига замин яратади. Бундай дарсларни ташкил этиш ўқитувчи билан ўқувчиларни бир-бирларига яқинлаштиради, дўстона муносабат уйғотади, мусиқий-назарий билимларни ўзлаштиришнинг самарадорлигини оширади. Бундай дарсларни уюштириш ўқитувчи ва ўқувчилардан дарс жараёнида бир қанча қоидаларга амал қилишларини талаб қилади:

Ўқувчилардан:

- ўз фикрларини тушунарли қилиб, шошилмасдан ифодалаш;
- мунозара пайтида суҳбатдошларига нисбатан ҳурматда бўлиш;
- одобни сақлаш (қўл кўтариб навбат билан жавоб бериш);

- бошқа ўқувчилар гапирганда ҳалал бермаслик;
- суҳбатдошларини фикрларини диққат билан тинглаш;
- мавзудан четга чиқмаслик;
- фикри нотўғри бўлса ҳам, мунозарада иштирок этишга интилиш;
- ўз фикрини далиллар билан исботлаш.

Ўқитувчидан:

- ўқувчиларни мунозарага тортиш;
- ўқувчиларни қизиқтира олиш;
- ўқувчилар хатоларини тушунтириб, тўғрилаб туриш;
- ўқувчилар фикрларини бир тизимга солиб туриш;
- фаол иштирок этганларни рағбатлантириш.

Қувноқлар ва зукколар дарсининг асосий мақсади ўқувчиларнинг дарсларда олаган билимларини синовдан ўтказиш, уларни мустаҳкамлаш, дарсдан ташқари олган билимларини назорат қилиш, уларни аниқ бир мақсад сари йўналтириш, ўқувчиларни муסיқий асарлар билан мулоқотда бўлишларини шакллантиришдан иборат. Дарсининг мусобақа тарзида ташкил этилиши ўрганилаётган композитор ижоди ёки муסיқий асарнинг яратилиш тарихи билан яқиндан танишиш имконини беради. Бундай дарсларда композиторларнинг маҳоратлари, улар яратган асарлар замирига сингдирилган муסיқий воситаларни англатиш, уларни ўзлаштиришга қизиқтириш, мустақил мушоҳада юритишга одатлантириш ҳам муҳим ҳисобланади. Ўқувчиларда фаоллик, топқирлик, зукколик, ҳушёрлик фазилатларини шакллантириш ҳам бу дарс мақсадининг таркибий қисмидир.

Қувноқлар ва зукколар дарси – муסיқий машғулотларнинг қизиқарли ўтишини ва ўқувчиларнинг фаол иштирок этишларини таъминловчи ноанъанавий дарс шаклларида биридир. Қувноқлар ва зукколар дарсини бир неча йўналишда ўтказиш мумкин. Ўтилган мавзуларни такрорлаш, қўшиқ куйлаш тарзида, савол-жавоб тарзида, муסיқа воситаларини аниқлаш, тингланган муסיқий асарларни мазмун-моҳиятини изоҳлаш, асарларни ёдга олиш бўйича турли хил дидактик ўйинлар тарзида уюштириш бундай дарс йўналишларига усул бўлиши мумкин.

Ўқитувчи қувноқлар ва зукколар дарсига алоҳида тайёргарлик қилиши керак. У саволларни аввалдан тайёрлаши, дарсда қандай таълимий-тарбиявий усуллар қўлланишини аввалдан режалаштириши керак. Бундай дарсларда муסיқий ўйинларни уюштиришнинг бой имконияти мавжуд. Масалан, телевидение орқали намоёниш этиладиган муסיқий кўрсатувларга тақлид қилган

ҳолда «Куйни топ!», «Мўъжизалар майдони», «Оҳанрабо», «Балли қизлар!», «Балли йигитлар!» каби дарсларни ташкил этиш орқали дарсларнинг самарадорлигини ошириш мумкин. Қувноқлар ва зукколар дарслари ўқув йилининг якунида, чорак охирида, режадаги ҳар бир бўлим якунида уюштирилиши мақсадга мувофиқдир. Бундай дарсларда синфдаги ўқувчилар икки гуруҳга бўлинади, қизлар ва болалар, қаторлараро, параллел синфлараро бўлиш мумкин. Ҳар бир жамоага сардор сайланади. Икки рақиб жамоалар ўз билимларини синаб кўришади. Фаол қатнашган ўқувчилар рағбатлантириладилар. Бундай дарсларда мактаб раҳбарияти, бошқа фан ўқитувчиларининг, юқори синф ўқувчиларининг жюри аъзоси бўлиши дарснинг аҳамиятини оширади ва ўқувчиларнинг қизиқишларини орттиради. Қувноқлар ва зукколар дарси ўқувчиларга уни ташкил этишдан бир ҳафта олдин маълум қилинган бўлиши керак. Мусобақанинг шартлари аввал ўтилган дарсларга асосланган бўлмоғи даркор. Ўқувчилар бир ҳафта давомида билишлари керак бўлган маълумотларни такрорлаб, мустаҳкамлаб, ўз устларида ишлайдилар. Мусиқий сахналар, кўшиқлар ва бошқа мусиқа саводига оид билимлар, маълумотлар умумлаштирилади. Ўқувчиларнинг ҳар бир шарт учун тўплаган баллари доскага ва жюри аъзоларининг махсус дафтарларига ёзиб борилади. Дарс охирида баллар умумлаштирилади ва эълон қилинади ҳамда ғолиб жамоа рағбатлантирилади. Бундай дарсларга тайёргарлик жараёни ўқувчилар учун ўзига хос ўқув–билув, такрорлаш ва мустаҳкамлаш, изланиш ва бошқотириш, умуман олганда мусиқий–назарий билимларни ўзлаштириш жараёнига айланади. Қувноқлар ва зукколар дарсидаги таълимий ўйинлар, митти бошқотирмалар, сирли топшириқлар, ҳар хил фаолиятларнинг алмашиб туриши ўқувчиларни фикрлашга, ўйлашга одатлантиради, зерикш, зўрикш ва толиқишдан сақлайди. Шунингдек, бу дарсларда ўқитувчи ўқувчиларни ҳар томонлама: ўртоқларига нисбатан муносабати, муомала маданияти, ўзларини ҳар хил вазиятда қандай тута олишларини ва бошқа хилдаги хатти–ҳаракатларини, одатларини яқиндан билиб, синаб олиш имкониятига эга бўлади.

Қувноқлар ва зукколар дарсини ташкил этишда ўқитувчи қуйидагиларга эътибор бериши керак:

— ўрганилган мавзунинг мазмун ва моҳияти, ундан кутилган мақсад ва амалга оширилиши керак бўлган вазифалар, ўқувчиларнинг билим даражаси ва қизиқишларидан келиб чиққан ҳолда «Қувноқлар ва зукколар» дарсини режалаштириш;

— қувноқлар ва зукколар дарсининг мавзусини ва дарс ўтказиладиган кун ҳақида ўқувчиларга бир ҳафта олдин хабар бериш;

— қувноқлар ва зукколар дарсида бериладиган савол ва топшириқларни олдиндан тайёрлаш, жавобларни сир тутиш, дастурга мувофиқ ўтиладиган мавзуга мос бўлишига эришиш;

— мусобақа шартларини ҳамма билан келишилган ҳолда белгилаб, тасдиқлаб олиш;

— қувноқлар ва зукколар дарсида қўлланиладиган таълимий ўйинларнинг, ҳар бир шарт учун берилган вақт, иштирокчилар сонини келишиб олиш;

— қувноқлар ва зукколар дарсидаги ўйинлар ва фаолиятларнинг ўқувчилар ёш хусусиятларига мослигига аҳамият бериш;

— шартларнинг ҳолисона, ҳаққоний ва одил баҳоланишига эришиш;

— ғолиб жамоани мағлуб жамоани камситмаган ҳолда рағбатлантириш.

Таҳлил дарси – мусиқа саводи, мусиқа тинглаш, қўшиқ куйлаш жараёнларида ўтилган асарларни мукамал таҳлил қилишга эътибор берилади. Зотан асарларни батафсил таҳлил қилиш, яъни унинг муаллифлари ҳақида маълумотлар келтириш, асарнинг темпи, ритми, ўлчови, лади, тонлиги, динамикаси, шакли, қандай жамоа ёки оркестр учун ёзилганлигини аниқлаш, жанрини аниқлаш, унинг ғоявий моҳияти, бадиий қиёфасини ўрганиш асар орқали мусиқий-назарий билимларни ўзлаштиришга замин яратади.

Таҳлил дарсини қандай ташкил этиш ва қай йўсинда ўтказиш ўқитувчининг ижодкорлигига боғлиқ. Бундай дарслардан, аввалам бор амалий мақсад кўзланади. Таҳлил дарслари ўқувчиларни эркин фикрлашга ўргатади, ўйлашга мажбур қилади, турли муаммоларга дуч келиб уларни ечишга ундайди.

Суҳбат дарслари – мусиқий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнини жонли ва қизиқарли ўтказишнинг муҳим воситаларидан биридир. Дарсларни суҳбат шаклида уюштириш ва ўтказиш ўқитувчидан ижодий изланишни талаб қилади. Суҳбатни аниқ тузилган режа асосида, маълум мақсадга йўналтирилган тарзда олиб бориш ўқитувчи маҳоратининг белгиловчи омили ҳисобланади. Суҳбат дарс жараёнида ўқувчи мустақил фикрлашга ва ўз фикрини баён эта олишга ўрганади. Суҳбатнинг самарали, қизиқарли, маълумотларга бой бўлиши ўқитувчининг раҳбарлик маҳоратига, саволлар тузиш ва уларни тўғри танлай олиш уқувига боғлиқ. Суҳбат дарслари ўзлаштирилган мусиқий–назарий билимларни текширишнинг энг самарали йўлларида биридир. Суҳбат дарсларининг яна ҳам самаралироқ бўлиши суҳбатдошларнинг мавзунини аниқ ва

яхши тушунишларига, суҳбат пайтида бериладиган саволлар аниқ ва лўнда бўлишига боғлиқ. Саволлар оғзаки тарзда берилиб худди шу тарзда жавоб олинади. Ўқитувчи ўқувчилар жавобларидаги хатоларни кузатиб боради ва керак бўлган ҳолларда тузатиб туради. Суҳбатда мустақил ўрганилган кўшиқ, тингланган мусиқий асар, кўрилган концерт ёки мусиқий кўрсатув ҳақида сўзлашиш мумкин. Ўқитувчи дарс мавзусини аввалдан айтиб қўйган бўлиши керак. Ўқитувчи тайёрлаб қўйган саволларини беради ва ўқувчилар жавоб бера бошлайдилар. Тўлиқ берилмаган жавобларни бошқа ўқувчилар тўлдирадилар. Ўқитувчи суҳбатни бошқариб боради ва ўқувчиларнинг фаол иштирок этишларини таъминлайди.

Суҳбат дарсларида ўқитувчининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Тузиладиган суҳбат учун қизиқарли ва ҳаётий саволлар тайёрлаш.
2. Саволлар мавзунини тўла қамраб олишига аҳамият бериш.
3. Ўқувчилар ўз фикрларини эркин ифодалашларига шароит яратиш.
4. Саволлар тизимли ва изчил бўлишига эришиш.
5. Барча ўқувчиларни суҳбатга жалб этиш.
6. Суҳбат давомида бир-бирларига ҳурмат кўзи билан қарашга эришиш.
7. Муомалада ўқувчиларга намуна бўлиш.
8. Фикрларни умулаштириш ва хулоса чиқариш.

Мусиқий саёҳат дарслари — мусикашунослик манбаларини ўрганиш, бирор бир композиторнинг ижодини кенгроқ ўрганиш учун композиторнинг уй музейларига, концертларга, мусиқий фестивалларга, мусиқий танловларга саёҳат қилиш орқали ёки видео тасма ёрдамида бирор мавзуга оид мусиқий саёҳат қилиш орқали уюштирилади. Саёҳат объектлари дарс мавзусига бевосита алоқадор бўлиши муҳим шартлардандир. Бу ўз навбатида синфда ўтилган дарслардан анча самаралироқ бўлиб, ўқувчилар онгида узоқ сақланиб қолади. Уларнинг мусиқий дунёқарашларини, мусиқий тафаккурларни шакллантиради ҳамда мусиқий-эстетик ҳис-туйғуларини уйғотади. Бундай дарслар ўқувчиларда шу фанга ва ўқитувчига нисбатан ҳурмат ва муҳаббатни оширади. Ўқитувчи билан ўқувчилар бир-бирларини яхшироқ тушуна бошлайдилар, бир-бирларига руҳан яқинлашадилар. Мусиқий саёҳат дарслари айрим шарт-шароитларга боғлиқ равишда ташкил этилади. Бунинг учун шаҳар ёки вилоятда бирор бир концерт ёки танлов бўлиши, синфда видео тасма ёки компьютер мавжуд бўлиши билан боғлиқдир.

Стол атрофидаги дарслар — асосан мусиқий-назарий билимларни мустаҳкамлаш, ўқувчиларнинг олган билимларини текшириш учун ташкил

этилади. Ўқувчилар жамоаларга бўлинадилар. Ўқитувчи махсус тайёрланган конвертларда саволларни қатор қилиб териб қўяди. Жамоа сардорлари галма-гал конвертларни танлайдилар ва жамоалари билан келишган ҳолда жавоб берадилар. Ҳар бир саволга тайёрлашин учун белгиланган вақт берилади. Дарс охирида энг кўп очко йиққан жамоа рейтинг тизимининг энг юқори баллари билан баҳоланади. Қолган жамоа иштирокчилари жавобларига мувофиқ камроқ баллар билан баҳоланадилар ва ҳоказо. Бундай дарслар ўқувчиларнинг дарсга бўлган кизиқишларини орттиради, уларни фаоллаштиради. Стол атрофида дарслари «Заковат» теливизион ўйинига жуда ўхшаб кетади. Ўқитувчи саволлар тузишда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини, дарс мавзусини ҳисобга олган ҳолда танлаши лозим.

Савол ва топшириқлар:

- 1) XX аср охирларида умумий ўрта таълим мактабларида қандай дарс шакллари мавжуд бўлган?*
- 2) Ҳозирги кунда музикаий таълимда қандай ноанъанавий дарс турлари қўлланилиб келинмоқда?*
- 3) Концерт дарсларини ташкил этиш йўллариини айтиб беринг.*
- 4) Сўхбат, маъруза, баҳс-мунозара дарслари қайси фаолият турларида қўлланилиши мумкин?*
- 5) Викторина дарсларини ташкил этиш учун нималарга аҳамият бериш керак?*
- 6) Музика саводини ўзлаштириш учун қайси дарс турларидан фойдаланиш мумкин?*
- 7) Ўзингиз бирор бир ноанъанавий дарс турини режасини тузиб, изоҳлаб беринг.*

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Баркамол шахс тарбияси барча замонларда инсон ақл-заковати, тарбияшунослик илми хулосалари йўналтирилган энг муҳим соҳа ҳисобланган. Бу соҳанинг ўзига хос «шўъба»лари ичида мусиқа санъатининг илмий ва тарбиявий аҳамияти юқори баҳоланган. Шу боис ҳам илм-фан, маданият ва санъат соҳасида жаҳоншумул эътироф қозонган алломалар (Абу Наср Форобий, Абдулқодир Мароғий, Ал Киндий, Абдурахмон Жомий, Ибн Сино, Дарвеш Али Чангий, Алишер Навоий) мусиқага ҳам илм соҳаси, ҳам санъат, ҳам тарбия воситаси сифатида алоҳида эҳтиром билан қарашган, унинг турли муаммоларига оид йирик асарлар, рисоалар яратганлар. Бу асарлар мусиқий-назарий билимларнинг тарихий негизи сифатида бугунги кунда ҳам ўз илмий, тарбиявий нуфузини йўқотган эмас. Бироқ ҳар қандай соҳада бўлгани каби, мусиқий таълимда ҳам шахсни шакллантиришнинг замонавий талаблари мавжуд бўлиб, у ҳар бир ижтимоий даврнинг таълимга буюртмаси, эҳтиёжи сифатида кун тартибига чиқади. Бошланғич синф ўқувчиси шахсини шакллантиришда мусиқий билимларни ўзлаштиришнинг ўрни мазкур ўқув-методик қўлланма натижаларида яна бир бор ўз тасдиғини топди.

«Мусиқа маданияти» дарслари ўқувчиларга ижобий таъсир этибгина қолмай, уларнинг мусиқий диди ва мусиқий дунёқараши шаклланишига ҳам самарали таъсир қилади. Шу боис мақбул мазмун ва методикада берилган мусиқий билимлар мажмуаси ўқувчиларда мусиқага барқарор қизиқишни тарбиялайди, муҳими улар яхши мусиқани, жанрларни, халқ ва мумтоз мусиқасини ажратишга ўрганадилар. Тадқиқот натижалари болаларнинг қизиқиш билан қўшиқ куйлаб, мусиқа тинглаб, композиторлар ҳаёти билан таниша бошлаганликларини кўрсатди. Ҳатто аввалига мусиқа маданияти дарсларига эътиборсизлик билан қараган ўқувчилар ҳам, охир-оқибатда мусиқа маданияти дарсларига кўтаринки руҳда, бирор бир янгиликдан хабардор бўлиш ниятида кела бошладилар.

Ўқувчиларда «Мусиқа маданияти» ўқув фани таркибидаги турли хил фаолиятларга бўлган қизиқиш ва интилиш кучайди. Кўпчилик ўқувчиларда мусиқа тинглаш, қўшиқ куйлаш, ритмик ҳаракатлар бажариш жараёнларига саводли, яъни онгли равишда ёндашиш малакалари шаклланди.

Ўқувчиларда мусиқий асарнинг ифода воситалари ва шаклини таҳлил қилиш малакасини шакллантириш уларда ўз фикрларини бемалол баён қилиш кўникмаларини шакллантирди.

«Мусиқа маданияти» дарсларида янги педагогик технологияларни қўллаш ўқувчиларнинг мусиқий билимларга, жумладан мусиқа саводига

қизиқишларини кучайтирди. Ўқувчилар эндиликда мусиқий бошқотирмаларни бемалол ечадиган, ноталарни яхши биладиган, товуш ва унинг хусусиятларини англайдиган, мусиқа ифода воситалари ҳақида аниқ тушунчаларга эга бўлдилар.

Тажрибалар дарсларнинг самарадорлиги уларнинг тўғри уюштирилишига боғлиқ эканлигини кўрсатди. Мусиқа «тил»и ҳамма ва барчага тушунарли ва яқин. Шунинг учун у инсонларнинг руҳиятини кўтариш, қувонч ва роҳат бахш этиш билан бирга, ўсиб келаётган ёш авлодни шахс сифатида шакллантиришда беназир ёрдамчидир.

Мусиқий билимларни ўзлаштириш ўқувчиларда нафақат мусиқий саводхонликни, балки мусиқий дунёқараш, мусиқий дид, мусиқий тафаккур ва шу каби сифатларни шакллантиришга хизмат қилиши амалда ўз исботини топди.

Ўқувчилар мактабга келган илк кунлариданоқ, санъатга, айниқса, мусиқага интилиш ва қизиқишлари юқори бўлади. Шунинг учун мусиқа маданияти дарсларида ўқувчиларнинг шахс сифатида шаклланишига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Бу ўқитувчининг мутахассис, ўз соҳасининг устаси сифатида билимдонлиги ва ижодий баркамоллигига боғлиқдир.

Мусиқа маданияти дарслари – ўқувчиларда мусиқий дид ва мусиқий дунёқарашни шакллантирувчи энг муҳим воситадир. У ўқувчиларнинг ақлий, жисмоний, ғоявий шаклланишига таъсир этади. Мусиқа ўқувчиларда борлиқ ҳақида ўзига хос «шахсий нуқтаи назар»ни, воқеа ва ҳодисаларга фаол ва ижодий муносабатни шакллантиради. Мусиқа алоҳида шахсга ва кенг жамоага ҳам бирдек таъсир қилади (эмоционал, ижодий, эстетик, ғоявий, педагогик, физиологик ва ҳоказо). Айнан шунинг учун ҳам «Мусиқа маданияти» ўқув фанининг хусусиятларидан келиб чиқиб, назарий ва амалий йўналишдаги материалларнинг мақбул нисбатини сақлаган ҳолда, мусиқанинг барча мавжуд имкониятларини очиб бера олиши керак.

Ўқитувчиларга:

1. Дарсларни ташкил этишда, жумладан, мусиқий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнида тизимлиликка риоя қилиш. Шунда ўқувчиларнинг шахсий сифатлари бир маромда шаклланади.

2. Чорак мавзуларидан келиб чиққан ҳолда мусиқий-назарий билимларни бошқа фаолиятлар билан узвий олиб бориш.

1. Мусиқа маданияти дарсларида, хусусан, мусиқий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнида янги педагогик технологиялардан фойдаланиш.

2. Илғор педагогик тажрибалардан ибрат олиш ва дарсларни ўйин тарзида қизиқарли қилиб уюштириш.

3. Ўз педагогик маҳоратини, малакасини мунтазам равишда такомиллаштириб бориш.

4. Ота-оналар билан доимо мулоқотда бўлиш орқали ўқувчиларнинг билимларини чуқурлаштириш йўллари излаш (махсус мусиқа мактаблари, мусикий тўғаракларга жалб этиш).

7. Ўқувчиларнинг умумий мусикий билим даражаларининг қизиқиш ва мойилликларини аниқлашда синфнинг ва ҳар бир ўқувчининг психологик хусусиятларини ҳисобга олиш.

8. Дарс мобайнида ижодий кўтаринкиликка эришиш ҳамда ўқувчиларнинг эркин фикрлаши, дарс материалларига нисбатан ўз фикр-мулоҳазаларини бемалол айта олишига имкон яратиш.

9. Ўқувчиларнинг ижодий шаклланишини доимий назорат остига олиш. Лозим топилса, бўш ўзлаштирувчи ўқувчиларни яхши ўзлаштирувчи ўқувчиларга бириктириш.

10. Ўқувчиларнинг мусикий қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда дарсларни табақалаштириб ўтиш.

11. Ўрганиладиган ҳар бир мавзунинг таълим ва тарбиявий моҳиятини очиб бериш орқали дарс ўтиш мақсадга мувофиқдир.

12. Синф-дарс шароитидан келиб чиққан ҳолда, мусиқа саводи, қўшиқ куйлаш, мусиқа тинглаш, рақсга тушиш, болалар чолғу асбобларида чалиш фаолиятларини қўллаган ҳолда, концерт-дарсларни уюштириш. Бу ўқувчиларда жамоа олдида, сахнада ўзини тутиш, ҳаётий вазиятларни осон идрок этиш, янада юқори босқичларга интилиш ҳиссини шакллантиради.

13. Мусикий асарларнинг ғоявий мазмунини очиш жараёнида ўқувчилар билан суҳбатлар ўтказиш, олган таассуротларини расм чизиш орқали акс эттириш, керакли ривоят, мақол ва маталларни қўллаш, асарнинг мусикий-назарий ва бадий қирраларини очиб беришга ўргатиш. Ўқувчиларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш, билимларни тўплаш орқали керакли хулосалар чиқаришга ўргатиш. Мусиқа маданияти ўқитувчиси ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, босқичма-босқич амалга оширса, юқоридаги вазифаларни натижалар янада самаралироқ бўлади.

Ота-оналарга:

1. Фарзандларининг мусикий маданиятини ривожлантириш учун доимо мусиқа маданияти ўқитувчиси билан алоқада бўлиш.

2. Фарзандининг мусикий қобилияти борлигини сезганда, уни мусиқа тўғаракларига, махсус мусиқа мактабларига жалб этиш йўллари излаш.

3. Оилада фарзандларини радио, телевидение орқали миллий, халқ, эстрада мусиқаси билан таништириб бориш.

4. Фарзандларини ёшига мос муסיқий асарлар билан мунтазам таништириб бориш.

5. Мактабдаги муסיқа маданияти дарсларида фаол қатнашишлари учун фарзандларини керакли ўқув қуроллари, дарсликлар, ўқув қўлланмалари, карточкалар ва чизмалар билан таъминлашлари.

Мактаб маъмуриятига:

Муסיқа маданияти кабинетини замон талабларига мос тарзда жиҳозлаш (пианино, кўрғазмали қуроллар, техник воситалар ва ҳоказо).

Байрамларда, мактаб ташкилий ишларида муסיқа маданияти ўқитувчиси ва ўқувчиларни концертлар уюштиришга жалб этиш, бунинг учун шарт-шароитлар яратиб бериш.

Муסיқа бўйича туман ва шаҳар танловларида иштирок этиш учун қобилиятли ўқувчиларни жалб этиш.

Мактаб ичида муסיқий танловлар ташкил этиш.

Ижрочилик, созандалик, хонандалик йўналишлари бўйича синфдан ташқари тўгараклар ташкил этиш.

Тадқиқотчиларга:

Муסיқий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнининг педагогик тизимини 5-7-синфлар мисолида тадқиқ этиш.

Муסיқий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнида ўқувчи шахсини шакллантириш муаммосини мактабдан ташқари муассасалар мисолида тадқиқ этиш ва илмий-педагогик ечимини ишлаб чиқиш.

АДАБИЁТЛАР

1. Абдуллин Э. О начальном этапе музыкального обучения в общеобразовательных школах Японии // Музыкальное воспитание в школе, вып.9. М., 1984.
2. Абдуллин Э., Цыпин Г. Программа, устремленная в будущее // «Советская музыка», 1988, №10.
3. Аврагинер В. Обучения и воспитание музыканта-педагога. М., 1981.
4. Акбаров И., Хусаинов Т. III синф мусика дарслиги учун методик қўлланма. Т., 1974.
5. Алаев Ю. Пути формирования навыков многоголосного пения в детском хоре //Музыкальное воспитание в школе, вып. 10, М., 1985.
6. Анисимов А. Дирижёр-хормейстер. Л., 1976. /7. Апраксина О. Методика музыкального воспитания в школе. М., 1983.
7. Апраксина.О.А. Методика музыкального воспитания в школе. (Учебное пособие для пед. институтов по спец. 2119 «Музыка и пение») –М.: Просвещение, 1983. -222с.
8. Арисменди А. Дошкольное музыкальное воспитание. М., 1989.
9. Арчажникова Л.Г. Профессия-учитель музыки. –М.: Просвещение, 1984. -110 с.
- 10.Асафьев Б. О хоровом искусстве. Л., 1980. -214
- 11.Бандина А., Попов В., Тихеева Л. Школа хорового пения. Вып.1. Для школьников младшего возраста. М., 1981.
- 12.Бахритдинова Н.А. Ўзбекистон болалар хор маданияти. Т., 2002, -110 б.
13. Васильева А. Организационные принципы работы детского хора//Вопросы методики преподавания музыкальных дисциплин. Т., 1991
14. Венгрус Л. Вокально-хоровая работа с детьми дошкольного возраста. Автореф. дисс. на соискание уч. ст. к. иск. Л., 1988.
15. Ветлугина Н.А., Кенеман А.В. Теория и методика музыкального воспитания в детском саду. –М.: Просвещение, 1983. -255 с.
16. Ветлугина Н.А. развитие музыкальных способностей дошкольников в процессе музыкальных игр. М.: АПН, 1988г., -247стр.
17. Вопросы методики музыкального воспитания детей. М.: «Музыка», 1985, -127 стр.
18. Воспитание музыкой. М.: «Просвещение», 1991 г., -204 стр.
19. Кабалевский Д.Б. Как рассказывать детям о музыке? М.:Просвещение, 1984. -256 стр.
20. Мамиров К. Воспитание нравственных чувств младших школьников в

процессе обучения музыке. Дис. на соис. канд. пед. наук. (13.00.01.) -Т.,1986. - 186 б.

21. Матонис В. Музыкально-эстетическое воспитание личности. –Л.: Музыка, 1988. -86 с.

22. Методика преподавания музыкальных дисциплин: Сб. статей. –Т.: Ўқитувчи. 1989. -95 с.

23. Музыкальная психология: Учебное пособие. / автор сост. Кадиров Р.Г., –Т.: Музыка, 2005. -80 с.

24. Музыкальное воспитание в школе. Вып.19.: Сб. статей. / Состав. О.Апраксина. М.: Музыка, 1987. -110 с.

25. Орипова Р. Ўсмирларда миллий ғоя тушунчаларини шакллантириш (мактабдан ташқари муассасалардаги музикий тўгараклар мисолида). Т., 2007, -76 бет.

26. Соипова Д. Музикий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнида ўқувчи шахсини шакллантириш. П.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. (13.00.01.), 2006 й., -198 б.

27. Соипова Д. Музикий-назарий билимларни ўзлаштириш жараёнини такомиллаштириш. Т.:Фан ва технологиялар нашриёти, 2005 й., -84 бет.

Мундарижа

Кириш.....	3
I БОБ. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МУСИҚА ТАРБИЯСИ ВА МЕТОДИКАСИ.....	8
Мусиқа санъатининг аҳамияти.....	9
Мусиқа қобилиятини ривожлантиришнинг шарт-шароитлари.....	12
Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларининг ёш психологик хусусиятлари.....	17
Мактабгача таълим муассасаларида муסיқий тарбиянинг мақсад ва вазифалари гуруҳ ва фаолиятлар кесимида.....	23
Мусиқа машғулотлари.....	49
Мусиқий эрталиклар ва байрамлар.....	50
Мусиқа раҳбари (ўқитувчиси)га қўйиладиган асосий талаблар.....	51
Мусиқа ўқитиш методикаси педагогик принциплар тизимида.....	55
Мусиқа ўқитиш методлари.....	63
Бола ривожланишида мусиқанинг ўрни.....	70
Мусиқа болаларнинг эстетик қиёфасини шакллантирувчи восита сифатида.....	73
Болаларни жисмоний тарбиялашда мусиқанинг роли.....	74
II БОБ. МУСИҚА ТАЪЛИМИДА МУСИҚИЙ ФАОЛИЯТЛАР.....	76
Мусиқа идроки (тинглаш) – болалар мусиқий фаолиятининг етакчи тури.....	76
Қўшиқ куйлаш фаолияти.....	82
Мусиқий-ритмик ҳаракатлар фаолияти.....	97
Болалар мусиқий чолғуларида ижрочилик фаолияти.....	109
Мусиқа саводи.....	123
III БОБ. УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА МУСИҚА ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ.....	127
Умумий ўрта таълим мактабларидаги “Мусиқа маданияти” дарсларининг тузилиши.....	127
1-синфда мусиқа ўқитиш методикаси ва мазмуни.....	
2-синфда мусиқа ўқитиш методикаси ва мазмуни.....	
3-4-синфларда мусиқа ўқитиш методикаси ва мазмуни.....	
5-6-синфларда мусиқа ўқитиш методикаси ва мазмуни.....	

7-синфда мусиқа ўқитиш методикаси ва мазмуни.....

IV БОБ. ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАРДА МУСИҚА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯСИ ТИЗИМИ.....

Америка қўшма штатларида мусиқа таълими.....

Англияда мусиқа таълими тизими.....

Японияда мусиқа таълими тизими.....

Швейцарияда мусиқа таълими тизими.....

Венгрияда мусиқа таълими тизими.....

Германияда мусиқа таълими тизими.....

Болгарияда мусиқа таълими.....

Голландияда мусиқа таълими.....

Руминияда мусиқа тизими.....

Чехияда мусиқа таълими.....

Россияда мусиқа таълими тизими.....

Эстонияда мусиқа таълими.....

Литвада мусиқа таълими.....

Уругвайда мусиқа таълими.....

Польшада мусиқа таълими.....

V БОБ. СИНФДАН ВА МАКТАБДАН ТАШҚАРИ МУСИҚА ТАРБИЯСИ ТИЗИМИ.....

Синфдан ва мактабдан ташқари мусиқа тарбияси шакллари.....182

1920-90 йиллардаги мусиқа ўқитиш методикаси.....183

Муסיкий тарбиявий ишларнинг оммавий шакллари.....187

Муסיкий тўғараклар.....189

Ихтисослашган мусиқа мактабларида муסיкий-назарий билимларни ўзлаштиришнинг педагогик шарт-шароитлари.....199

VI БОБ. МУСИҚА ТАЪЛИМИДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ МЕТОДЛАРИ..... 209

Муסיкий-назарий билимларни ўзлаштириш шакллари.....209

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР.....218

АДАБИЁТЛАР.....222

Мундарижа.....224